İsrafil BALCI

Vahyin Gölgesinde
SİYER
Medine Dönemi IX

ANKARA OKULU

İsrafil BALCI

Artvin-Borçka'da doğan yazar, 1994 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. Bir yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne araştırma görevlisi olarak atandı. 1996 yılında yüksek lisansını, 2002'de doktorasını tamamladı. Bir süre Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı. 15.11.2002 tarihinde OMÜ İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalına Yrd. Doç. olarak atanan Balcı, 08.01.2008 tarihinde doçent, 24.09.2013 tarihinde ise profesör oldu. Hâlen aynı fakültede öğretim üyesi olan yazarın birçok makale ve kitap bölümünün yanı sıra yayımlanmış eserleri şunlardır:

1. *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
2. *İdarî ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2007.
3. *İlk İslâm Fetihleri ve Savaş Barış İlişkisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
4. *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012. 3. Baskı Ocak 2015.
5. *Hz. Peygamber ve Mucize*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013. 2. Baskı 2015.
6. *Peygamberlik Öncesinde Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014. 4. Baskı 2017.
7. *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014. 3. Baskı 2017.
8. *Hz. Peygamber ve Namaz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015. 6. Baskı 2018.
9. *Hz. Peygamber ve Gayb*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016. 3. Baskı 2017.
10. *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
11. *Tartışmalı Siyer Meseleleri*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2017. 2. Baskı 2018.
12. *Vahyin Gölgesinde Siyer; Mekke Dönemi (I-IV)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

Ankara Okulu Yayınları: 260/9

Baskı ve Cilt
Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Birinci baskı: Ekim 2021

Tk.No: 978-605-9281-70-6
ISBN : 978-625-7387-17-0

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.net
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.net
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Vahyin Gölgesinde

SİYER

Medine Dönemi IX

İsrafil BALCI

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2021

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I
HUDEYBİYE SEFERİ

Hendek savaşından sonra meydana gelen önemli gelişmelerden birisi Resulullah'ın Kâbe'yi ziyaret girişimidir. Rivayetlere bakılırsa Resulullah 627 yılının son aylarında gerçekleştirdiği Benû Mustalık Gazvesi'nin ardından Aralık ortalarında Medine'ye dönmüş, yaklaşık iki buçuk üç ay sonra da Kâbe'yi ziyaret etmeye karar vermiştir. Diğer bir deyişle Hendek savaşının ardından yaklaşık bir yıl sonra Beytullah'ı ziyaret etmek üzere Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Hendek savaşının Ocak 627'de vuku bulduğunu daha önce belirtmiştik. Halîfe b. Hayyât Benû Mustalık Gazvesi'ne atıf yaparak, buradan döndükten sonra Resulullah'ın Ramazan ve Şevval aylarını Medine'de geçirdiğini ve ardından Zülkade ayında bu sefere çıktığını rivayet etmiştir.[1]

Birçok kaynakta da Resulullah'ın Zülkade ayında bu sefere çıktığına dair haberler bulunmaktadır. Buna mukabil Urve b. Zübeyr'e isnad edilen bir rivayette Şevvâl ayında çıktığına dair bir iddiadan da bahsedilmiştir.[2] Hatta Ramazan ayında çıkıp Şevvâl'de Hudeybiye'de olduğuna dair haberler bile bulunmaktadır.[3] Ancak Hz. Aişe (ö. 58/678),[4] İbn Abbâs (ö. 68/687),[5] Berâ' b. Azib (ö. 71/690),[6] Seleme b. Amr el-Ekva' (ö. 74/693),[7] Katâde b. Nu'mân (ö. 3/643),[8] İbn Şihâb ez-Züh-

1 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, I, 81.
2 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 381; Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, III, 258; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 188.
3 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 363.
4 Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, III, 348.
5 İbn Mâce, *es-Sunen*, IV, 205.
6 Buhârî, *es-Sahîh*, III, 3, 16, 184, V, 141.
7 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 212.
8 Buhârî, *es-Sahîh*, III, 3.

rî (ö. 124/742),[9] İbn İshâk (ö. 151/768)[10] ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711)[11] gibi otoritelere dayandırılan haberlerde ve rivayetlerin genelinde, Hudeybiye seferinin Zülkade ayında düzenlendiğinden söz edilmiştir.

Sonuç itibarıyla Hudeybiye seferinin Zülkade 628 tarihinde gerçekleştiği konusunda hemen hemen ittifak vardır.[12] Vâkıdî (ö. 207/823) biraz daha detay vererek bu ayın hilalinde ve Pazartesi günü Resulullah'ın sefere çıktığını,[13] Hudeybiye'de 20 gün kadar kaldığını[14] ve Zülhicce ayında Medine'ye döndüğünü belirtmiştir.[15] İbn Habîb (ö. 245/860) de aynı tarihi vermiş ve günlerden Perşembe olduğunu söylemiştir.[16] Apaydın ilk kaynaklarda yer alan tarihleri değerlendirdikten sonra, oluşturduğu kronolojiye göre Resulullah'ın 4 Zülkade 6 (15 Şubat 628) tarihinde Medine'den çıktığı ve Zülhicce (13 Mart-10 Nisan 628) ayında Medine'ye dönmüş olabileceği sonucuna ulaşmıştır.[17]

Daha önce ele alındığı üzere Resulullah Hendek savaşından sonra önce Kureyza kabilesini cezalandırmıştır. Müteakiben civardaki kabileler üzerine giderek birtakım seferler düzenlemiş ve onları baskı altına almıştır. Diğer bir deyişle Medine'ye yönelik saldırı planlarını oluşum aşamasındayken bozmuş, özellikle Benû Mustalık Gazvesi'nde elde ettiği başarıyla beraber Medine'deki konumunu iyice güçlendirmiştir. Saldırı eğilimindeki kabilelerin baskı altına alınmasından sonra, artık Kureyş'in kendilerini yok edemeyeceğinin de iyice açığa çıkmasından da güç alarak Kâbe'yi ziyaret etmeye karar vermiştir.

9 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 372.
10 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 96; Buhârî, *es-Sahîh*, III, 3.
11 Buhârî, *es-Sahîh*, III, 3, V, 122; Muslim, *es-Sahîh*, II, 916; Tirmizî, *es-Sunen*, III, 170; 'Alî b. Nasr et-Tûsî, *Muhtasaru'l-'Ahkâm*, IV, 29.
12 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 573; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 308; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, I, 81; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 115.
13 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 573.
14 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 616.
15 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 634.
16 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 115.
17 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 615.

Dikkat çeken detaylardan birisi ise, sefere Kureyş için saldırı ve kan dökmenin haram sayıldığı Zülkade ayının başında çıkmaya karar vermesidir. Resulullah haram aylarda böyle bir girişim başlatarak savaş amacıyla Mekke'ye gelmediğini göstermek istemiş, hatta aşağıda da işaret edileceği üzere Kureyş'e bilgi bile vererek amacının sadece Kâbe'yi ziyaret etmek olduğunu bildirmiştir. Dikkat edilirse savaş amacıyla çıktığı seferlerde sürekli planını gizli tutmuştur, oysa bu sefer açıkça Mekke'ye doğru yola çıkacağını ilan etmiş, ayrıca onlara da haber vermiştir. Dahası yol güvenliği için hafif silahların haricinde silah götürülmesini de yasaklamıştır.

Kâbe'yi Ziyaret Girişimi

Resulullah Hendek savaşından sonra Kureyş'e karşı yeni bir süreç başlatmış ve savaşla değil barış yoluyla onları kazanmanın yollarını aramıştır. Özellikle Yahudilerden beklediği desteği alamamasından sonra içinden çıktığı Kureyş'e yöneldiği ve var gücüyle onları kazanmayı amaçlayan adımlar attığını söylemek mümkündür. Nitekim Mekke'ye doğru yola çıktığı zaman aralarındaki savaşın iki tarafı da yıprattığından yakınmış ve barışı gerçekleştirmek için elinden gelen bütün gayreti göstereceğini deklere etmiştir.[18] Ayrıca sadece ziyaret için yola çıktığını göstermek amacıyla silah almadığı gibi savaşmanın yasak kabul edildiği haram ayın girmesini beklemiştir. Bunlara ilaveten Kâbe'ye hediye edilmek üzere 70 kadar kurbanlık deveyi nişanlamış ve yolda ihrama girerek bütün hedefinin Beytullah'ı ziyaret etmek olduğunu göstermiştir.

Hazırlıklar yapıldıktan sonra Resulullah ashabıyla beraber 6. yılın Zülkade ayında Medine'den ayrılmıştır.[19] İbn Hişâm (ö. 213/829) bu konudan bahsederken "Resulullah'ın savaş niyeti yoktu, sadece umre yapmak amacıyla Zülkade ayında yola çıkmıştı" ifadelerini kullanmıştır.[20] Arap geleneğine göre

18 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 309; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 280.
19 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 91.
20 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 308.

Zülkade, Zülhicce ve Muharrem ayları kan dökmenin haram veya yasak kabul edildiği aylardır. Resulullah da sadece Kâbe'yi ziyaret etmek için yola çıktığını göstermek için haram ayların ilki olan Zülkade'yi beklemiş veya tercih etmiştir.

Resulullah herhangi bir yere askerî sefer düzenleyeceği zaman gizliliğe büyük önem vermiş, asla hedefi belli etmemiş, hatta hedef saptırmak için farklı güzergâh takip etmiştir. Genellikle orduyu gece sevk etmiş veya komutana mektup vererek bir süre ilerledikten sonra yolda açıp hedefi öğrenmelerini istemiştir. Oysa Hudeybiye seferine çıkmayı kararlaştırınca henüz Medine'den ayrılmadan hedefi açıklamıştır. Nitekim müminlere çağrı yaptığı zaman sadece yol güvenliği için basit silahlarını alacaklarını söylemiş ve savaş amacıyla çıkmadığını baştan belirtmiştir. Ayrıca Kureyş'e haber vermiş ve Medine'den çıkarken ihrama bile girmiştir. İbn Hişâm, bu konuya değinirken "İnsanlar onun umre amacıyla çıktığını ve savaş amacıyla hareket etmediğini görsün diye, ihrama girdi" diye açıklama yapar.[21]

Resulullah savaş amacıyla Mekke'ye gitmeyeceklerini ilan edince, bazı müminler ucunda ganimet olmadığı için çağrıya kulak asmamış ve sefere katılmamıştır. Kimisi silahsız çıkacaklarına atıfla Kureyş'ten çekinmiş ve onların açık hedefi hâline geleceklerinden korkmuş veya bunu bahane etmiştir. Kısaca Resulullah'ın çağrısına uyanlar olduğu gibi uymayanlar da olmuş veya kimisi emre itaat etmemiştir. Keza yol boylarındaki bedevi kabilelerinden bazıları da ucunda ganimet olmadığı gerekçeyle sefere katılmamıştır.[22]

İddialara göre bazıları silahlı yola çıkmayı önermiş, ancak Resulullah buna yanaşmamıştır. Örneğin Sa'd b. Ubâde, "Ya Resulullah! Silahlarımızı beraberimizde götürsek (fena olmaz). Şayet onlardan bir saldırı gelirse hazırlıklı olmuş oluruz." mealinde bir öneride bulunmuş, ancak Resulullah "Ben umre amacıyla yola çıkıyorum. Silah götüremem." karşılığını

21 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 308.
22 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 620.

vermiştir. Hz. Ömer de silahsız gidecek olmaları nedeniyle, müşriklerin cesaretlenip saldırı yapabileceklerini hatırlatmış ve silahlı gitmenin daha doğru olacağını ima etmiştir. Ayrıca saldırı ihtimaline karşı korkup korkmadığını sormuş, Resulullah da "Bilemiyorum, fakat umreye niyet etmişken beraberimize silah almak istemiyorum."[23] diye karşılık vermiştir. Bütün bunlar Allah Resulü'nün savaşma amacıyla yola çıkmadığını ortaya koymaktadır.

Hendek savaşına kadar olan süreçte Kureyş'le savaş hukuku şartlarında ilişkiler sürmüş, önemli mücadeleler yaşanmış, ancak yaşanan olumsuzluklar iki tarafa da yaramamıştı. Özellikle de ticaretle hayatlarını sürdüren Mekke'nin elitleri daha çok zarar görmüştü. Kendisi de bir tüccar olan Resulullah Kureyş'in bu durumunu yakından bildiği için bir anlamda diplomatik hamle başlatarak bu seferle beraber âdeta barış elini uzatmış ve düşmanlığı sona erdirmeyi hedeflemiştir. Bu yüzden ısrarlara rağmen silahsız gitmeye karar vermiştir.

Diğer yandan müşriklerin reaksiyonlarına bakılırsa, özellikle Hendek savaşından sonra eski katı tutumlarını terk etmiş bir tavır içine girmişlerdir. Bir başka ifadeyle söylersek Resulullah'la anlaşmaya meyyal bir tutum sergilemişlerdir. Dikkat edilirse Hendek savaşından sonra bir daha Medine üzerine saldırmak için organize olamamışlardır. Hatta Mekke'nin fethi safahatında bile bir araya gelip Resulullah'a karşı direnememişlerdir.

Resulullah Kâbe'yi ziyaret için çıkmış gözükse de, kanaatimizce bu girişim zihnindeki projenin hayata geçirilmesinin bir parçasıydı. Özellikle silah almayarak, çatışma yanlısı olmayan müşrikleri yanına çekmeyi ve böylece bir kısım elitlerin (mütreflerin) katı tutumunu zayıflatmayı hedeflemiş olabilir. Nitekim aşağıda işaret edileceği üzere, Resulullah'ın Mekke'ye doğru geldiğini haber alan Kureyş ileri gelenleri müttefikleri Sakif kabilesinden destek almış, ancak kabilenin şefi Urve b. Mes'ûd Hudeybiye'de Resulullah'la görüşünce, Beytullah'ı

23 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573.

ziyaret amacıyla gelenlere engel olunamayacağını ileri sürerek onlardan desteğini çekmiştir.[24] Keza Kureyş'e destek veren Ehâbiş kabilesinin şefi Mikrez b. Hafs da aynı gerekçe ile destekten vazgeçmiştir.[25]

Hudeybiye seferine yaklaşık olarak 1.500 civarında bir sahabenin katıldığı iddia edilir. Ancak farklı sayılar da verilmiştir. Örneğin en erken döneme ait kaynaklardan olan İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) isnadlı bir rivayette sadece 110 küsur kişinin katıldığından bahsedilmiştir.[26] Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre sayı 1.600 civarındadır. Fakat aynı rivayette "70 kurbanlık deve ve 700" sahabi bulunduğuna dair bir iddiaya daha yer vermiştir.[27] İbn Hişâm, bir rivayette 700, bir başka rivayette ise 1.400 kişilik bir sayıdan bahsetmiştir.[28] İbn Hibbân bu rakamı 1.800'e çıkarmıştır.[29] Yine bir başka rivayette 1.300, 1.400, 1.525 ve 1.600 gibi rakamlar verilmiştir.[30] Taberî de 700, 1.300, 1.400, 1.525 rakamlarını zikretmiş, ayrıca 1.000 kişi ve birkaç yüz kişi gibi kapalı ifadeler kullanmıştır.[31]

Böylesine değişken sayısal değerler, sefere katılanların tam sayısının bilinmediğine işaret olmaktan başka fazla bir anlam ifade etmemektedir. Bunlar arasında 70 ile 100 kişi kadar bir sahabinin Eslem kabilesine mensup olduğu söylenir. Aynı rivayette Resulullah'ın eşi Ümmü Seleme'nin yanı sıra Ümmü Ümâre, Ümmü Menî' ve Ümmü Âmir el-Eşheliye olmak üzere dört de kadın sahabinin yer aldığı bilgileri de aktarılmıştır.[32]

Rakamlar göreceli de olsa Hudeybiye'ye katılanların sınırlı sayıda olduğuna dair bir fikir oluşturabilir. Zira birçok kabile

24 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 594; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 626.
25 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 599.
26 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50.
27 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 514.
28 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 308.
29 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 280.
30 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 94.
31 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 620, 621.
32 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 574.

mensubu yukarıda anılan nedenlerle Resulullah'ın çağrısına icabet etmemiştir. Şunu da belirtelim ki, sefere katılanlar arasında da belli bir tedirginlik vardı. Hatta Sa'd b. Ubâde ve Hz. Ömer gibi bazı sahabiler açıkça bu çekinceyi dile getirmiş, silahlı gitmekten yana olduklarını söylemişlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla katılmayanların bir kısmı korkudan bir kısmı ise ganimet beklentisi olmadığından kafileye iştirak etmemiştir.

Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Resulullah yola çıkacağı gün önce Mescid'e gidip iki rekât namaz kılmış, ardından ihrama girerek yaklaşık 1.500 kişilik ashabıyla yola çıkmıştır. Ashabın çoğu da kendisi gibi ihrama girmişti. Bazılarının Cuhfe'de ihrama girdiği söylenir. Buna mukabil kimisinin henüz ihramlı olmadığından bahsedilmiştir. Hatta ihramlı olmayanlardan bir grubun yolda avlandıklarına dair haberler aktarılmıştır.[33]

İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) isnadlı bir rivayete göre Resulullah Zülhuleyfe'ye geldiği zaman mola vermiş, öğle namazını kılmış ve kurban edeceği develerin hörgücünden kan akıtarak nişanlamıştır. Ayrıca burada ihrama girmiştir.[34] İddiaya göre o gün kurbanlık olarak ayırdığı 70 kadar deveyi nişanlamıştır. Müslümanlar da kendi kurbanlıklarını nişanlamışlardır. Nişane olarak develerin boyunlarına gerdanlık takıldığından bahsedilmiştir.[35] Bir rivayete göre ise develerin burunlarına gümüş halka geçirilerek nişanlanmıştı.[36]

Resulullah kurbanlık develeri, Eslem kabilesinden Nâciye b. Cündüb'ün sorumluluğuna vermiş,[37] aynı kabileden iki kişiyi de ona yardım etmekle görevlendirmiştir.[38] Bir rivayete göre onun isteği üzerine Resulullah kendisine bu görevi vermiştir.[39]

33 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 429; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 82, V, 186; Serrâc es-Sekafî, *Hadîsu's-Serrâc*, III, 186.
34 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50.
35 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573.
36 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 637.
37 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572.
38 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 575.
39 Nesâ'î, es-*Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 207; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, II, 242.

Resulullah Zülhuleyfe'den ayrıldığı zaman el-Beyâda güzergâhını takip ederek yola devam etmiştir. Müteakiben Melel'e ve ardından akşam vakitlerinde es-Seyyâle'ye ulaşmıştır. er-Ravhâ denen mevkide dinlenmeye çekilmiş ve geceyi burada geçirmiştir. Bu bölgede Benû Nehd kabilesine mensup bir grubun yaşadığı söylenir. Allah Resulü onlarla konuşmuş ve kendilerini İslâm'a davet etmiştir. Ancak hiçbirisi yanaşmamıştır. Bununla beraber ertesi gün Resulullah'a süt ikram etmişler, ancak Resulullah müşriklerden hediye alamayacağını belirterek bedelini ödeyip almıştır. Rivayete göre bedeviler sütlerinin satın alınması üzerine, canlı olarak avladıkları üç kertenkeleyi de getirip Müslümanlara satmak istemiştir. Henüz ihrama girmemiş olanlar bunları satın alıp pişirmiş, ancak ihramlı olan arkadaşlarına ikram edince Resulullah'a sormadan kabul edemeyeceklerini söylemişlerdir. Allah Resulü onay verince ikram edilen kertenkele etinden yemişlerdir. İhramlı olmayanlar da kendilerinin avlamadığını ve satın alıp pişirdiklerini söyleyerek Resulullah'ı bilgilendirmişlerdir.[40] Ayrıca kertenkeleyi Resulullah'a da sunmuşlar, ancak kendisi yememekle beraber, arkadaşlarının yemesini yasaklamamıştır.

Anlatılanlara bakılırsa kafile yolculuk sırasında birtakım sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bazen su sıkıntısı çekilmiş, bazen sıcaktan bunalanlar olmuştur. İddiaya göre Resulullah Cuhfe'ye gelince burada konaklamış ve el-Harrâr'dan su getirilmesini istemiş, ancak korkudan kimse gönüllü olmamıştır. Susuzluk sıkıntısı üzerine Resulullah'ın suyu bereketlendirdiğine dair birtakım gizemli iddialar dillendirilmiştir. Dikkat edilirse Tebûk seferi sırasında da benzer bir sıkıntı üzerine Allah Resulü'nün parmaklarından su akıttığı gibi akla ziyan iddialar dillendirilmiştir. Rivayete göre kimse gönüllü olmayınca Resulullah bir grubu el-Harrâr'daki su kuyusuna göndermiş ve su temin edilmiştir. Rivayetin devamındaki iddiaya göre su gelince ashabını bir araya toplamış ve onlara kendisinden sonra sadece vahyi ve sünnetini bıraktığını vasiyet etmiştir.[41]

40 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 575, 576.
41 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 579.

Yeteri kadar su temin edilemediğinden temizlik yapamadığı için bazı sahabileri bit sardığı, bundan dert yandıkları, Allah Resulü'nün saçlarını tıraş ederek bitlerden kurtulabileceklerini önerdiği gibi detaylar anlatılmıştır. Vâkıdî, yolda çekilen bu tür sıkıntı nedeniyle Bakara suresinin 196. ayetinin inzal edildiğini iddia etmiştir.[42] Ayette müminlere yönelik şu uyarılar yer almaktadır:

Ey Müminler! Hac ve umreyi Allah rızasına uygun bir ibadet olarak yapın. Şayet hac yolundan alıkoyulursanız, maddi gücünüze uygun bir kurban kesin. Kurban gönderildiği yere ulaşıp kesilmedikçe saçınızı tıraş etmeyin (ihramdan çıkmayın). Sizden birisi hastalık veya başındaki bir rahatsızlık nedeniyle tıraş olmak zorunda kalırsa, fidye olarak oruç tutması, sadaka vermesi veya oruç tutması gerekir...[43]

Vâkıdî bu ayeti umre yolculuğuyla ilişkilendirmişse de, muhtemelen yolda müminlerin bitlenmesi nedeniyle saçlarını tıraş ettiklerine dair haber üzerine böyle bir ilgi kurmuştur. Oysa ayetin devamında ve müteakip ayetlerde hac sırasında kesilecek kurbanlarla ilgili açıklamalar yer almaktadır. Dahası Bakara suresi hicretin başlangıç yılında inzal edilmiş, Hudeybiye yolculuğu ise 628 yılında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla anılan ayetin ilgili iddialarla ilişkilendirilmesi kronolojik açıdan da problemlidir.

Kafile Resulullah'ın annesinin mezarının bulunduğu Ebvâ'ya geldiği zaman burada konaklamıştır. Ebû Katâde'ye dayandırılan bir rivayete göre, kafile burada konaklayınca kendisinin de içinde bulunduğu bir grup gördükleri bir yaban eşeğini avlamış ve pişirip yedikleri için biraz geride kalmışlardır. Resulullah geç kalmalarının sebebini sorunca, eşek avlayıp yediklerini söylemişlerdir. İddiaya göre Resulullah "Avladığınız hayvandan geriye bir şey kaldı mı?" diye sormuş, onlar da eşeğin ön kolunu kendisi için ayırdıklarını söylemiş ve ikram etmişler, o da yemiştir.[44] Aynı rivayetin birçok var-

42 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 578; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 287.
43 Bakara 2/196.
44 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 576.

yantı hadis kaynakları arasında da yer almakta ve ihramsız olan sahabilerin avladığı bu eşek etini Resulullah'ın yediğine dair detaylara yer verilmiştir.[45]

Vâkıdî'deki bir rivayete göre Resulullah, iharamlı olarak avlandıkları için sunulan eşek etini yememiştir.[46] Ancak rivayetlerin kahir ekseriyetine göre ise yemiştir. Dikkat edilirse yukarıda da aynı yolculuk sırasında sunulan kertenkele etini yemediğinden bahsedilmişti. Muhtemelen bu konuyla ilgili haberler eşek etini yediğine dair haberlerle karıştırıldığı için anılan türden iddialar ortaya atılmıştır.

Resulullah Ebvâ'da mola verdiği zaman bu bölgede yaşayan Îmâ' b. Rahda bazı adamlarını Resulullah'a göndermiş ve 100 kadar da koyun ikram etmiştir. Onun Benû Ğifâr kabilesinden olduğu söylenir.[47] Bir başka rivayette ise oğlu Hufâf ile kesimlik develer, 100 koyun ve süt yüklü iki deve göndermiştir.[48] Resulullah'ın onlarla samimi bir şekilde sohbet ettiği, buraya ne zaman yerleştiklerini ve bölgenin ikliminden memnun olup olmadıklarını sorduğu, hatta yeteri kadar su bulunup bulunmadığını da merak ettiği söylenir. Ayrıca Veddân bölgesinde de kendisine un, ıtır (mercan kökü bitkisi) ve acur ikram edildiği, özellikle ıtır ve acurdan hoşlandığı, bunlardan eşi Ümmü Seleme'ye de ikram ettiği yönünde haberler nakledilmiştir. Rivayette bu bitkilerin nadir bulunduğu için oldukça değerli olduğuna dair bir de kayıt düşülmüştür.[49]

Resulullah yol boylarındaki Benû Bekr, Müzeyne ve Cüheyne gibi kabilelere uğrayıp katılmaları için teklifte bulunmuş, ancak kimisi bağ bahçesini, kimisi ailesini bahane edip

45 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 429; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, X, 194; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 82; Serrâc es-Sekafî, *Hadîsu's-Serrâc*, III, 186; Taberânî, *Musnedu'ş-Şâmiyyîn*, IV, 102.
46 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 576.
47 Tayâlisî, *el-Musned*, I, 365; İbnu'l-Ca'd, *el-Musned*, I, 412; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 136.
48 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 113. Resulullah Mekke'nin fethine karar verdiği zaman Îmâ' ile Ebû Ruhm'u Ğifâr ve Damra kabilesine gönderip orduya katılmaları için çağrı yapmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 113.
49 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 577.

kafileye katılmamıştır.[50] Bazıları ise silahsız yola çıkması nedeniyle Resulullah'ın endişelendiğini ve bu nedenle kendilerini de davet edip Kureyş'le savaştırmak istediğini ileri sürmüş ve bu nedenle katılmamıştır. Bazıları ise Bedir'de müşriklerin babaları ve yakınlarının öldürüldüğüne atıfla, Resulullah'ın silahsız bir şekilde Mekke'ye gitmek için yola çıkmasına anlam verememiştir.[51] Hatta bazıları "Muhammed çok az bir toplulukla intikam hırsıyla yanıp tutuşan bir kavme doğru yola çıkmış. Üstelik ne silahlı ne de savaş hazırlığı yapmış." diye ordusunun azlığına işaret etmiştir. Vâkıdî[52] anılan kabilelerin Hudeybiye ashabına katılmamasını Fetih suresindeki şu ayetle ilişkilendirmiştir:

Aslında siz Peygamber'in ve müminlerin bir daha ailelerine dönmeyeceklerini sanmıştınız.[53]

İbn Hibbân'ın iddiasına göre Resulullah Büsr b. Süfyân'ı Mekke'ye casus olarak göndermiştir.[54] Ancak diğer rivayetlere göre onu savaş amacıyla gelmediğini bildirmek için gönderdiğinden bahsedilmiş ki, doğrusu da budur. Ayrıca yakın korumalığını yapanlardan Abbâd b. Bişr'i de 20 kişilik bir birlikle gözlemci olarak yola çıkarmıştır.[55] Grup içlerinde ensâr ve muhâcirlere mensup sahabilerin olduğu söylenir. İddiaya göre ensârdan Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî bu birliğin komutanıydı.[56]

İbn Hişâm biraz daha farklı bilgiler vererek Resulullah'ın Usfân'a geldiği zaman burada Kâ'b kabilesinden Bişr[57] b. Süfyân tarafından karşılandığını söylemiştir. Ayrıca Mekke'ye doğru yola çıktığı haberinin Kureyş tarafından öğrenilmesi üzerine kendisini şehre sokmamak için hazırlık yaptıklarını, çeşitli kabilelerden destek alıp yollarda beklediklerini, bu konuda kararlı olduklarını ve gerekirse savaşmak için hazırlan-

50 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 70.
51 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 574-75.
52 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 620.
53 Fetih 48/12.
54 Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 280.
55 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 91.
56 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573-74.
57 Vâkıdî bu ismi Büsr b. Süfyân olarak anmıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572, 573.

dıklarını da haber vermiştir.[58] Taberî'nin iddiasına göre bu haber üzerine Resulullah Hz. Ömer'in önerisiyle Medine'ye adam gönderip yardımcı kuvvet istemiş, hatta hiçbir silah ve binek hayvanı bırakmadan topyekûn katılmalarını talep etmiştir.[59] Ancak bu iddia problemlidir. Zira erken döneme ait kaynakların hiçbirisinde böyle bir bilgiden bahsedilmediği gibi, bu rivayetin devamında da yardım geldiğine dair hiçbir açıklama yapılmamıştır. Kaldı ki, Resulullah'ın çağrısı üzerine katılacak olanlar zaten kafileye iştirak etmişti.

İddiaya göre Kureyş içinden toplanan bir grup şehrin giriş konumundaki Zû Tuvâ'ya kadar gelip bu bölgede karargâh kurmuştu. Bişr (Büsr) b. Süfyân bu bilgiyi aktarırken onların savaşma konusundaki kararlılıklarını ifade etmek için "Kaplan postuna büründüklerini" söylemiştir. Resulullah Kureyş'in niyetini öğrenince şu muhtevada açıklamalar yapmıştır:

> Yazık şu Kureyş'e! Savaş onları yedi bitirdi. Keşke benimle diğer kabileler arasına girmeyip aradan çekilseler. Şayet bu kabileler bize saldırır ve galip gelirse tam da onların arzuladığı şey gerçekleşmiş olur. Şayet Allah beni onlara galip getirirse İslâm'a kalabalık bir şekilde akın ederler. Eğer bunu yapmazlarsa o zaman onlar (Kureyş) savaşır. Ellerinde güç ve kuvvet var diye, acaba Kureyş kendisini ne zannediyor? Rabbime yemin ederim ki, beni muzaffer kılıncaya kadar tebliğ görevini sürdürmek için onlarla mücadele edeceğim. Önünde sonunda ya Allah gönderdiği dini galip kılar ve gerçek açığa çıkar ya da bu uğurda ölürüm.[60]

Benzer muhtevadaki sözleri Taberî de nakletmiştir.[61] Hemen belirtelim ki, rivayette yer alan ifadelerin aynısı Resulullah'ın ağzından çıkmış sözler değildir. Bunlar olayı aktaranların anlattıklarıdır. Ancak bir fikir vermesi bakımından anlam ifade edebilir ve Resulullah'ın tutumu hakkında fikir verebilir. En azından savaş amacıyla yola çıkmadığını ve Kureyş'in

58 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 621-22.
59 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 622.
60 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 309; ayrıca bk. İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 280.
61 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 623.

savaş yanlısı olmasından yakındığını anlıyoruz. Diğer yandan kendileri dışındaki kabileleri de baskı altında tuttukları için Resulullah'a yaklaşamadıklarından yakınmıştır.

Dikkat edilirse Hudeybiye'de varılan mutabakat kaidelerinden birisi, dileyen kabilenin dilediği tarafla (Mekke veya Medine) ittifak kuracağı ilkesiydi. Nitekim bu ilke gereği Kureyş baskısından kurtulan kimi kabileler Medine ile ittifak kurmuşlardır. Aşağıda değinileceği üzere Huzâa kabilesi bunlardan birisidir ve bir anlamda bu kaide 'davetin' önündeki engelleri kaldırmıştır. Diğer yandan anılan rivayet Resulullah'ın tebliğ konusundaki kararlılık vurgusu ve gerekirse bu uğurda ölümü göze alacağını söylemesi bakımından da dikkat çekmektedir.

Kureyş'in Savaş Hazırlığı

Resulullah'ın Mekke'ye doğru yola çıktığı haberi Kureyş'e ulaşınca aralarında büyük bir panik yaşandığı ve ileri gelenlerin toplanıp durum değerlendirmesi yaptığı söylenir. Her ne kadar umre amacıyla geldiğini öğrenmişlerse de, bunun bir taktik olduğunu düşünerek inanmamışlardı. Hatta bu amaçla bile gelmiş olsa, Hz. Muhammed'in ordusuyla birlikte Mekke'ye girmesinin itibarlarını sarsacağı gerekçesiyle ne pahasına olursa olsun onu şehre sokmama kararı almışlardı.

İbn Şihâb ez-Zührî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah Gadiruleştat adlı yere geldiği zaman Huzâa kabilesinden birisini Kureyş hakkında bilgi edinmek amacıyla göndermiştir.[62] İbn Sa'd da bu şahsın isminin Büsr b. Süfyân olduğunu söylemiştir.[63] Vâkıdî de aynı ismi zikretmiş ve henüz sefer öncesinde Medine'ye gelip İslâm'ı kabul ettiği için Müslüman kimliği ile tanınmadığına dikkat çekmiş ve bu nedenle Resulullah'ın onu Zülhuleyfe'den gönderdiğini iddia etmiştir.[64]

62 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50-51.
63 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 91. Ayrıca bu kabilenin Benû Kâ'b kolundan olduğu için Büsr b. Süfyân el-Ka'bî olarak anıldığına dair rivayetler de vardır. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 572; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 147; İbn Mende, *M'arifetu's-Sahâbe*, I, 264.
64 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 572.

Resulullah Büsr'ü gönderirken Kâbe'yi ziyaret amacıyla yola çıktıkları bilgisinin Kureyş'e ulaşmış olacağını hatırlatmış ve tutumlarının ne olduğunu öğrenmesini istemiştir. Büsr b. Süfyân[65] şehre vardığı zaman Müslüman kimliğini gizlemiş ve müşriklerin reaksiyonları hakkında yeterince bilgi edindikten sonra şehirden ayrılmış ve Usfân'a yakın yerdeki Gadir'de kafileyle karşılaşmıştır. Resulullah'a bilgi verirken müşriklerin kendisini şehre sokmama kararı aldıklarını, gerekirse savaşacaklarını, hatta müttefiklerinin de onlara destek verdiklerini ve şehre giriş noktalarında silahlı adamlarıyla beklediklerini bildirmiştir.[66] İbn Hibbân da Büsr'ün Usfân ile Eştât'ın birleştiği yerde Resulullah'la karşılaştığını söylemiştir.[67]

Müşrikler savaşma kararı aldığı zaman yardım için müttefikleri olan Ehâbiş, Sakif, Kâ'b b. Lüey ve Amr b. Lüeyoğulları gibi kabilelere adamlar gönderip destek istemiş, anılan kabilelerden birçok savaşçı toplanıp Kureyş saflarında yer almıştır. İddiaya göre gönderilen davetçiler onları ikna edebilmek için Hz. Muhammed'in mutlaka saldıracağını ve Mekke'ye zorla gireceğini söylemişlerdir. Anılan kabilelerden birçok savaşçının Kureyş'e destek verdiği ve şehre geldikleri zaman büyük bir savaş çıkacağı konusunda endişeli oldukları söylenir. Rivayete göre destek için gelenlerin bir kısmının iaşe ve ibatesi Dârunnedve'de oluşturulan fonla sağlanırken bir kısmı ise Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Huveytıb b. Abdiluzza tarafından karşılanmıştır.[68]

Müşrikler savaş kararı alınca uygulanacak taktik ve stratejiler konusunda Safvân b. Ümeyye, Sehl (Süheyl) b. Amr ve İkrime b. Ebû Cehil'i yetkili kılmışlardır. Safvân ilk önce tedbir amacıyla yaklaşık 200 kadar silahlı birliği el-Ğanîm'de konuşlandırılmasına karar vermiştir. Taberî bu birliğin komutanlık görevini İkrime b. Ebû Cehil'in yaptığını ve onun

65 İbn Hişâm, Bişr b. Süfyân olarak anmıştır. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 309.
66 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 579-80.
67 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 280.
68 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 581.

emrinde 500 kişilik bir birlik olduğunu iddia etmiştir.[69] Ancak erken döneme ait rivayetlerin genelinde el-Ğanîm bölgesinde İkrime değil, Hâlid b. Velîd'in 200 kadar silahlı adamıyla konuşlandığından bahsedilmiştir.[70] Bir iddiaya göre Kureyş'e destek veren Kâ'b b. Lüey ve Âmir b. Lüey kabileleri Hudeybiye civarındaki su kuyularını tutmuştu.[71]

Müşrikler ayrıca şehre yakın belli noktalarda da gözlemciler bulundurmuşlardır. İddiaya göre el-Hakem b. Abdumenâf önderliğindeki 10 kişilik bir birlik Vezer geçidinde nöbet tutmuş veya gözcülük yapmıştır. Daha kalabalık bir grup ise Beldeh mevkiinde görevlendirilmiş ve etraftaki gözcülerle sürekli irtibata geçerek kafilenin gelişini beklemişlerdir.[72]

Büsr b. Süfyân'ın getirdiği haberlere göre Kureyş'in savaşma kararı aldığının öğrenilmesi üzerine, Resulullah bu bilgiyi ashabıyla paylaşmış ve onlarla istişarede bulunmuştur. Kâbe'yi ziyaret girişimlerinin engellenmesi durumunda onlarla savaşıp savaşmama konusunda "bana öneride bulunun" diye teklifte bulunmuştur.[73] Ebû Hureyre isnadlı bir rivayette de Resulullah'ın ashabıyla yaptığı istişareye dikkat çekilmiştir.[74] Mûsâ b. Ukbe'ye isnad edilen bir başka habere göre ise Resulullah Kureyş ordusundan bir grubun el-Ğanîm'de toplandığını görünce ashaba bir konuşma yapmış, müttefikleriyle beraber karşılarına çıkıp kendilerini Mekke'ye sokmayacaklarına değinmiş ve onlara karşı nasıl hareket etmeleri konusunda istişarede bulunmuştur. Ashabın çoğu sadece ziyaret amacıyla yola çıkmakla beraber gerekirse ölümü bile göze aldıklarını söylemiştir.[75]

Nâciye b. Cündüb isnadlı bir rivayette de kafile el-Ğanîm bölgesine geldiği zaman buraya yakın bölgede Hâlid b. Velîd ile beraber silahlı adamlarının görüldüğünden bahsedilmiş ve

69 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 622.
70 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50-51; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 91.
71 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 52.
72 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 579.
73 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50.
74 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 579.
75 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 381, 387.

ashap arasında büyük bir panik yaşandığı bilgilerine yer verilmiştir. Hatta bu nedenle Resulullah ashabıyla yola devam edip etmeme konusunda istişarede bulunmuş ve devam kararı alınınca değişik güzergâhtan ilerlemeyi tercih etmiştir.[76]

Bazıları silahsız oldukları için muhtemel bir saldırı durumunda kaygılarını dile getirmiştir. Sonuçta devam kararı alınınca Resulullah onların kaygılarını giderici konuşmalar yapmış ve mutlaka Kâbe'yi ziyaret edeceklerini söyleyerek moral vermiştir. Konuşması bitince birçoğu gerektiğinde Resulullah uğruna ölmeye bile hazır olduklarını beyan etmiştir. Hatta kimisi şayet dilerse kendisi için Berku'l-Ğımâd'a bile gidebileceklerini söyleyip kararlılık vurgusu yapmıştır.[77] İbn Şebbe el-Ğanîm ismini el-Ğamîm olarak zikretmiş ve burada Resulullah'ın ashabı teskin etmek için konuşma yaptığını söylemiştir.[78]

Vâkıdî'nin iddiasına göre Resulullah ashabın tedirginliğini gidermek için korku namazı kılmıştır.[79] Ancak bu sefer sırasında korku namazı kılındığına dair iddia diğer kaynaklarca teyit edilmez. Kanaatimize göre Vâkıdî bu iddiayı daha önce bu bölgeye yakın yerde kılınan korku namazıyla karıştırmıştır.[80] Zira ilk korku namazı Zâtürrika' Gazvesi sırasında Usfân ile Mekke arasında kılınmıştır. Zaten kendisi de bu rivayetin devamında Câbir b. Abdullah isnadlı bir rivayete yer vererek ilk korku namazının bu sefer sırasında kılındığını ifade etmiş, hatta bu bilginin daha doğru olduğunu da belirtmiştir.

76 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 390; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 179.

77 Coğrafyacı Bekrî burayı Yemen'e yakın yer olarak tanımlamıştır. Bazı iddialara göre ise Mekke'den beş gecelik mesafede bir yer olarak tanımlanmıştır. Ancak bu ifade daha ziyade kararlılık vurgusu amacıyla söylenmiş bir deyimdir. Dikkat edilirse Bedir savaşı için çıkılan yolculuk sırasında da kısa süreli tereddüdün ardından ashap Resulullah'ı yalnız bırakmayacağına dair söz vermiş ve yine Berku'l-Ğımâd'a kadar gidebileceklerini, hatta gerekirse kendilerini denize bile atabileceklerini söylemiştir. Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I, 244; Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, I, 86.

78 İbn Ebî Şeybe, el-*Musannef*, VII, 381.

79 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 582.

80 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 583

Müzakereler sırasında söz alan Evs'in temsilcisi Üseyd b. Hıdayr da, sadece Kâbe'yi ziyaret amacıyla yola çıktıklarına atıf yapmış, ancak şayet gerekirse savaşacaklarını tekrarlamıştır. Hz. Ebû Bekir de söz alıp devam etmeleri gerektiğini söylemiş ve engellenmeleri durumunda karşı koymayı önermiştir.[81] Sahabeden bazıları da "Biz kimse ile savaşmak için yola çıkmadık, ancak kim Kâbe ile aramıza girerse onlarla savaşırız" diye kararlılık vurgusu yapmıştır.[82] Resulullah herkesin fikrini aldıktan sonra savaş amacıyla yola çıkmadıklarına atıfla bir kez daha Kâbe'yi ziyaret etme konusunda kararlılık vurgusu yapmış, ancak savaşma taraftarı olmadığını da ifade etmiştir.[83]

Bazı sahabiler de kararlılıklarını ifade etmek için Benû İsrail'in yaptığı gibi, "Biz sana 'sen ve Rabbin gidin savaşın' demeyeceğiz" ve "ne pahasına olursa olsun yanında yer alacağız"[84] diye bağlılıklarını teyit etmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî, Resulullah'ın ashabıyla yaptığı bu istişareye değinirken Ebû Hureyre isnadlı bir rivayete yer vermiş ve "Allah Resulü kadar ashabıyla istişare eden bir başka kimseyi görmedim" şeklindeki sözlerini nakletmiştir.[85] Aynı bilgiler Vâkıdî tarafından da tekrarlanmıştır.[86] Sözü edilen müzakerelerden sonra Resulullah yola devam kararı almıştır.

Vâkıdî yukarıdaki bilgileri naklettikten sonra Kureyş'in savaş amacıyla Beldeh mevkiinde toplandığını ve Resulullah'ı şehre sokmama konusunda kararlı olduklarını Huzâa kabilesinden Budeyl b. Verkâ'nın getirdiğini iddia etmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî ise, Resulullah'ın Gadiruleştat adlı yerde konakladığı zaman bu bilgileri Huzâa kabilesinden birisinin ilettiğini söylemiş, ancak isim zikretmemiştir.[87] Oysa bu şahıs yukarıda da işaret edildiği üzere Büsr b. Süfyân'dır ve bizzat Resulullah tarafından gönderilmiştir. Budeyl b. Verkâ' da

81 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 581.
82 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50-51.
83 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 581.
84 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 581; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 381, 387.
85 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50-51.
86 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 580.
87 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 51.

Huzâa kabilesine mensuptur, ancak zaten Mekke'de ikamet etmektedir.

Taberî'ye göre İkrime b. Ebû Cehil'in başında bulunduğu kuvvetlerle çatışma bile yaşanmıştır. Hatta üç kez hamle yapmasına rağmen her seferinde püskürtüldüğünden bahsetmiştir. Ayrıca bu iddia ile Fetih suresi arasında ilişki kurmuştur. Ona göre serenin 24 ve 25. ayetleri, müşriklerin geri çekilmesine işaret etmektedir.[88] Oysa rivayetlerin genelinde doğrudan bir çatışmadan söz edilmemiştir. Nitekim ilgili ayetlerde de müminlere saldırı için hazırlık yapan müşriklerin saldırıdan vazgeçtiklerine ve onlardan ellerini çektiklerine, bunun Allah'ın sayesinde olduğuna işaret edilmiştir.[89] Ayrıca müminleri Mescid-i Harâm'a (Kâbe'ye) sokmayan ve burada kurbanlıklarını kesmeye müsaade etmeyen müşrikler kınanmış ve bunun da yine Allah'ın bilgisi dahilinde olduğuna işaret edilmiştir. Zira müminlerin girmesi durumunda çıkacak bir savaşta henüz hicret imkânı bulamadığı için Mekke'de kalan müminlerin de yanlış yere öldürülmüş olabileceklerine atıfla, Allah'ın takdiriyle böyle bir olumsuzluğun yaşanmasının önüne geçildiğine işaret edilmiştir. Hatta şayet müminlerle müşrikler bir arada bulunmasalardı, onların cezalandırılmış olacağına dikkat çekilmiştir.[90]

Farklı Güzergâhtan Hudeybiye'ye Varış

Yola devam kararı alınınca Resulullah pusuya düşmemek için farklı bir güzergâhtan ilerlemeyi tercih etmiştir. Kimi rivayetlere göre Kureyşlilerin Merruzahran ile Dacnân arasında olabileceğini dikkate alarak Zâtülhanzel adlı tepeye varmayı planlamış ve bunun için Serâvi' vadisindeki kumluk alanın sağ tarafından ilerleme kararı almıştır. Vâkıdî, Zâtülhanzel tepesinin güvenli bir yer olduğunu dikkate alarak Resulullah'ın gece buraya ulaşmayı hedeflediğini söylemiştir. Hatta gidecek yolu bilen birisinin olup olmadığını sormuş, Büreyde b. Husayb bildiğini söyleyince, "Önümüze düş" diye onu kıla-

88 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 622.
89 Fetih 48/24.
90 Fetih 48/25.

vuz yapmış, ancak bir süre sonra gece yolu şaşırınca, tekrar aynı soruyu sormuş ve bu sefer Hamza b. Amr el-Eslemî'yi görevlendirmiştir. Onun da yolu kaybetmesi üzerine Amr b. Abdünühm'ü kılavuz tayin etmiştir. Yürüyüşün gece ay ışığında olduğu ve hayli meşakkatli geçtiği söylenir.[91]

İbn Hişâm da benzer bilgiler vermiş, ancak kılavuz adı zikretmeyerek sadece Eslem kabilesinden olduğunu söylemiştir.[92] Taberî'deki rivayete bakılırsa Resulullah Zâtülhanzel'e ulaştıktan sonra buradan Hudeybiye'ye varmak için Seniyetülmürâr güzergâhını kullanmayı planlamış ve bunun için el-Hamd (الْحَمْضِ) yolundan ilerlemiştir.[93] İbn Hibbân da Resulullah'ın el-Hamd ve Mürâr (Seniyetülmürâr) güzergâhını takip ederek Hudeybiye'ye doğru ilerlemeye karar verdiğini söylemiştir.[94] Taberî'nin iddiasına göre Resulullah farklı bir güzergâh kullanıp gece yol aldığı için ortalıkta gözükmeyince Kureyşli gözlemciler geri çekilmiştir.[95]

Abdürrezzâk, İbn Şihâb ez-Zührî isnadlı rivayete yer vererek benzer bilgileri aktarmış ve müşriklerin Merruzahran ile Dacnân arasında olduklarını tahmin eden Resulullah'ın muhtemel bir baskına maruz kalmamak için kafilenin sağ tarafını korumaya alarak özel gözlemciler görevlendirdiğini nakletmiştir. Böylece gözlemcilerle beraber ashabın ilerlemesini sağlamıştır.[96] İbn Sa'd'ın anlatımına göre ise Resulullah ashabıyla beraber ilerlerken Hâlid b. Velîd'in başında bulunduğu yaklaşık 100 kişilik bir birlik kafileyi yakından izlemeye almış, silahlı adamların kendilerini takip ettiğinin fark edilmesi üzerine kafilede büyük bir panik yaşanmıştır. Resulullah muhtemel bir saldırıya maruz kalmamak için yakın korumalığını yapan Abbâd b. Bişr'i onların karşısına çıkarmış ve taraflar bu şekilde birbirlerine karşı gövde gösterisinde bulunmuştur.[97]

91 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 583-85.
92 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 309.
93 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 623.
94 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 280-81.
95 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 624.
96 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 330.
97 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 92

Sarp geçitlerden oluşan güzergâhın takip edilmesi nedeniyle bazı sahabilerin ayaklarının soyulduğu ve yola devam edemeyecek kadar sıkıntı çekenlerine dair haberler aktarılmıştır. Ayrıca peş peşe birkaç kılavuzun yolu kaybetmesi, susuzluk sıkıntısı yaşanması ve baskına uğrama korkusu gibi olumsuzluklar yolculuğun meşakkatini bir kat daha artırmıştır. Kimi sahabiler ise sabaha kadar hedeflenen tepeye varamayacakları yönünde endişeler yaşamıştır. Bu süreçte Resulullah'ın kafileyi cesaretlendirici konuşmalar yaptığı, bu tepeye ulaşanların günahlarının affedileceği gibi teşvik edici sözler sarf ettiği, ayrıca ashabı için dua ve niyazda bulunduğu söylenir.[98]

Bazı rivayetlere göre Resulullah konuşmasında Bakara suresinin 58. ayetini okumuştur. Bu ayetin bulunduğu pasajda, Firavun zulmünden kaçan Benû İsrail'in Mısır'dan çıkışından bahsedilmekte ve bu süreçte çektikleri zorluklar anlatılmaktadır. Zor bir süreçten geçmelerine rağmen Mısır'daki ağır şartlardan, esaretten ve yüklü vergilerden kurtulup ilahi lütuf olarak özgürlüğe kavuştuklarına işaret edilmekte, ancak bunun kıymetini bilmeyip nankörlük etmeleri sonucu türlü sıkıntılara maruz kaldıklarına dikkat çekilmektedir.[99] Rivayet doğruysa Resulullah âdeta Benû İsrail'in yaşadığı tecrübeden örnekler vererek sabırsız davrananları uyarmıştır. Ancak belki de ayetin muhtevası çekilen zorlukla uyumlu olduğu için böyle bir kurgu yapılmıştır.

Riskli ve zor bir yolculuk nedeniyle sabırların zorlandığı ve kimi sahabilerin sefere katıldığı için pişmanlık duyduklarından söz edilmiştir. Özellikle Abdullah b. Ubey b. Selûl'ün açıktan yakındığı ve "Ne işimiz vardı da katılıp buralara kadar geldik diye" pişmanlık duyduğu söylenir.[100] el-Ced b. Kays da benzer yakınmalarda bulunmuş ve sefere katılmasından dolayı pişmanlığını dile getirmiştir. Özellikle de susuzluk sıkıntısı yaşanması üzerine sesini daha da yükseltmiş ve âdeta "Ne

98 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 584.
99 Bakara 2/58-61.
100 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 310.

işimiz vardı bu maceraya atıldık" diye hayıflanmıştır. Hatta Kureyş'i kast ederek "Bu kavme karşı yola çıkışımızın hiçbir anlamı yoktu. Sonunda susuzluktan ölüp gideceğiz" gibi sözler sarf etmiştir. Ebû Katâde "Madem pişman olacaktın, niçin sefere katıldın?" diye eleştirince, umre amacıyla değil sadece kavmini yalnız bırakmamak için çıktığını söylemiştir.[101]

el-Ced b. Kays'ın Benû Selime'nin şefi olduğu, ancak güven vermeyen yapısı nedeniyle Resulullah'ın onu değil daha samimi bir Müslüman olan Berâ b. Ma'rûr'u kabile şefi olarak tayin ettiği ve bundan dolayı onun rahatsızlık duyduğu söylenir. Ebû Katâde onu eleştirince kavmi "O bizim büyüğümüz" diye sahip çıkmış, o da Resulullah'ın kendisini reislikten aldığını ve yerine Berâ b. Ma'rûr'u getirdiğini hatırlatarak sonsuza kadar bunun böyle devam edeceğini söylemiştir.[102] Nitekim Berâ b. Ma'rûr bu kabilenin büyüğü ve şefi olarak anıldığından bahsedilir.[103] Berâ, Akabe biatlerine da katılmış ve nakiplerden birisi olarak görevlendirilmiştir.[104] Bazı rivayetlere göre Resulullah Benû Selime kabilesine "Reisiniz kim?" diye sormuş, onlar da "el-Ced b. Kays" deyince, Berâ'nın samimiyetini dikkate alarak onu görevlendirmiştir.[105]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre el-Ced pişmanlığından söz ederken "Çoluk çocukla baş başa kaldık. Ne bizim şerefimize ne de yaşımıza hürmet eden var. Bugün yerin altı üstünden çok daha iyi." gibi sözler sarf etmiştir. Sık sık pişmanlık duyduğundan söz etmesi ve yakınması üzerine Ebû Katâde tepki gösterince, bu sefer söylediklerinin Resulullah tarafından duyulmasını istemediği için "Şaka yaptım, sakın sana söylediklerimi Muhammed'e anlatma" diye uyarıda bulunmuş ve kimliğinin ifşa olmasını istememiştir.[106]

101 Tâşköprîzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, I, 462; ayrıca bk. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 590.
102 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 591.
103 Ebü'l-Kâsım *el-Beğavî*, *Mu'cemu's-Sahâbe*, I, 334; Ebû Ahmed el-Hâkim, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, II, 91, 93.
104 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1249; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, I, 152; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Seyru's-Selefi's-Sâlihîn*, I, 290.
105 İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 464; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, I, 387.
106 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 590.

Rivayete göre Ebû Katâde, el-Ced'in söylediklerini Resulullah'a aktarmış, o da onun oğlunun çok daha samimi Müslüman olduğunu hatırlatarak cevap vermiştir. el-Ced sözlerinin Resulullah'a iletildiğini öğrenince bu sefer kabile mensuplarıyla beraber Ebû Katâde'yi azarlamıştır. O da karşılık verince, kabile mensupları el-Ced'i savunmuş ve "O bizim büyüğümüz ve önderimiz, ona laf söylettirmeyiz" diye çıkışmışlardır. Bir iddiaya göre bu olaydan sonra Resulullah el-Ced b. Kays'ı Benû Selime'nin kabile şefliğinden alıp yerine Berâ b. Ma'rûr'u getirmiştir. Nitekim Hudeybiye dönüşünden sonra kabile reisi olduğunu simgeleyen kapısının girişindeki alametin de alınıp Berâ'nın kapısına yerleştirildiği rivayet edilmiştir.[107]

Riskli ve yorucu bir yolculuğun yanı sıra bu tür problemler moralleri daha da bozmuş olsa da, sonunda kafile sağ salim bir şekilde hedeflenen Zâtülhanzel adlı tepeye ulaşmıştır. Resulullah burada mola vermiş ve dinlenmeye çekilmiştir. İddiaya göre müşrik gözcülere kalabalık gözükmek için taktik gereği 500 civarında ayrı ayrı yerlerde ateş yaktırmıştır.[108] Aynı iddia değişik olaylar için de anlatılmıştır.[109] Örneğin Mekke'nin fethi öncesinde de veya Uhud savaşının akabinde Kureyş ordusu takip edilirken de benzer bir senaryodan bahsedilmiştir. Oysa ne Mekke'nin fethinde ne de Hudeybiye seferi sırasında böyle bir hadise vuku bulmuştur. Üstelik gizlilik içinde ilerleyen Resulullah'ın ateş yakıp yerini ifşa etmesi ihtimal dışıdır.

İddiaya göre Resulullah mola verdiği zaman ashabı teskin edici konuşma yaparak rahatsızlıkları dindirmeye çalışmıştır. Konuşmasında Kureyş'in kendisine barışçı bir yaklaşım sergilemesi durumunda hemen olumlu cevap vereceğini söylemiş ve müşriklerin düşmanlığından yakınmıştır.[110] Onun

107 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 591.
108 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 585.
109 İddiaya göre ashap dinlenirken Said b. Zeyd'in himayesindeki Damra kabilesinden birisi devesinin kaybolduğunu fark edince, aramak için kafileden ayrılmış, deveyi bulup getirirken yabancı birisi sanılarak büyük bir panik yaşanmıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 586.
110 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 310.

yapıcı konuşmaları üzerine bazıları yakınmalarından dolayı pişmanlık duymuştur.

Zâtülhanzel bölgesine giderken Seniyetülmürâr'a gelindiği zaman Resulullah'ın devesi Kasvâ'nın çöktüğü, zorlamalara rağmen kalkmadığı, bazılarının devenin inatçılığından söz ettiği, bunun üzerine Resulullah'ın Ebrehe ordusunu kastederek "Fil'i durduran durdurdu" diye bir açıklama yaptığı söylenir. Bir taraftan da yine ashabı teskin edici açıklamalarda bulunduğu rivayet edilir.[111] Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah'ın devesi Hudeybiye'ye yakın bir yerdeki geçitten indiği sırada deve dışkısına basmış ve ayağı kayınca çökmüş, bir daha da kalkmamıştır.[112] Onu kaldırmaya çalışanlar inatçılığından yakınınca Resulullah da anılan sözü söylemiş ve fil benzetmesi yapmıştır.[113]

Bir iddiaya göre Resulullah'ın devesi Seniyetülmürâr'da çökünce burada konaklamaya karar vermiş, ancak ashaptan bazıları su bulunmadığı gerekçesiyle ona itiraz etmiştir.[114] Taberî, bu mevkiye gelindiği zaman susuzluk nedeniyle sahabeden bir kısmının yakındığını ve susuzluğun paniğe yol açtığını söyler.[115] İbn Hibbân'ın iddiasına göre burada susuzluk sıkıntısı yaşanınca Resulullah yere bir ok saplayıp pınar fışkırtmış ve ashabın su ihtiyacını karşılamıştır.[116] Vâkıdî gibi daha mukaddem kaynaklar, suyu bereketlendirme ile ilgili iddiaları Hudeybiye mevkiindeki kuyuyla ilişkilendirmişlerdir. Resulullah geceyi Zâtülhanzel'de geçirdikten sonra su kuyularının bulunduğu Hudyebiye'ye doğru yola çıkmış ve buraya varmıştır.[117]

Yaşanan susuzluk endişesi birtakım gizemli rivayetlerin üretilmesine ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Resulullah'ın çok az miktarda su bulunan bir kuyuya ok atarak suyun bol-

111 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 310.
112 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 281.
113 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 587; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 330; İbn Ebî Şeybe, el-*Musannef*, VII, 381.
114 Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 281.
115 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 624.
116 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 281.
117 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 586-87.

laşmasını sağladığı ve bu sayede bütün ordunun ihtiyacının karşıladığı iddiaları dillendirilmiştir.[118] Vâkıdî su sıkıntısıyla ilgili hadiseye işaret ettikten sonra, kafilenin Hudeybiye'ye vardığını ve burada çok az suyu olan kuyuya Resulullah'ın ok atılmasını istediğini ve böylece suyun bollaştığını iddia etmiştir.[119]

Siyere dair haberler arasında yer alan gizemli veya mucizevi anlatıların, özellikle zor ve sıkıntılı süreçlerin yaşandığı zaman dilimleri arasına yerleştirilmiş olması dikkat çeker. Nitekim hicret yolculuğu, Bedir ve Uhud savaşları, Hendek savaşı öncesindeki sıkıntılı süreç veya meşakkatli geçen Tebûk seferi gibi süreçlerde çekilen sıkıntılar da benzer anlatılarla zenginleştirilmiş veya mucizevi iddialar olarak ortaya atılmıştır. Mucize üretme veya abartılı anlatılar konusunda hayli mahir olan kıssacılar bunları dillendirirken anılan haberleri derleyen müellifler de herhangi bir sorgulamaya tabi tutmadan eserlerine almış ve böylece zengin bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Hatta bu anlatılar âdeta siyerin birer yapı taşı hâline gelmiştir. Oysa iddia edilen abartılı anlatıların aksini iddia eden rivayetler de yine aynı kaynaklarda mevcuttur, ancak her nedense bunlar dikkate alınmayıp gizemli haberler daha yaygınlık kazanmıştır. Nitekim Taberî'nin verdiği bilgilere göre ordu Seniyetülmürâr'da konakladığı zaman, burada küçük bir su sızıntısının olduğu, kurbanlık develerden sorumlu olan Nâciye b. Cündüb'ün oku ile suyun kaynağını açarak akmasını sağladığı ve oluşturulan kuyu ile su ihtiyacının karşılandığı gibi bilgilerden de bahsedilmiştir.[120] Buna mukabil aynı haberler arasında Resulullah'ın çok az suyu bulunan kuyuya ok atarak veya içine tükürerek âdeta çağlayan gibi coşturduğu ve bütün ordunun ihtiyacının karşıladığı gibi anlatılar da eklenmiştir.

Rivayetin bir başka versiyonuna göre Nâciye b. Cündüb, Resulullah'ın verdiği bir okla suyun kaynağına doğru yol açmıştır. Yine bu iddialar arasında Resulullah'ın konakladığı

118 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 310.
119 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 587.
120 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 624.

yerde çok az sızıntıyla akan bir su kaynağının olduğu, insanlar ihtiyaçlarını gidermek için alınca, kısa sürede tükendiği, bunun için kaynağın kazılarak daha bol bir şekilde akmasının sağlandığı gibi detaylar da anlatılmıştır. Hatta bizzat Resulullah'ın ok ile suyun yolunu açıp oluşturulan kuyulara dolmasını sağladığından bahsedilmiştir.[121]

İbn Şihâb ez-Zührî'nin verdiği bilgilere bakılırsa burası Samed su kuyusunun olduğu bölgedir ve Resulullah burada konaklamıştır.[122] Sözü edilen sıkıntılı yolcuktan sonra Resulullah'ın ordusuyla beraber sağ salim Hudeybiye'ye ulaşmayı başardığı rivayet edilmiştir.

Kureyş'in Elçi Göndermesi

Müşrikler Resulullah'ın Mekke'ye doğru yola çıktığını öğrendikleri zaman onu şehre sokmama kararı almıştı. Onlar Kâbe'yi ziyaret etmek amacıyla geldiğine dair haberin aldatmaca olduğunu düşünerek silahlanıp şehre yakın bölgelerdeki yol boylarını tutmuşlardı. Resulullah Hudeybiye'ye yaklaşınca kararı bildirmek için elçi göndermişler ve birkaç ön görüşmeden sonra anlaşma yapılmıştır.

Anlatılanlara bakılırsa Kureyş elçisi, henüz Resulullah Hudeybiye'ye varmadan gelip görüşmüş ve müşriklerin kararını bildirmiştir. Hatta gerekirse savaşı göze aldıklarını da hatırlatmıştır. Sonuçta elçi vasıtasıyla Resulullah'ın savaşmak amacıyla gelmediğini öğrenmişlerse de, prestijleri sarsılacağı gerekçesiyle onu şehre sokmama konusunda kesin tavır sergilemişlerdir. Bu süreçte Budeyl b. Verkâ', Urve b. Mes'ûd ve Mikrez b. Hafs gibi isimlerin gelip Kureyş adına Resulullah ile görüştüklerine dair haberler aktarılmıştır. Resulullah da Hıraş b. Ümeyye el-Kelbî ve Hz. Osman'ı göndererek kendi kararını bildirdiği ve bu ön görüşmelerden sonra, müşrikleri temsilen gelen Süheyl b. Amr, Huveytıb b. Abdiluzza ve Mikrez b. Hafs'tan oluşan heyetle nihai görüşmeler yapılarak Hudeybiye'de anlaşmaya varıldığı rivayet edilir.

121 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 625.
122 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 52; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 625.

İbn Şihâb ez-Zührî kaynaklı bilgilere göre Resulullah henüz Hudeybiye'ye gelmemişken Samed su kuyusunun yanında konakladığı zaman Kureyş ileri gelenleri Huzâa kabilesinden Budeyl b. Verkâ'yı elçi olarak göndermiş ve Resulullah'ın gerçekte hangi amaçla geldiğini öğrenmeye çalışmıştır. İbn Hibbân da Budeyl ve arkadaşlarının henüz Hudeybiye'ye gelmeden önce Resulullah'ın konakladığı tepeye geldiklerini ve burada onunla görüşüp Kureyş'in savaş için hazırlandığını haber verdiklerini söyler.[123] Vâkıdî[124] ve öğrencisi İbn Sa'd ise Budeyl'in Resulullah'ı Hudeybiye'de ziyaret ettiği kanaatindedir.[125] Ancak İbn Şihâb ez-Zührî isnadlı rivayetin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Budeyl b. Verkâ' Resulullah'a yakın olan Huzâa kabilesinden olup Mekke'de ikamet eden ve saygınlığıyla tanınan birisiydi. Resulullah'ın yanına gelince Kureyş'in kararını bildirdiği gibi, ayrıca müttefik kabilelerin de onlara destek verdiğini ve bunlar arasında yer alan Kâ'b b. Lüey ve Âmir b. Lüey mensuplarının Hudeybiye civarındaki su kuyularını tuttuklarını söylemiştir.[126] Vâkıdî onunla beraber aynı kabileden olan Amr b. Sâlim'in de geldiğini iddia etmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî Resulullah'ın onu dinledikten sonra şu açıklamalarda bulunduğunu nakleder:

> Biz kimseyle savaşmak için değil umre yapmak için geldik. Savaş Kureyş'i yedi bitirdi ve onlara zarar verdi. Şayet isterlerse kendilerine süre tanırım, benimle insanlar arasından çekilirler. Galip gelirsem dilerlerse insanların girdikleri şeye (dine) dahil olurlar, aksi durumda ise istedikleri olur ve rahat ederler. Bu teklife itiraz ederlerse yaşamım elinde olana yemin ederim ki ya bu dava için onlarla tek başına kalıncaya kadar savaşırım ya da muhakkak ki, Allah'ın emri yerine gelmiş olur.[127]

Benzer bilgileri Vâkıdî de tekrarlamış ve Budeyl'in bu bilgileri Kureyş'e aktardığını söylemiştir.[128] Rivayetin devamında

123 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 282.
124 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593.
125 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 92.
126 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 52; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 625.
127 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 52.
128 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593.

yer alan bilgilere göre Resulullah'ın sözlerini dikkatle dinleyen Budeyl ve beraberindekiler, bu kararlılık vurgusu ve ashabın onun etrafındaki kenetlenmesi karşısında hayli etkilenmiştir. Hatta Kureyş'e gidip Resulullah'ın niyetini aktardıkları zaman Amr b. Sâlim müşrikleri uyararak "Böylesine kararlılık gösteren birisine karşı asla galip gelemezsiniz." mealinde bir açıklama yapmıştır. Onların verdiği bilgiler üzerine Kureyş ileri gelenleri daha da inatlaşarak her ne pahasına olursa olsun Hz. Muhammed ve arkadaşlarını bu yıl Mekke'ye sokmamakta kararlı olduklarını tekrarlamışlardır. Bir taraftan da gelişmeleri endişeyle izlediklerinden bahsedilmiştir.[129]

İbn Hişâm da Budeyl'in Kureyş ileri gelenleri tarafından gönderildiğini söylemiş ve benzer bilgiler aktarmıştır. Onun verdiği bilgilere göre Budeyl Mekke'ye döndüğü zaman Hz. Muhammed'in savaş amacıyla gelmediğine dikkat çekmiş ve Beytullah'ı ziyaret isteğinin engellenmesi durumunda gerekirse savaşmaya kararlı olduğunu bildirmiştir. Yukarıda işaret edildiği üzere Resulullah zaten daha önce Büsr b. Süfyân vasıtasıyla bu kararını bildirmişti, ancak muhtemelen Kureyş ona inanmadığı için temkinli davranmış ve işi sağlam tutmuştu. Müşrikler Resulullah'ın ziyaret için geldiğine kani olmuşlarsa da, kendi rızaları dışında Hz. Muhammed'in Mekke'ye girmesi durumunda bunun diğer kabileler nezdinde prestijlerini sarsacağını ileri sürerek yine de ziyarete izin vermeme konusunda ısrarcı olmuşlardır. İbn Hişâm bu bilgileri aktarırken "Muhammed gelip zorla Mekke'ye girdi ve Kâbe'yi tavaf etti" demesinler diye böyle bir karar aldıklarına dikkat çekmiştir.[130]

Bir başka rivayete de, "Bu adam babalarımızı, kardeşlerimizi öldürdü. Şimdi de kalkmış evimize girmek istiyor. Şayet girerse Araplar bize rağmen girdiğini söyler. Bu nedenle biz Mekke'deyken onu buraya sokmayacağız." diye kararlılık vurgusu yaptıklarından söz edilmiştir.[131] Kureyş kendi prestiji nedeniyle onu şehre sokmama kararındaydı, ancak Resu-

129 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 594.
130 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 311; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 626, 633.
131 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 76.

lullah da mutlaka Kâbe'yi ziyaret edeceklerine dair ashabına söz vermişti.

İki tarafın kararlı tutumu üzerine görüşmeler sonuçsuz kalınca, İkrime b. Ebû Cehil ile Süheyl b. Amr asla taviz vermeyeceklerini bildirmek üzere Hz. Muhammed'e uygun bir ismi göndermeyi önermiş, bunun üzerine Kureyş'e destek için gelen Sakif kabilesinin şefi Urve b. Mes'ûd gönüllü olarak gitmeyi önermiş ve ikinci görüşme onunla yapılmıştır. Bir başka iddiaya göre Budeyl'in Resulullah'la işbirliği yaptığını düşünen müşrikler onu göndermiştir.[132]

Hatırlanacağı üzere Uhud savaşı ile Hendek savaşı öncesinde de Kureyş'in Medine üzerine yürümek için hazırlık yaptığını bu kabile mensuplarının bildirdiğinden bahsetmiştik.[133] Yine Resulullah Kâbe'yi ziyarete çıktığı zaman bu kabileden olan Büsr b. Süfyân'ı Mekke'ye haberci olarak göndermiştir. Ayrıca Resulullah Hudeybiye'de konakladığı zaman aynı kabileden olan Amr b. Salim ile Büsr b. Süfyân Resulullah'a deve ve koyunlar hediye etmiştir.[134] Bütün bunlar Huzâa kabilesinin Resulullah'a yakınlığını gösteren karinelerdir. Dikkat edilirse Hudeybiye'de anlaşma sağlanınca, yine bu kabile mensupları aleni olarak Resulullah ile ittifak kurmuşlardır. Dolayısıyla Budyel'in Resulullah'la işbirliği yaptığını düşündüklerine dair iddia anılan rivayetlerle de örtüşmektedir.

Aşağıda da işaret edileceği üzere anlaşma maddeleri arasında, "Dileyen kabilenin dilediği tarafla (Kureyş veya Resulullah) müttefik olabileceği" esası getirilince Huzâa kabilesi Medine ile ittifak kurmuştur. Hudeybiye Anlaşması yapılana kadar Kâbe'yi ziyarete giden ve panayırlardaki ticarete katılan kabileler Kureyş'i karşısına almak istemedikleri için Medine ile temasa geçmek istememiş, ancak anılan maddeden sonra Huzâalılar açıktan Resulullah'ı destekleyip onunla ittifak kurmuşlardır. Bu kabilenin Kureyş yerine Resulullah'a yakın durmasının arkasında geçmişe dayalı düşmanlığın etkisin-

132 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 594.
133 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312.
134 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 591-92.

den söz edilir. Nitekim Kureyş kabilesi Mekke'ye hakim olan Huzâalılara saldırıp şehri ele geçirmiş ve onları şehirden kovmuştur. Diğer yandan Kureyş Huzâa'nın düşmanı olan Kinâne kabilesiyle müttefikti ve onlara karşı müttefiklerini destekliyordu. Bu nedenle onlar Medine'ye yakın durmuşlardır. Vâkıdî, Huzâa kabilesini Kureyş'e karşı Resulullah'ın sırlarını taşıyan kimseler olarak nitelemiştir.[135] Huzâa kabilesiyle kurulan yakın ilişki ve bunun Hudeybiye'de resmî ittifaka dönüşmesinden sonra yavaş yavaş bu kabile arasında İslâm yayılmaya başlamıştır. Kaldı ki, Huzâa'nın alt kollarından olan Benû Eslem'in daha önce Müslüman olduğuna değinilmişti.

Urve b. Mes'ûd'un Resulullah'la Görüşmesi

Resulullah'ın savaşmak için gelmediğinin öğrenilmesi üzerine, Kureyş arasında bir ikilem yaşanmıştır. Bir grup kesinlikle şehre sokmama taraftarıyken, Kureyş'in müttefiki olan ve destek için gelen Sakif ve Ehâbiş kabilelerinin temsilcileri, Kâbe'yi ziyaret edecek insanları engellemenin doğru olmadığı düşüncesindeydi. Üstelik kendileri bunun için değil saldırı olması durumunda yardım için çağrıldıklarını hatırlatmış ve Kureyş'in kararına itiraz etmişlerdir.

İbn Şihâb ez-Zührî'nin verdiği bilgilere göre Budeyl b. Verkâ'dan sonra Sakifli Urve b. Mes'ûd, Hz. Muhammed'le görüşmeye gitmek istediğini söylemiş ve müşrik önderlerin de onayını alarak gelip görüşmüştür.[136] Urve, Sakif kabilesinin şefi olup Kureyş'e yardım için gelmişti. Vâkıdî'nin naklettiği daha detaylı bilgilere göre Budeyl Resulullah'ın sadece Beytullah'ı ziyaret için geldiğini bildirince, müşrikler yine de onu ve beraberindeki müminleri şehre sokmama kararı almıştı. Bunun üzerine Urve, Hz. Muhammed'in Mekke'ye saldıracağı gerekçesiyle kendilerinden yardım istediklerini hatırlatmış ve bu amaçla geldiklerini söylemiştir.[137] Bir taraftan da yaş-

135 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 593.
136 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 53.
137 Taif'in önemli isimlerinden olan Urve, Benû Ümeyye'nin atası Abduşşems'in kızı Sübey'a ile evliydi. Dolayısıyla o da Kureyş'e yardım için gelmiştir. Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 626.

ça büyük olduğuna atıfla Hz. Muhammed'le görüşebileceğini söylemiştir. Böylece onların da kabul etmesi üzerine Urve Mekkeliler adına gelip Resulullah'la görüşmüştür.[138]

Resulullah'ın yanına gelince onu selamlamış, arkasında Kureyş ile beraber Kâ'b b. Lüey ve Amir b. Lüeyoğulları'nın Hudeybiye yakınlarında tüm ağırlıklarıyla beraber konuşlandıklarını ve gerekirse savaşmak için toplandıklarını hatırlatmıştır. Hatta son derece kararlı olduklarını, onları ortadan kaldırmadan Mekke'ye giremeyeceğini, beraberindeki adamların ise silahsız olması nedeniyle bunu asla başaramayacağını, şartları zorlaması durumunda kendisi ile birlikte ashabının da yok olup gideceğini söylemiş ve dönmesi için ikna etmeye çalışmıştır.[139] Ayrıca etrafındaki insanların kaçmaya meyyal kimseler olduğunu ve kuru kalabalık oluşturduklarını iddia edip bunlara kanmamasını söylemiştir. Hatta Kureyş ordusunu gördükleri zaman silahsız olan bu adamların hepsinin çil yavrusu gibi dağılacağını iddia edip dönmesi konusunda ısrarcı olmuştur.[140] Onun bu sözlerine alınan Hz. Ebû Bekir karşı çıkmış ve aralarında tartışma yaşanmıştır. O da geçmişte Ebû Bekir'in kendisine diyet borcunu ödemesi için yaptığı yardıma atıfla, "Şayet o iyiliğin olmasaydı seni konuşturmazdım" diye çıkışmıştır.[141]

Sakif kabilesinin Ahlâf grubundan olan Urve, Resulullah'la konuşurken, aynı kabileden olan Muğîre b. Şu'be de muhafızlık yapıyordu. Urve konuşurken Resulullah'ın sakalından tutmaya çalışınca, Muğîre asasıyla engel olmuştur. Başında miğfer olduğu için Urve onu tanıyamamış ve yanından uzaklaştırmasını istemişti. Resulullah da onu kendi kabilesinden Muğîre b. Şu'be olduğunu söyleyince, Urve onun geçmişiyle ilgili olumsuz haberleri anlatmıştır.[142]

138 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 594; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 626.
139 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 313.
140 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 53.
141 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 595; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 626-27.
142 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 313; Vâkıdî'nin verdiği detaylı bilgilere göre Muğîre, yaklaşık 13 kişilik bir grupla Mısır'a kadar gitmiş, dönerken Şam bölgesindeki Beysan'a geldikleri zaman içkiyi fazla kaçırınca yakın arkadaşlarından Mâlik'i öldürmüş, Urve de kendi kabilesinden

İddiaya göre Urve, Muğîre'nin Benû Mâlik'ten 13 kişiyi öldürdüğünü söylemiş ve maktullerin diyetini kendisinin ödediğini hatırlatmıştır. Ayrıca 1.300 deve tazminat ödediğini ileri sürmüştür.[143] Taberî de benzer bilgileri aktarmış ve Resulullah'ın sakalına tutan Urve'yi kılıcın kabzasıyla engellemesi nedeniyle rahatsız olduğu için onu küçük düşürmeye çalıştığını söylemiştir.[144]

Urve'nin uyarılarının ardından Resulullah Budeyl'e söylediği sözlerin benzerini ona da söylemiş ve savaşma niyetiyle değil sadece Kâbe'yi ziyaret etmek amacıyla yola çıktıklarını tekrarlamıştır. Ayrıca Kâbe'ye sunulmak üzere hazırladığı kurbanlık develeri göstermiş ve onu ikna etmeye çalışmıştır. Resulullah'ın açıklamaları üzerine sadece ziyaret etmek amacıyla geldiğine kani olan Urve, döndüğü zaman izlenimlerini anlatmış ve onun engellenmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Ayrıca Hz. Muhammed'in Mekke'ye saldıracağı gerekçesiyle kendisinden yardım istediklerini, ancak onun amacının saldırı değil sadece Kâbe'yi ziyaret olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Beytullah'ı ziyarete gelenlerin engellenemeyeceğini ve aralarında da böyle bir anlaşma olmadığını hatırlatmıştır. Aksi durumda adamlarını alıp Taif'e döneceğini söylemiş ve destek veren diğer kabile mensuplarını da caydırmakla tehdit etmiştir.[145]

Kureyşliler itiraz edince, Hz. Muhammed'in kurbanlık develerinden söz etmiş ve saldırı amacında olan birisinin kurbanlıklarla gelmeyeceğine dikkat çekmiştir. Böylece ona izni verilmesi gerektiğinde ısrarcı olmuş ve bu konuda kararlarını

olan Muğîre'nin diyetini ödeyip serbest kalmasını sağlamıştır. Görüşme sırasında ona engel olunca, Muğîre'yi kötüleyip çıkarı için Müslüman olduğunu anlatmaya çalışmıştır (Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 597-98; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 627). Anlaşıldığı kadarıyla 13 kişilik grupla yaptığı yolculuk, hepsini öldürdüğü gibi bir iddiaya dönüşmüştür. Oysa bir kişinin 13 kişiyi öldürmesi ihtimal dışıdır. Zaten rivayetlerde de bir kişiyi öldürdüğünden söz edilmiştir.

143 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 313-14; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 627.

144 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 627.

145 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 594; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 626.

bekleyeceğini, aksi hâlde Taif'e döneceğini belirtmiştir. Bir taraftan da sahabenin Resulullah'a bağlılıklarından bahsederek zarar verecek kimseler olmadıklarını anlatmaya çalışmıştır.[146]

Urve'nin ısrarı üzerine Kureyş ileri gelenleri müsaade etmeleri durumunda istemedikleri hâlde Hz. Muhammed'in Mekke'ye girmiş olacağını ve bu durumun prestijlerini sarsacağını gerekçe gösterip razı olmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak bir yıl sonra ziyareti gerçekleştirebileceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Urve rest çekerek, amacı sadece ziyaret olan bu insanların engellenemeyeceğini savunmuştur. Dolayısıyla Mescid-i Harâm'ı boşaltıp onlara izin verilmesi gerektiğini söylemiştir. Öneriye razı olmayan müşrikler Urve'yi Hz. Muhammed'le işbirliği yapmakla suçlamış ve aralarındaki ilişki kopmuştur.[147]

İbn Şihâb ez-Zührî'ye göre onun ardından Kinâne kabilesinden birisi görüşme önerisinde bulunmuş, ancak isim vermemiştir. Aynı konuya temas eden değişik kaynaklarda bu ismin Huleys b. Alkame[148] veya İbn Zebbân[149] olduğuna dair haberler nakletmiştir.

Mikrez b. Hafs ve Huleys b. Alkame'nin Görüşmesi

İbn Hişâm, Hudeybiye öncesindeki ön görüşmelerden bahseden biraz daha farklı bilgiler vermiştir.[150] Ona göre Budeyl'in getirdiği haber üzerine müşrikler Mikrez b. Hafs'ı Resulullah'a göndermiş ve şehre sokmama kararını bildirmiştir.

146 İddiaya göre Urve sahabenin bağlılığını ifade etmek için Hz. Muhammed tükürse bile alıp üzerlerine sürecek derecede ona hürmet ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca abdest aldığı zaman suyuna dokunabilmek için âdeta birbirleriyle yarıştıklarını söylemiş ve sahabenin ona olan sevgisine dikkat çekerek savaş amacıyla gelmediklerini anlatmak istemiştir (İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 53; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 314). Geleneksel yorumlarda "sümükü şerif" hezeyanlarına referans olan rivayet Urve'nin bu anlatısına dayandığını hatırlatalım.

147 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 598-99; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 627.

148 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 599; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 628; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 281; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 559.

149 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 58; Kilâ'î, *el-İktifâ'*, I, 466; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, III, 316.

150 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312.

Resulullah da daha önce Bişr b. Berâ' ve Budeyl b. Verkâ' ile ilettiği sözlerin aynısını tekrarlamış ve sadece ziyaret amacıyla geldiklerini vurgulamıştır.[151] Ayrıca mutlaka ziyaret edeceklerini de söylemiştir. Onun getirdiği haber üzerine müşrikler bu sefer kendilerine destek için gelen Ehâbiş kabilesinin şefi Huleys b. Alkame'yi gönderme kararı almıştır.[152]

Anlatılanlara göre Huleys'in geldiğini gören Resulullah onun insaflı birisi olduğundan bahisle kurbanlık olarak hazırladığı develeri geldiği yöne sürdürerek bunları görmesini sağlamayı hedeflemiş ve böylece sadece Kâbe'yi ziyaret amacıyla geldiklerine ikna etmek istemiştir.[153] Seleme b. Amr el-Ekva' isnadlı rivayette ise Resulullah'ın kurbanlık develeri Süheyl b. Amr başkanlığında gelen Kureyş delegasyonuna göstermek istediğinden bahsedilmiştir. Görüşmeye gelen bu heyetin kurbanlıkları gördüğü zaman, anlaşmaya karar verdiği ve böylece sulh akdedildiği söylenir.[154]

Rivayete göre Resulullah'ın bu taktiği son derece etkili olmuştur. Nitekim develeri görünce Resulullah ve arkadaşlarının savaş amacıyla gelmediklerini gören Mikrez, geliş amacını bile sormaya gerek duymayıp Kureyş'e dönmüş ve onlara izin verilmesi gerektiğini savunmuştur. İddiaya göre Kureyşliler onu da suçlayınca, "Biz sizinle insanların Kâbe'yi ziyaret etmelerini yasaklamak için anlaşma yapmadık, şayet izin vermezseniz desteğimizi çekiyoruz" diye açıklamada bulunmuştur. Ancak Kureyş rest çekip "aramızdan çekil" diye karşılık verince onunla da ilişkiler kopmuştur.[155]

Taberî'ye göre Huleys'in dönmesinden sonra, bu sefer Mikrez b. Hafs Resulullah ile görüşmeye gelmiştir. Ayrıca Resulul-

151 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 387.
152 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 281; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *el-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 559; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 58.
153 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 381, 385, 387; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VIII, 225; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 282.
154 İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, I, 393.
155 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 281, 282.

lah'ın onu kötü birisi olarak tanımladığından bahsetmiştir.[156] Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre ise Mikrez b. Hafs el-Ahyef kurbanlık develeri görünce Müslümanların ziyaretten başka bir amaçla gelmediğine kani olmuş ve Kureyş'e döndüğü zaman şu açıklamaları yapmıştır:

> Ben onların geri gönderilmesinin uygun olmayacağı bir manzarayla karşılaştım. Beraberlerinde nişanlanmış kurbanlıklar gördüm. Bunlar uzun süre bekledikleri için âdeta açlıktan birbirlerinin tüylerini yiyecek durumdaydılar. Adamlar Beyt'i ziyaret etmek için kirlenmiş ve bitlenmişler. Biz böyle bir şey için sizinle anlaşmadık. Allah'ın evini tazim etmek, onun hakkını ödemek için bekletilen kurbanları yerine ulaştırmak amacıyla gelenleri geri çevirmek için bir anlaşma yapmadık. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ya siz Muhammed ve beraberindekilere umre için müsaade edeceksiniz ya da Ehâbiş'i alıp götüreceğim.[157]

İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Sa'd ve İbn Hibbân gibi kaynaklar Urve b. Mes'ud'dan bahsetmezler. Onlara göre önce Budeyl Resulullah'a gelip Kureyş'in niyeti hakkında bilgi vermiş ve uyarıda bulunmuştur. Resulullah da kendi niyetini onunla iletmiştir. Ardından Kureyş Mikrez'i ve müteakiben Huleys b. Alkame'yi göndermiştir.[158] Hatta Zührî, Mikrez adından da bahsetmemiştir. Buna mukabil Taberî Mikrez'in Huleys'ten sonra geldiğini iddia etmiştir. Onun peşinden de Süheyl b. Amr'ın Resulullah ile anlaşma yapmak için geldiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Huveytıb b. Abdiluzza'nın da onunla beraber olduğunu söylemiştir.[159]

Az önce naklettiğimiz Mikrez'in sözlerinin Kureyş ileri gelenleri arasında âdeta soğuk duş etkisi yaptığı anlaşılmaktadır. Kimisi onu Hz. Muhammed'in ağzıyla konuşmakla itham etmiş ve onun planına alet olmakla suçlamıştır. Bazıları ise kendilerinin razı olacağı bir öneri dışında ısrar etmemesini istemiştir. Zührî, bu şahsın Mikrez olmadığını iddia etmiş, ancak isim vermemiştir. Hatta ismini zikretmediği şahsın ardından Mikrez b. Hafs'ın geldiğini ve Resulullah'la görüştüğü,

156 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 628.
157 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 599.
158 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312.
159 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 628, 629.

tam bu sırada Süheyl b. Amr'ın da müşrikleri temsilen görüşmelere katıldığını ileri sürmüştür.[160]

Resulullah'ın Kureyş'e Elçi Göndermesi

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah Kureyş'ten gelen temsilcilerle görüşüp teklifini yaptıktan sonra somut bir cevap alamayınca, bu sefer kendisi Hıraş b. Ümeyye el-Kelbî'yi es-Sa'leb adındaki devesine bindirerek elçi olarak göndermiş ve kararlılığını iletmiştir.[161]

İbn Hişâm'ın verdiği bilgilere göre Urve b. Mes'ûd'un gelip dönmesinden sonra Resulullah sadece Kâbe'yi ziyaret için geldiklerini, kurbanlık develeri beklettiklerini, tavaftan sonra ihramdan çıkıp Medine'ye döneceklerini iletmek üzere Hırâş'ı göndermişti. İddiaya göre Hırâş yolda gözlemcilik yapan grupla karşılaşınca bu bilgileri aktarmış, ancak İkrime b. Ebû Cehil gibi bazı müşrikler ona sataşmak isteyince Kureyş'e destek için gelen Ehâbiş kabilesi mensupları elçiye eman verip korumuştur. Anlatılana göre İkrime elçiye zarar veremeyince, bu sefer devenin Resulullah'a ait olduğunu anlayınca ona saldırmış ve hayvanı öldürmüştür. Hırâş'ı koruyan Ehâbiş kabilesi mensupları ise güvenli bir şekilde Resulullah'a dönmesini sağlamışlardır.[162] Bu tatsız olay ashap arasındaki tedirginliğe neden olmuştur. Özellikle silahsız olmaları nedeniyle endişeleri daha da artmıştır.

Hırâş Resulullah'ın yanına döndüğü zaman yaşadıklarını anlatıp müşriklerin zarar veremeyeceği güçlü birisini göndermesini önermiştir. Resulullah bu iş için ilk önce Hz. Ömer'e teklifte bulunmuş, ancak kabilesinin zayıf olduğunu ve müşriklerin kendisine zarar vermesi durumunda koruyamayacaklarını söyleyerek teklifi kabul etmemiştir. Buna mukabil Hz. Osman'ın kabilesi olan Benû Umeyye'nin Mekke'de güçlü olduğunu ve bu nedenle diğer müşriklerin ona zarar veremeye-

160 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 53-54.
161 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 93; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 282.
162 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 314; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 630; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 282.

ceklerini hatırlatarak onun gönderilmesini önermiştir.[163] Resulullah da bu sefer Hz. Osman'ı elçi olarak göndermiş ve sadece Kâbe'yi ziyaret edip kurbanlıkları kestikten sonra, ihramdan çıkarak dönmek istediklerini bildirmiştir.[164]

Hz. Osman Beldeh mevkiine geldiği zaman burada bekleyen kabile mensupları onu karşılamıştır. Özellikle Ebân b. Said'in onu güzellikle karşıladığı, güvenli bir şekilde devesinden inmesini sağladığı ve Kureyş büyüklerinin yanına getirdiği söylenir. Hatta Resulullah'ın mesajını rahatlıkla iletmesini sağlamak için onu himayesine aldığını ilan etmiştir. Hz. Osman da Kureyş önderlerine geliş amacını anlatmış ve Kâbe'yi ziyaret için izin istemiştir.[165] Bir iddiaya göre onlara Müslüman olmalarını önermiş, Resulullah'ın mutlaka başarılı olacağını ve Allah tarafından destekleneceğini söylemiştir. Şayet bunu yapmazlarsa ziyarete engel olmamalarını istemiştir. Bunların yanı sıra ayrıca Muhammed'le mücadele etmekten vazgeçmelerini, kendileri yerine başkalarının ona düşmanlık yapmasını beklemelerini, şayet onlara galip gelirse diledikleri takdirde davet ettiği dine girebileceklerini, ya da kendi hallerinde kalabileceklerini söylemiştir. Hatta bu süreçten sonra şayet gerekli görürlerse daha kalabalık bir topluluk olarak onunla savaşmalarının kendileri açısından uygun olacağını, aksi hâlde savaşın kendilerini zora soktuğunu ve birçok ileri geleni kaybettiklerini hatırlatmıştır. Bu sözlerden sonra sadece umre için geldiklerini ve Beytullah'ı ziyaret edip döneceklerini tekrarlamış ve müsaade istemiştir.[166]

Anlatılanlara bakılırsa Hz. Osman son derece kibar bir şekilde karşılanmış ve kabilesi tarafından himaye verilip maksadını anlatacağı ortam sağlanmıştır. Ayrıca dilediği gibi Kâbe'yi tavaf edebileceğine de izin verilmiş, ancak Hz. Osman, Resulullah tavaf yapmadan kendisinin tavaf yapmayacağını söyleyerek nazik bir şekilde bu öneriyi kabul etmemiştir.[167]

163 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 631.
164 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 315.
165 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 282.
166 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 599-600.
167 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 315; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 282.

Kureyşliler Hz. Osman'ı dinlemiş, ancak Resulullah ve beraberindekilerin Kâbe'yi ziyaret etmelerine asla izin vermeyeceklerini ve arkadaşına gidip bunu bildirmesini istemişlerdir. Hz. Osman Kureyş'ten destek alamayınca akrabalarını dolaşıp Resulullah'ın ve beraberindekilerin Kâbe'yi ziyaret etmesine izin vermelerini talep etmiş, ancak hepsi olumsuz cevap vermiştir. İddiaya göre kabileleri gezerken İslâm'ı kabul ettiği hâlde hicret edemeyen ve mustazaf olarak nitelenip inançlarını gizleyen müminleri de ziyaret etmiş, onlarla hasret gidermiş ve dertlerini dinlemiştir. Onları cesaretlendirmek için Resulullah'ın fethi müjdelediğini hatırlatmıştır. Ayrıca Resulullah'ın onları himayesine alacağını ve göğüslerini gererek inançlarını haykıracaklarını da söylemiştir. Onu dinleyenlerin duygulandıkları ve hıçkırarak ağladıkları söylenir.[168]

Resulullah Kâbe'yi ziyaret için hazırlıklar yaparken rüyasında ashabına burayı ziyaret edeceklerini ve Mekke'ye gireceklerini gördüğünü anlatmıştı. Bu nedenle onunla birlikte yola çıkan sahabe kesin olarak şehre gireceklerine inanmıştı.[169] Ancak Mekke'ye yaklaştıkları zaman Kureyş'in engellemesi ile karşılaşınca hayal kırıklığı yaşamışlardır.

Hz. Osman gönderildikten sonra beklenenden daha uzun süre dönmeyince ashap arasında bir tedirginlik başlamış ve öldürülmüş olabileceğine dair endişeler artmıştır. Kimisi kendileri Kâbe'yi ziyaret edemezken onun ziyaret ettiğini iddia etmiş ve bu nedenle onu suçlamışlardır. Hatta kavmine sığınmış olabileceğine dair yorum yapanlar olmuştur. Hz. Osman'ın Kâbe'yi ziyaret ettiğini düşünenler, döndüğü zaman onu suçlayarak "Ey Ebû Abdullah! Beyt'i ziyaret ederek yüreğini soğuttun mu?" diye sitemde bulunmuşlardır. Hz. Osman ise Resulullah'ın ziyaret edemediği Kâbe'yi kendisinin ziyaret etmesinin mümkün olmadığını ve tavaf yapmadığını söyleyerek cevap vermiştir.[170]

Rivayetlere göre Hz. Osman'ın gönderilmesinden sonra yaklaşık 10 kişilik bir sahabe grubu, Kâbe'yi ziyaret etmek

168 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 601.
169 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 76.
170 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 601.

istediklerini ve akrabalarını çok özlediklerini söyleyip ısrarla müsaade istemişlerdir. Onların ısrarı üzerine Resulullah izin vermiştir. Hz. Osman'ın yanı sıra bu grubun da gecikmesi üzerine, Kureyş tarafından alıkonulduklarına dair yorumlar yapılmış ve saldırıya uğrayabilecekleri yönünde endişeler dillendirilmiştir. Keza Hz. Osman'ın da rehin alındığı iddiaları ortaya atılmıştır. Nitekim rivayetlerin çoğunda da Hz. Osman'ın alıkonulup hapsedildiği yönündeki endişeler üzerine ashap arasında tedirginlik yaşandığından bahsedilmiştir.[171] Oysa o, akrabası Ebân tarafından himaye altına alınmıştır.[172]

Rıdvân Biati

Hz. Osman'ın gecikmesi, sahabe arasında öldürülmüş olabileceğine dair yorumlara neden olunca kendilerinin de saldırıya uğrayabilecekleri düşüncesiyle kaygıları artmış, hatta kimisi Medine'ye dönmeyi dillendirmiştir. Resulullah bulunduğu yeri asla terk etmeyeceğini, gerekirse savaşıp ölebileceğini söylemiş ve kararlılık vurgusu yapmıştır. Hatta kendisiyle beraber hareket edeceklerine dair ashabını biate davet etmiş ve güven tazelemek istemiştir.[173]

Bir iddiaya göre Hz. Osman'ın gönderilmesinden sonra yaklaşık üç gün geçmiş, ancak henüz bir ses çıkmamıştı. Yukarıda işaret edildiği üzere onun ardından ailelerini çok özlediğini söyleyen bir grup daha Resulullah'ın müsaadesiyle gitmiş ve onlar da gecikmişti. Vâkıdî bunların 10 kişi olduğunu söylemiş ve tek tek isimlerini saymıştır.[174]

Hem Hz. Osman'ın gelmemesi hem de 10 kişinin akıbetinin bilinmemesi, ciddi bir tedirginliğe ve paniğe dönüşünce, bazıları Hz. Osman'ın yanı sıra bu grubun da öldürülmüş olabileceğine dair yorumlar yapmıştır. Tedirginlik giderek artınca Resulullah da endişelenmiş ve güvenlik önlemlerini artırmıştır. Muhtemel bir saldırıya karşı fazladan gece bekçileri

171 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 315.
172 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 631.
173 Taberî'de yer alan bir iddiaya göre bu biati bizzat Cebrail istemiş ve ashabını biate davet etmesi için uyarmıştır. Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 632.
174 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603.

görevlendirmiştir. Abbâd b. Bişr, Evs b. Havlî ve Muhammed b. Mesleme münavebeli olarak geceleri nöbet tutmakla görevlendirilmiştir. Bir rivayete göre o sırada Kureyşliler Mikrez b. Hafs önderliğinde yaklaşık 50 kişilik bir birliği Hudeybiye'ye gönderip Resulullah ve ashabını yakından izlemişlerdir.[175] Ancak bu birliğin başlangıçtan beri Hudeybiye civarında konuşlandırılan gözcülerden olduğu anlaşılmaktadır.

Gece bekçisi olarak görevlendirilenler kendilerine doğru bir birliğin yaklaşmakta olduğunu fark edince, hemen ashabı uyandırmışlar ve müminler teyakkuza geçmiştir. Muhammed b. Mesleme'nin başında bulunduğu birliğin onlardan birkaç kişiyi yakalayıp rehin aldığı iddia edilmiştir.[176] Makrizî esir alınan bu kişileri kurtarmak için Kureyş'in Süheyl b. Amr'ı gönderdiğini iddia etmiş ve böylece Hudeybiye Anlaşması'na giden sürecin başladığına dikkat çekmiştir.[177]

Vâkıdî, sözü edilen 45-50 kişilik birliğin Hudeybiye Anlaşması'nı yapmak için gönderilen Kureyş delegasyonunun gecikmesi üzerine gönderildiğini iddia etmiş, ancak aşağıda izah edileceği üzere tam aksi söz konusudur ve müşriklerden esir alınması üzerine heyet gönderilmiştir. Rivayete göre Kureyşli grup karargâhı ok ve taş yağmuruna tutmuş, ancak kimse zarar görmediği gibi, birkaç esir ele geçirilmiştir. Saldırı üzerine Resulullah o gece Benû Neccâr'dan Benû Mâzin'e mensup kişilerin konakladığı çadırda korumaya alınmıştır. Gelişmeler giderek endişe verici boyuta varınca, Allah Resulü hayli tedirgin olmuştur. Hatta muhtemel bir direnç kırılmasının önüne geçmek için onlardan biat almıştır.[178]

175 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 602.
176 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 314; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 602. Taberî'nin iddiasına göre Kureyş delegasyonu görüşmek için geldiği zaman Ebû Süfyân bir grup adamıyla saldırmış, hatta onlardan bazı kişiler esir alınmıştır. Ancak bu iddia klasik Emevî düşmanlığına bağlı olarak ortaya atılan hayali kurgulardır (Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 629). Oysa Ebû Süfyân Hudeybiye görüşmeleri sırasında herhangi bir aktif rol oynamamıştır. Dikkat edilirse Mekke'nin lideri olarak tanıtılmış, ancak ne delegasyon içinde yer almıştır ne de kararların alınmasında etkili olmuştur.
177 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 290.
178 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603.

Yukarında işaret edildiği üzere Mikrez, Ehâbiş kabilesinin şefiydi ve Resulullah'ın savaşmak için gelmediğini öğrenmesi üzerine Kureyş'ten desteğini çekmişti. Bu detay dikkate alınırsa muhtemelen onun başında bulunduğu birlikler daha önce bu bölgede bulunduğu için hakkında böyle bir iddia dillendirilmiş olabilir. Nitekim rivayetin sonunda da Mikrez'in kavmiyle birlikte Hudeybiye'de konuşlandığından ve aynı zamanda Kureyş tarafından Resulullah'a gönderildiğinden bahsedilmiştir. Hatta Süheyl'le birlikte gelen delegasyonun içinde yer almıştır.

Resulullah güvenlik önlemlerini artırırken bir taraftan da olası direnç kırılmasının önüne geçmek için ashabından biat almaya karar vermiş ve "Allah bana müminlerden biat almamı önerdi" diye açıklama yapmıştır. Çağrısı üzerine müminlerin her birisi tekrar ona bağlılık bildirmiş ve asla kendisini terk etmemek üzere yemin etmişti.[179] Bu biat âdeta ölüm yeminiydi. Zaten "ölüm biati"[180] veya "Resulullah'ı terk etmemek üzere yapılan bağlılık yemini" olarak nitelenmiştir.[181]

Vâkıdî de ashabın kaçmayacaklarına dair ölüm biati yaptığını söylemiştir.[182] Yeminin ardından herkes yanlarında bulundurdukları silahlarını kuşanmış ve muhtemel bir saldırıya karşı Resulullah'ın etrafında kümelenmiştir. Resulullah onların bu samimiyeti ve teslimiyetinden ziyadesiyle razı olmuştu. Zaten bu nedenle "Rıdvan/rıza biati" olarak isimlendirilmiştir.[183] Sözü edilen biate Fetih suresinde de atıf yapılmış ve Allah'ın burada biat edenlerden razı olduğuna işaret edilmiştir.[184] Ayrıca surenin 10 ve 13. ayetlerinde de ashabın bağlılığı övülmüş ve bu biate işaret olarak yorumlanmıştır.[185]

179 Ebû İshâk *es-Siyer*, s. 198.
180 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 316.
181 Ahmed b. Hanbel, *Fedâil'us-Sahâbe*, I, 463, 483, 495.
182 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 95.
183 Tayâlisî, *el-Musned*, III, 464; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 361; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 219, 258; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 93, 100; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 632.
184 Fethi 48/18.
185 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 632.

Resulullah ashaptan biat alırken Hudeybiye su kuyusunun civarında bulunan Semûre ağacının gölgesinde oturuyordu. Biat burada gerçekleştiği için ona bağlılık sözü verenler "Semûre ashabı" olarak da anılmıştır.[186] Ağacın dallarının Resulullah'ı rahatsız etmemesi için Ma'kıl b. Yesâr'ın yukarı kaldırdığı ve biatin bu şekilde gerçekleştiği söylenir.[187]

Ashabın kahir ekseriyeti Resulullah'ı terk etmeyeceklerine dair ölüm yemini yapmakla beraber Hudeybiye kafilesi içinde yer alan bazı samimiyetsizler bu biate katılmamıştır. Bunlar arasında el-Ced b. Kays, Abdullah b. Ubey ve Evs b. Havlî gibi isimlerin olduğu söylenir. Nitekim Resulullah Hudeybiye'de biat için çağrı yaptığı zaman, el-Ced biatin gereğini yerine getiremeyeceğini düşünerek devesinin arkasında saklanmıştır.[188] Ortalıkta gözükmemesi üzerine kimileri onu ayıplayınca, "Ne yapayım ürkütücü bir ses duydum ve kaçıp gizlenmek zorunda kaldım" diye bahane uydurmuştur. Bu şahsın Hz. Osman zamanında vefat ettiği ve başta Ebû Katâde olmak üzere bazı kişilerin kasıtlı bir şekilde onun cenazesine katılmadıkları söylenir. Hatta onun defnedilmesine kadar Ebû Katâde'nin evinden dışarı çıkmadığı rivayet edilir.[189]

el-Ced b. Kays Tebûk seferi öncesinde de benzer samimiyetsizlik sergilemiştir. Resulullah davet ettiği zaman sudan bahaneler uydurup katılmamıştır.[190] Rivayete göre Resulullah onu orduya katılmaya davet edip kazanacağı ganimetlerden söz edince "Beni fitneye düşürme ve bana müsaade et." diye karşı-

186 İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, I, 681; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 899; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 379; Humeydî, *el-Musned*, I, 421.
187 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96. Resulullah'ın vefatından kısa süre sonra bazı insanların bu ağacı ziyaret etmesi ve âdeta ona belli bir kutsallık atfetmeye başlamaları üzerine, Hz. Ömer onu kestirmiştir. İbn Sa'd, insanların burayı ziyaret ettiklerini duyduğu zaman bir daha gitmemeleri için tehdit ettiği ve ardından ağacı kestirdiğini söylemiştir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96). Ayrıca daha sonradan insanların biat yapılan ağacın yerini tespit edememeleri üzerine Hz. Ömer'in "Bu, Allah'tan bir rahmetti" dediği rivayet edilmiştir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 100).
188 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 285-86.
189 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 591.
190 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 591.

lık vermiştir.[191] el-Ced ve arkadaşları bu tutumlarıyla münafıklar arasında sayılmışlardır. İbn Hişâm[192] ve Taberî[193] Hudeybiye ashabı arasında sadece e-Ced'in biat etmediğini söylemiştir.

Biatin gerçekleştiği süreç kritik bir eşikti. Bu aşamaya kadar birkaç kez elçilik heyetleri gidip gelmiş, ancak somut bir sonuç elde edilememişti. İddialara bakılırsa anılan saldırı girişimi üzerine bazı esirlerin alınması Kureyş'i harekete geçirmiş ve Süheyl b. Amr önderliğinde bir heyet göndermişlerdir. Onunla beraber Huveytıb b. Abdiluzza, Mikrez b. Hafs ve İkrime b. Ebû Cehil gibi isimlerin olduğu söylenir. Resulullah Süheyl'i görünce Kureyş'in barış amacıyla geldiğini tahmin etmiş[194] ve "Şimdi işimiz daha kolaylaştı" diye bir açıklamada bulunmuştur.[195]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Süheyl b. Amr geldiği zaman savaş istemediklerini söylemiş, ancak bilgileri dışında bazı kişilerin saldırdığını dile getirerek, bunlar arasından esir alınanların serbest bırakılmasını istemiştir. Makrizî de Süheyl'in Kureyş tarafından esirleri kurtarmak ve anlaşma yapmak için gönderildiğini söyler.[196] Teklif tam da Resulullah'ın istediği öneriydi. Nitekim Hz. Osman'ın yanı sıra Mekke'ye giden 10 kişilik grubu da kast ederek "Ashabım sağ-salim gelmeden onları salıvermem" diye mukabelede bulunmuştur.[197]

Geleneksel yorumlarda Hz. Osman'ın gelmemesi üzerine Resulullah'ın Mekke delegasyonunu rehin tuttuğuna dair bir iddiadan bahsedilmiştir. Oysa Allah Resulü Mekke delegasyonunu değil, saldırı girişiminde bulunanlardan ele geçirilen esirleri rehine olarak tutmuş ve bunlar üzerinden pazarlık yapmıştır. Ayrıca Hz. Osman ve 10 kişilik grup da alıkonulmamış, aksine gecikmişlerdir. Görünen o ki, gecikmeleri üzerine rehin alındıklarına dair yorumlar yapılmış ve panik oluş-

191 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 516.
192 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 315-16.
193 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 632.
194 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 283.
195 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 629.
196 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 290.
197 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603-604.

muştur. Resulullah da onların alıkonulduğunu düşündüğü için "Ashabımı salıvermeden esirleri bırakmam" mealinde bir açıklama yapmıştır. Resulullah'ın şartı üzerine Kureyş delegasyonu içinde yer alan Şüteym b. Abdumenâf et-Teymî Mekke'ye gidip Hz. Osman ve diğer 10 kişilik grubun bir an önce gönderilmesini sağlamış, aksi hâlde esirlerin salıverilmeyeceğini söylemiştir.[198]

İddiaya göre Hz. Osman dahil gidenlerin hepsi dönünce, Resulullah onlardan da aynı ağacın altında biat almıştır. Vâkıdî, Resulullah'ın münadisinin "Ruhu'l-kudüs indi ve Resulullah'a biat almayı emretti. Allah'ın adıyla çıkın ve ona biat edin" diye açıklamalarda bulunduğunu iddia etmiştir. Biate Hz. Osman'ın da katıldığı ve sağ elini sol elinin üzerine koyarak musafaha yaptığı söylenir. Anlaşıldığı kadarıyla bu detay, halifeliği döneminde Rıdvân Biati'ne katılmadığı yönündeki rivayetleri geçersiz kılmak amacıyla sonradan uydurulmuştur. İddiaya göre Resulullah'a bağlılık ve sadakat konusunda gösterdikleri samimiyet Kureyş delegasyonunu da etkilemiştir.[199]

Bir iddiaya göre ilk önce gelen Süheyl b. Amr, Resulullah'ın savaşma niyetinde olmayıp sadece Kâbe'yi ziyaret amacıyla geldiğine kani olmuş, tekrar müşriklere dönerek anlaşma yapılabileceğini söylemiş, onların da onayıyla anlaşma safahatına geçilmiştir. Ancak müşrikler bu yıl değil gelecek yıl ziyarete izin vermeyi kararlaştırmışlar ve bu şarta uyulması koşuluyla anlaşma yapacaklarını bildirmişlerdir. Böylece Süheyl b. Amr'ın yanı sıra Huveytıb b. Abdiluzza ve Mikrez b. Hafs'ı da anlaşma yapmak üzere yetkili kılmışlardır.[200] Sonuç itibarıyla Resulullah bütün çabasına rağmen Mekke'ye girip Kâbe'yi ziyaret etme isteğini kabul ettirememiş ve bu ön koşul üzerinden anlaşma safahatına geçilmiştir.

198 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 604; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 290.
199 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 605.
200 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 316. Bir rivayete göre Mekke delegasyonu geldiği zaman Abdullah b. Ubey b. Selûl'ün burada bulunduğunu görünce ona izin verip dilediği gibi Kâbe'yi ziyaret edebileceğini söylemişler, Abdullah da buna niyetlenmiş, ancak oğlunun engellemesi üzerine bu niyetinden vazgeçmiştir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 605.

Hudeybiye Anlaşması

Müşriklerin anlaşma teklifi üzerine Resulullah "Kâbe ile aramızdan çekilin, anlaşma yapalım" önerisinde bulunmuştu. Süheyl b. Amr bu teklifi kabul etmiş, ancak "Araplar baskı veya korku nedeniyle anlaşma yaptılar" demesin diye, Kâbe'yi ziyaret etme talebinin bir yıl sonraya ertelenmesini önermiştir. Onun yapıcı tutum sergilemesi üzerine Resulullah da bu ön koşulu kabul etmiştir.[201]

Ziyareti bir yıl sonraya erteleme ısrarının nedeni müşriklerin prestijlerinin sarsılacak olmasıydı. Nitekim Süheyl b. Amr Resulullah'a bu teklifi sunarken, "Senin zorla Mekke'ye girdiğini Araplar konuşmayacak" diye açıklama yapmıştı. Resulullah bu hassasiyeti anlayışla karşılamış ve anlaşmadan yana bir tutum sergilemiştir.[202] Mukâtil b. Süleymân da benzer bilgilerden bahsetmiş ve ertesi yıl müminlerin üç gün boyunca şehirde kalabileceklerine dair detayı eklemiştir.[203]

Tarafların tutumuna bakılırsa müşrikler de anlaşmadan yana tavır sergilemiştir. Belki de Kureyş'e destek veren kabileler, ziyaret için gelenleri Mekke'ye sokmama tavırlarını eleştirip desteği çekeceklerini söylemeleri onları bu noktaya getirmede etkili olmuş olabilir, ancak en önemli unsurun o güne kadar gelişen süreçte, özellikle ticari yönden kendilerinin de büyük kayıplar yaşamalarıydı. Müttefiklerin ayrılması ise güç ve prestij kaybı açısından etki yapmış olabilir. Hatta bunun getireceği maddi kaybın da hesabını yapmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Her ne olursa olsun baştan beri Resulullah barışı gerçekleştirmekten yana bir tutum takındığı gibi, müşrikler de benzer bir tavır sergileyince iki taraf arasında anlaşma zemini sağlanmıştır.

Şunu da hatırlatalım ki, Hendek savaşından sonraki süreçte iki taraf arasında eskiye oranla katı düşmanlık da yoktu. İddiaya göre hicretin beşinci yılında Mekke'de ya-

201 Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 55; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 605.
202 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 605.
203 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 67.

şanan şiddetli kıtlık üzerine Resulullah'ın Kureyş'e yardım yaptığından söz edilmiştir. Resulullah Mekke halkının zor durumda olduğunu öğrenince Amr b. Ümeyye ve Seleme b. Eslem'le birlikte yiyecek göndermiştir.[204] Diğer yandan Resulullah'ın önlenemez yükselişi karşısında ticari kazançlarının tehlikeye düşmesi de, müşrikleri anlaşma yapmaya zorlamış olabilir.

Ashabın İtirazı

Resulullah Kureyş'in teklifini ve anlaşmadan yana olduklarını ashabıyla paylaşarak ikna olmaları için uzunca bir konuşma yapmıştır. Ancak Kâbe'yi ziyaret edecekleri beklentisinde olan sahabe, ziyaretin ertesi yıla kalacak olmasından son derece rahatsız olmuş ve büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Mekke'ye kadar yanaşmışken Kâbe'yi ziyaret edemeyecek olmaları, onlara hayli ağır gelmişti. Bu nedenle memnuniyetsizliğini dile getirenler seslerini yükseltmiş ve karara itiraz edenler olmuştur. Kimisi mutlaka Kâbe'yi ziyaret edeceklerine dair Resulullah'ın verdiği sözü hatırlatmış ve itiraz etmiştir. Hz. Ömer kendini tutamayarak "Niçin dinimizde ezikliği kabul ediyoruz, biz Müslüman değil miyiz, neden bu teklifi kabul ediyoruz?" diye çıkışmış ve sesini yükseltmiştir. Onun çıkışıyla beraber ortalık bir anda sessizliğe gömülmüştü. Her ne kadar haklı bir serzeniş olsa da, daha önce böyle bir tepki hiç yaşanmamıştı. Ashap aklına yatmadığı konularda "Bu vahyin gereği mi yoksa senin kararın mı?" diye sorar, şayet Resulullah'ın kararı ise ve de alternatif düşüncesi olan varsa kanaatini dile getirirdi. Resulullah da makul olan görüşe uyardı. Ancak bu sefer doğrudan ona itiraz ediliyordu. Resulullah bir şeyler anlatıp onları ikna etmeye çalışmışsa da çoğu âdeta sukutuhayale uğramıştı. Hz. Ebû Bekir'in yanına yanaşarak onun vasıtasıyla insanları ikna etmeye çalışmıştır. Hatta "Ben Allah'ın kulu ve elçisiyim. Onun emirlerine muhalefet edemem, Allah da benim bu çabamı boşa çıkarmayacak" mealinde açıklamalar yapıp bir anlamda Hz. Ömer'e cevap vermiştir. Hz. Ömer'in ısrarlı çıkışına karşı Hz. Ebû Bekir,

204 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 251.

Resulullah'ın sözlerini hatırlatarak kendisine gelmesini ve susmasını istemiştir.[205]

İbn Hişâm da benzer bir hususa işaret etmiş ve Ebû Bekir'in Ömer'i ikna çabalarına dair aralarındaki diyalogdan bahsetmiştir.[206] Kimi rivayetlere göre itirazın nedenlerinden birisi Kureyş'in anlaşma kurallarına riayet etmeyeceği kaygısıydı.[207] Ancak gelişmelere bakılırsa onların asıl itirazı Kâbe'yi ziyaret edeceklerine odaklanmış olmaları ve bu hedefin gerçekleşmeyeceğinin ortaya çıkmasıydı.

Kâbe'yi ziyaret beklentisi Hudeybiye'den dönme kararıyla büyük bir hüzne ve memnuniyetsizliğe dönüşmüştür. Dahası konu vahye bile yansımış ve Fetih suresinin son kısmında "*Allah rüyanı doğrulayacaktır*"[208] mesajı ile yüreklere su serpilmiştir. Medine'ye döndükleri zaman kafilede yer alan kimi münafıklar Resulullah'ın rüyasına atıfla "Vallahi ne saçlarını tıraş eden, ne kısaltan, ne de Mescid-i Harâm'ı gireni gördük." diye Allah Resulü'nün vaadinin gerçek olmadığını iddia etmişlerdir.[209]

Orduya katılmayanlar Kâbe'nin ziyaret edilmeden dönüldüğünü öğrenince "Hani mutlaka ziyaret edeceğinize dair söz vermiştin?" gibi sözlerle Resulullah'a yüklenmiş ve bu konuyu eleştiri malzemesi yapmışlardır. Allah Resulü de muhtemelen baskılardan kurtarmak için "Mutlaka bu sene Mekke'ye gireceğiz dememiştim" diye bir açıklamada bulunmuş ve vaadinin hâlâ geçerli olduğunu hatırlatarak bir yıl sonra bunun gerçekleşeceğini söylemiştir.[210]

Kimi rivayetlere göre hilafeti döneminde Hz. Ömer'e Hudeybiye'deki itirazı hatırlatılınca, bundan hayli üzüldüğünü söylemiş ve Allah'tan af dilemiştir. Kalbine kuşku girmesi nedeniyle aşırı reaksiyon gösterdiğini ifade etmiştir. Hatta kendisi gibi

205 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 606.
206 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 317.
207 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 70.
208 Fetih 48/27.
209 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 76.
210 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 327.

düşünen 100 adam olsaydı, bu anlaşmanın gerçekleşmeyeceğini söylediği iddia edilmiştir. Aslında sadece Hz. Ömer değil birçok kişi de böyle bir anlaşmadan yana değildi, ancak onun kadar net reaksiyon göstermemişti. Nitekim Vâkıdî, “Ashap barış anlaşmasını istemiyordu” diye bir açıklama yapmış ve onların niyetine işaret etmiştir. Hatta anlaşmanın yazılması üzerine bazılarının içine büyük bir sıkıntının düştüğü, âdeta kendilerinin helak olacağını düşünenlerin olduğu iddia edilmiştir.[211]

Onların bu tutumunun arkasında Resulullah'ın gördüğü rüyanın etkisinden söz edilmiştir. İddiaya göre Resulullah rüyasında Kâbe'ye gireceklerini, tavaf yapıp saçlarını tıraş edeceklerini ve kurbanlarını kesip Medine'ye döneceklerini haber vermişti.[212] Hatta sefer için çağrı yaptığı zaman ve yolda yapılan konuşmalar sırasında da mutlaka Kâbe'yi ziyaret edeceklerini vaat etmişti. Nitekim Hz. Ömer ve onu destekleyenler Resulullah'a itiraz ederken onun sözlerine atıf yaparak şunları söylemişlerdi:

> Sen bize Mescid-i Harâm'a gireceğini, Kâbe'nin anahtarlarını alacağını ve Arafat'ta vakfe yapacağını söylememiş miydin? Oysa şimdi ne biz Kâbe'yi ziyaret edebileceğiz ne de kurbanlıklarımızı ona sunabileceğiz.[213]

Resulullah bu sözleri tasdik etmiş, ancak bu yıl Mekke'ye gireceklerine dair kesin bir vaatte bulunmadığını ve önünde sonunda mutlaka Kâbe'yi ziyaret edeceklerini kast ettiğini hatırlatarak kendisini savunmuştur. Bu açıklamalarla bir nevi tükenen umutlara açık kapı bırakırken en çok itiraz edenlerden birisi olan Hz. Ömer'e yönelerek şunları söylemiştir:

> Uhud gününü unuttunuz mu? Hani siz kaçıp tepeye doğru tırmanırken çağırdığım zaman dönüp arkanıza bile bakmamıştınız. Ahzâb gününü unuttunuz mu? Yukarınızdan ve aşağınızdan size saldırmışlardı. O gün gözlerin yerinden fırladığı yüreklerin ağza geldiği bir durum vardı. Onu ne çabuk unuttunuz.[214]

211 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607.
212 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607.
213 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 609.
214 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 609.

Resulullah bu açıklamalarla geçmişte yaşanan daha büyük sıkıntıları atlattıklarını hatırlatarak, bu günü de anlatacaklarını anlatmaya çalışmıştır. Aynı zamanda geçmişte de kendisinden ayrıldıklarını anımsatarak sonunda haklı çıktığını ima etmiş ve bu gün de doğru karar aldığını vurgulamıştır. Diğer bir ifadeyle "Siz benden ayrılırken ben yerimde kaldım ve Allah beni haklı çıkardı. Dolayısıyla bu karara itiraz etmeyin, Allah bu konuda da bizim gayretimizi boşa çıkarmayacak" bağlamında da mesaj vermiştir. Resulullah'ın sözlerinden sonra itirazlar büyük oranda kesilmişti, ancak gönüller yine razı değildi. Bütün itirazlara rağmen Resulullah barışı gerçekleştirmek için, görünürde müminlerin aleyhine olan bu anlaşmayı gerçekleştirmekten vazgeçmemiştir.[215] Hatta Hz. Ali'ye emir vererek Kureyş'in teklifini yazılı hâle getirmesini istemiştir.[216]

Bir rivayete göre Resulullah rüyasında Mekke'ye gireceğini görmüş ve bunu ashabıyla paylaşmıştı. Hatta Hudeybiye dönüşünde nazil olan Fetih suresinde de bu rüyasına atıf yapılmış[217] ve rüyanın mutlaka gerçekleşeceğine işaret edilmiştir.[218] Böylece ayette de önünde sonunda Mekke'ye girileceğine işaret edilmiş ve bir anlamda Resulullah'ın vaadi desteklenmiştir. Muhtemelen Resulullah bu rüyaya istinaden mutlaka şehre gireceklerini söylemiş, ancak bu hedefin Hudeybiye'de son bulması üzerine sahabe ona itirazlarda bulunmuştur. İtirazlar devam etmesine rağmen Resulullah varılan mutabakattan vazgeçmemiş ve barışçı tutumundan taviz vermemiştir. İddiaya göre mutabakat metnini yazması için ilk Enes b. Havli'yi istemiş, ancak Kureyş delegasyonu Hz. Ali veya Hz. Osman'dan birisinin yazmasını isteyince, Resulullah bu görevi Ali'ye vermiştir.[219] Anlaşıldığı kadarıyla bu iddia Hz. Ali'ye paye çıkarma adına kurgulanmıştır. Zira anlaşma metninin yazacak kişiye Kureyş'in itiraz etmesinin bir gerekçesi olmalıdır.

215 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607.
216 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 67.
217 Fetih 48/27.
218 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607.
219 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 317.

Resul Sıfatına İtiraz ve Anlaşma Metnine Dair Detaylar

Anlaşmanın yazıya geçirilmesi ve metinleşme aşamasında Kureyş delegasyonunun "Resul" sıfatına itiraz ettiği ve bunun silinmesi için ısrarcı oldukları iddia edilmiştir. İbn Hibbân'ın verdiği bilgiye göre Resulullah Hz. Ali'ye "Bismillahirrahmanirrahim" ifadesiyle başlayarak yazmasını isteyince, Süheyl b. Amr bunun ne anlama geldiğini bilmediğini sormuş, Resulullah da açıklama yapmıştır.[220]

Bir başka rivayete göre Resulullah, "Bismillahirrahmanirrahim" ifadesiyle başlamak üzere "yaz" deyince, Süheyl buna itiraz etmiş "rahmân" sıfatını kabul etmediklerini söyleyerek "Bismike Allahumme" şeklinde yazılmasını istemiştir. Önerilerinin kabul edilmesi üzerine bu sefer Hz. Peygamber'in "Resulullah/Allah'ın elçisi" sıfatını gerekçe gösterip kendisini "Allah'ın elçisi" olarak tanımadıklarını dile getirmişler ve bu sıfatın da kaldırılmasını istemişlerdir. Hatta babasının ismini kullanmaması nedeniyle Resulullah'ı eleştirmişlerdir. Müşriklerin talebi üzerine Hz. Peygamber "Resul" sıfatını silmek isteyince ashaptan Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Ubâde kâtibin elinden tutup "Biz ancak Muhammed Resulullah" yazarız diye mukabelede bulunmuş ve bu sıfatın yazılmasında ısrar etmiştir. Aksi hâlde "Aramızı kılıç düzeltir, ne diye inancımızın gereği olan bu ezikliği kabul ediyoruz?" diye tepki göstermişlerdir. Vâkıdî bu detayları anlattıktan sonra Resulullah'ın kâtibe "Ben Muhammed b. Abdullah'ım" şeklinde "yaz" dediğini ve böylece mutabakat metninin kayıt altına alındığını iddia etmiştir.[221]

Mukâtil b. Süleymân da, Süheyl b. Amr'ın "resul/elçi" sıfatını tanımadıklarını söyleyip buna itiraz ettiğini ve bu nedenle Resulullah'ın da "Abdullah'ın oğlu Muhammed" ifadesini yazdı-

220 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 285.
221 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 610-11. Vâkıdî'nin iddiasına göre Kureyş'in "rahmân" ve "rahîm" sıfatlarına itirazını Resulullah'ın kabul etmesi ve ashabın da buna itiraz etmesi üzerine İsrâ suresinin 110. ayeti nazil olmuştur. Ayette "İster *Allah* deyin, isterse *Rahmân* deyin, en güzel isimler onundur" mealinde açıklama yer almaktadır. Ancak bu ayetin hicret öncesinde nâzil olduğunu, Hudeybiye görüşmelerinin ise 628 yılında gerçekleştiğini hatırlatalım. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 611

rarak iki taraf arasındaki mutabakat metninin yazıldığını kaydetmiştir.[222] Taberî'nin verdiği bilgilere göre müşrikler "resul" sıfatını kabul etmeyince, Hz. Ali ısrarla yazmak istemiş, ancak Resulullah engel olmuştur. Hatta ısrar etmesi üzerine, bizzat kalemi alıp kendisi sadece "Muhammed" ismini yazmıştır.[223]

İbn Hişâm metnin yazıya geçirilmesinden bahsederken Hz. Ali'nin "Bismillahirrahmânirrahîm" diye yazıya başlamasına Süheyl b. Amr'ın itiraz ettiğini, aksine sadece "Bismike Allahumme/Allah'ın adıyla" şeklinde yazılmasını istediğini belirtmiştir. Ardından Resulullah'ın "Bu, Muhammed Resulullah'ın Süheyl b. Amr ile yaptığı anlaşmadır" diye Ali'ye anlaşmayı yazdırmak istediğini, onun da şu karşılığı verdiğini söylemiştir: "Şayet senin Allah'ın Resulü olduğuna inansaydım seninle savaşmazdım. Kendi ismini ve babanın adını yaz." Resulullah da "Bu, Muhammed b. Abdullah ile Süheyl b. Amr arasında yapılan sözleşmedir" şeklinde bir cümle ile metnin kayda geçirildiğinden bahsedilmiştir.[224]

İbn Şihâb ez-Zührî'nin verdiği bilgilere bakılırsa müşrikler sadece "Resulullah" sıfatına değil anlaşma metninin girişinde Allah için kullanılan "Rahmân ve rahîm" sıfatlarına da itiraz etmiştir. Daha önceden de işaret edildiği üzere onlar Allah için "rahmân" sıfatının kullanılmasını eleştirmiş ve bunu polemik konusu yapmışlardır. Örneğin risaletin başlangıç yıllarında "Biz Allah'ı biliyoruz, ama rahmânın kim olduğunu bilinmiyoruz" gibi itirazlar yönelttiklerinden bahsedilmiştir.[225]

Hz. Ali'nin "Resul" sıfatını silmemesi üzerine Hz. Peygamber'in sildiği iddiaları birçok rivayette dillendirilmiştir. Ancak Hudeybiye Anlaşması'na dair birçok detay veren Vâkıdî, bu iddiadan hiç söz etmemiştir. Keza İbn Şihâb ez-Zührî ve İbn Hibbân gibi kaynaklar da böyle bir iddiadan bahsetmemiştir. Kureyş'in "Resul" sıfatını sildirmek istemesi, onu gerçek *nebî* olarak kabul etmemeleriyle ilişkilendirilmiştir. Hatta "Şayet

222 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 68.
223 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 636.
224 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 317.
225 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97.

senin gerçekte nebî olduğunu bilsek ve buna rağmen Kâbe'yi ziyaretini engellemiş olsak sana zulmetmiş olurduk, ancak biz senin gerçek nebî olduğuna inanmıyoruz" diye bir gerekçe ileri sürdüklerinden bahsedilmiştir.[226]

Resulullah onların isteği doğrultusunda anlaşmanın "Allah'ın adıyla/Bismillah" ifadesiyle başlanmasını kabul etmiştir. Anlatılana göre ashap Resul sıfatının kaldırılmasını kabul edince Resulullah'a ikinci kez itirazlar yapılmıştır. Yine en çok itiraz edenlerden birisinin Hz. Ömer olduğu söylenir. Onun gibi birçoğu da "Resul" sıfatının kaldırılması talebini kabul edilemez bulmuş ve bunu dinî anlamda taviz olarak görmüştü. Bu yüzden kimisi "Sen Allah'ın gönderdiği hak peygamber değil misin?" veya "Bizi buna inandırmadın mı?" diye âdeta Resulullah'a hesap sormaya kalkışmıştır. Kimisi "Niçin dinimizi küçük düşüren bu hükümlere boyun eğdin?" diye onu sorgulamıştır. Bazıları ise Kâbe'yi ziyaretten mahrum bırakılmalarını kabullenememiş ve bu nedenle "Kâbe'ye varıp onu tavaf edeceğimizi söylememiş miydin? Bize bu konuda vaatte bulunmamış mıydın" diye gibi soruları tekrarlamıştır.[227]

İbn Şihâb ez-Zührî, benzer haberleri aktarırken barışı gerçekleştirmek için Resulullah'ın onların istedikleri tavizleri vermeyi baştan beri kararlaştırdığını söylemiştir. Hatta Resulullah'ın ağzından şu ifadeleri aktarmıştır: "Allah'ın hürmet gösterilmesini istediği şeyleri tazim adına, Kureyşliler hangi adımı atmamı isterlerse, onların taleplerini gerçekleştireceğim." Bu haberleri aktaran Zührî anlaşma metniyle ilgili şu bilgileri vermiştir:

> Varılan mutabakata göre anlaşma metninde "Muhammed Resulullah" değil, Muhammed b. Abdullah" ifadeleri kullanılacak. Ayrıca Allah için kullanılan "rahmân" ve "rahîm" sıfatları yerine de, "Allah'ın adıyla" ifadesi yazılacaktı. Müslümanlar bu yıl değil, gelecek yıl Kâbe'yi ziyaret edecekler. Kureyş'ten birisi Medine'ye sığınırsa ve Müslüman olsa bile iade edilecek, ancak Müslümanlardan birisi Kureyş'e sığınırsa iade edilmeyecekti.[228]

226 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 77.
227 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 634.
228 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 55.

Vâkıdî'nin naklettiği metin daha hacimlidir ve şu muhtevada sunulmuştur:

Bismike Allahumme.

Bu, Muhammed b. Abdullah ile Süheyl b. Amr'ın üzerinde anlaştığı bir yazıdır. On yıl boyunca savaşmamak üzere anlaştılar. Taraflar bu süre içinde güvencede olacak ve birbirinden ellerini çekecekler. Hırsızlık ve hainlik olmayacak ve birbirimizden elimizi çekeceğiz. Kim Muhammed'in yanında yer almak ve onunla anlaşma yapmak isterse serbesttir. Kim de Kureyş'le anlaşma yapmak ve onun yanında yer almak isterse serbesttir. Velisinin bilgisi dışında Kureyş'ten Muhammed'e gelen olursa geri çevrilecek. Ancak Muhammed'in ashabından Kureyş'e dönmek isteyen olursa geri verilmeyecek. Muhammed bu yıl değil gelecek yıl ashabıyla beraber Mekke'ye girecek ve üç gün kalacak. Yolcu silahı dışında ve kılıçların kınında olması koşuluyla şehre hiçbir silah sokmayacaklar. Bu anlaşmaya Ebû Bekir b. Ebû Kuhafe, Ömer b. Hattâb, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Osman b. Affân, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Muhammed b. Mesleme, Huveytıb b. Abdiluzza ve Mikrez b. Hafs b. el-Ahyef tanıklık etti.[229]

Taberî tarafından da benzer hükümlerin yer aldığı metin nakledilmiş, ancak standart metin hâlinde sunulmamıştır. Örneğin herhangi bir kabilenin dilediği tarafla anlaşma yapabileceği, ertesi yıl Kâbe'nin ziyaret edilebileceği, şehre sadece bir kılıçla girebilecekleri ve üç gün süre ile kalabilecekleri, anlaşmanın 10 yıl geçerli olacağı, Medine'ye sığınan herhangi bir Kureyşlinin iade edileceği, ancak Kureyş'e sığınan bir Müslümanın iade edilmeyeceği gibi hükümler farklı rivayetler şeklinde sunulmuştur.[230]

İbn Hişâm da Hudeybiye Anlaşması'na dair birtakım detaylar vermiş, ancak Vâkıdî kadar ayrıntıya girmemiştir. Onun verdiği bilgiler arasında anlaşma kaidelerine dair maddeler daha sınırlıdır. Farklı olarak "Birbirimize kin beslemeyeceğiz, gizli veya aşikâr birbirimize hainlik yapmayacağız" şeklinde

229 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 611-12.
230 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 635.

bir hükmün yer aldığından bahsetmiştir. Ayrıca anlaşmanın akabinde buradaki kaide gereği Huzâa kabilesinin Resulullah'la ittifak kurduğuna dair detayları anlatmıştır.[231]

Anlaşma metninin genelde Hz. Ali tarafından yazıldığı iddia edilmiştir. Nitekim bir rivayette Hudeybiye metnini yazan kişinin kim olduğunun İbn Şihâb ez-Zührî'ye sorulduğu, onun da Ali b. Ebî Talib'in ismini zikrettiği, ardından soru soran şahsa cevap verirken gülümseyerek "Şayet siz bu soruyu Ümeyyeoğulları'na sorsaydınız, mutlaka 'Osman yazdı' cevabını alırdınız" dediği iddia edilmiştir.[232] İbn Şihâb ez-Zührî'nin bu imalı cevabı Emevî-Hâşimî rekabeti ve iki tarafın birbirine karşı fazilet yarışıyla ilgili bir başka gerçeği de gözler önüne sermektedir. Hatta bu fazilet yarışı Emevîlerin atası Ebû Süfyân ile Resulullah'ın amcasının oğlu Ebû Süfyân b. el-Hâris isimleri üzerinden de sürdürülmüş ve birçok rivayette bu iki isim birbirine karıştırılmıştır.[233]

231 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 317, 318.
232 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 58.
233 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 58. Rivayetin devamında Ebû Süfyân'ın Bizans İmparator'u Heraklios'la görüşmesine dair haberlerden bahsedilmiştir. Oldukça gizemli iddialarla süslenen bu anlatıda Ebû Süfyân'ın İmparator'la özel dostluğunun olduğu, Resulullah hakkında birtakım haberler duyunca Şam'da bulunduğu sırada Ebû Süfyân'ı çağırıp birtakım sorular sorduğu, onun da Resulullah'ın nübüvvetini anlattığı, hatta Resulullah'ın mektubunu istemesi üzerine Ebû Süfyân'ın mektubu çıkarıp okuduğu söylenir. Mektubun içeriğinde âdeta imparatora had bildiren bir üslubun kullanılması dikkat çekicidir. Mektubun muhtevasını öğrenen Heraklios kurmaylarını çağırıp Resulullah'a tâbi olmayı teklif etmiş, ancak bir türlü adamlarına bunu kabul ettirememiştir (İbn Şıhâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 57-60). Oysa bu iddia tamamen düzmecedir ve bunun cevabı, Zührî'nin gülerek yanıtladığı rivayette saklıdır. Unutmamak gerekir ki, Zührî Emevîler adına rivayet nakleden bir ravidir. Dikkat edilirse sözü edilen hikâyede de Benû Ümeye'nin ön plana çıkarılması gayretine işaret etmiştir. Dolayısıyla sözü edilen anlatı bu saikle ortaya atılmıştır. Fakat müelliflerin duygularını okşadığı için rivayetin çelişkileri tamamen görmezden gelinmiş ve bunlar üzerinden siyer anlatılmıştır. Oysa Resulullah onun vasıtasıyla Heraklios'a mektup göndermediği gibi, meydan okuyan veya had bildiren bir üslupla böyle bir yazı kayda almayacağı gibi o günkü siyasal konumu da buna müsait değildir. Ayrıca sözü edilen görüşmeyi Emevîlerin atası olan Ebû Süfyân değil, Resulullah'ın amcasının oğlu olan Ebû Süfyân b. el-Hâris olduğu da söylenir. Muhtemelen Emevîler için böyle bir iddia ortaya atılınca, Hâşimîler adına da benzer bir hikaye kurgulanmıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 810-11.

Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre anlaşma yazılınca Süheyl b. Amr, metnin kendilerinde kalmasını istemiş, Resulullah da kendisinde kalmasında ısrar edince bir nüsha daha yazılıp taraflara verilmiştir. Ayrıca anlaşmada yer alan hüküm gereği zaten Resulullah'a yakın duran Huzâa kabilesi aleni bir şekilde onunla ittifak yapmıştır. İddiaya göre Huzâa'nın anlaşma yapması üzerine Mekke delegasyonu içinde yer alan Huveytıb b. Abdiluzza, Huzâa ile Süheyl arasındaki akrabalığa atıfla, "Senin dayıların düşmanlıklarını bizden gizliyordu, artık açıktan göstermeye başladılar" mealinde bir açıklama yapmış, Süheyl de benimsedikleri kaide gereği buna engel olamayacaklarını söylemiştir.[234]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah anlaşma metninin sonuna ayrıca şu kaydın düşülmesini istemiştir: "Biz nasıl size karşı sorumluysak, sizler de bize karşı sorumlusunuz." Ancak bir anlaşma metni nakletmemiş, sadece üç konu üzerinde uzlaşmaya varıldığını iddia etmiştir. Bunlardan birisi, Müslümanlardan onlara iltica edenlerin iade edilmeyeceği, buna mukabil onlardan birisinin Müslümanlara iltica etmesi durumunda iade edileceği ilkesidir. İkincisi müminlerin gelecek yıl Mekke'ye girip Beyt'i tavaf edebilecekleri ve sadece üç gün kalabilecekleri hükmüdür. Bir diğeri ise sadece kılıç/ok gibi güvenlik amaçlı silahlarını beraberlerinde bulundurabilecekleri kaydıdır. Hatta kılıçlarının da açıkta değil kınına sokulmuş bir şekilde olması gerektiğine dair detayı da aktarmıştır.[235]

Hudeybiye'ye Dair Diğer Haberler

Daha önce Hudeybiye'ye varmak üzereyken ashabın susuzluk sıkıntısı çektiğinden bahsetmiştik. Bu sıkıntının Hudeybiye'ye geldikten sonra ortaya çıktığına dair de iddialar dillendirilmiştir. Hatta Resulullah'ın buradaki bir kuyuya ok attırarak veya tükürerek suyu bollaştırdığına ilişkin bir dizi gizemli rivayet nakledilmiştir.

234 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 612.
235 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97.

Resulullah Hudeybiye'ye vardıktan sonra anlaşmanın sağlanmasına kadar yaklaşık 20 gün kadar burada kalmıştır.[236] Bu süre içinde yine susuzluk sıkıntısı çekildiği ve bunun paniğe neden olduğu söylenir. İddiaya göre Resulullah suyu az olan kuyuya bir ok attırıp suyu bereketlendirmiş ve âdeta yerden fışkırırcasına su çıkmasını sağlamıştır. Hatta tükürerek bereketlendirdiği iddialarından da bahsedilmiştir.[237] Yine bu süre içinde üç kez şiddetli yağmur yağdığı ve su kuyularının dolduğu, ayrıca ashabın sırılsıklam olduğuna dair haberler de bulunmaktadır.[238]

Ebû Müleyh isnadlı bir rivayete göre yağan yağmur nedeniyle yerler ıslak olduğu için Resulullah bir sabah namazının binekler üzerinde kılınmasını istemiştir.[239] Buhârî'nin naklettiği İbn Abbâs isnadlı rivayette de aynı bilgiler yer almaktadır.[240] Tayâlisî de Ebû Müleyh el-Huzelî isnadlı rivayeti nakletmiş, ancak Hudeybiye ismini zikretmeyerek "bir sefer sırasında" diye açıklama yapmıştır. Ayrıca İbn Abbâs[241] ve Semûre b. Cündüb isnadlı bir rivayette de yine Hudeybiye ismi verilmeksizin yağmurlu bir havada Resulullah'ın binekler üzerinde namaz kılma talimatı verdiğinden söz edilmiştir.[242] İbn Ebî Şeybe, Semûre isnadıyla nakledilen bir başka rivayete yer verirken bu hadisenin Huneyn seferi sırasında yaşandığını söylemiştir.[243] Ayrıca İbn Ömer isnadlı rivayetlerde de yine sefer adı zikredilmeksizin yağışlı bir gecenin sabahında binek üzerinde namaz kılınması talimatı verildiği bilgileri yer almaktadır.[244] Görüldüğü üzere hadis rivayetlerinde Hudeybiye ismi geçmemektedir. Ancak Vâkıdî, bu namazın Hudeybiye'de kılındığını söylemiştir. Hatta bu sırada Resulullah'ın bir de konuşma yaptığını iddia etmiştir.

236 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 616.
237 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 587, 588, 590.
238 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 589; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 92.
239 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 589.
240 Buhârî, *es-Sahîh*, I, 126, 134.
241 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 479.
242 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 225.
243 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 24, IX, 37, 41, 52, 60, 186-189.
244 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 138; Dârimî, *es-Sunen*, II, 810; Buhârî, *es-Sahîh*, I, 129; Muslim, *es-Sahîh*, I, 484.

Resulullah'ın suyu bereketlendirdiği gibi, acı olan suyu tatlı suya dönüştürdüğü yönünde de iddialar dillendirilmiştir. Müelliflerin birçoğu bu rivayetleri doğru sanıp Resulullah'ın mucizesi olarak yorumlamıştır. Resulullah sayesinde yağmurun yağdığı veya suyun tatlılaştığına dair iddialar üzerine, Abdullah b. Ubey b. Selûl'ün "Bunun benzerine daha önce de tanık olmuştum" diye karşılık verdiği ve suyun Resulullah tarafından bereketlendirilip tatlı suya dönüştürüldüğü iddiasına itiraz ettiği söylenir. Ayrıca yağan yağmurun güz yağmuru olduğunu söylediği ve Şi'ra (Süreyya) yıldızı tarafından yağdırıldığını iddia ettiği, "Bugün Şi'ra yıldızıyla yağmurlandık" diye bir ifade kullandığı rivayet edilmiştir.[245] Resulullah bu iddiayı duyunca, yağmurun yıldız sayesinde değil, Allah'ın lütfu ve takdiriyle yağdığını söylemiş[246] ve şu açıklamayı yapmıştır:

> Kim Allah'ın lütfuyla yağmur yağdı derse, bana inanmış ve yıldızları inkâr etmiş olur. Kim de "Filanca sayesinde yağmurlandık" derse, beni inkâr edip yıldızlara inanmış olur.[247]

Anlaşıldığı kadarıyla siyer anlatımında sıkça rastlanan "zor zamanlarda Resulullah'a mucize isnat etme" anlayışı, Hudeybiye'de yaşanan su sıkıntısıyla ilgili anlatılarda da kendisini göstermiş ve yağan yağmurla dolan su kuyularındaki suyun bolluğundan mucize iddiası üretilmiştir. Aynı kafilede yer alan Abdullah b. Ubey ve el-Ced b. Kays gibi isimler ise bu tür iddiaları kabul etmemiştir. Görünen o ki, kuyuların suyu gizemli bir el sayesinde değil, yağan yağmurla çoğalmıştır.

Yağmur yağmasıyla ilgili haberlere bakılırsa seferin bahar aylarında düzenlendiğini anlıyoruz. Yukarıda da 4 Zülkade 6 tarihinde Resulullah'ın Hudeybiye seferine çıktığını ve bu tarihin 15 Şubat 628 tarihine denk geldiğini söylemiştik. Ayrıca Mart ayının ortalarına doğru kafilenin Medine'ye dönmüş olabileceğine işaret etmiştik.[248] Bu tarih az önce zikredilen haberlerle birlikte düşünüldüğü zaman seferin bahar

245 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 590.
246 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 287.
247 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 590; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 285; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, III, 37.
248 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 615.

mevsiminde düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu mevsimde sefere çıkıldığını gösteren başka karinelerden de bahsedilebilir.

Kimi iddialara göre Resulullah Hudeybiye'ye gelmeden önce Huzâa kabilesinden Budeyl b. Verkâ' ve bu kabilenin alt kollarından olan Benû Eslem'den Amr b. Sâlim onu ziyaret etmiştir. Aynı Amr, Resulullah Hudeybiye'de bulunduğu sırada da oğlunu gönderip koyun ve develer hediye etmiş, Resulullah da bunları kesip sahabeye ziyafet vermiştir. Rivayete göre Resulullah bu çocukla yakından ilgilenmiş, onu konuşturmuş ve güzel bir elbise hediye etmiştir. Çocuk Resulullah'a bilgi verirken ailesi ve sürülerinin Dacnân bölgesinde olduğunu, ağaçların yeni yaprak açtığını, yağan yağmur nedeniyle taze otların çıktığını, diğer bitkilerin tomurcuklandığını ve bütün bunların hayvanların beslenmesini kolaylaştırdığını söylemiştir. Dikkat edilirse bu bilgiler mevsimin bahar olduğunu ortaya koymaktadır.[249]

Seferden dönüşün de yine bahar aylarına doğru olduğunu gösteren veriler bulunmaktadır. Rivayete göre kafile Veddân'a geldiği zaman bazı sahabiler *mu'îs*, *ıtr* ve *dağâbîs* adlı bitkiler toplayıp Resulullah'a ikram etmiştir.[250] Bunlar bahar aylarında yağmurla çıkan çöl bitkileri olarak bilinmektedir. Yukarıda kafilenin Hudeybiye'de bulunduğu zaman bolca yağmur yağdığından[251] ve ashabın sırılsıklam olduğundan bahsetmiştik. Bütün bu veriler seferin bahar aylarında yapıldığını ve gidiş-dönüşün yaklaşık bir ayı aşkın bir süre sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Ebû Süfyân'ın Hudeybiye'de Yer Almaması

Hudeybiye görüşmeleri sırasında veya burada alınan karar sürecinde Ebû Süfyân isminden hiç bahsedilmemesi dikkat çeker. Gerçi Seleme b. Amr el-Ekva' isnadlı bir rivayette

249 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 592.
250 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 577.
251 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 100; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 187; Serrâc es-Sekafî, *Musnedu's-Serrâc*, I, 450, 451; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, V, 435.

Kureyş delegasyonu Hudeybiye'ye geldiği zaman onun etrafta keşif yaptığına dair bir iddiadan bahsedilmiş,[252] ancak bu bilgi diğer kaynaklar tarafından teyit edilmemiştir. Oysa geleneksel yorumlara göre müşrik önderlerin Bedir savaşında öldürülmesinden sonra, Ebû Süfyân Mekke'nin en güçlü figürü hâline gelmiş ve şehrin önemli simalarından birisi olmuştur. Hatta Resulullah'ın en büyük düşmanı olarak tanıtılmış ve neredeyse bütün olumsuzluklar ona fatura edilmiştir. Hâlbuki daha önce onun biyografisine dair verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü üzere, Ebû Süfyân sanıldığı kadar Resulullah'a düşmanlık eden birisi değildir. Hemen hatırlatalım ki, onunla ilgili olarak ortaya atılan bu iddialar Abbâsîler döneminde gündeme gelmiş ve daha çok Emevîleri yermek amacıyla kurgulanmıştır. Özellikle de Hendek savaşından sonraki süreçte Ebû Süfyân'ın düşmanlığından hiç söz edilmemiş, aksine Resulullah'ın gücünü ve büyüklüğünü kabul eden bir tutum sergilemiştir.

Hudeybiye görüşmelerinde onun ismine hiç rastlanmamaktadır. Buna mukabil yukarıda da isimleri geçen Süheyl b. Amr, Huveytıb b. Abdiluzza ve İkrime b. Ebû Cehil gibi isimler bu görüşmede başat rolü oynamıştır. Ebû Süfyân'ın oğlu Muaviye'den gelen bir rivayete göre o tarihte kendisi Tihâme'de[253] kurulan ve daha çok Ezd kabilesinin panayırı olarak tanımlanan[254] Hubâşe'de[255] bulunuyordu.[256] Bu pazara Kureyş dahil Hicaz halkı ve Yemen bölgesindeki tüccarların katıldığı söylenir.[257]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre müşrikler Hudeybiye Anlaşması'nın ihlal ettiği zaman anlaşma süresini uzatmak için onu Medine'ye gönderdikleri zaman, anlaşmanın yapıldığı sı-

252 İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, I, 393.
253 Taberî, *et-Târîh*, II, 282; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XVI, 9.
254 Takî el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, II, 342.
255 Cevâd Ali, Benû Kaynuka' kabilesinin hâkim olduğu bir başka Hubâşe panayırından daha bahsetmiştir. Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XIV, 64; ayrıca bk. Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 95.
256 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 16; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, LIX, 67; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, XXIV, 403.
257 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XIV, 63.

rada Mekke'de bulunmadığını söylemiş ve bu gerekçe ile yenilenmesini istemiştir.[258]

Hubâşe panayırı Zülkade, Zülhicce ve Muharrem olarak anılan haram aylarda değil, aksine Receb ayında kurulan bir panayırdır.[259] Oysa Resulullah Hudeybiye seferine haram ayların başlangıcı olan Zülkade ayında çıkmıştır. Bu durumda Ebû Süfyân ya bu tarihten beri bölgedeki diğer panayırlardadır ya da Mekke'de olmadığı iddiası anlaşmayı yenilemek için ortaya atılmış iddiadır.

Dikkat edilirse Receb ayından sonra Zülkade ayına kadar üç aylık (Şaban, Ramazan ve Şevvâl) zaman dilimi vardır. Üstelik bu panayır sadece 8 gün sürüyordu.[260] Hatta Receb ayının ilk günlerinde kurulup üç gün sürdüğünden de bahsedilir.[261]

İbn Şihâb ez-Zührî isnadlı rivayete göre gençliğinde Resulullah'ın da bu panayıra gidip Hz. Hatice'nin mallarını pazarladığından bahsedilmiştir.[262] Bu sürece kadar Ebû Süfyân'ın bölgedeki panayırlarda olduğu iddiası çok inandırıcı gözükmemektedir. Ancak her hâlükarda Hudeybiye'de adından hiç söz edilmemektedir. Bir rivayete göre o sırada Şam'daki pazarlarda bulunuyordu. Bunun yanı sıra müşriklerin anlaşmayı bozma anlamına gelen Benû Kinâne'ye yardım girişimine de şiddetle karşı çıkmış, ancak Mekke'nin diğer önemli isimleri onu dinlememişlerdir. Anlaşmayı ihlal ettikleri zaman Hudeybiye'de bulunmamış olması gerekçesiyle müşrikler onu Medine'ye gönderilip anlaşmayı yenilemeye çalışmış ve bu yolla ihlal ettikleri hükmü geçersiz kılmayı hedeflemişlerdir. Sonuçta Hudeybiye'de aktif olarak rol almamış, ancak anlaşmayı ihlal ettikleri zaman onun vasıtasıyla yenilemek istemişler, ancak bu hedefleri tutmamıştır.

258 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 792.
259 Takî el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, II, 343.
260 Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, II, 418.
261 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 179.
262 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 210.

Ashabın İkna Olması ve Medine'ye Dönüş

Riskli ve çileli bir süreçten sonra müşriklerle anlaşma sağlanmıştı, ancak neredeyse müminlerden kimse memnun değildi. Özellikle de yapılan anlaşmanın kendi aleyhlerine hükümler içermiş olmasını kabullenememişlerdi. Onları teselli edecek tek olumlu kaide "Dileyen kabilenin istediği tarafla anlaşma yapabileceği" hükmüydü.

Görünürde fazla dikkat çekmese de, bu kaide son derece önemliydi. Kimi kabileler Medine ile ittifak kurmak istese bile, Kureyş'i karşılarına almak istemedikleri için buna yaşanmıyordu. Zira Arap kabilelerinin çoğu hac aylarında kurulan panayırlarda alış-veriş yaptığı için Kureyş'i rahatsız edecek bir anlaşmayı göze alamıyordu. Ancak dileyen kabilenin dilediği tarafla anlaşma yapabileceği hükmüyle beraber âdeta bu baskı kalkmış ve Medine ile ittifak kurmanın önü açılmıştır. Kanaatimize göre bu yüzden Kur'an yapılan anlaşmayı "fetih" olarak nitelemiştir. Hatta anlaşmanın akabinde nazil olan sureye de bu isim verilerek anlaşmanın ne derece önemli bir kırılma noktası olduğuna işaret edilmiştir. İddiaya göre bu hüküm gereği Resulullah'a yakın olan Huzâa kabilesi ittifak yapmış ve samimi ilişkiler resmiyete dökülmüştür.

Anlaşma ile beraber Mekke'yi ziyaret umutları suya düştüğü için moraller son derece bozulmuştu. Hemen herkese büyük bir hayal kırıklığı yaşamış ve derin bir hüzne kapılmıştı. Resulullah dönüş kararı alınca ihramdan çıkılıp kurbanlıkların kesilmesini istemiş, ancak kimse onun çağrısına uymamıştı. Hatta üç keza "Kalkın, kurbanlarınızı kesin ve tıraş olun" diye çağrı yapmışsa da, hiçbirisi harekete geçmemişti. Ashabının tavrı Resulullah'ı hayli üzmüştü. Üzüntüsü her hâlinden belliydi ve oldukça sıkıntılıydı. Belirsizlik eşi Ümmü Seleme'nin devreye girmesiyle aşılmış ve bu konuda önemli bir rol oynamıştır.[263]

Ümmü Seleme, Resulullah'a "Seni dinlemelerini istiyorsan, çık kendi kurbanını kes. Onlar da kendi kurbanlarını kesip

263 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 613; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 637.

tıraş olmadıkça kimseyle konuşma" diye öneride bulunmuştu.[264] Resulullah öneriye uyup saçlarını kestirerek ihramdan çıkmış ve kurbanını kesmiştir. Rivayete göre saçını Hıraş b. Ümeyye kısaltmıştı.[265] İhramdan çıkıp kurbanını kesmişti, ancak çağrısına uymayanlarla da konuşmuyordu. Onun üzgün hâlini gören sahabe daha fazla ısrarcı olmayıp kurbanlarını kesmeye karar vermiş ve böylece onlar da tıraş olup ihramdan çıkmıştır. Hatta kurbanlar kesilmeye başlanınca âdeta Resulullah'ı takip etmek için izdiham yaşanmıştır.[266]

Anlatılana göre her kurban 7 kişi arasında ortaklaşa pay edilmiştir.[267] Kimisi tamamen saçını keserken kimisi üçte birini tıraş edip ihramdan çıkmıştı. Bir iddiaya göre ashaptan bazıları Resulullah'ın saçlarını almıştı.[268] İbn Sa'd'ın iddiasına göre insanlar saçlarını keserken şiddetli bir rüzgâr esmiş ve saçlarını Harem'e kadar savurmuştur.[269]

Görüldüğü üzere problem Ümmü Seleme'nin sunduğu öneriyle çözülmüştü. Lakin yaşananlar kolay unutulacak gibi değildi. Dikkat edilirse öneri bir kadından gelmişti ve Resulullah da onu dinleyerek büyük bir sıkıntıyı aşmıştı. Ashabın memnun olmamasının nedeni, mutlaka Mekke'ye girip Kâbe'yi ziyaret edeceklerine odaklanmış olmalarıydı. Doğup büyüdükleri ve yıllarca özlemini çektikleri Mekke'yi ziyaret etmeye ramak kalmışken âdeta hevesleri kursaklarında kalmıştı ve eli boş bir şekilde Medine'ye dönecek olmaları onlara hayli ağır gelmişti.

İtiraz edenlerin durumu bazıları tarafından tartışma konusu olmuştur. Zira ashap ilk kez bu derece ciddi bir şekilde Resulullah'ın kararını onaylamamış ve tavır almıştı. Ashabın bu tavrının daha sonraki dönemlerde de yer yer gündeme geldiği söylenir. Bir rivayette Ümmü Mübeşşir'in Resulullah'a olan

264 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 56; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 613; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 637.
265 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 637.
266 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 616; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 319.
267 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96, 98.
268 İddiaya göre bazıları onun saçını şifa olur düşüncesiyle almaya çalışmıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 615.
269 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 99.

tavırları nedeniyle "Umarım, ağacın altında biat eden o insanlar ataşe (cehenneme) girmez." mealinde bir söz söylediği, Resulullah'ın eşi Hafsa'nın da "Muhtemeldir" diye karşılık verdiği iddia edilmiştir. Ancak Resulullah'ın böyle bir değerlendirmeden rahatsız olduğu söylenir. Rivayete göre Hafsa sözlerine Meryem suresindeki şu ayeti de eklemiştir: "*İçinizden oraya gitmeyecek kimse yoktur. Bu, Allah için kesin bir hükme bağlanmıştır.*"[270] Ayetin öncesinde Allah'ın emirlerine karşı gelen kişilerin önderlerinin cehenneme atılacağına ve kimlerin oraya gireceğinin Allah tarafında bilindiğine işaret edilmektedir. Hafsa'nın bu ayeti hatırlatması üzerine Resulullah müteakip ayeti okuyarak cevap vermiş[271] ve Hudeybiye'de kendisine itiraz edenlerin affedildiklerini anlatmaya çalışmıştır.

İlgili ayette Allah'a karşı gelmekten sakınanların kurtarılacağı ve zalimlerin de orada kendi hâllerine terk edileceğine işaret edilir.[272] Malum olduğu üzere Hafsa, Hz. Ömer'in kızı ve Resulullah'ın hanımıdır. İtiraz edenlerin başında da babasının bulunduğu detayı dikkate alınırsa, âdeta Hafsa, babasının durumunu netleştirmek istercesine bu konuyu gündeme getirmiş gibidir. Diğer yandan ashabın kırgınlığı ve itirazlarına rağmen Resulullah daha soğukkanlı yaklaşmış ve tepkilerini anlayışla karşılamıştır.

Resulullah yaklaşık 20 gün kadar Hudeybiye'de kaldıktan sonra Medine'ye dönme kararı alınca Merruzahran ve Usfân güzergâhını kullanmıştır. Rivayete göre uzun süre kalması nedeniyle erzak sıkıntısı baş göstermiştir. Ashap binek olarak kullandıkları develeri kesip yemeyi ve derilerini nalın yapmayı önermiştir. Ancak Hz. Ömer'in bu öneriyi doğru bulmadığı söylenir.[273]

Dönüş yolunda belki de beklenmedik bir gelişme yaşanmış ve nâzil olan ayetlerle beraber Kur'an Resulullah'ın barışçı tu-

270 Meryem 19/71.
271 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 96.
272 Meryem 19/72.
273 Rivayetin müteakip kısmında Resulullah'ın mevcut yiyecekleri bereketlendirerek ashabın açılığını giderdiği iddiaları yer almakta, ancak bu tür anlatıların hiçbir inandırıcılığı yoktur. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 616.

tumunu onaylamıştır. Hatta "dileyen kabilenin dilediği tarafla anlaşma yapma"[274] imkânı doğması nedeniyle bu anlaşmayı "fetih" olarak nitelemiştir. Nitekim Vâkıdî, Hudeybiye barışının gerçekleştiği yıl Müslüman olanların sayısının o güne kadar İslâm'ı seçenlerden iki kat daha fazla olduğuna dikkat çekmiş ve bu anlaşmanın ne derece büyük bir kazanım olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hatta bu gerçeği gören Hz. Ömer'in de yaptığı itiraz nedeniyle hayli pişmanlık duyduğu söylenir.[275] İbn Hibbân'ın iddiasına göre, anlaşmadan sonraki yıl Müslüman olanların sayısı, bi'setin başlangıcından o güne kadar ulaşan sayıya erişmiştir.[276]

Hemen hatırlatalım ki, bu tür sayısal değerler sadece tahminidir ve asla bir kesinlik ifade etmez. Zira kimse sayım yapmadığı gibi, kimin ne oranda inandığını kestirebilmek de mümkün değildir. Kaldı ki, bu yıldan sonra Resulullah'la ittifak kuranlar genelde "Müslüman" olarak tanımlanmış, ancak bunların kahir ekseriyeti siyasal amaçlı ittifak kurmuştur. Nitekim Tevbe suresinin inzali ile beraber Hudeybiye'den sonra anlaşma yapılan müşrik kabilelerle var olan ittifakların ilga edilmesi hükmü getirilmiştir.

Resulullah'ın kabul ettiği anlaşma kaideleri, görünürde Müslümanların aleyhine hükümler içermiş olsa da, Kur'an hem Resulullah'ın barışçı tutumunu onaylamış hem de aceleci davranan müminlerin sabırlı davranıp Resul'e itaat etmelerinin önemine işaret etmiştir. Nitekim dönüş yolunda nâzil olan Fetih suresinde, içlerinden geçirdikleri duyguların hepsinin Allah tarafından bilindiğine dikkat çekilmiştir. Görünen o ki, ashabın küskünlüğü Resulullah'ı hayli etkilemişti. Ayetler inzal edilince derhal Hz. Ömer'i çağırıp gelen açıklamaların muhtevasını paylaşmıştır. Vâkıdî, kafilenin Dacnân denen yere geldiği zaman Fetih suresinin inzal edildiğini söylemiş ve bu ayetleri iktibas ederek naklettiği olaylarla ilişkilendirerek sunmuştur.[277]

274 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 635.
275 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607.
276 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 286.
277 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 617-18.

Hudeybiye Anlaşması ayrıca önemli bir barış ortamı sağlamıştı. Vâkıdî bu konuya değinirken, "savaş insanların arasını ayırmış ve ilişkiyi kesmişti. Barış dönemine girilince savaş sona erdi ve insanlar birbirine güvenmeye başladılar" mealinde açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu süreçte Amr b. el-Âs ve Hâlid b. Velîd gibi önemli isimlerin Müslüman olduklarına ve Arabistan'ın hemen her tarafında İslâm'ın sesinin duyulduğuna işaret etmiştir.[278] Değişik kaynaklarda da sağlanan barış ortamının insanların İslâm'a yönelmelerini kolaylaştırdığından ve Kureyş baskısından kurtulan kabilelerin daha kolay bir şekilde karar verebildiklerinden bahsedilmiştir.[279] Dolayısıyla Kur'an'ın 'fetih' olarak nitelediği bu anlaşma, âdeta İslâm'ın yayılmasının önündeki engelin veya kilidin kaldırılması anlamına geliyordu.

Sahabenin büyük bir kısmının itirazına rağmen, Resulullah anlaşmadan yana olan tutumunu değiştirmemiştir. Zaten baştan beri anlaşmaya meyilli olduğunu ifade etmişti. Görünürde tavizkâr davranmışsa da Kureyş tarafından resmen tanınarak diplomatik açıdan önemli bir başarı kazanmıştı. Diğer yandan Fetih suresi ile beraber yakın gelecekte daha büyük başarılar elde edileceğine dair müjde verilerek, anlaşmanın kayıp olduğunu düşünen müminlerin beklentilerine de cevap verilmiştir.

Sonuçta Resulullah'ın asıl hedefi tebliğ olduğu için önündeki engelleri kaldırmak ve barışı gerçekleştirmek adına büyük bir gayret göstermişti. Hudeybiye bu bağlamda tüm engellerin kaldırılması ve yepyeni bir döneme kapı aralanması anlamına geliyordu. Nitekim kısa süre sonra Mekke'nin fethine giden yol açılmıştır.[280] Sefere dönüşünde nazil olan Fetih suresinde de bu hususa işaret edilmiştir.

Anlaşma 10 yıl süreyle geçerli olacaktı, ancak yaklaşık 22 ay sonra Kureyş'in anlaşma kaidesini ihlal etmesi üzerine bozulmuştur. Alınan karara göre tarafların müttefikleri ken-

278 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 624.
279 İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 286.
280 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 210; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 197.

di aralarında savaşa tutuşursa Kureyş ve Resulullah onlara yardım etmeyecekti. Ancak Resulullah'la ittifak yapan Huzâa kabilesi ile Kureyş'in müttefiki olan Benû Bekr kabilesi arasındaki mücadeleye Kureyş'in destek vermesi üzerine bu ilke ihlal edilmiş, böylece anlaşma fiilen delinmiştir. Kureyş ihlalin ardında Ebû Süfyân'ı Medine'ye gönderip anlaşmayı yenilemeyi ve bu yolla deldiği ihlali tamir etmeyi hedeflemiş, ancak Resulullah buna yanaşmamış ve bu süreç Mekke'nin fethine giden yolu açmıştır.

Fetih Suresi

Fetih suresi Hudeybiye'de yapılan barış görüşmelerinin ardından Medine'ye dönerken inzal edilmiştir.[281] Abdurrahmân b. Yezîd isnadlı rivayette surenin el-Ğamîm bölgesinde inzal edildiğinden söz edilmiştir.[282] Vâkıdî, surenin Dacnân mevkiine gelindiği zaman inzal edildiğini söylemiştir.[283]

Sure sefer öncesinden sefer süreci ve sonrasında yaşananlar ile bu süreçte ashabın tutumu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Özellikle surenin başlangıcı anlaşmayı kabul etmeyen ve Resulullah'a itiraz edenlere cevap niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu anlaşma ile birlikte 'davetin' önündeki engellerin kalktığına, müteakip süreçte yeni bir döneme girildiğine ve bu bağlamda elde edilecek kazanımların önünün açıldığına işaret edilmiştir. Bu mesaj "*Biz sana büyük bir fetih ve zafer yolunu açtık*"[284] açıklamasıyla, yakın gelecekte daha büyük zaferlerin elde edileceğini müjdelemektedir. Böylece hayal kırıklığına uğrayan müminlerin iç dünyalarına seslenilmiştir. Aynı zamanda yaşadıkları endişenin giderildiğine, kalplerine huzur ve güven duygusunun verildiğine vurgu yapılmıştır. Bir taraftan da Resulullah'ın barışçı tutumu onaylanmış ve memnun olmayan, hatta ona tavır alan müminler dolaylı yoldan eleştirilmiştir. Dolayısıyla surede Resulullah'ın barışçı tutumu onaylamıştır.

281 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 320.
282 İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, II, 392.
283 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 617-18.
284 Fetih 48/1.

Kimi müfessirler Fetih suresinin birinci ayetini gayb konusuyla ilişkilendirmiştir. Mukâtil b. Süleymân ayette yer alan "*Sana büyük bir fetih ve zafer yolunu açtık*" ifadelerini geleceğe yönelik mesaj olarak görüp Ahkâf suresinin dokuzuncu ayetiyle birlikte ele almıştır. Hatırlanacağı üzere mezkûr ayette Allah Resulü'nün gaybı ve geleceği bilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Onun iddiasına göre müşrikler bu ve benzer muhtevadaki ayetleri dillerine pelesenk edip Resulullah'ı Hz. İsa ile kıyaslamış, onun havarilere gelecekle ilgili bilgiler verdiğine atıfla "Muhammed ne kendisine ne de bize gelecekle ilgili bilgi verebiliyor, bir de kalkmış gaybdan haber aldığını söylüyor" gibi eleştirilerde bulunmuşlardı. Resulullah'ın gaybı bilemeyeceği üzerinden yapılan eleştirinin müminleri savunmasız bıraktığı ve onlara çok ağır geldiği iddia edilmiştir. Anlatılana göre baskılara dayanamayan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Resulullah'a gelip "Allah'ın sana ve bize nasıl muamele yapacağına dair haber vermeyecek misin?" diye sormuş, Resulullah da "Bu konuda henüz bana bir ayet indirilmedi" diye mukabelede bulunmuştur. Rivayetin devamında aynı iddiaların münafıkların reisi olan Abdullah b. Ubey b. Selûl tarafından da dillendirildiğinden bahsedilmiş ve bu tür söylentilere Fetih suresindeki ayetlerle cevap verildiği görüşleri dillendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle Mukâtil b. Süleymân surenin başındaki ayetlerin inzaliyle beraber müminlerin geleceklerine ışık tutulduğunu iddia etmiş ve kendilerine zafer yolunun açıldığına dair mesaj verildiğini söylemiştir. Dolayısıyla surenin ilk ayetlerini müminlerin gelecekleriyle ilişkilendirmiştir. Kimi yorumlara göre ise ayetlerde yer alan "fetih" veya "zafer" vurgusu[285] ile doğrudan İslâm inancının muzafferiyetine işaret edilmiş ve bu mesaj müminleri psikolojik baskıdan kurtarmıştır.[286]

Ayette zikredilen *fetih* kavramı İslâm'ın önündeki engellerin açılması bağlamında yorumlanırken, daha büyük başarıların kazanılacağına dair mesaj ise Hayber'in fethine işaret olarak değerlendirilmiştir. Kimi yorumlara göre ise birinci ve ikinci

285 Fetih 48/1-3.
286 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 65-66.

ayette Resulullah'a yönelik suçlama veya ithamlara cevap verildiği görüşü ileri sürülmüş ve buna atıfla müminlerden bazılarının "Ya Resulellah! Allah'ın bizim ve senin hakkındaki hükmünün ne olduğunu şimdi daha iyi anladık" dedikleri iddia edilmiştir.[287] Bazı iddialara göre ise mezkûr mesajla beraber Resulullah hakkındaki hükmün netleştirildiğinden bahsedilmiştir.[288] Tüm bunlarla beraber ayetteki *fethin* kavramının Hudeybiye'ye atıf olduğu iddiaları da dillendirilmiştir.[289]

Surenin ikinci ayeti Resulullah'ın hata yaptığını düşünen ve bu nedenle anlaşmayı kabullenemeyip itirazlarını sürdüren sahabeye yönelik cevap niteliğindedir. Ayrıca bu açıklamalar kafile şehre geldiği zaman Yahudi ve münafıkların eleştirilerine ve öteden beri Resulullah'ı eleştiren müşriklerin suçlamalarına da cevap olarak değerlendirilebilir. İlgili ayette şu açıklamalar yapılmıştır:

> *Sana isnat edilen geçmiş ve hâlihazırdaki suçlardan/hatalardan Allah seni kurtaracak, sana lütfedeceği nimetleri tamamlayacak ve seni dosdoğru yola iletecektir.*[290]

Ayette yer alan "*li-yağfire le-kellahu mâ takaddeme min zenbike ve mâ teahhara*" ifadeleri, genellikle "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar" şeklinde meallendirilmiştir. Oysa sure Hudeybiye Anlaşması'ndan hemen sonra inzal edilmiştir. Dolayısıyla bağlamı bu anlama uygun düşmemektedir. Bize göre bu ayette görünürde tavizkâr bir anlaşma imzalamakla Resulullah'ın yanlış yaptığını düşünen ve bu nedenle onu eleştiren müminlerin tutumuna atıf yapılarak onun hata yapmadığına dikkat çekilmiş ve bir anlamda barışçı tutumu onaylanarak suçlamalara cevap verilmiştir.

Surenin hem üçüncü[291] ayetinde, hem de müteakip ayetlerde[292] yakın gelecekte büyük bir zafer nasip edileceği mesajı

287 İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 80.
288 Şâfi'î, *et-Tefsîr*, III, 1261-62; 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 210.
289 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 19.
290 Fetih 48/2.
291 Fetih 48/3.
292 Fetih 48/18-21.

verilerek anlaşmanın müminlerin önündeki engelleri kaldıran/açan bir özelliğe sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla ayette Resulullah'ın geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlandığı yönündeki yorumların hem muhteva hem de surenin inzal edildiği konjonktürle uyuşmadığını düşünüyoruz. Kaldı ki, şayet Resulullah bir hata yapmış veya günah işlemişse, zaten vahyin kontrolündedir ve ayetlerle uyarılmıştır. Bu itibarla burada Resulullah'ın günahlarının bağışlandığı veya bağışlanacağı mesajından söz edilmemektedir. Aksine Resulullah'ı suçlayan ve ona itiraz eden ashabın tutumuna yönelik bir uyarı veya mesaj söz konusudur. Nitekim neredeyse ashabın tamamı tavizler içeren Hudeybiye Anlaşması'nı kabullenememiş ve birçoğu Resulullah'ı suçlamış, hatta yanlış yaptığı yönünde uyarılarda bulunanlar olmuştur.

Resulullah'ı suçlayanlar anlaşmaya razı olmadıkları için kurbanları kesip ihramdan çıkma çağrısını da kabul etmemişti. Kimisi kendilerine Kâbe'ye girmeyi vaat ettiğini hatırlatarak, müşriklerin şartını kabul etmesi nedeniyle onu eleştirmişti. Kimisi "Resul" sıfatını kaldırması nedeniyle tepkiliydi ve bunu en ciddi taviz olarak görmüştü. Hz. Ömer gibi bazı sahabiler ona çıkışarak "Yoksa nebî olduğundan şüphen mi var, niçin böylesine bir zilleti kabul ediyoruz ve neden bizi buna mecbur bırakıyorsun?" diye seslerini yükseltmişti. Bize göre mezkûr ayet ashabın bu tavrına bir cevaptır ve Kur'an onların tutumunu dolaylı olarak eleştirirken Resulullah'a sahip çıkmış ve hata gibi değerlendirilen bu yaklaşımının Allah tarafından onaylandığına işaret etmiştir.

Bazı meallerde "*li-yağfire le-kellahu mâ takaddeme min zenbike ve mâ teaahhara*" ifadeleri, "*Kâfirlerin/müşriklerin öteden beri Resulullah'a isnat ettikleri atalar dinine muhalefet suçlamasına*" cevap olarak yorumlanmış ve bu suçlamadan kurtarılmasına yönelik bir mesaj gibi değerlendirilmiştir.[293] Bize göre bu yorum da surenin indiği vasatla örtüşmemektedir. Dolayısıyla burada birinci derecede hitap Resulullah'ın yaptığı anlaş-

293 Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 572; Şener-Sofuoğlu-Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı*, 510.

mayı beğenmeyen, hatta bu bağlamda anlaşmayı hata gören ashabın tutumuna yönelik bir cevap söz konusudur.

Ayetteki *zenb* kelimesinin sadece *günah* anlamına gelmeyeceğini de hatırlatalım. Nitekim müşrikler tarafından Resulullah'a yöneltilen suçlama bağlamında da kullanılmıştır. Örneğin Muhammed suresinde ona yönelik olarak "*vestağfir li-zenbike/hataların için Allah'tan bağışlama dile*" bağlamında bir uyarı yer almaktadır.[294] Buradaki *zenb* kelimesi doğrudan işlenen günah değil, aksine şirke karşı mücadele etmesi yönüyle Resulullah ve ona destek verenlerin müşriklerce suçlanması bağlamında bir *suçtan/hatadan* bahsedilmektedir.

Şuarâ suresinde de Hz. Musa'nın Firavun ve kavmini uyarmak için görevlendirildiği zaman, daha önce bir ölüm olayına karıştığını belirterek onlara karşı suçlu olduğunu ve kendisini öldürebileceklerini belirtip şöyle dediği ifade edilir: "*Üstelik benim onlara karşı işlediğim bir suçum var (Vaktiyle onlardan birisini öldürmüştüm). Bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum.*"[295] Bu ayetteki *zenb* kelimesi de manevi anlamda günah değil, doğrudan suç anlamındadır.

Muhammed ve Şuarâ surelerinde geçen *zenb* kavramları ile Fetih suresindeki *zenb* kelimesi arasında ilişki kurulmuş ve burada atalar dininden ayrılma bağlamında Resulullah'a yöneltilen suçlamadan söz edildiğine dair yorumlar yapılmıştır.[296] Ancak az önce ifade ettiğimiz gibi bize göre Fetih suresinde müşriklerin suçlaması değil, daha ziyade onu suçlayan ashaba yönelik bir uyarı ve mesaj söz konusudur ve bu bağlamda Kur'an onun yaptığı anlaşmanın hata/suç/kusur olmadığını ifade etmeye yönelik mesaj vermiştir.

Surenin müteakip ayetlerinde Hudeybiye seferine giderken veya sefer sürecinde maddi beklenti içinde olanların iç dünyalarına yönelik mesajlar verilmiştir. Bir taraftan ashap uyarılırken diğer taraftan beklentilerinin gerçekleşmemesi

294 Muhammed 47/19.
295 Şuarâ 26/14.
296 Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 569, 572.

nedeniyle üzülmelerinin yersizliğine vurgu yapılmış ve yakın gelecekte daha büyük kazanımların elde edileceğine işaret edilmiştir.[297] Yakın gelecekteki başarından kastın Hayber'in fethi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Resulullah Medine'ye döndükten sonra ilk iş olarak bu bölgenin fethi için hazırlıklara başlamıştır.

Diğer yandan bu ayet aynı zamanda Hudeybiye'deki anlaşma nedeniyle elde edilen kazanım bağlamında *fetih* olarak da nitelenmiştir. Örneğin İbn Sa'd, Hudeybiye'deki anlaşmayı ve buradaki kazanımı hicretle eş değerde görmüş ve "Hicret, Hudeybiye ile fetih arasındaki süreçtir. Hudeybiye ise fethin kendisidir" ifadelerini kullanmıştır.[298]

Bazı iddialara göre surenin üçüncü ayetinde yer alan "Allah sana büyük bir zafer nasip edecek" mealindeki mesajı dillerine dolayan münafıklar, "Muhammed müşriklerle anlaşma yaptı, onlara üstünlük sağlamış olabilir, ancak Sâsânî ve Bizans'a karşı ne yapacak? Onlar Muhammed'in zafer kazanamayacağı kadar güçlüdür. Muhammed onları üstünlük sağladığı bazı küçük kabileler gibi sanıyor?" mealinde sözler sarf ederek buradaki zafer müjdesinin başarıya ulaşmayacağını iddia etmişlerdir. Onların bu tür söylentilerine karşı nazil olan ayetin müminleri rahatlattığı, hatta kimisinin Resulullah'a gelerek "Ne mutlu sana Ya Resulullah! Artık Allah nezdinde akıbetinin ne olacağını öğrenmiş olduk" dedikleri iddia edilmiştir. Yine aynı rivayette "apaçık fetih" müjdesini veren ayetin inzali üzerine Resulullah'ın da şöyle söylediği iddia edilmiştir: "Bana, gökler ve yer arasında bilinen her şeyden daha çok sevdiğim bir ayet inzal edildi."[299] Suredeki zafer mesajı Mâide suresinin 21. ayetiyle de ilişkilendirilmiştir. İlgili ayette Allah ve elçilerinin mutlaka galip geleceğine vurgu yapılmaktadır.[300]

İbn Sa'd, surenin başlangıcındaki ilk üç ayetin henüz Hudeybiye'deyken inzal edildiğini bildirmiştir. Ancak bir başka

297 Fetih 48/3, 18-21.
298 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 99.
299 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 66.
300 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 69.

rivayette dönüş yolundayken Kurau'l-ğamîm'e geldikleri zaman Resulullah'ın burada mola verdiğini, bir süre dinlendikten sonra ashabından ileri gelenleri ve kendisine itiraz edenleri etrafına toplayarak "*Biz sana apaçık bir fetih verdik*" ayeti ile müteakip ayetleri okuduğunu ve böylece barışçı tutumunun vahiy tarafından onaylandığını haber verdiğini iddia etmiştir.[301]

Surenin dördüncü ayetinden sonra hem müminlere hem de müşriklere yönelik mesajlar yer almaktadır. İlk önce hayal kırıklığı yaşayan ve yoğun itirazlarda bulunan müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verildiğine atıf yapılmıştır. Bunun yanı sıra verilen söze sadık kalınması ihtarında bulunularak âdete Allah Resulü'ne biat ettiği hailde itiraz eden müminlerin sözlerine bağlı kalmaları gerektiği mesajı verilmiştir. Bir taraftan da Allah'ın her şeyi bildiğine işaret edilmiş ve "Siz merak etmeyin, tüm gelişmeler Allah'ın takdir edip belirlediği ölçüler çerçevesinde şekillenmekte" bağlamında mesajı verilerek anlaşmadan memnun olmayan müminlerin iç dünyalarına seslenilmiştir. Müteakiben Allah'ın takdir ettiği kararlara samimiyetle boyun eğilmesi gerektiği uyarısı yapılmıştır.[302] Ayrıca müşrik ve münafıklara yönelik olarak uyarı yapılırken Müslümanlar hakkında her ne kötülük düşünüyorlarsa aynısının kendi başlarına gelebileceğine, Allah'ın rahmetinden yoksun bırakıldıklarına ve varacakları yerin cehennem ateşi olduğuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda bu mesajla beraber onların engellemeleri nedeniyle Kâbe'yi ziyaret etme hedeflerine ulaşamayan müminler teselli edilmiştir.[303]

Bir taraftan da Allah'ın eşsiz kudretine atıf yapılarak onun yardımının müminlerle beraber olduğu mesajı verilmiştir. Hatta her hükmü ve kararının isabetli olduğuna işaret edilerek, âdeta anlaşmayı onaylamayanlara cevap verilerek her şeyin onun belirlediği kurallar çerçevesinde seyrettiğine dikkat

301 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 99.
302 Fetih 48/4-5.
303 Fetih 48/6.

çekilmiştir.[304] Bu mesajlarla beraber Resulullah'ın ümmetine şahit ve müjdeci olarak gönderildiğine işaret edilerek onun şaibesiz geçmişi, Allah'ın emirlerine uymadaki kulluk bilinci övülmüş ve ona inanıp güvenmeleri gerektiği konusunda müminler uyarılmışlardır. Ayrıca Allah'a ve elçisine güvenerek Allah'ın dinine yardım edip onun şanını yüceltmiş olacaklarına dair uyarılar yapılmıştır.[305]

Fetih suresinde işaret edilen önemli hususlardan birisi, Hudebiye'de yapılan biattir. Buradaki ağacın altında içtenlikle Resulullah'a bağlılık bildirenler övülmüş ve aslında bu yeminle Allah'a bağlılık sözü verdiklerine dikkat çekilmiştir. Hatta onunla el sıkışmaları âdeta Allah'la musafaha gibi somut bir benzetme ile anlatılmıştır. Böylesine bir bağlılık yemininden sonra "kim sözünden dönerse sadece kendisine zarar verir" uyarısı yapılmıştır. Buna mukabil yeminine bağlı kalanların çok daha büyük mükâfatlarla ödüllendirilecekleri mesajı verilmiştir.[306] Böylece yapılan bağlılık yemini ayetlere konu edilerek övülmüş ve hayal kırıklığı yaşayan Müslümanlar teselli edilmiştir. Zira onlar için vahye konu olmak bir anlamda ödüllerin en büyüğüydü.

Surede ayrıca Resulullah'ın askeri amaçlı bir sefer düzenlemediğini ilan etmesi nedeniyle ucunda ganimet olmadığı için katılmayan samimiyetsizlerin tutumuna da yer verilmiş ve eleştirilmişlerdir. Nitekim silahsız çıkılacak seferin bir getirisi olmayacağını dile getirenler olmuş ve bu nedenle Resulullah'ın çağrısına kulak asmamışlardı. Kimisi de ailesini ve bağ-bahçesini bahane etmişti, ancak bunlar da ucunda bir getiri olmadığı için bu tür bahaneler dillendirmişti. Resulullah Medine'den ayrıldıktan sonra yol boylarındaki Cüheyne, Müzeyne ve Ğifâr gibi kabilelere de sefere katılma çağrısı yapmış, ancak onlar da benzer bahaneler ileri sürmüştü. Mukâtil b. Süleymân bunlara Eşcâ' ve Eslem kabilelerini de eklemiştir. Çoğu ordunun azlığı nedeniyle başarı elde edemeyeceği-

304 Fetih 48/7.
305 Fetih 48/8-9.
306 Fetih 48/10.

ni düşündüğü için davete icabet etmemiştir. Hatta Kureyş'in onları yok edeceğinden korktukları için katılmayanlar olmuş ve "Muhammed ve ashabı asla geri dönemez" diye yorumlar yapmışlardır.[307]

Bahane uyduranların bazıları Resulullah'ın kendileri adına Allah'tan af dilemesini talep etmişti. Surenin 11. ayetinde, sefere katılmayan bu grupların tutumu bütün çıplaklığıyla gözler önüne serilip eleştirilmiştir. Böylece katılmayanların tutumu yerilirken, sefere katılanlar da doğal olarak övülmüştür. Özellikle aile ve çocuklarının güvenliği veya iş-güçlerini gerekçe gösterip bahane uydurmalarındaki çifte standartlı tutumlarına işaret edilerek samimiyetsizlikleri yüzlerine vurulmuştur. Örneğin aslında ileri sürdükleri bahaneler nedeniyle değil, sağ salim ailelerine dönemeyecekleri korkusuyla alakalı olarak çağrıya kulak asmadıklarına, oysa içlerinden geçenlerin Allah tarafından bilindiğine işaret edilmiş ve şayet başlarına bir musibet gelmesi takdir edilmişse bunun evlerinde de kendilerini bulacağına işaret edilmiştir.[308] Ayrıca sefere çıkanların sağ salim dönemeyecekleri ve hezimete uğrayacakları düşüncesiyle katılmamış olanların tutumu yüzlerine vurulup yerilmişlerdir.[309] Bu açıklamalardan sonra Allah'ın elçisine güvenmeyenlerin cehennemi boylayacaklarına dair uyarılar yapılmıştır.[310]

Sudan bahanelerle sefere katılmayanların gerçek niyetleri yüzlerine vurulup eleştirildikten sonra, Allah'ın af ve mağfiretinin genişliğine dikkat çekilmiş ve samimi bir şekilde tövbe edenlerin pişmanlıklarının kabul edileceğine dair açık kapı bırakılmıştır.[311] Nitekim yakın gelecekte büyük bir zafer kazanılacağı müjdesinin ardından bu grubun karar değiştirerek kendi rızalarıyla gelip sefere katılmak istediklerine işaret edilmiştir. Diğer yandan sefere katılıp umutsuz bir şekilde Medine'ye dönen müminlerin iç dünyalarına seslenilerek,

307 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 70, 71.
308 Fetih 48/11.
309 Fetih 48/12.
310 Fetih 48/13.
311 Fetih 48/14.

yakın gelecekte çok daha büyük kazanımların elde edileceği bağlamında zafer müjdesi verilmiştir. Bu haberi alan kimi samimiyetsizler sefer dönüşünde Resulullah yeni bir sefer için çağrı yaptığı zaman alelacele gelip orduya katılmak istemiş bir yandan da Hudeybiye ashabına katılmamaları nedeniyle duydukları pişmanlığı dile getirmişlerdir.[312] Daha büyük başarı elde edileceği mesajı, aynı zamanda yeni bir imtihan süreci olarak da sunulmuştur. Nitekim müteakip ayetlerde yine samimiyetsiz davranmaları durumunda bu sefer tövbelerinin kabul edilmeyeceğine dair uyarı yapılmıştır.

Kur'an bir taraftan onların tövbelerinin kabul edildiğine işaret ederken bir taraftan da çıkılacak seferden zafer kazanıp dönmenin veya hezimete uğrayıp dönmemenin de ihtimal dahilinde olduğunu belirtmiş ve şayet sefere çıktıktan sonra döneklik yaparlarsa bu sefer affedilmeyeceklerine dikkat çekmiş ve muhataplarını net bir tutum takınmaya davet etmiştir. Diğer yandan yapılan çağrıya katılmak isteyenlerin aslında gerçek niyetlerinin ganimet beklentisi olduğuna işaret edilmiş, ancak önlerine bir fırsat çıktığına değinilerek sefere gidip zaferle dönmek gibi dönmemenin de ihtimal dahilinde olduğuna dikkat çekilmiş ve kendilerine göre çok daha güçlü olan bir topluluğa karşı savaş için çağrılacakları uyarısı yapılmıştır. Bu şartlarda çağrıya uymaları durumunda ise çok büyük ödüllerle mükâfatlandırılacakları mesajı verilmiştir.[313] Bütün bunların yanı sıra hasta, zayıf veya engeli olanların bu kapsam dışında tutulduğuna da işaret edilmiştir. Bu uyarı ile beraber Allah ve elçisine itaatin önemi tekrar hatırlatılarak, muhtemel pişmanlıklara karşı müminler uyarılmıştır.[314]

Sefere katılmayan veya ikinci bir sefer için hazırlık yapıldığı zaman katılmak isteyen gruba yönelik uyarıların ardından, Kur'an yeniden Hudeybiye'deki ağacın altında Resulullah'a yapılan bağlılık yeminine atıf yapmış ve buradaki müminlerin samimiyetlerini övmüştür. Müşriklerin engellemesi üzerine

312 Fetih 48/15.
313 Fetih 48/16.
314 Fetih 48/17.

Mekke'ye girip tavaf yapamadıkları için morallerinin bozulduğuna, ancak Allah'ın onların gönlüne güven duygusu verdiğine, sukutuhayale uğramalarına mukabil gösterdikleri teslimiyetin karşılığı olarak kendilerine çok daha büyük kazanımların nasip olacağı bir sefer ve zafer bahşedileceği mesajı ile müminlerin beklentilerine cevap verilmiştir.[315] Dolayısıyla bu ayetler dikkate alındığında, aslında aşağıda ele alınacağı üzere Hayber'in fethinin ilahi bir müjde olarak önceden bildirildiğini söylemek mümkündür. Hatta ayetin sonunda Allah'ın her hüküm veya fiilinin mutlaka isabetli olduğuna değinilerek bu vaadin mutlaka gerçekleşeceğine de işaret edilmiştir. Mukâtil b. Süleymân burada doğrudan Hayber'in fethine işaret edildiğini ve Resulullah'ın da Hudeybiye seferine katılmayanların bu sefere katılmalarını istemediğini söylemiştir.[316] Diğer bir deyişle Resulullah samimiyetsizleri bu sefere almak istememiştir.

Yakın gelecekte daha büyük kazanımların elde edileceği bir zaferin müjdelendiğine dair mesajın birkaç kez tekrar edilmesi dikkat çeker. Nitekim surenin 3, 18 ve 19. ayetlerinin yanı sıra, müteakip ayetlerde de yine bu konuya dair açıklamalar yapılmıştır. Zafer müjdesi ile beraber muazzam ganimetler elde edileceğine ve bunun da ivedilikle gerçekleşeceğine dikkat çekilmiştir. Nitekim bu mesaj gereği Resulullah şehre döndüğü zaman hiç vakit kaybetmeden tekrar hazırlıklara başlamıştır.

Surede anlaşma ile beraber Kureyş'in müminlerden ellerini çektiklerine işaret edilmiş ve bunun da Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğine vurgu yapılmıştır. Bütün bunlar Allah'ın yardım ve vaadi sayesinde gerçekleşmiş hususlar olarak zikredilmiştir. Hatta yakın gelecekteki muazzam zafer ve ganimetlerin yanı sıra ilerleyen süreçte de başka zaferler nasip olacağına dair mesaj verilerek, Hudeybiye'deki anlaşmayı âdeta kayıp gören ve itiraz eden müminlerin iç dünyalarına seslenilmiş-

315 Fetih 48/18-19.
316 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 72.

tir.[317] Bütün bunlarla beraber Hudeybiye'deki sürecin tamamen Allah'ın bilgisi ve takdiriyle şekillendiğine de vurgu yapılmıştır. Hatta şayet savaşma izni verilseydi, zaten müşriklerin yine helak olacağına işaret edilmiş, ancak onun dilemesi ve takdiriyle anlaşma yapılarak aslında kazanan tarafın müminler olduğuna dikkat çekilmiştir.[318] Böylece Kur'an bütün olup biteni Allah'ın yardım vaadinin tecellisi olarak sunmuş ve sözü edilen ilahi yardımın bu bağlamda bir destek olduğuna dikkat çekmiştir.

Anlaşma ile sağlanan barış ortamının da Allah'ın dilemesi ve takdirinin bir tecellisi olduğuna atıf yapılmış ve "Allah bütün yapıp ettiklerinizden haberdardır" uyarısıyla, tüm yaşananları ve gizlenen duyguları da bildiğine dikkat çekilmiştir. Hatta müminleri Mescid-i Harâm'a sokmayan müşrikler kınanırken, onlarla barış yapılmasının uygun bulunmasına gerekçe olarak Mekke'de hicret imkânı bulamayan müminlerin gösterilmesi hayli dikkat çekicidir. Kur'an onlar arasında gönlü Müslümanlardan yana olan çok sayıda insan bulunduğuna işaret ederek olası bir savaş durumunda bunların da zarar göreceğini ve kim olduklarını tanımadıkları için kargaşa sırasında öldürülmelerinin muhtemel olduğuna işaret etmiş, ayrıca bu durumda daha büyük bir problemin ortaya çıkmış olacağına dikkat çekmiştir.[319] Diğer bir deyişle müşriklerle akdedilen anlaşmayı onaylamıştır. Müteakip ayette ise müşriklerin anlaşma safahatında sergiledikleri tutumu eleştirilmiş ve cahiliye taassubundan kurtulamadıklarına dikkat çekilmiştir. Onların bu küstahlığına karşı Allah'ın inayetiyle Resulullah ve müminlerin gönlüne sekînenin (güven duygusunun) verildiğine atıfla, tevhid inancına olan bağlılıkları övülmüştür.[320]

Surenin son kısmında Kur'an Resulullah'ın rüyasına atıf yapmış ve bu rüyanın mutlaka doğrulanacağına dikkat çek-

317 Fetih 48/20-21.
318 Fetih 48/22-24.
319 Fetih 48/25.
320 Fetih 48/26.

miştir. Rivayete göre sefer öncesinde Resulullah rüyasında Mekke'ye girip Kâbe'yi tavaf edeceklerini görmüş ve bunu dostlarına anlatmıştı. Hatta çağrı yaptığı zaman tereddüt içinde olanları ikna etmek için mutlaka bu hedefin gerçekleşeceğini söylemişti. Sefere katılan muhacirlerin en önemli arzusu da doğup büyüdükleri topraklara gidip Kâbe'yi tavaf edebilmekti. Oysa müşriklerin itirazı üzerine Resulullah'ın bu hedefi Hudeybiye'de son bulmuş ve ertelenmiştir. Fakat Resulullah'ın geri adım atması nedeniyle, neredeyse ashabın tamamı ona cephe almıştır. Kur'an onların itirazına cevap vererek beklentilerine dair açıklamalar yapmıştır. Böylece olup bitenin Allah'ın bilgisi dahilinde gerçekleştiğini söyleyerek Resulullah'ın barışçı tutumunu onaylamıştır. Bununla birlikte zikrettiği rüyanın veya sefer sırasında dile getirdiği Kâbe'yi ziyaret hedefinin mutlaka gerçekleşeceğini de haber vermiştir. Hatta yakın gelecekte büyük bir zafer kazanacakları müjdesini yinelemiş ve beklentileri gerçekleşmeyen müminlerin umutlarının boşa çıkmayacağını hatırlatmıştır.[321] Böylece bir taraftan Kâbe'yi ziyaret edememeleri nedeniyle hayal kırıklığı yaşayan müminler teselli edilirken, bir taraftan da her şeyin Allah'ın bilgisi dahilinde gerçekleştiği mesajı verilmiştir. Hatta hedefleri şimdilik gerçekleşmese bile yakın gelecekte hem muazzam bir zafer elde edeceklerine hem de başları dik ve onurlu bir şekilde Kâbe'yi ziyaret edeceklerine dikkat çekilerek bozulan morallere umut aşılanmıştır.

Surenin son kısmında hem Resulullah'a hem de ona itaat eden müminlere yönelik teselli mesajları yer almaktadır. Örneğin hak dini tebliğ etmek için gönderildiğine vurgu yapılarak Hudeybiye'de takındığı tutumun Allah'ın bilgisi dahilinde gerçekleştiğine işaret edilmiştir.[322] Üstelik daha önce inzal edilen Enfâl suresinde de, "*Şayet onlar barışa yanaşırlarsa sen de barışa yanaş ve her daim Allah'a güven*" ilahi buyruğu inzal edilmiştir.[323] Dolayısıyla Resulullah'ın Hudeybiye'deki barışçı tutumunu bu ayetle de ilişkilendirmek mümkündür.

321 Fetih 48/27.
322 Fetih 48/28.
323 Enfâl 8/61.

Sonuçta onun bu yaklaşımı övülmüş ve yapılan itirazlar yersiz bulunmuştur.

Müminlere yönelik teselli mesajları verilirken bir taraftan da onunla beraber olan veya ona itaat edenlerin özellikleri sayılarak bu nitelikleri takdir edilmiştir. Nitekim müminlerin kendi aralarında son derece merhametli olduklarına, buna mukabil kâfirler veya müşriklere karşı son derece çetin ve tavizsiz tutum sergilediklerine işaret edilmiştir. Bunun yanı sıra alınlarında secdeden eser olduğuna vurgu yapılarak kulluk bilinçleri övgüye değer bulunmuştur. Bütün bu açıklamalardan sonra Hudeybiye'de akdedilen anlaşmanın aslında bir hüsran değil kazanım olduğuna ve bu anlaşma ile beraber müminlerin önünün açıldığına tekrar dikkat çekilmiştir. Hatta bu mesaj somut bir misalle şöyle dile getirilmiştir: Müminler tıpkı bir ekin gibidir. Ekin önce filizlenir, sonra filizler kuvvetlenip kalınlaşır ve nihayet çiftçileri sevindirecek bir şekilde kendi gövdesi üzerinde duracak konuma gelir. İşte Allah müminleri (tıpkı ekin örneğinde olduğu gibi) güçlendirmiş ve böylece kâfirleri öfkeye boğmuştur. Allah, inanıp inançlarına yaraşır bir davranış sergileyen müminlere af ve mağfiretin yanında büyük mükâfatlar vaat etmiştir.[324] Ayette yer alan bu mesaj, âdeta Hudeybiye'deki tabloyu özetlemekte ve her ne kadar müminler kayıp gibi görseler de buradan büyük bir kazanımla çıkmış olacaklarına dikkat çekilmiştir.

Sonuçta sahabenin kabullenemediği anlaşma büyük bir kazanım olarak nitelenmiş ve bu muahede ile İslâm'ın yayılmasının önündeki engellerin kaldırıldığına işaret edilmiştir. Böylece "sizin şer gördüğünüzde hayır, hayır olarak gördüğünüzde ise şer olabilir"[325] ilahi ilkesi, bu anlaşma ile beraber tecelli etmiştir. Böylece sure âdeta müminleri psikolojik terapiye tabi tutarak bütün gelişmelerin Allah'ın bilgisi ve kontrolünde olduğu mesajını içermesi yönüyle de dikkat çekmektedir. Bir taraftan da barışın gerçekleştirilmesi için gerekirse

324 Fetih 48/29.
325 Bakara 2/216.

taviz verilebileceğine de kapı aralanmıştır. Böylece sure asıl hedefin savaş değil barış olduğunu da gözler önüne sermiştir.

Ebû Basîr Hadisesi

Hudeybiye'de varılan mutabakat gereği anlaşmadan sonra Kureyş'ten birisi Medine'ye sığınırsa iade edilecek, ancak müminlerden birisi pişman olup Kureyş'e dönerse verilmeyecekti. Kureyş'in ısrarla böyle bir bağlayıcı kaide getirmesinin nedeni daha önce İslâm'ı kabul eden ancak hicret etmek için imkân bulamayan müminlerin kaçışını ve yeni ihtidaları önlemekti.

İddiaya göre anlaşma yapıldıktan sonra, Mekke delegasyonundan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel Resulullah'a sığınmış, ancak anlaşma gereği onu iade etmek zorunda kalmıştır.[326] Ebû Cendel gibi birçok kişi daha İslâm'ı kabul etmiş, ancak hicret etme imkânı bulamamıştı. Vâkıdî, Ebû Cendel'den bahsederken, ayaklarının prangalı bir şekilde gelip Resulullah'a katılmak istediğini, babasının yerden aldığı bir sobayla yüzüne vurduğunu ve anlaşma yapıldığı için bu talebinin gerçekleşmediğini iddia etmiştir.[327] Bir rivayete göre henüz anlaşma yazılmadığı için Süheyl oğlunun talebinin kabul edilmemesini istemiş ve "Bu, senden yapmanı istediğim ilk şarttır" diye eklemiştir. Resulullah da henüz anlaşma yapılmadığını hatırlatınca şayet iade olmazsa anlaşma yapılmayacağını söylemiş ve bu ön şart üzerine Ebû Cendel iade edilmiştir.[328] Ancak bu iddianın sonradan oluşturulmuş kurgu olması muhtemeldir.

Resulullah Medine'ye döndükten sonra bu sefer Benû Zühre'den Ebû Basîr gelip iltica etmiş, ancak Resulullah anlaşma gereği onu da kabul etmemiştir. Benû Zühre kabilesi-

326 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 318; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 94.
327 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 607-608.
328 Görüşmeler devam ettiği için Ebû Cendel'in bir çadırda tutulduğu ve o sırada Müslümanların onu teselli ederek sabretmesini önerdikleri rivayet edilmiştir. Hatta onun bu halinden etkilenen Hz. Ömer'in Resulullah'a dönerek "Allah'ın elçisi değil misin? Niçin böyle bir ezikliği kabul ediyoruz?" diye çıkıştığı söylenir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 608.

nin Reşulullah'ın annesinin sülalesi olduğunu hatırlatalım. İbn Hişâm, Kureyş'in Ebû Basîr'i hapsettiğini söyler.[329] Ancak bir yolunu bulup Medine'ye kaçınca, kabile mensuplarından Ahnes b. Şerîk ve Ezher b. Abduavf ez-Zühri, Benû Âmir b. Lüey'den Huneys b. Câbir'i bir deve karşılığında Medine'ye gönderip anlaşma gereği iadesini istemişlerdir. Ebû Basîr direnmişse de Resulullah sabırlı davranmasını söylemiş ve kendisini almaya gelen Huneys ile Kevser'e katılarak Mekke'ye dönmesini önermiştir. Bir müddet yol aldıktan sonra dinlendikleri sırada Ebû Basîr'in Huneys'in kılıcını kaptığı ve onu öldürdüğü, Kevser'in de can havliyle Medine'ye kaçıp Resulullah'a sığındığı iddia edilmiştir.[330] Rivayete göre Ebû Basîr öldürdüğü adamın eşyalarını da vermek istemiş, ancak Allah Resulü kabul etmemiştir.[331] Diğer yandan Süheyl b. Amr, Ebû Basîr'in öldürdüğü şahsın diyetini istemiş, ancak Resulullah onu kabul etmediğini hatırlatarak diyeti ondan istemesini bildirmiştir.[332]

Mekke'ye dönemeyen Ebû Basîr'in Kızıldeniz sahil yolundaki el-Îs bölgesine giderek burada topladığı taraftarla Şam'a doğru giden Kureyş kervanları için tehdit oluşturduğu söylenir. Bir rivayete göre Ebû Cendel de daha sonra bu gruba katılmıştır.[333] İddiaya göre onun yaptıklarını haber alan Mekke'deki Müslümanlardan kaçanlar da onlara katılmış ve böylece ciddi bir tehdit unsuru olmuşlardır. Ünlü müşriklerden Velîd b. Muğîre'nin oğlu Velîd'in de bu gruba katıldığı ve sayılarının 70 civarına ulaştığı iddia edilmiştir.[334] Grup üyeleri kervanlar için tehdit oluşturunca, bizzat Kureyşliler Resulullah'a haber verip onları Medine'ye almasını istemiş, böylece Kureyş'in isteği üzerine bu grubun Medine'ye yerleşmesine

329 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 323.
330 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 57; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 323.
331 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 625-26.
332 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 324; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 638, 639.
333 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 57; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 324.
334 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 639.

izin verilmiştir.[335] Hatta Fetih suresinin 24-26. ayetlerinin bu olayla ilişkili olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.[336]

Medine'ye İltica Eden Kadınlar

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Medine'ye iltica eden bazı kadın isimlerinden bahsedilmiştir. Anlaşmada erkeklerin iltica etmesi durumunda iadesi için bağlayıcı kaide getirilmişti, ancak kadınların iadesi konusunda herhangi kısıtlayıcı hüküm konmamıştır. Resulullah da bu gerekçeye istinaden iltica eden kadınları iade etmemiştir.[337] Bunlar arasında ünlü müşriklerden Ukbe b. Ebî Muayt kızı Ümmü Külsûm'ün de olduğu söylenir. Rivayete göre kadın Müslüman olmaya karar verip gizlice Medine'ye kaçmış, ardından kabilesi adam gönderip iadesini isteyince, iade edilip edilmemesi tartışma konusu olmuştur. Sonunda Resulullah anlaşmada sadece erkeklerin iadesinden bahsedildiğini gerekçe gösterip kadını göndermemiştir.[338] Aynı zamanda Hz. Osman'ın teyzesi[339] olan bu kadınla Zeyd b. Hârise'nin evlendiği söylenir.[340]

Sübey'a bnt. el-Hâris adlı kadının da Medine'ye iltica ettiği söyler. Tıpkı Ümmü Külsûm gibi onun akrabaları da iadesini istemiş, ancak aynı gerekçe ile Resulullah onu da vermemiştir. Eslem kabilesinden olan bu kadın, Mekkeli müşriklerden Sayfî b. Râhib'in eşiydi.[341] Kimi rivayetlerde Hudeybiye günü iltica ettiği söylense de, daha sonra Huzâa kabilesinden birisi vasıtasıyla Medine'ye geldiği de rivayet edilmiştir.[342]

Mekke'den iltica eden ve evli olan kadınların durumuyla ilgili problem ortaya çıkınca, bu konu ayetlere de yansımış ve bu bağlamda dikkat çekici açıklamalar yapılmıştır. İbn Sa'd, Ümmü Külsûm'un ilticası ve kardeşlerinin iade talepleri ile

335 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 325-26; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 629.
336 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 57.
337 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 632.
338 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 167.
339 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, VI, 9.
340 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1126; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 298.
341 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 303; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 13; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 640; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 171.
342 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 302.

ilgili haberleri Mümtehine suresinin 10-12. ayetleriyle ilişkilendirerek sunmuştur.[343] Diğer kaynaklarda da mezkûr ayetlerin onun ve Medine'ye iltica eden diğer kadınlar hakkında inzal edildiği söylenir.[344] İlgili ayetlerin muhtevası şöyledir:

> *Ey Müminler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldikleri zaman (samimi olup olmadıklarını öğrenmek için) onları sınayın. (Gerçi) onların iman edip etmediklerini Allah çok iyi biliyor. Şayet gerçekten iman ettiklerine kanaat getirirseniz, onları müşriklere (müşrik kocalarına) geri göndermeyin. Artık bu kadınlar onlara helal değildir. O müşrikler de bu kadınlara helal değildir. Bununla birlikte vaktiyle kocalarının bu kadınlara verdiği mehri kendilerine iade edin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde bir sakınca yoktur. Bununla birlikte, gerek Mekke'den hicret etmeyip müşrik olarak kalan, gerek imandan sonra küfre dönen karılarınızla evliliği sürdürmeyin. Fakat verdiğiniz mehri onlarla evlenen kâfir kocalarından isteyin. O kâfir/müşrik erkekler de kendilerinden ayrılıp müminlerle evlenen karılarına verdikleri mehri onlarla evlenen kocalarından isteme hakkına sahiptir. İşte Allah'ın hükmü budur. O aranızda böyle hükmediyor. Allah her şeyi bilen, her şeyi yerli yerine yapandır.*[345]

> *Şayet irtidat edip kâfirlere kaçan karılarınızda bir hakkınız kalır (mehir) ve siz de o kâfirlerle savaşıp ganimet elde ederseniz, bu ganimetten karıları müşriklere kaçan müminlere, vaktiyle o karılarına ödedikleri mehir miktarına eşit bir pay verin. İnanıp güvendiğiniz Allah'a itaatsizlikten sakının.*[346]

> *Ey Peygamber! Mümin kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarına, hırsızlık yapmayacaklarına, zina etmeyeceklerine, çocuklarını öldürmeyeceklerine, gayri meşru çocuk dünyaya getirip kocalarına nispet etmeyeceklerine, iyi ve yararlı işlerde sana karşı gelmeyeceklerine dair biat etmek isterlerse, onların biatlerini kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlanma dile. Çünkü Allah çok affedici, çok merhametlidir.*[347]

343 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 13.
344 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 56; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 631; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 326; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 639.
345 Mümtehine 60/10.
346 Mümtehine 60/11.
347 Mümtehine 60/12.

Müşriklerle evliliği yasaklayan bu ayetler, âdeta bir yol ayrımını da ifade etmektedir. Nitekim ilgili ayetlerin hükmü gereği kimi sahabiler henüz müşrik olan ve hicret etmeyen eşlerini boşamışlardır. Rivayete göre bu ayetlerin inzalinden sonra Hz. Ömer, Ebû Ümeyye b. Muğîre'nin kızı Kuraybe ve Huzâa kabilesinden Amr b. Cervel'in kızı Ümmü Gülsüm'ü boşamıştır. Bu kadın Abdullah b. Ömer'in annesidir.[348] İbn Sa'd, Kuraybe ismini Müleyke olarak zikretmiştir. Diğerini de Ümmü Gülsüm değil, Ümmü Hakem bnt. Ebû Süfyân b. Harb olarak tanıtmıştır. Her ne kadar detay verilmese de, bu kadınları boşama nedeni müşrik olmalarıdır. Nitekim referans verilen ayetlerde geçen "*Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın*" emri üzerine bu eşlerini boşadığından bahsedilmiştir.[349] İbn Şihâb ez-Zührî'nin verdiği bilgilere göre ayet gereği Hz. Ömer'in boşadığı bu kadınlardan birisiyle Muaviye b. Ebî Süfyân, diğer ile de Safvân b. Ümeyye evlenmiştir.[350]

İbn Hişâm ilgili ayetler gereği Resulullah'ın kendisine iltica eden kadınları iade etmediğini söylemiştir.[351] Vâkıdî de benzer hususlara işaret etmiş ve 11. ayetin muhtevasını tekrar eden açıklamalarda bulunduktan sonra, müminlerin Allah'ın hükmüyle karar verdiğine, müşriklerin ise buna uymadıklarına dikkat çekmiştir. Böylece müşriklerin eşlerinden kendilerine iltica eden ve bunlarla evlenen mümin erkeklerin mehirlerini ödediklerini iddia etmiştir.[352]

Zû Kared/el-Ğâbe Gazvesi

Gelişmelere bakılırsa Hudeybiye dönüşünde Resulullah Hayber hazırlıklarını yaparken el-Ğâbe gazvesine çıkmak zorunda kalmıştır. Buhârî'nin naklettiği bilgilere göre bu sefer

348 Kuraybe ile daha sonra Ebû Süfyân evlenmiştir. Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 640. Hz. Ömer Medine'de de Asım b. Ömer'in kızı ile evlenmiş, bu evlilikten Asım adlı bir oğlu doğmuştur. Daha sonra ayrılınca, bu kadınla Yezîd b. Câriye evlenmiştir. Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 642.
349 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 13.
350 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 56; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 632.
351 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 326.
352 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 632; ayrıca bk. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 326-27.

Hayber gazvesine çıkmadan üç gün önce gerçekleşmiştir.[353] Seleme b. Amr el-Ekva'ya isnat edine bir rivayette de bu gazveden döndükten üç gün sonra Hayber'e hareket edildiğinden bahsedilmiştir.[354]

Gazvenin düzenlenme gerekçesi, Gatafân kabilesinin şefi Uyeyne b. Hısn'ın Medine'nin sağmal develerine saldırması ve Ebû Zerr el-Ğifârî'nin oğlunu öldürmesidir. Rivayete göre develer el-Ğâbe bölgesinde otluyordu. Uyeyne çobanı öldürdüğü gibi develerin de yaklaşık 20 kadarını ele geçirmiş ve Ebû Zerr'in oğlunun eşini de alıp kaçırmıştır.[355]

Baskınla ilgili bir başka detay ise daha önce Resulullah'ın Uyeyne ile anlaşma yapmış olduğuna dair haberlerdir. Rivayete göre Resulullah Dûmetulcendel gazvesinden dönerken Uyeyne'nin talebi üzerine anlaşma yapmıştır. Üç aylık süre ile sınırlı olan bu anlaşma sayesinde Uyeyne develerini Medine civarındaki el-Marâd ile Tağlameyn arasındaki meralarda otlatma izni elde etmiştir.[356] İbn Sa'd bu anlaşmanın Dûmetulcendel seferi dönüşünde yapıldığını söyler.[357] Anlaşıldığı kadarıyla Uyeyne anılan bölgede develeri otlatırken, Resulullah'ın sağmal develerini gasp etmiş ve çobanı da öldürüp bölgeden uzaklaşmıştır.

Daha önce Resulullah'ın develerini Zâtürrika' Gazvesi sırasında alınan ve Müslüman olup serbest bırakılan Yesâr adlı bir çoban otlatıyordu. Ancak onu Urene kabilesinden bir grup öldürmüştü. Hatta onları yakalamak için Kürz b. Câbir el-Fihrî seriyesinin düzenlendiğini belirtmiştik.[358] Anlaşıldığı kadarıyla Yesâr'ın öldürülmesinden sonra Resulullah develeri Ebû Zerr'in oğluna emanet etmiştir. Hatta bu olaydan sonra Ebû

353 Buhârî, *es-Sahîh*, V, 130; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, XIV, 17.

354 Muslim, *es-Sahîh*, III, 1433; Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, IV, 307; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 186, IV, 207; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, III, 293, 355; İbn Kesîr, *el-Fusûl fi's-Sîre*, I, 179; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 265.

355 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 538.

356 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 552; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 82.

357 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, VI, 174.

358 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 568; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 6.

Zerr develerin bakımını üstlenmek istemiş, ancak Resulullah uygun görmemiştir. Neticede onun ısrarları üzerine Resulullah bu görevi kendisine vermiştir. Ancak oğlu develerin başında bulunduğu zaman bu baskın yaşanmıştır. Böylece hem develeri koruyamamış hem de oğlunu kaybettiği gibi gelini de Uyeyne'nin eline düşmüştür. Deyim yerindeyse bu gelişmeler, Resulullah'ın çekincesini haklı çıkarmıştır. Baskın haberinin duyulması üzerine Resulullah derhal misillemede bulunmak amacıyla yola çıkmıştır. Olay el-Ğâbe mevkiinde gerçekleştiği için bu sefere "el-Ğâbe Gazvesi" dendiği gibi, gaspçıları takip etmek amacıyla Resulullah'ın Zû Kared mevkiine kadar gitmesi nedeniyle bu isimle anıldığı da söylenir.[359]

Seferin düzenlenme tarihiyle ilgili kaynaklarda kısmı farklılıklar bulunmaktadır. Vâkıdî, 6. yılın Rebîulahir ayının üçünde Resulullah'ın sefere çıktığını ve 5 gün sonra Medine'ye döndüğünü iddia etmiştir.[360] Öğrencisi İbn Sa'd ise seferin Rebîulevvel'de düzenlendiğini söylemiştir.[361] İbn Hişâm net tarih vermemekle birlikte seferin hicretin altıncı yılında olduğunu ve baskını Uyeyne'nin oğlunun düzenlediğini ileri sürmüştür.[362] Taberî de aynı bilgiyi vermiş ve Uyeyne'nin oğlunun adının Abdurrahman olduğuna dair bir detay aktarmıştır.[363] Bazı rivayetlerde ise bu seferin yedinci yılının başında vuku bulduğundan bahsedilmiştir. Apaydın seferin 3 Muharrem 7 (13 Nisan 628) tarihinde düzenlendiği kanaatindedir.[364]

Bütün bu bilgiler seferin baskına karşı misilleme amacıyla düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Görünen o ki, hazırlık yapılırken böyle bir haber alınması üzerine Resulullah apar topar bu seferi düzenlemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla savaş hazırlıklarının devam ettiği safahatta böyle bir sefer düzenlemesinin arkasında anılan baskının rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Rivayete göre Uyeyne'yi takip eden bir grup

359 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 281, 285.
360 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 537.
361 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 76.
362 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 281.
363 Taberî, *Tarîh*, III, 60.
364 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 619.

onu yakalamış ve develerin bir kısmını kurtarmıştır. Hatta çıkan çatışmada Muhriz b. Nadle'nin şehit düştüğü söylenir.[365] Ayrıca bu arbede sırasında esir alınan Ebû Zerr'in gelini de kaçıp kurtulmuştur.[366] Seferle ilgili diğer detaylar Gatafân kabilesiyle ilgili başlıkta ele alınmıştır.

Sonuç

Resulullah Hendek savaşından sonra Kureyş'e karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergileyip onları kazanmaya yönelik adımlar atmıştır. Medine'de kurduğu siyasi teşkilatın veya cemaatin yok edilemeyecek bir güç hâline gelmesinin ardından hem Kureyş'i hem de civardaki kabileleri kazanmaya yönelik adımlar atmış, gerektiğinde askerî güç kullanacağına dair kararlılık vurgusu yapmıştır.

Kureyş'e karşı Hendek'te elde edilen başarıdan sonra, şartlar olgunlaşınca Allah Resulü Kâbe'yi ziyaret etmeye karar vermiştir. Bu kararı tamamen ziyaret amaçlıydı. Mekke'ye gideceğini ilan ettiği gibi, Kureyş'e de bu konuda haber vermiştir. Diğer yandan yol güvenliği dışında silah almamış, ihramlı Medine'den çıkmış, kurbanlık develeri ayırmış ve savaş için gitmediğini göstermek için elinden gelen ne varsa hepsini yapmıştı.

Savaşmanın yasak olduğu Zülhicce ayında yola çıkmasına rağmen onun gelecek olduğunu haber alan müşrikler, savaş amacıyla geldiğini düşünerek civardaki müttefik kabilelerden yardım istemiş ve onlardan da aldıkları destekle savaş hazırlığı yapmışlardır. Resulullah Mekke'ye yaklaştığı zaman onu gözleyen Kureyş önderleri, gerçekten Kâbe'yi ziyaret amacıyla gelip gelmediğini öğrenmek için elçi göndermiş ve Hudeybiye'de anlaşma gerçekleşene kadar birkaç kez ön görüşme yapılmış ve sonuçta ertesi yıl ziyaretin gerçekleşmesi ön koşulu ile anlaşma sağlanmıştır.

Anlaşma sağlanmıştı, ancak Mekke'ye gidip Kâbe'yi ziyaret etmeye odaklanan sahabenin kahir ekseriyeti ziyaretin ger-

365 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 89.
366 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 538.

çekleşmeyecek olması nedeniyle âdeta hayal kırıklığı yaşamış ve kabullenemememişlerdi. Ancak Resulullah onları ikna ettiği gibi, dönüş yolunda nazil olan Fetih suresi ile de onun barışçı tutumu desteklenmiştir. Bir başka ifadeyle söylersek ayetler Resulullah'ı doğrulamıştır.

Varılan mutabakat gereği iki taraf arasında yaklaşık on yıllık barış sürecine girilmiştir. Ancak henüz iki yıl dolmadan müşrikler anlaşmayı ihlal edince, bu süreç Mekke'nin fethine giden yolu açmıştır. Anlaşmaya göre iki tarafın müttefikleri kendi aralarında mücadele ederse, kendileri tarafsız kalacaktı. Ancak Kureyş bu kurala uymayıp müttefikleri Benû Bekr'e destek verince, anlaşmayı ihlal etmiştir. Kendileri de bunun farkında olduğu için Hudeybiye görüşmelerinde yer almayan Ebû Süfyân'ı Medine'ye gönderip onun üzerinden anlaşmayı yenilemek istemişler ve böylece ihlal ettikleri kuralı boşa çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak Resulullah kabul etmeyince hedefleri gerçekleşmemiş ve fethe giden süreç başlamıştır.

Hudeybiye Anlaşması'nın en önemli hükümlerinden birisi, dileyen kabilenin dilediği tarafla anlaşma yapabilme imkânı sunmasıydı. Bu hüküm bir bakıma Kureyş'in diğer kabileler üzerindeki baskısını hafifletmiştir. Nitekim anlaşmadan sonra Arabistan'ın değişik yerlerindeki kabilelerle birtakım ittifaklar kurulmuştur. Keza sağlanan barış ortamıyla beraber Resulullah tebliğ faaliyetlerinin kapsamını genişletmiş ve Arabistan'ın değişik bölgelerindeki kabile şeflerini İslâm'a davet etmiştir.

Anlaşmanın yürürlükte kaldığı süreç içinde Resulullah özellikle Medine'nin kuzeyine yönelmiş ve buradaki kabileleri denetim altına almayı hedeflemiştir. İlk önce Hayber bölgesinin fethiyle işe başlamış ve bu hedefine ulaşarak Yahudilerle Mekkelilerin ittifakını engellemiştir. Keza Şam-Mekke ticaret yolunu tamamen denetim altına almıştır. Bir taraftan da Medine'ye karşı düşmanlık eğiliminde olan kabileler üzerine giderek onları denetim altına almış ve şehrin dört bir yanındaki kabilelere yönelik hedeflerine ağırlık vermiştir. Nitekim birçoğu bu süreçten sonra denetim altına alınmıştır.

BÖLÜM II
HAYBER BÖLGESİNİN FETHİ

Resulullah Hudeybiye'den dönünce ilk hedef olarak şehrin kuzeyindeki Hayber üzerine yönelmiş ve hiç vakit kaybetmeden ordu toplamak için hazırlıklara başlamıştır. Daha önce Zülkade ayında Hudeybiye seferine çıkığını, yaklaşık 20 gün kadar kaldığını[1] ve Zülhicce ayında Medine'ye döndüğünü söylemiştik.[2] Resulullah vakit kaybetmeksizin hazırlıklara başladığına göre, Muharrem ayında sefere çıkmış olmalıdır. Nitekim bunu doğrulayacak rivayetler mevcuttur.

İbn İshâk Muharrem ayının ilk günlerinde Resulullah'ın hazırlıkları tamamlayıp Hayber üzerine yürüdüğünü iddia etmiştir.[3] Beyhâkî de İbn İshâk'a ait rivayetin Mervan b. Hakem ve Misver b. Mahreme kanalıyla geldiğine atıfla Resulullah'ın aynı ayda bu gazveye çıktığını söylemiştir. Ayrıca sefer dönüşünde yoldayken Fetih suresinin nazil olduğunu ve buradaki müjde üzerine bu sefer için vakit kaybetmeden hazırlıklara başladığını ileri sürmüştür.[4] Mûsâ b. Ukbe isnadlı rivayette de Hudeybiye dönüşünden yaklaşık 20 gün sonra Hz. Peygamber'in Hayber gazvesine çıktığından söz edilmiştir.[5] Aynı bilgi İbn Şihâb ez-Zührî isnadıyla da aktarılmıştır. Buna göre Resulullah'ın Zülhicce ayında Medine'ye döndüğünden ve yaklaşık 20 gün sonra Hayber üzerine yürüdüğünden bahsedilmiştir.[6]

Halîfe b. Hayyât, kaynağı Medâinî'ye dayanarak Resulullah'ın Muharrem ayında Medine'den çıktığını, Safer'de Hay-

1 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 616.
2 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 634.
3 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 328.
4 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 197.
5 İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, III, 344.
6 Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, V, 153.

ber fethinin gerçekleştiğini ve Rebîulevvel'in hilalinde şehre döndüğünü iddia etmiştir.[7] İbn Habîb de Muharrem ayında Medine'den çıktığını belirttikten sonra 10 küsur günlük muhasaranın ardından fethin gerçekleştiğini ve akabinde Resulullah'ın Vâdilkura üzerine yürüdüğünü ileri sürmüştür. Ayrıca Hudeybiye'den Zülhicce'nin sonlarında veya Muharrem'in beşinci gününde Medine'ye döndüğünü kaydetmiştir.[8] Ancak bu kadar kısa süre içinde fethi gerçekleştirip dönmesi mümkün değildir. Nitekim aşağında ele alınacağı üzere Resulullah yaklaşık 45 gün sonra Medine'ye dönmüş olmalıdır.

Sefer dönüşüyle ilgili çelişkili haberler bulunsa da, Hudeybiye'den Zühicce ayında dönüldüğüne göre Resulullah'ın Hayber üzerine Muharrem ayında yürümüş olması gerektiğini anlıyoruz. Ancak Vâkıdî, Resulullah'ın Zühicce ayında Hudeybiye'den döndükten sonra Muharrem ayını Medine'de geçirdiğini ve ardından 7. yılın Safer ayında Hayber üzerine yürüdüğünü iddia etmiştir. Ayrıca Rebîulevvel'de çıktığını söyleyenlerin bulunduğunu da hatırlatmıştır.[9] Taberî de 7. yılın ikinci ayında (Safer) sefere çıktığını nakletmiştir.[10] Buna mukabil İbn Sa'd hocası Vâkıdî'den ayrılmış ve Resulullah'ın Cemaziyelevvel'de Medine'den ayrıldığını söyleyerek daha geç bir tarih vermiştir.[11]

Ebû Said el-Hudrî isnadlı bir rivayette "Ramazan ayının 18'inde Hayber'e çıktık" ifadeleri yer almaktadır.[12] Kameri takvime göre Ramazan, yılın 9. ayına denk gelmektedir. Oysa Resulullah Zülhicce ayında Hudeybiye'den döndükten sonra vakit kaybetmeden hazırlıklara başlamış ve yedinci yılın başında bu sefere çıkmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla haberlerdeki çelişkilerin bir kısmı dönüş tarihiyle ilgili rivayetlerdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Apaydın, Ramazan ayı iddiasının Abdullah b. Revâha seriyesinin bu ayda Hayber'deki

7 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, I, 82.
8 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 115.
9 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 634.
10 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 9.
11 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 101.
12 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 103.

Üseyr b. Zârim üzerine gönderildiğine dair anlatılarla karıştırılmış olabileceğine dikkat çekmiştir.[13] Nitekim Vâkıdî onun bu ayda gönderildiğini iddia etmiştir.[14]

İbn Sa'd'ın naklettiği iki farklı rivayetten birisinde Resulullah'ın Ramazan'ın 18'inde Hayber'e çıktığı, insanların bir kısmının oruç tuttuğu ve bir kısmının ise tutmadığı bilgilerine yer verilmiştir.[15] Aynı isnadla nakledilen diğer rivayette ise Resulullah'ın Ramazan ayında fetih için yola çıktığına ve el-Kedîd'e geldiği zaman orucunu açtığına dair açıklamalar aktarılmıştır.[16] Ebû Said el-Hudrî isnadıyla aktarılan her iki rivayet de esasen Mekke'nin fethiyle ilgili olduğu hâlde birbirine karıştırılmıştır. Zaten Hz. Ömer isnadlı bir rivayette de Resulullah'ın sadece Bedir gazvesi ve Mekke'nin fethi sırasında oruçlu olarak sefere çıktığına işaret edilmiştir.[17]

Rivayetlerin genelinde yer alan bilgilere göre Resulullah'ın Muharrem'in 20'sinden sonra Hayber üzerine yürüyüp muhasara etmiş ve üç büyük kaleden oluşan Hayber bölgesi aşama aşama fethedilmiştir. Zaten bu yüzden fethin gerçekleştiği tarihle ilgili net bir bilgi verilmemesinin nedeni de budur. Apaydın 11 Muharrem 7 (21 Nisan 628) Perşembe günü Resulullah'ın sefere çıktığını ve 1 Rebîulevvel 7 (9 Haziran 628) tarihinde döndüğünü tespit etmiştir.[18]

Vâkıdî'nin naklettiği rivayetler arasında da Hayber'deki sıcak bir yaz günü kuşatıldığından söz edilmiştir.[19] Bu verilere göre Resulullah yaklaşık bir buçuk ay sonra Hayber gazvesinden dönmüş olmalıdır. Nitekim gidiş ve dönüş tarihlerine dair haberler de bu tespiti doğrulamaktadır.

Mukâtil b. Süleymân Muharrem ayında fethedildiğini söylemiş, ancak bu iddia olsa olsa kalelerden birisinin fethiyle

13 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 622.
14 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 566.
15 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 103.
16 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 129.
17 'Alî b. Nasr et-Tûsî, *Muhtasaru'l-'Ahkâm*, III, 344; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, VI, 314.
18 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 623.
19 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 645.

ilgili iddia olabilir.[20] Diğer yandan Muharrem ayının Nisan ayına denk geldiğini yukarıda belirtmiştik. Muhasara ve fetih süresiyle beraber düşünüldüğü zaman Nisan ve Mayıs aylarında bölgenin fethinin tamamlandığını varsayabiliriz.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre en-Netât kalesi on,[21] er-Recî' yedi,[22] Sa'b b. Mu'âz üç,[23] ez-Zübeyr kalesi iki,[24] el-Ketîbe, Sülâlim ve Vatîh kaleleri ise on dört[25] günlük muhasaralardan sonra fethedilmiştir. Bu verilere göre Hayber'deki kalelerin toplam fetih süresi yaklaşık bir ay kadar sürmüş olmalıdır. Nitekim Mûsâ b. Ukbe isnadlı bir rivayette de Hayber muhasarasının 20-30 gün kadar sürdüğünden bahsedilmiştir.[26] Ayrıca Fedek ve Vâdilkura bölgelerinin fetihleri de dikkate alınır ve bu zaman dilimine gidiş-dönüş tarihleri de eklenirse yaklaşık bir buçuk aylık sürede bölgenin fethinin gerçekleştiğine dair bir sonuç elde edilebilir. Tüm bu veriler Nisan ayına denk gelen Muharrem ayında sefere çıkılıp bölgenin fethedildiği bilgisini doğrulamaktadır. Dikkat edilirse Hudeybiye dönüşünün de bahar aylarına denk geldiğini yukarıda belirtmiştik.

Bir başka detay ise Hayber dönüşünde Resulullah'ın el-Ğâbe gazvesine çıktığına dair bilgidir. Rivayetlere göre Resulullah Muharrem başlarında bu seferden dönmüş ve üç gün sonra Hayber üzerine yürümüştür.[27] Buna göre Hayber üzerine bu ayın ilk haftası içinde çıkıldığını ve ay sonuna doğru fethin tamamlandığını anlıyoruz. Keza Fedek ve Vâdilkura fetihleri ile birlikte sürecin Mayıs ayına sarkmış olması da muhtemeldir. Bütün bunlar aynı zamanda bu gazveye savaş-

20 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 169.
21 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 659.
22 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 645.
23 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 660.
24 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 666.
25 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 670.
26 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 219.
27 Buhârî, *es-Sahîh*, V, 130; Muslim, *es-Sahîh*, III, 1433; Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, IV, 307; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 186, IV, 207; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, III, 293, 355; İbn Kesîr, *el-Fusûl fi's-Sîre*, I, 179; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, XIV, 17; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 265.

manın yasak kabul edildiği Muharrem ayında çıkılmış olduğunu göstermektedir. Ancak bu konuyla ilgili detayları haram ay konusuyla ilgili ayetlerin bulunduğu bağlamda ele aldığımızı hatırlatmakla yetinelim.

Medine ile Şam yolu üzerinde bulunan Hayber, Yahudilerin meskûn olduğu önemli bir bölgeydi. Verimli hurma bahçelerinin yanı sıra yiyecek, zeytinyağı ve diğer gelirler bakımından da Hicaz'ın en bereketli bölgesi olarak tanımlanmıştır.[28] Resulullah'ın daha önce Medine'deki Yahudi cemaatleriyle yakın teması olmuş, başlangıçta iyi ilişkiler kurulmasına rağmen devamı gelmemişti. Sonuçta ilişkiler kopmuş ve Medine'den sürülmüşlerdir. Bunların önemli bir kısmı Hayber bölgesindeki dindaşlarının yanına gitmiş ve buraya yerleşmiştir.

Gelişmelere bakılırsa Kureyş'le varılan anlaşmadan sonra Medine için en ciddi tehdit veya tehlike Hayber bölgesindeki Yahudiler idi. Üstelik Benû Kaynuka' ve Benû Nadîr kabilelerinden ileri gelenlerin de buraya yerleştiklerini ve hem Kureyş hem de Gatafân kabilesiyle ortak hareket edip Medine'ye yönelik düşmanlıklarını sürdürmüşlerdir. Kısaca Medine için en ciddi tehdit konumundaydılar. Nitekim Uhud ve Hendek savaşlarında açıkça Kureyş'i desteklemişler, hatta bizzat savaşı kışkırtmışlardır.

Resulullah Hayber'in fethini gerçekleştirince yine bu bölgedeki kabilelere yönelik bir dizi askerî seferler düzenlemiştir. Özellikle buradaki Yahudilerle ortak hareket eden Gatafân kabilesi başta olmak üzere Medine için tehdit oluşturan Süleym ve diğer kabilelere yönelik de irili ufaklı ordular göndermiştir. Yine bu dönemde Resulullah Necd tarafına da birtakım ordular sevk etmiştir. Deyim yerindeyse Kureyş'le sağlanan barış ortamından sonra Şam ve Necd taraflarındaki kabilelere ağırlık vermiş ve onları denetim altına almaya yönelik adımlar atmıştır. Bu hamlelerle Medine için potansiyel tehdit oluşturan kabilelerin cesaretini kırmış veya bir kısmını denetim altına almıştır.

28 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 634.

İlk Temaslar

Hayber'in fethinden önce Resulullah'ın bu bölge ile bazı temasları olmuş, ancak bu temaslar gelişmemiştir. İddiaya göre Resulullah Medine'deki Yahudileri İslâm'a davet ettiği zaman, onlar Hayber'deki dindaşlarına haber gönderip görüş sormuşlar, onların din adamları da ellerindeki kitapta Araplardan Muhammed adında bir peygamber çıkacağına dair bilgi olmadığını bildirmişlerdir. Ayrıca Hz. Muhammed'in kendilerine hükmetmek için böyle bir iddiada bulunduğunu hatırlatıp inanmamaları konusunda uyarmışlardır.[29] Bazı rivayetlere göre yaklaşık 12 kişilik Yahudi hahamı Medineli dindaşlarına şu tavsiyede bulunmuştu:

> Sabah Muhammed'e inanmış gibi yapın ve 'Senin Allah'ın elçisi olduğunu tasdik ederiz' deyin, akşam olunca inkâr edin ve 'Biz âlimlerimize, hahamlarımıza sorduk. Onlar bize Muhammed'in yalancı birisi olduğunu, sizin herhangi bir din üzerinde olmadığınızı söylediler. Bu yüzden biz de önceki inancımıza döndük' deyiniz.[30]

Değişik müfessirler de benzer haberlerden bahsetmiştir.[31] Bir başka iddiaya göre Resulullah buradaki Yahudi ileri gelenlerine hitaben bir mektup yazıp kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu bildirmiş ve onları imana davet etmiş, ancak olumsuz cevap vermişlerdir.[32] İbn Hişâm söz konusu mektubun Hudeybiye dönüşünde gönderildiğini iddia etmiştir. Ancak dönüşün hemen ardından Hayber üzerine yürümek için hazırlık yaptığına dair haberler dikkate alınırsa, kısa süre içinde bu mektuplaşmanın yapılmış olma ihtimali tartışılabilir. Diğer yandan mektubun detayına dair bilgiler arasında Resulullah'ın Hz. Musa'nın nübüvvetini kabul ettiğini, onun öğretisini benimsediğini ve kendisini onun kardeşi olarak gör-

29 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 326; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 433; Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, VII, 543

30 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 507; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, II, 678-79; Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, II, 241; Muhammed Reşîd Rıdâ, *Tefsîru'l-Menâr*, III, 274.

31 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 373; Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl*, I, 259; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 210; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, V, 318

32 İbn Hişam I, 544.

düğünü de bildirdiği iddia edilmiştir. Ayrıca Fetih suresinin son ayetini de ekleyerek bu ayetin mesajıyla onları uyardığını hatırlamıştır. Keza ellerindeki kitapta kendisine inanmaları gerektiğine dair bir açıklamanın bulunup bulunmadığını sorduğundan ve şayet Tevrat'ta böyle bir bilgi bulamazlarsa, "size karşı bir zorlama yoktur" diye mesaj verdiği de söylenir.[33]

Tüm bunların yanında Bakara suresinin 256. ayetindeki "*lâ ikrahe fi'd-dîni kad tebeyyene'r-ruşdu mine'l-ğayyi/dinde zorlama yoktur, çünkü doğru ile yanlış ayan beyan ortaya çıkmıştır*"[34] ifadelerinin bu konuya işaret ettiğine dair yorumlar yapılmıştır. Müfessirler de, Fetih suresinin son ayetiyle ilgili açıklamalardan bahsederken böyle bir mektuptan söz ederler.[35] Aynı zamanda dile getirilen bu hususlar, Medine'deki Yahudi kabileleriyle ilişkiler sırasında da yaşanmış hadisat olarak anlatılmıştır.

Mukâtil b. Süleymân ayrıca Cuma suresiyle ilgili haberlerden bahsederken, Resulullah'ın Medine'deki Yahudileri dine davet etmesi üzerine onların Hayber'deki dindaşlarına danışıp Resulullah hakkında bilgi sorduklarını ve ona inanıp inanmama konusunda görüş istediklerini söylemiştir. Onların da kendi asil soylarına vurgu yapıp kesinlikle Hz. Muhammed'e inanmamaları konusunda uyarılarda bulunduklarını iddia etmiştir.[36] Hemen hatırlatalım ki, Cuma suresi risaletin son yılında nazil olmuştur. Hayber ise 628 yılında fethedilmiştir. Belki de Medineli Yahudilerin onlara soru sorduğu iddiaları, hicretin ilk yıllarına ait haberler olarak da anlatılmıştır. Belki de Hayber'daki Yahudilerle ilgili haberler arasına da karıştırılmıştır. Ancak bize göre bunların tamamı kurgudur. Zira Yahudi din adamları hiçbir zaman Resulullah'a inanma eğilimi bile taşımamıştır.

33 İbn Hişâm, II, 386; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, IV, 236; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, I, 243; İbn Tûlûn, *İ'lâmu's-Sâilîn*, s. 93-94.
34 Bakara 2/256.
35 Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, VII, 543.
36 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 326; ayrıca bk. Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 433.

Diğer yandan Hayber bölgesinde yaşayan ve zenginliğiyle tanınan[37] Yahudi ileri gelenlerinden Ebû Rafî' Sellâm b. Ebî'l-Hukayk'ın Resulullah'a karşı düşmanca tutum takındığından bahsedilmiş ve sonunda bir suikastla öldürülmüştür.[38] Onun öldürülmesinden sonra buradaki Yahudiler Üseyr b. Zârim'i kendilerine başkan seçmiştir. Yeni başkan da Medine'ye karşı aynı tavrı sürdürmüş ve Gatafân kabilesiyle işbirliğine girerek Hz. Muhammed'i öldürme teşebbüsünde bulunmuştur. Rivayete göre bu bilgiyi Eşcâ' kabilesinden Harice b. Huseyl getirmiştir.[39] Sonunda bu şahıs da bir suikastla öldürülmüştür. Bu veriler dikkate alınırsa fetih öncesinde Resulullah'ın onlara davet mektubu gönderdiği iddiaları boşa çıkmaktadır. Zira ilişkiler zaten kopmuştur.

İddiaya göre Resulullah kendisi hakkında öldürme planlarının yapıldığında dair duyum alınca, doğru olup olmadığını araştırmak için Abdullah b. Revâha'yı Hayber'e göndermiştir. Yapılan tahkikat neticesinde haberin doğru çıkması üzerine Resulullah bu sefer ikinci kez Abdullah b. Revâha'yı 30 kişilik bir heyetle elçi sıfatıyla göndermiştir. Üseyr b. Zârim ile görüşen Abdullah, Resulullah'ın davetini ileterek kabul etmesi durumunda kendisini Hayber'in idarecisi/valisi olarak tanıyacağını bildirmiştir. Başlangıçta teklife sıcak bakan Üseyr, cemaat üyeleriyle yaptığı görüşmenin ardından öneriyi kabul etmemiştir.[40]

Verilen bilgiler doğru kabul edilirse, fetih öncesinde Hayber bölgesiyle bazı temasların kurulduğunu, ancak bu ilişkilerin olumlu bir zeminde seyretmediğini anlıyoruz. Hatta bu olumsuz sürecin Medine'den sürgün edilen Benû Kaynuka' ve Benû Nadîr kabilelerine mensup ileri gelenlerin buraya yerleşmesi ile birlikte daha ileri boyuta taşındığından söz edilebilir. Nitekim bu bölgeden bir heyet Mekke'ye gidip Kureyş'le işbirliği yapmış ve onları Medine üzerine saldırma konusun-

37 Taberî, *Tarîh*, III, 7.
38 Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 113-14; Taberî, *Tarîh*, III, 6.
39 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 566.
40 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 566-68; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 88.

da teşvik etmişlerdir. Diğer bir deyişle Hendek savaşının çıkmasında buradaki Yahudiler aktif rol oynamışlar ve Kureyş'e açıkça destek vermişlerdir. Resulullah müşriklerle ateşkes sağlayınca, ilk hedef olarak bu bölgeye ağırlık vermiştir. Nitekim Hudeybiye'de varılan mutabakattan sonra hiç vakit kaybetmeden Hayber üzerine yönelmiştir.

Hayber'deki Yahudiler Fedek bölgesinde yaşayan Benû Sa'd kabilesiyle de Medine aleyhine işbirliği yapmıştır. Nitekim bu kabile mensuplarının Hayber Yahudileriyle ortak hareket ettiğinin haber alınması üzerine Resulullah Hz. Ali'yi yaklaşık 100 kişilik bir birlikle onların üzerine göndermiş ve yapılan tahkikat neticesinde bu bilginin doğru olduğu tespit edilmiştir.[41] Vâkıdî ve İbn Sa'd, bu ordunun altıncı yılın Şaban ayında gönderildiğini söylemiştir. Büyük bir gizlilik içinde yürütülen sefer neticesinde yaklaşık 500 deve ve 2.000 civarında da küçükbaş hayvanın ele geçirildiği iddia edilmiştir.[42]

Bir başka rivayete göre ise Zeyd b. Hârise bir ticaret kervanıyla Şam'a doğru giderken, Vâdilkura yakınlarında Gatafân kabilesinin bir kolu olan Benû Fezâre mensuplarınca saldırıya uğramış ve malları gasp edilmiştir. Hatta Zeyd'i de feci şekilde dövmüşlerdir. Komaya giren Zeyd kendisine geldikten sonra Medine'ye varmış ve ardından Resulullah onu bir birlikle bu bölgeye göndermiştir. Büyük bir gizlilik içinde gerçekleştirilen bu sefer sırasında Benû Fezâre'ye baskın yapılarak ganimet ve esirler ele geçirilmiştir.[43]

Diğer yandan Uhud ve Hendek savaşı sürecinde buradaki Yahudilerin Kureyş'in yanında yer aldığını unutmamak gerekir. Nitekim Medine'den sürülen ve Hayber'e yerleşen Benû Nadîr'in ileri gelenlerinden oluşan yaklaşık 20 kişilik bir heyetin Mekke'ye gidip Kureyş'i Medine üzerine saldırmak için teşvik ettiğini ve kendilerinin de onlara destek vereceklerine dair vaatte bulunduklarını daha önce belirtmiştik. Keza bu heyetin aynı amaçla diğer Arap kabilelerini de ziyaret edip

41 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 562.
42 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 86.
43 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 564.

Hendek savaşı öncesinde büyük bir ordunun toplanmasına ön ayak olduklarından bahsetmiştik.

Malum olduğu üzere Hayber hem Şam hem de Irak pazarlarına giden kervanlar için en ciddi tehdit ve tehlike konumundaydı. Özellikle Gatafân kabilesiyle ittifak kurmalarından sonra bu tehlike daha da artmıştır. Diğer yandan Kureyş'le kurdukları ittifaktan istedikleri neticeyi alamayan Hayber Yahudileri bu sefer bu civardaki Gatafân ve Benû Sa'd gibi Arap kabilelerinin yanı sıra Fedek, Vâdilkura ve Teymâ' gibi bölgelerdeki dindaşlarıyla da yakın temasa geçip bir nevi Yahudilerden müteşekkil bir ittifak girişiminde bulunmuşlardır.[44]

Bir taraftan Kureyş veya civardaki kabilelerle Medine aleyhine işbirliği içine girmeleri, diğer yandan doğrudan Resulullah'ı öldürme teşebbüsünde bulunmaları ve sergiledikleri düşmanca tutum, Hayber bölgesinin Medine için ne derece tehlikeli olduğunu ortaya koyan veriler olarak değerlendirilebilir. Nitekim anılan nedenlerden dolayı Resulullah Kureyş'le olan problemini anlaşmayla sonuçlandırınca, doğrudan bu bölge üzerine yürümüştür.

Ordu Hazırlığı ve Hayber'e İntikal

Hudeybiye dönüşünde nazil olan Fetih suresinde müminlerin "yakın gelecekte büyük bir başarı/fetih elde edileceğine" dair mesaj verilmiştir.[45] Ayrıca surenin 18, 19 ve müteakip ayetlerinde de bu bağlamda açıklamalar yer almaktadır. Sûre bu tür müjdelerle beraber Hudeybiye yolculuğu öncesi ve sonrasında ashabın içinden geçenleri konu edinmiş ve maddi beklenti içinde olanların varlığına işaret etmiştir. Deyim yerindeyse "daha büyük başarıların elde edileceğine dair mesaj" âdeta böyle bir beklenti içinde olanların duygularına hitap niteliğindedir.

Her ne kadar doğrudan bir isim kullanılmamışsa da, sefer dönüşünde Resulullah Hayber için hazırlık yapınca, buradaki mesajın/müjdenin Hayber'le ilgili olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Nitekim İbn Sa'd, "*Onlara yakın bir fetih nasip*

44 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II. 530.
45 Fetih 48/3.

olacak"[46] ayetinin Hayber'in fethine işaret ettiğini söyler. Ayrıca "*Henüz elde edemediğiniz, fakat Allah'ın ilmiyle kuşattığı (başka kazançlar) da var*"[47] mealindeki açıklamayı da Sâsânî ve Bizans'ın hakim olduğu toprakların fethedileceğine işaret olarak yorumlamıştır.[48] Aynı iddia Belâzurî tarafından da dillendirilmiştir.[49]

Bazı müellifler Ahzâb 27'deki açıklamaların da Hayber'in fethine işaret ettiğini iddia etmiştir.[50] Ancak burada Benû Kureyza'nın ihanetinden söz edilmektedir. Hatta ihanetlerinin bedeli olarak yurtlarının ve mallarının müminlerin eline geçtiğine işaret edilmiştir. Devamında ise müminlere mesaj verilerek "*Henüz ayak basmadığınız topraklar da size miras kılındı*" mealinde açıklama yapılmıştır.[51] Müfessirlerin bir kısmı "ayak basılmayan topraklar" tanımlamasının Hayber olduğunu ve ayette buranın fethine işaret ettiğini ileri süren görüşler ortaya atmıştır.[52] Bunun yanı sıra Mekke ile Bizans ve Sâsânîlerin hâkim olduğu toprakların kast edildiği iddiaları da dillendirilmiştir.[53]

Resulullah âdeta Fetih suresinde işaret edilen "yakın gelecekteki zafer müjdesinin" gereği olarak sefer dönüşünde vakit kaybetmeden ordu hazırlıklarına başlamıştır. Hazırlık devam ederken hedef açıklanmamıştı. Zaten strateji gereği açıklaması da beklenemezdi, ancak daha önce ucunda maddi getiri olmadığı için Hudeybiye kafilesine katılmak istemeyenler bu sefer zafer müjdesini duyunca ısrarla orduya katılmak istemiştir. Resulullah verilecek mücadelenin aynı zamanda bir samimiyet testi anlamına geldiğini dikkate alarak muhtemel kopmalara

46 Fetih 48/18.
47 Fetih 48/21.
48 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 109.
49 Belâzurî, *Fütûh*, 38.
50 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 250.
51 Ahzâb 33/26-27.
52 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, III, 485; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 712; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 250; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, XV, 532; İbn Fûrek, *et-Tefsîr*, II, 102; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 467.
53 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 36; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 250; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, IX, 5820; Vâhidî, *el-Vasît*, III, 467.

fırsat vermemek için samimiyetsizleri ayırmak istemiş ve "Allah rızasını ve onun uğrunda mücadele etmeyi amaçlayanların dışında kimse bizimle çıkmasın" diye, uyarıda bulunmuştur.[54] Yine aynı hassasiyet gereği olarak sadece Hudeybiye seferine katılanların orduya dahil edileceğini ilan etmiştir.

Orduya katılmak isteyenler savaşma arzusunda olduklarını söylemişse de, Resulullah onların ganimet beklentisiyle hareket ettiklerini bildiği için "Allah rızasını gözetmeyenler benimle gelmesin" mealindeki uyarısını tekrarlamıştır. İddiaya göre orduya katılım için çağrıda bulunduğu zaman "Cihat amacı gütmeyenler bizimle çıkmasın." diye açıklama yaptırdığı söylenir.[55] Böylece Hudeybiye seferine katılmayıp bu sefere katılmak için ısrarcı olanların tutumlarına atıf yaparak samimi davranmadıklarını ima etmiş ve samimi bir şekilde sefere katılanlarla yola çıkacağını dile getirmiştir. Mukâtil b. Süleymân orduya katılma arzusunun sebebinden bahsederken Fetih suresinin 11. ayetine dikkat çekmiş ve buradaki zafer müjdesinin onları harekete geçirdiğini söylemiştir. Keza Resulullah'ın da sadece Hudeybiye seferine katılanların bu orduda yer alabileceklerini söylediğini tekrarlamıştır.[56] Hudeybiye seferine katılmayıp Hayber için hazırlanan orduya dahil olmak isteyenlerin tutumu ayetlere de yansımış ve şu açıklamalar yapılmıştır:

> *(Hudeybiye) Sefer(in)e katılmayanlar, ganimet elde edeceğiniz bir başka (Hayber) sefere çıkacağınız zaman, "izin verin biz de sizinle gelelim" diyecek ve böylece (mazeretsiz bir şekilde Resulullah'la sefere çıkmayanlar, bir başka sefere çıkamazlar) hükmünü değiştirmek isteyecekler. Onlara de ki, "Bizimle birlikte sefere çıkmanız hiç mümkün değil. Allah daha önce sizin gibiler hakkında bu hükmü belirlemişti." Buna karşı onlar şöyle söyleyecekler: "Hayır, Allah böyle bir şey buyurmadı. Aslında siz bizi (ganimetten dolayı) kıskanıyorsunuz." diyecekler. Onlar anlayış ve idrakten yoksundurlar.*[57]

54 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 100.
55 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 634.
56 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 72.
57 Fetih 48/15.

(Hudeybiye) Sefer(in)e katılmayan bedevilere de ki, "(İşte size yeni bir fırsat!) Yakında çok güçlü bir topluluğa karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Onlara karşı sonuna kadar savaşma ihtimaliniz olduğu gibi (savaşa girmeyip) onların size boyun eğerek teslim olmaları da muhtemeldir. (Her iki ihtimali göz önünde bulundurarak) Bu çağrıya uyarsanız Allah size çok muazzam bir ödül verecektir. Yok, eğer (Hudeybiye seferi sırasında yaptığınız gibi) yüz çevirirseniz, bilin ki Allah sizi elemli bir azaba çarptıracaktır.[58]

(Ey müminler!) Allah size müteakip süreçte elde edeceğiniz pek çok ganimet vaat etmiş, bunu da (Hayber'de) ivedilikle vermiştir. Yine O, düşmanlarınızın elini üzerinizden çekmiş, onların size zarar vermesini engellemiştir. Bütün bu nimetler, Allah'ın müminlere yardım vaadinin gerçekliğine bir delil olması ve aynı zamanda sizi dosdoğru yola iletmesi içindir.[59]

Resulullah Hudeybiye seferi dönüşünde ilgili ayetleri açıklayıp yeni bir sefer için ordu toplanmasını istediği zaman daha önce kulak tıkayanlar âdeta yarışırcasına orduya katılmak istemiştir. Kur'an onların bu samimiyetsiz tutumlarını yüzlerine vurmakla beraber bir taraftan da kapıyı kapamayıp, pişmanlıklarının kabul edileceğini bildirmiştir. Bununla beraber sefere katılmaları durumunda "ölmek de var dönmekte" mesajını vermiş ve orduya dahil olduktan sonra herhangi bir olumsuzluk üzerine benzer bir samimiyetsizlik göstermeleri durumunda bu sefer asla tövbelerinin kabul edilmeyeceği uyarısında bulunmuştur.[60]

Vâkıdî, daha önce sefere katılmayanların koşarcasına iştirak etmelerini, suredeki zafer müjdesiyle ilişkilendirmiş ve maddi beklenti nedeniyle dahil olmak istediklerini iddia etmiştir. Ona göre bu müjde ile Allah, Hayber'i Resulullah'a ganimet olarak vereceğini önceden vaat etmiş[61] ve bu mesajı alanlar pastadan pay alabilmek için çağrıya koşmuştur. Gerçi çağrı yapıldığı zaman Resulullah hedefi açıklamamıştı, ancak surenin inzalinden sonra buraya yönelmesi üzerine, ilgili ayetlerin Hayber fethine işaret ettiğine dair yorumlar yapılmıştır.

58 Fetih 48/16.
59 Fetih 48/20.
60 Fetih 48/16, 17.
61 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 634.

Rivayetlere bakılırsa bu sefere katılan samimi müminler de ganimeti garanti görmüştür. Nitekim Hudeybiye seferine katılanlardan Abdullah b. Ebî Hadred'in Yahudi tacirlerden Ebû Şahm'a borçlu olduğu, kendisine biraz mühlet vermesini istediği ve çıkacakları seferden elde edeceği ganimetlerle borcunu ödeyeceğini söylediği ve şu açıklamada bulunduğu rivayet edilmiştir: "Ey Ebû Şahm! Biz yiyecek ve servet bakımından Hicaz'ın en bereketli bölgesine gidiyoruz. (Borcunu dönüşte öderim)."[62]

Her ne kadar rivayette Hayber üzerine gideceklerini söylediğinden bahsedilmişse de, Resulullah henüz nereye gideceğini açıklamamıştı. Ancak iddiaya bakılırsa sefere katılacak birçok sahabi, elde edeceği ganimeti garanti görerek, alacaklıdan mühlet istemektedir. Dolayısıyla Hayber için yapılan çağrı ganimet hesabı yapanların iştahını kabartmış gözükmektedir. Kur'an bu insanların tutumuna atıfta bulunurken, samimiyet vurgusu yapmış ve Allah rızası haricindeki bir gayenin dönüşü olmayan bir yol olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yüzden Resulullah da "Samimi olmayanlar bizimle gelmesin" uyarısında bulunmuştur.

Bir iddiaya göre Medine'deki münafıklar Hayber'deki Yahudilere haber verip Resulullah'ın üzerlerine gelmekte olduğunu bildirmiş ve hazırlık yapmaları için uyarmışlardır. Hatta kimi Yahudilerin savaşa katılacak müminlerden alacaklarını istemeleri de, onların iştirakini engellemeye yönelik bir hamle olarak yorumlanmıştır.[63] Ancak bunun hiçbir inandırıcılığının olmadığını düşünüyoruz. Zira Resulullah hedefi baştan ilan etmemiştir. Şehirden ayrılana kadar kimse nereye gidileceğini bilmiyordu. Zaten Resulullah da askerî seferler önce-

62 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 634. Rivayetin devamında ismi geçen Yahudi'nin Resulullah'a şikâyette bulunduğu ve borcunun ödenmesini istediği, bunun üzerine Resullah'ın Abdullah b. Ebî Hadred'e borcunu ödeyip adamı mağdur etmemesini söylediği, Abdullah'ın da özel eşyalarını satıp borcunu ödediği iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra Hayber fethedilince Abdullah'a buradaki esirlerden bir kadının düştüğü ve kadının Ebû Şahm'ın akrabası olduğu, kadını ona satıp borçlu olduğu şahıstan önemli bir gelir elde ettiği de rivayet edilmiştir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 635.

63 Arslantaş, 237.

sinde hem ordunun güvenliği hem de planın gerçekleşmesini sağlamak için sürekli hedefi saklı tutmuştur. Nitekim ordu Hayber önlerine gelene kadar hedefin burası olduğu konusunda kimsenin ön bilgisi yoktu ve plan gizlilik içinde yürütüldüğü için Yahudiler de orduyu görene kadar muhasara edileceklerinden bihaberdi.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah Sibâ b. Urfuta el-Ğifârî'yi Medine'de vekil bırakıp Hayber üzerine yürümüştür.[64] Ayrıca Eşcâ' kabilesinden Huseyl b. Hârice ile Abdullah b. Nuaym'ı kılavuz tayin etmiş ve fark edilmemek için değişik bir güzergâhı takip etmiştir.[65] Bir iddiaya göre Huseyl Medine'ye hayvan pazarlamak için gelmiş, Resulullah da onu ücret karşılığında kılavuz tutarak farklı bir güzergâhtan kendilerini Hayber'e götürmesini istemiştir. Huseyl görevini yapınca Resulullah fetihten sonra ücretini ödemiş, o da İslâm'ı kabul etmiştir.[66]

Bazı yorumlara göre Resulullah yola çıktığı zaman Gatafân kabilesinin Hayber'e vereceği desteğin önünü kesmeyi de hedeflemiş ve bu nedenle farklı güzergâhtan ilerlemiştir. Ancak bu iddianın inandırıcı olması için Yahudilerin Resulullah'ın gelişinden haberlerinin olması gerekirdi. Oysa onlar tamamen hazırlıksız yakalanmışlardır. Bir iddiaya göre kalelerinin güçlülüğüne aşırı derecede güvenen Yahudiler, Resulullah tarafından bir tehdit beklemiyordu. Bu yüzden herhangi bir hazırlık yapma gereği duymamışlardı. Kimisi "Muhammed mi bize saldıracakmış! Aman da ne aman" tarzında küçümseyici sözler sarf etmişti. Vâkıdî, Resulullah'ın Hayber üzerine yürüyemeyeceğini düşünen Yahudilerin bu tutumunu "Allah onların basiretlerini bağladı" şeklinde bir yorumla dile getirmiştir. Rivayete göre Medine'de hazırlıklar devam ederken burada bulunan Yahudiler hedefin Hayber olacağını tahmin ederek, onların korunaklı kalelerde oturduklarını, silah bakımından da zengin olduklarını, üstelik Gatafân ve Benû Esed'in de onlarla

64 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 101.
65 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 638.
66 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 33.

ortak hareket ettiğini hatırlatıp dindaşlarının üzerine gidilmesini engellemeyi hedeflemişlerdir. Onların itirazına rağmen sahabe, fethin Resulullah'a müjdelendiğini söylemiş ve buranın mutlaka alınacağını iddia etmiştir.[67] Hâlbuki, hazırlık yapıldığı dönemde hedefin neresi olacağını Resulullah'tan başka kimse bilmiyordu. Dolayısıyla bu tür iddialar mizansendir.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre ordu Medine'den ayrılınca Resulullah Seniyetülveda güzergâhını kullanmış ve ez-Zeğâbe yolundan ilerlemiştir.[68] Ardından kılavuz onları en-Nakmâ ve el-Müstenâh güzergâhına saparak Ases-Sahbâ'ya götürmüş ve buradan Hayber bölgesindeki el-Vatîh kalesinin yakınına ulaştırmıştır.[69]

Resulullah yol boylarında konakladığı zaman orduya çeşitli nasihatlerde bulunmuştur. Bazen de şair olanlara coşkulu şiirler söyletip sahabenin moralini zinde tutmaya çalışmıştır. İddiaya göre es-Sahbâ'da konakladığı zaman şairliğiyle bilinen Âmir b. Sinân'ı çağırmış[70] ve "Bize o şiirlerinden söyle" diye talepte bulunmuştur. Onun da tevhidi, Resulullah'ı ve ashabı öven şiirler okuduğu söylenir.[71] Rivayete göre bu sahabi Hayber muhasarası sırasında şehit düşmüştür.[72]

Resulullah ayrıca Abdullah b. Revâha'dan da benzer talepte bulunmuş ve "Kafileyi hareketlendirmez misin?" diye bir söz sarf etmiş, o da orduyu coşturan şiirler söyleyerek ashabın moralini yükseltmiştir.[73] Resulullah'ın es-Sahbâ'ya öğle sonrası geldiği, ikindi ve akşam namazlarını burada kıldıktan sonra, kılavuzları çağırıp Şam yolunu kullanarak Hayber'e

67 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 637.
68 Bir rivayette burası Uhud yakınlarındaki bir yer olarak tanıtılmıştır. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 444.
69 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 638.
70 Bu şahıs ünlü sahabi Seleme b. Ekva' adlı sahabinin amcası olarak tanıtılır. Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1425.
71 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 638; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 208, 209.
72 Onun şehadetinin ashabı üzüntüye boğulduğu, kimisinin "Keşke yaşasaydı, ondan istifade ederdik" diye üzüntülerini dile getirdiği rivayet edilir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 639.
73 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 639; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 488; Nesâ'î, *Fedâîlu's-Sahâbe*, I, 44; İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 128.

götürülmesini istediği iddia edilmiştir. Kılavuzluk yapan Huseyl de, Gatafân'la Hayber bağlantısını kesen Merhab yolunu kullanarak Hayber'e doğru ilerlemiştir.[74] Bu güzergâhı kullanmadaki amacının Gatafân kabilesinin onlarla bağlantısını kesmek olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Hatta İbn Hişâm bağlantı yolunun kesilmesi üzerine, Yahudilere yardım etmek için yola çıkmış olan Gatafân mensuplarının yurtlarına döndüklerini iddia etmiştir.[75] Ancak bu yorumun fazla inandırıcılığı yoktur. Zira ne Yahudiler ne de Gatafân kabilesi Resulullah'ın bu bölgeye doğru geldiğinden haberdardı.

Bir iddiaya göre Gatafân kabilesinin bir kolu olan Benû Fezâre'den bir tüccar Medine pazarında ticaret yaparken Resulullah'ın Hayeber'e doğru sefer düzenlemek için hazırlık yaptığına dair bilgi edinmiş ve bunun üzerine Gatafân kabilesi mensupları çıkar sağlamak için Yahudilere haber salmışlardır. Gelen bilgi üzerine Ebü'l-Hukayk'ın oğlu Kinâne, 14 kişilik bir heyetle Gatafân kabilesini ziyaret edip Medine'ye karşı ittifak teklif etmiş ve ikna edebilmek için Hayber'in hurma gelirlerinden pay vermeyi önermiştir. Böylece iki taraf arasında Medine'ye karşı ittifak kurulmuştur. Resulullah da bu bilgiyi öğrenince Hayber'le Gatafân'ın bağlantısını kesmeyi hedeflemiştir.[76] Bize göre bu iddia tamamen kurgudur. Zira Hayber halkı Resulullah ve ordusunu karşılarında görene dek hiçbir şeyden haberdar değildi. Nitekim ordu Hayber'e vardığı zaman normal bir gün gibi arazilerinde çalışmak için kaleden çıktıkları zaman durumu öğrenmişler ve kalelerine kapanmışlardır.[77]

Resulullah Hayber'e yaklaştığı zaman muhtemel bir baskına maruz kalmamak için Abbâd b. Bişr el-Eşhelî'yi bir grup süvari ile önceden göndermiştir. Bu şahsın aynı zamanda Resulullah'ın yakın korumalığını yaptığını daha önce belirtmiştik. Bu birliğin devesini kaybeden bir adama rastladığı, ona

74 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 639.
75 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 330.
76 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 642.
77 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 100, 103, 106; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 486; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 307. Bir iddiaya göre ordu Hayber'e yakın bölgeye geldiği zaman Seleme b. Ekva' rastladığı bir geyiği avlamak istemiş, ancak ok isabet etmediği gibi yayı da kırılmıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 639.

Hayber'le ilgili bir haber duyup duymadığını sorduğu, onun da Yahudi önderlerden Kinâne b. Ebûl-Hukayk ve Hevse b. Kays'ın Gatafân kabilesine gidip hurma gelirlerinden pay verme karşılığında Medine'ye karşı ittifak kurduklarına dair haberler duyduğunu söylediği iddia edilmiştir. Ayrıca Yesirb'deki Yahudilerin başına gelenlerden dolayı endişeli olduklarını, ancak Resulullah'ın askeri gücünün zayıf olduğunu düşünerek kendilerini güvencede gördüklerini de hatırlatmıştır. Keza "Muhammed savaşmayı bilen bir toplulukla karşılaşmadı, şayet bize saldıracak olursa, dersini almış olur" şeklinde sözler sarf ettiklerini, güçlü kalelerine ve silahlarına güvendiklerini, Hz. Muhammed'in de bir an önce Kureyş ve Medine'ye düşmanlık besleyen müşrik kabilelere saldırmasını arzuladıklarını, böyle bir hamle yapması durumunda mutlaka mağlup olacağına inandıklarını ve bu yolla ondan kurtulacaklarından bahsettiklerini de duyduğunu eklemiştir. Abbâd, bu bilgileri veren şahsı salıvermeyip Resulullah'a getirmiş ve söylediklerini bizzat onun ağzından duymasını istemiştir. Rivayetin devamındaki haberlere göre bu şahıs ölüm korkusuyla Müslüman olmuştur.[78] Dikkat edilirse hemen her gazve veya seriye öncesinde benzer bir kurgu anlatılır. Kanaatimize göre bu iddialar büyük oranda düzmece haberlerden oluşmaktadır. Zira böylesine önemli bilgiler veren şahsın adından bahsedilmemesi bu kuşkuyu haklı çıkarmaktadır.

Alınan bilgilerden sonra Resulullah Hayber'e doğru yoluna devam etmiştir. Kılavuz orduyu Hıyâd ve ardından Serîr vadisine ulaştırarak gece Hayber'e yaklaştırmış, el-Harsa güzergâhını kullanarak sabaha doğru Hayber'in önemli kalelerinden olan eş-Şıkk ve en-Netât'ın bulunduğu bölgeye ulaştırmıştır.[79] İddiaya göre Resulullah durup Hayber'i görünce şu duayı yapmıştır: "Allah'ım! Bu şehrin ve halkının hayrını diliyorum. Şehrin ve içinde bulunan insanların şerrinden sana sığınıyorum." Ardından orduya hareket emri verip karargâh kurulacak alana kadar ilerlemelerini istemiştir.[80]

78 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 640-41.
79 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 642.
80 Dûlâbî, *el-Kunâ ve'l-'Esmâ'*, I, 165.

Yahudi mühtedi Ka'bu'l-Ahbâr isnadlı bir rivayete göre Hz. Mûsâ bu duayı Firavun'dan kaçış sırasında yapmıştır.[81] Aynı rivayet Mûsâ b. Ukbe isnadıyla da nakledilmiştir.[82] Keza yine Mûsâ b. Ukbe kanalıyla Ka'bu'l-Ahbâr'a dayandırılmıştır.[83] Yine ona isnat edilen bir rivayette Hayber adı zikredilmeksizin herhangi bir yerleşim birimini muhasara edeceği zaman Resulullah'ın okuduğu dua olarak da nitelenmiştir.[84] İbn Hişâm, Vâkıdî'den biraz daha farklı bir dua nakletmiştir.[85]

Rivayete göre Resulullah Hayber bölgesindeki Gales'te konaklayıp sabah namazını kıldırmış ve kuşluk vaktine doğru kaleye yanaşmıştır. Hayber halkının henüz hiçbir şeyden haberi yoktu. Sabah olunca günlük hayatlarına devam ederek arazilerinde çalışmak üzere malzemelerini alıp kaleden çıktıkları zaman karşılarında orduyu görmüşler ve "Eyvah! Muhammed ve Yesribliler!" diye bağrışıp alelacele kalelerine kapanmışlardır.[86]

Hadis eserleri arasında da benzer bilgiler nakledilmiştir. Bu kaynaklardaki rivayetlere göre Yahudiler karşılarında Resulullah'ı ve ordusunu görünce "Allahu Ekber! Hayber yıkıldı!" diye söylenip kalelerine kapanmışlardır.[87] Bazı rivayetlerde bu ifadelere "Eyvah! Muhammed ve hâmîsi!"[88] diye bir cümle daha eklenmiş ve bununla Resulullah'ın güçlü ordusunun kast edildiği yorumları yapılmıştır. Hatta bu ifade Sâffât suresinin 177. ayetiyle de ilişkilendirilmiştir.[89] İlgili ayette

81 Nesâ'î, *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, I, 367; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 117, IX, 200, 201; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, IV, 150; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, V, 32, VI, 354; Şâşî, *el-Musned*, II, 395; İbnu's-Sunnî, *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, I, 472.

82 Harâ'itî, *Mekârimu'l-'Ahlâk*, I, 266; Harâ'itî, *el-Muntekâ*, I, 182; Taberânî, *ed-Du'â*, I, 264.

83 Beyhakî, *ed-Da'avâtu'l-Kebîr*, II, 53; Diyâuddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsu'l-Muhtâre*, VIII, 72.

84 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, VI, 23.

85 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 329.

86 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 642; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 100, 103, 106; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 486; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 307.

87 İsmail b. Ca'fer, *el-Ehâdîs*, I, 188; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 393; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 283.

88 Buhârî, *es-Sahîh*, II, 15; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XIII, 514.

89 Muzenî, *es-Sunenu'l-Me'sûra*, I, 411.

"*Yurtlarına inince uyarılanların sabahı ne kötüdür.*"[90] mealinde bir açıklama yer almaktadır. Ancak ayet Mekke döneminde nazil olmuştur. Diğer bir deyişle bu konuyla hiçbir alakası yoktur.

Vâkıdî'nin iddiasına göre Resulullah onların kaçışını görünce "Allahu ekber! Hayber yıkıldı" sözlerinin yanı sıra "Şayet bir kavmin bölgesine inersek, uyarıları dinlemeyenlerin sabahı böyle kötü olur" mealinde sözler de sarf etmiştir.[91] Bir iddiaya göre Hayberliler kaçışırken "Eyvah Muhammed ve ordusu! Kendisiyle savaşanları öldürüp, kadın ve çocuklarını esir alan (geldi)" mealinde sözler sarf ederek hızla kalelerine sığınmışlardır.[92]

Muhasara ve Fetih

Öncelikli olarak belirtelim ki, Hayber tek bir kale değil, kaleler topluluğudur. Bunlar arasında en-Netât, eş-Şıkk ve el-Ketîbe en önemli kaleler olarak bilinmektedir. Ayrıca bunların içinde de irili ufaklı birtakım kaleler mevcuttu. Dolayısıyla Hayber kaleleri bir seferde değil aşama aşama fethedilmiş ve yaklaşık bir buçuk ayda bölge teslim alınmıştır.

Üç büyük kaleden birisi olan en-Netât içinde es-Sa'b b. Mu'âz, en-Nâ'im ve ez-Zübeyr olmak üzere üç ayrı kale daha vardı. eş-Şıkk içinde de Ubey ve en-Nizâr adlı kaleler bulunurken, el-Ketîbe'de ise el-Vetîh, Kâmus ve es-Sülâlim adlı üç kale daha mevcuttu.[93] Bölgenin birçok kaleden oluşması nedeniyle burasının Hayâbir (Hayberler) olarak isimlendirildiği söylenir.[94]

Yahudiler tarihi süreçte birçok kez sürgün ve saldırılara maruz kaldıkları için savunmaya büyük önem vermişler, yerleşim birimlerini genelde kale şehir veya şehir içinde müstahkem mahalleler ya da evler şeklinde inşa etmişlerdir. Nitekim

90 Sâffât 37/177.
91 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 642; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 330; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 103.
92 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104.
93 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 101.
94 İbn 'Abdi'l-Hakk, *Merâsidu'l-'İttilâ*, I, 493; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 74.

Medine'ye geldikleri zaman da buradaki Arapların saldırısından korunmak için kalelerden oluşan mahalleler inşa etmişler, hatta evlerini bile kale şeklinde yapmışlardır. *Atâm* veya *utûm* adı verilen birçok kale isminden bahsedildiğini daha önce belirtmiştik. Hayber'e yerleşen Yahudiler de burada oldukça sağlam kaleler inşa etmiştir.

Resulullah muhasara öncesinde savaş nizamı almış ve orduyu alt kollara ayırmıştır. Vâkıdî ve İbn Sa'd ilk kez bu sefer sırasında Resulullah'ın orduyu alt komutanlara ayırıp her birisine ayrı ayrı bayraklar verdiğini iddia etmiştir. Ancak diğer seferlerde de kabileleri temsilen komutanlar atadığını ve onlara da ayrı ayrı bayraklar verdiğini hatırlatalım. Vâkıdî'ye göre daha önceki seferlerde Resulullah genelde sancak kullanılıyordu. Hayber seferinde ise *ukab* adlı beyaz bir bayrak kullanmıştır. Hatta bunun Hz. Aişe'ye ait bir örtü veya çarşaftan yapıldığı söylenir.[95] Resulullah bu bayrağı Hz. Ali'ye verirken, ensârın Evs kanadına Hubâb b. Münzir'i, Hazrec kanadına ise Sa'd b. Ubâde'yi komutan tayin etmiş ve onlara da birer bayrak vermiştir.[96]

Vâkıdî, Resulullah'ın Hayber'e yaklaştığı zaman en-Netât kalesine yakın olan el-Menzile adlı yeri karargâh merkezi olarak belirlediğini ve daha sonra onun anısına burada bir mescid inşa edildiğini söylemiştir. Resulullah kuşluk vaktine doğru ilk önce en-Netât adlı kaleyi muhasara altına almış ve teslim olmalarına kadar kuşatmayı kaldırmamıştır.[97] Diğer bir deyişle ilk önce bu kaleyi fethetmiştir.

95 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 649.
96 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 100-101.
97 Bir iddiaya göre Resulullah gece el-Menzile adlı yere gelince burada mola vermiş ve nafile namazı kılmıştır. O sırada devesinin hareket etmeye başladığı, insanların ona engel olmak istediği, bunun üzerine "O, me'mur kılınmıştır (Allah'ın emriyle hareket ediyordur)" mealinde bir açıklama yaptığı, ardından devenin buradaki bir kayanın yakınına çöktüğü ve bu yeri karargâh merkezi olarak belirlediği gibi iddialar dillendirilmiştir. (Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 643). Dikkat edilirse Kuba'daki mescid ile günümüzdeki Mescidi Nebî'nin yerlerinin belirlenmesi sırasında da aynı hikaye anlatılmış ve devenin Allah'ın emriyle hareket ettiği iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak bunların hiçbirisinin kayda değer bir ciddiyeti olmadığını hatırlatalım.

İddiaya göre Hubâb b. Münzir karargâh olarak belirlenen mekânın kaleye çok yakın olduğunu, ok ve taş yağmuruna tutulacaklarını, hatta geceleri hurma bahçelerine saklanma ihtimali olan Yahudiler tarafından baskına uğrayabileceklerini söylemiş ve yerin değiştirilmesini önermiştir. Ayrıca bu yerin şehrin atık sularının ve tuvaletlerinin bulunduğu alanda olduğunu ve bu nedenle vebaya yakalanabileceklerini de hatırlatmıştır. Resulullah uyarıları dikkate almış, ancak "Bu gün burada savaşalım, akşama değiştiririz" diye bir açıklama yapmıştır. Muhasaranın ilk gününde karargâh merkezinin ok menzilinde olması nedeniyle ordunun ok yağmuruna tutulduğu ve bu okların toplanıp karşı tarafa fırlatıldığı gibi haberlerden bahsedilmiştir. Resulullah uyarıları da dikkate alarak Muhammed b. Mesleme'yi görevlendirmiş ve daha uygun bir mekân bulunmasını istemiştir. Onun önerisi ile er-Recî denen yer karargâh merkezi olarak belirlenmiş ve fetih süresince ordu burada konaklamıştır.[98] Anlatılanlara göre muhasaraya ara verildiği zaman veya geceleri ordu bu karargâhta dinlenmeye çekilip dinlenmiş ve ihtiyaçları burada karşılanmıştır.

en-Netât içinde es-Sa'b b. Mu'âz adlı kalede[99] 500 kadar muazzam savaşçının yerleştirildiği ve aynı zamanda yiyecek stoklandığı söylenir.[100] en-Nizâr ise en sağlam kalelerden birisi olarak tanımlanmıştır. Bir iddiaya göre en-Netât, eş-Şıkk ve en-Nizâr'da sadece savaşacak güçteki erkekler konuşlanmış, el-Ketîbe'ye ise kadın ve çocuklar yerleştirilmiştir.[101] Hz. Peygamber'in eşi Safiye'den menkul bir rivayette, en-Netât kalesinin düşmesinden sonra Yahudi eşi Kinâne b. Ebî'l-Hukayk onu ve diğer Yahudi kadınları daha korunaklı olduğu için en-Nizâr'a nakletmiştir.[102] Benzer bilgiler İbn Âsâkir tarafından da nakledilmiştir.[103]

98 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 644.
99 Hâris b. Ebî Usâme, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 707; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, XIII, 326.
100 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 658.
101 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 669.
102 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 674.
103 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, III, 222; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 285.

İbn Hişâm da ilk kez en-Netât kalesinin alındığını bildirmiştir. Ardından Benû Ebî'l-Hukayk'ın kalesi olarak tanımladığı el-Kâmus'un alındığını ve buradaki esirler arasına Resulullah'ın evlendiği Safiye'nin de bulunduğunu iddia etmiştir.[104] İsmi geçen kalelerin büyüklerinin ele geçirilmesinden sonra, etraflarında mesken niteliğindeki küçük kale şeklindeki mahalle veya meskenlerin de bir bir alındığı söylenir. Keza büyük kalelerin fethinden sonra içlerindeki irili ufaklı diğer kale evler ve mahallelerin de teslim olduklarından bahsedilmiştir. Vâkıdî, bölgenin fethinin bir aydan fazla sürdüğünden bahsetmiştir.[105] Belâzurî de aynı bilgiyi tekrarlamıştır.[106] İbn Hişâm el-Vetîh ve es-Sülâlim'in en son fethedilen kaleler olduğunu ve yaklaşık 10 günlük kuşatmadan sonra alındığını iddia etmiştir.[107]

Bazı yorumlara göre Yahudiler en kahraman savaşçılarını en-Netât kalesinde topladığı için Resulullah ilk önce buradan muhasaraya başlamıştır. Kale kuşatılınca kimisi dışarı çıkıp orduyu karşılama veya karşılamama konusunu tartışmış, kimisi ise Resulullah'ın kaleye yanaşamayacağını düşünmüştü. Hâris b. Zeyd'in başını çektiği bir grup ise dışarı çıkıp göğüs göğse çarpışmayı önermiş, sonunda kalelerine fazlasıyla güvendikleri için içeride kalıp savunma savaşını tercih etmişlerdir.[108] Belâzurî, başlangıçta ciddi bir direniş gösterdiklerini ve teslim olmamak için Resulullah'ı oyaladıklarını söylemiştir.[109]

Muhasaranın ilk günü akşam kararmak üzereyken Resulullah karargâh merkezini yeni belirlenen yer olan er-Recî'ye taşımıştır. Karargâh merkezinin etrafı gece boyu bekçiler ve devriye birlikleri ile korunmuştur. Yaklaşık bir hafta kadar en-Netât kalesi kuşatılmışsa da, herhangi bir ilerleme sağlanamayınca, Resulullah daha önce Benû Nadîr kuşatmasında yaptığı gibi taktik gereği onları teslime zorlamak için Hubâb b.

104 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 331, 336.
105 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 665.
106 Belâzurî, *Fütûh*, 36.
107 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 332.
108 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 637.
109 Belâzurî, *Fütûh*, 36.

Münzir'in önerisi ile hurma bahçelerindeki ağaçların bir kısmını kestirme kararı almıştır.[110] Hubâb b. Münzir onların hurma ağaçlarına kendi öz çocukları kadar değer verdiğinden bahsetmiş ve bu taktiği uyguladıkları takdirde teslim olacaklarını söylemişti.[111] İddiaya göre Hz. Ebû Bekir, zaten Allah Hayber'in fethini vaat etmiş, ayrıca hurma ağaçlarını tahrip etmenin doğru olmadığını söylemiştir. Bu uyarı üzerine Resulullah ağaçları kesme fikrinden vazgeçmiştir. Bununla beraber yaklaşık 400 civarında bir hurma ağacının kesildiği söylenir.[112]

Gündüz kale civarında şiddetli çatışmalar devam ederken, Resulullah muhtemel sızmaların olabileceğini düşünerek hava kararmadan önce kuşatmayı kaldırıp orduyu karargâh merkezine almıştır. Yaklaşık bir hafta boyunca bu şekilde mücadelenin devam ettiği, akşam olunca Resulullah'ın orduyu buraya çekip sabah tekrar kuşatmayı sürdürdüğü, bu süre içinde Hz. Osman'ı karargâh merkezinde vekil bıraktığı söylenir. Ayrıca yedinci günden bir önceki gecenin komutanı olarak Hz. Ömer'i görevlendirdiğinden söz edilmiştir.[113] Bir rivayete göre iki gün süre ile en-Netât'ın alt kısmındaki küçük kaleler önünde savaş devam etmiş, burada üstünlük sağlanınca kalenin üst tarafı da kuşatma altına alınmıştır.[114]

İlk günkü muhasarada Yahudiler şiddetli direniş göstermiş ve yaklaşık 50'ye yakın sahabe atılan oklarla yaralanmıştır. Ayrıca Yahudiler en bahadır savaşçılarından olan Yesâr, Üseyr ve Âmir gibi isimleri öne sürmüş ve bu şahıslar başlarındaki miğfer üzerine sargı sararak kendilerini nişanlayıp meydan okumuşlardır.[115] Miğfer ve zırh gibi savaş kıyafetleri nedeniyle kimsenin kimseyi tanımadığı için yiğitliğiyle tanınan kişilerin bu şekilde kendilerini nişanlayıp meydana çıktıklarına daha

110 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 198; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 204; 'İsâmî, *Samtu'n-Nucûm*, II, 166.
111 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 307.
112 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 644-45.
113 İddiaya göre Hz. Ömer gece devriye gezerken bir Yahudi'yi yakalamış ve onun sayesinde Yahudilerin burada tutunamadıkları ve eş-Şıkk kalesine yöneldikleri yönünde bilgiler elde edilmiştir Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 646.
114 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 646.
115 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, XIII, 334.

önce de değinilmişti. Nitekim Bedir ve Uhud savaşları sırasında da Hz. Ali, Hz. Hamza veya Ebû Dücâne gibi mücahitlerin kendilerini nişanladıklarından bahsedilmiştir.[116]

Şiddetli direniş nedeniyle yaralananlar karargâh merkezindeki çadırda tedavi altına alınmıştır. Yaklaşık bir hafta kadar süren olağanüstü mücadeleye rağmen herhangi bir ilerleme sağlanamayınca, Resulullah orduyu bir süre dinlenmeye almış, bu süre içinde yaralananların tedavisi devam etmiştir. Ayrıca sahabenin önemli bir bölümünün sıcak hava ve yedikleri yeşil bitkiler nedeniyle hastalandığı, aşırı ateşten dolayı savaşamaz duruma geldikleri ve ateşlerinin düşmesi için ılık su ile duş aldıkları söylenir.[117] Ebû Osmân en-Nehdî isnadlı bir rivayette de Hayber adı zikredilmeksizin benzer bilgilere yer verilmiştir.[118]

İddiaya göre Resulullah da hastalanmıştır. Yoğun ateşi nedeniyle orduya komuta edemediği ve bu sırada Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi isimleri görevlendirdiği söylenir. Şiddetli direniş ve bahsedilen olumsuzluklar nedeniyle herhangi bir başarı sağlanamayınca giderek sabırlar zorlanmış olsa da Resulullah kuşatmayı kaldırmamıştır. Ordunun bitap düştüğünü gören Yahudi savaşçılar ani bir hamleyle kuşatmayı yarma denemesinde bulunmuştur. Hatta orduyu geri çekilmeye zorladıkları gibi, Resulullah'ın bulunduğu karargâha kadar sokulduklarından bahsedilmiştir. Bu saldırılar sırasında bazı sahabiler ağır yara almıştır. Bunlardan birisinin ünlü sahabi Sa'd b. Ubâde olduğu söylenir.[119]

Rivayete göre yeteri kadar gayret göstermedikleri gerekçesiyle muhâcirler suçlanınca iki taraf arasında atışmalar olmuş ve kısa süreli gerginlik yaşanmıştır. Ardından Resulullah araya girerek onları sakinleştirmiştir.[120] Hatta bu başarısızlıktan sonra komutanlığı Hz. Ali'ye verdiği söylenir.[121] O sırada Ali'nin gözlerinden rahatsız olduğu ve Resulullah'ın

116 İbn Hişâm, II, 461.
117 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 645.
118 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 63.
119 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653.
120 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, XIII, 333.
121 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653.

onu iyileştirdiği ve Yahudiler üzerine yürüyüp büyük bir kahramanlık örneği sergilediği iddia edilmiştir.[122] Hatta bu iddialar bazı ezoterik anlatılara bile dönüştürülmüştür.

Rivayete göre kuşatmadan netice alınmayınca, Resulullah orduyu saf düzenine sokup yeniden tanzim etmiş ve "Benden izinsiz kimse saflardan ayrılıp savaşmasın" diye talimat vermiştir. Onun ihtarına rağmen ismi zikredilmeyen birisi gözüne kestirdiği Yahudi üzerine yürümüş, ancak aldığı darbe ile şehit düşmüştür. Haber Resulullah'a ulaşınca, bu tür sorumsuz davranışları önlemek için "İzinsiz hareket eden için cennet yoktur" mealinde bir uyarıda bulunmuştur.[123]

Bir iddiaya göre muhasaranın devam ettiği sırada Yahudilerden birisi kendisine eman verilmesi koşuluyla kaleye gidilecek gizli yolu öğreteceğini söylemiş ve onun verdiği bilgiler üzerine Resulullah ertesi gün tekrar bir hamle yapmaya karar vermiş, hatta fethi gerçekleştirecek birisine komutayı devredeceğini söylemiştir. Muhasara savaşlarında genelde böyle bir senaryodan bahsedilmiş ve bu senaryo üzerinden fethin gerçekleştiğine dair iddialar dillendirilmiştir. Hemen her muhasaradaki tıkanma noktasında, ismi zikredilmeyen bir gizemli şahsın devreye sokulması ve verilen eman karşılığında elde edilen bilgi ile kalenin gizli girişinin tespit edilmesine dair iddialar bu tür savaş anlatılarının en önemli halkalarından birisidir ve böylece savaş senaryosu başarıyla tamamlanmıştır. Oysa bu anlatılar tamamen hayali kurgulardır. en-Netât kalesinin kuşatması ile ilgili anlatılarda da benzer bir senaryodan bahsedilmiş ve kurgu ile kuşatmanın başarıya ulaştığı iddiaları dillendirilmiştir.

Senaryonun bir başka versiyonuna göre ordunun güvenliği için Hz. Ömer'in komutan olduğu gece, Yahudilerden bir adam ele geçirilmiş ve bu şahıstan alınan gizli bilgilerle, Ya-

122 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 12.
123 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 649. Bir başka rivayette ise "Cennet haram olur" şeklindeki ihtarı, kâhinlik yapan veya kuş yavrularını yuvalarından alıp yerine koymayanlar için söylediği iddia edilmiştir. Dûlâbî, el-*Kunâ ve'l-'Esmâ'*, II, 628.

hudilerin silahlarının yeri öğrenilmiş ve çok sayıda mancınık, debbâbe, zırh, miğfer, kılıç, kalkan gibi silahlar ele geçirilmiş, hatta bu silahlar Hayber'deki diğer kalelerin fethi sırasında da kullanılmıştır. Ayrıca bozuk olan bir mancınık tamir edilmiştir. Sonuçta elde edilen bu bilgiler sayesinde en-Netât kalesi ele geçirilmiş ve buranın düşmesi ile Yahudiler ciddi bir direnç kaybı yaşamıştır. Özellikle silahların ele geçmesi üzerine direnişin kırıldığı ve tutunamayacaklarını anlayan Yahudilerin en-Netât'ı boşaltıp kadın ve çocukları eş-Şıkk ve el-Ketîbe'ye naklettikleri söylenir.[124]

Efsaneleştirilen Hz. Ali Portresi

Hayber muhasarası sırasında Hz. Ali'ye özel paye verilmiştir. Onun isminin ön plana çıkmasında bu savaşta gösterdiği kahramanlığın önemli etkisi olmuştur. Ancak bize göre asıl büyük etki Şîa'nın onun hakkındaki haberleri abartılı bir forma sokup sunması ve bu rivayetlerin Sünni gelenek tarafından da sorgulamaksızın kabullenilmesinden kaynaklıdır.

İddiaya göre bir hafta kadar muhasaraya rağmen somut bir sonuç alınamayınca Resulullah fethi gerçekleştirecek birisine komutayı devredeceğini söylemiştir. Bu açıklama üzerine ashap arasında kimin tayin edileceği merak konusu olmuştur. Anlatılana göre Resulullah sancağı vereceği kişi hakkında şunları söylemiştir: "Sancağı Allah ve Resulü'nü seven, Allah ve Resulü'nün de kendisini sevdiği kişiye vereceğim ve onun sayesinde fetih gerçekleşecektir."[125] Bu sözler nedeniyle Hz. Ömer'in büyük bir heyecanla görev beklediği, ancak Resulullah'ın Ali'yi tercih ettiği iddia edilmiştir.[126] Özellikle Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer isminin yan yana anılması ve bunlar arasından Hz. Ali'nin tercih edilmesi ile ilgili iddia hiç kuşku yok ki, Şiî eğilimli anlatılarla oluşturulmuş romantik bir yorumdur.

124 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 648.

125 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 228; Tayâlisî, *el-Musned*, IV, 187; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 287; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 267; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VII, 415.

126 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104; Ahmed b. Hanbel, *el-Fedâil*, II, 602; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VII, 415.

Vâkıdî'nin naklettiği bir rivayete göre Hz. Ali komutayı devralıp en-Netât kalesine yaklaştığı zaman, önüne çıkan bir Yahudi cengâveri öldürmüş ve onunla mücadele sırasında kale kapısını kapıp kalkan olarak kullanmıştır. Fethin gerçekleşmesine kadar da bu kapıyı kalkan yapmıştır. Sözü edilen Yahudi cengâverin Merhab olduğu söylenir.[127] Ancak bu şahısla ilgili muhtelif rivayetler de nakledilmiştir. Benzer şekilde İbn Hişâm da ondan uzun uzadıya bahsetmiştir. Anlatılana göre en-Nâ'im kalesi muhasara edildiği zaman Merhab, Muhammed b. Mesleme'nin kardeşi Mahmûd'un üzerine değirmen taşı yuvarlayıp feci şekilde yaralamış[128] ve er-Recî'deki karargâh merkezinde tedavi altına alınmış, ancak üç gün sonra şehit düşmüştür.[129] Benzer bir değirmen taşı hikâyesinin Resulullah'a suikast düzenleyen Benû Nadîr kabilesi ile ilgili haberler arasında da anlatıldığını hatırlatalım.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Mahmûd b. Mesleme, Âmir b. Sinân ile beraber mücadeleye girişmiş, ancak çıkan arbedede Âmir kendi kılıcıyla yaralanıp şehit düşmüş, Resulullah da her ikisini aynı mezara defnettirmiştir.[130] Bir başka rivayete göre es-Sa'b b. Mu'âz kalesinin muhasarası sırasında Âmir, bir Yahudi ile girdiği mücadele sırasında kendi kılıcıyla yaralanmış ve bu yarası nedeniyle şehit düşmüştür.[131] İbn Hişâm'ın verdiği bilgilere göre Merhab tekrar meydan okuyunca, kardeşinin intikamını almak isteyen Muhammed b. Mesleme öne çıkmış ve onu öldürmüştür.[132]

Taberî, Merhab'ı hem Hz. Ali'nin hem de Muhammed b. Mesleme'nin öldürdüğünü iddia eden rivayetleri bir arada sunmuş, ancak iki rivayet arasındaki çelişkiye hiç değinme-

127 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 655.
128 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 331.
129 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 9.
130 İddiaya göre savaş sonunda Muhammed b. Mesleme kardeşinin defnedildiği arazinin kendisine verilmesini istemiş, Resulullah da bir at koşusu mesafedeki alanı ona vermiş, hatta "şayet işletebilirsen iki at koşusu mesafe senin olsun" demiştir Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 658.
131 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 661.
132 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 334.

miştir.[133] Ayrıca bu şahsın yakalanıp karargâha getirildiğini ve kardeşinin intikamını alması için Muhammed b. Mesleme'ye verilerek öldürüldüğünü de iddia edenler olmuştur. Bir rivayete göre Muhammed tamamen canını almayıp kol ve ayaklarını kesmiş ve yarı canlı bir şekilde bırakmış, ardından Hz. Ali onun işini bitirmiştir. Dikkat edilirse bu hadiseden de Hz. Ali'ye paye çıkarılmış ve onun ismi öne sürülürken diğer sahabilerin mücadeleleri âdeta bu tür haberler arasında kaybolup gitmiştir. Ne yazık ki, bu hikâyeler siyer veya Resulullah'ın meğâzisi olarak anlatılırken, işkenceyle öldürmenin yasaklandığı ilkesi hiç hatırlanmamıştır.[134]

Merhab'ın öldürülmesi üzerine kardeşi Yâser'in meydan okuduğu ve Müslümanlardan birisini düelloya davet ettiği söylenir. Resulullah Zübeyr b. Avvâm'ı görevlendirince, savaşta bulunan annesi Safiyye bnt. Abdilmuttalib (Resulullah'ın halası) "oğlumu öldürür" diye itiraz etmiş, ancak Zübeyr onun karşısına çıkıp öldürmüştür.[135] Bir başka iddiaya göre ise Muhammed b. Mesleme, Merhab'ı değil Kinâne b. Ebû Rebi' b. Ebî'l-Hukayk'ı öldürmüştür.[136]

İbn Sa'd'ın iddiasına göre ise Merhab mübareze için meydan okuyunca Resulullah ensârdan Âmir b. Ekva' adlı sahabiyi göndermiş, o da onu öldürmüştür.[137] Ancak bir başka rivayette onunla Hz. Ali'nin mübarezeye tutuştuğundan ve kafasını kopardığından da bahsetmiştir. Hatta rivayetin sonunda fethin de Hz. Ali'nin eliyle gerçekleştiğine dair bir iddi-

133 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 10, 11, 12, 13.

134 Rivayete göre Muhammed onu yarı canlı bir şekilde bıraktığı zaman Merhab, acıya dayanamamış ve işini bitirmesini istemiştir. Muhammed de, kardeşinin üç gün boyunca acı içinde kıvranıp can verdiğini hatırlatarak, ona misilleme olsun diye tamamen öldürmediğini söylemiştir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 656.

135 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 334; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 11.

136 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 14.

137 İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre İbn Ekva' Hayber mücadelesi sırasında kendi kılıcıyla ağır bir yara almış ve bu yaradan dolayı ölmüştür. Kimisi onun kendi kılıcıyla yaralanıp öldüğü için şehit sayılıp sayılmayacağını tartışmış. Konu Resulullah'a ulaşınca onu şehit saymıştır (İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 329).

aya yer vermiştir.[138] İbn Hişâm da her iki ismi yan yana zikretmiş ve Hz. Ali'nin Hayber ordusunun bayrağını taşıdığını, İbn Ekva' isimli sahabinin ise orduyu cesaretlendirici şiirler söylediğini ileri sürmüştür.[139]

Görüldüğü üzere bu anlatılarda Hz. Ali'ye büyük bir rol verilirken bazen onun hakkındaki iddialar aklın sınırlarını zorlayan efsanelere kadar varmıştır. Örneğin yaklaşık 10 kişinin kaldırabileceği kale kapısını tek başına açıp kaldırdığı, gün boyunca bu kapıyı kalkan olarak kullandığı ve âdeta direnişi tek başına kırdığı gibi ezoterik iddialar dillendirilmiştir. Oysa burada bir kale değil birden çok kale olduğunu yukarıda belirtmiştik. Muhtemelen en-Netât kalesinin muhasarası sırasında Resulullah ona sancağı verince Hz. Ali ile ilgili haberler daha çok ön plana çıkarılmış, sonra da bu haberler Şîa'nın abartılı anlatıları ile birlikte olabildiğince köpürtülerek efsaneleştirilmiştir. Onun üstünlüğü ve faziletlerini anlatan rivayetler Sünni gelenekçe hüsnü kabul gördüğü gibi, bunlara eşdeğer bağlamda benzer abartılı rivayetler kurgulanarak ilk üç halifenin faziletlerine dair haberlerle dengeleme sağlanmıştır. Böylece ilk dört halife hakkında sayısız içi boş iddia veya abartılı anlatı kaynaklara girmiş ve hiçbir sorgulamaya tabi tutulmadan günümüze kadar gelmiştir.

Görünen o ki, Hz. Ali, en-Netât kalesinin fethi sırasında büyük yararlılıklar göstermiş, ancak âdeta bölgenin fethiyle ilgili gelişmeleri onun ismi üzerinden kurgulamak gerçekçi değildir. Dolayısıyla sözü edilen abartılı anlatılara fazla itibar etmediğimizi bu vesile ile hatırlatmış olalım. Sonuçta Şiî eğilimli rivayetlerde Hz. Ali ön plana çıkarılırken, özellikle de Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir isimleri geri plana atılmıştır. Nitekim sancağın Hz. Ali'ye verilmesi, sancak verilecek kişiyi Allah ve Resulü'nün sevdiği, onun da Allah ve Resulü'nü çok sevdiği yönündeki iddialar, bu tür haberlerin hangi saikle oluşturulduğunu kolayca ele vermektedir.

138 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 105.
139 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 328.

Dikkat edilirse Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer karşılaştırmalarındaki kurgu iki gelenek arasındaki fazilet savaşının kodlarını içermektedir. Bir iddiaya göre Resulullah önce Hz. Ömer'e bayrak verip Hayber kalelerinden birisine göndermiş, ancak Ömer yenilerek geri çekilmiştir. Hatta çekilmesi nedeniyle sahabeden bazıları onu korkaklıkla itham etmiştir. Bunun üzerine Resulullah ertesi gün bayrağı birisine vereceğine dair açıklama yapmış, başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere her birisi "Acaba bayrağı kime verecek?" diye büyük bir merak içine girmiş, sonunda Resulullah bayrağı gözlerinden hasta olan Ali'ye vermiş, o da Hayber üzerine yürüyüp karşısına çıkan Yahudi Merhab'ı öldürmüş ve kalenin düşmesini sağlamıştır.[140] Hatta Ali'nin gözlerine tükürerek hastalığını iyileştirdiği gibi anekdotlar da bu iddialar arasına eklenmiştir.[141]

İbn Hişâm'daki rivayette sözü edilen fazilet yarıştırmasına dair benzer iddialar bulunmaktadır. Onun iddiasına göre Resulullah önce sancağı Hz. Ebû Bekir'e vermiş, o da gidip savaşmış, ancak muvaffak olamamıştır. Ardından Hz. Ömer'i görevlendirmiş, o da başarısız olunca, Hz. Ali'yi göndermiş, o da destansı bir mücadele örneği vererek Hayber'i almıştır.[142] Taberî'nin iddiasına göre Hz. Ali bir elinde kılıç bir elinde kapıyı kalkan olarak kullanmış ve kapı ile beraber savaşarak kaleye girmiştir.[143] Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in başarısızlıklarının ardından Hz. Ali'nin efsanevi başarısı ve özellikle sekiz kişinin kaldıramadığı kapıyı onun kalkan olarak kullanıp akşama kadar savaştığına dair iddiaların arkasında hangi saiklerin yattığını görmek hiç de zor değildir.[144]

Taberî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i ön plana çıkaran ve bir anlamda Hz. Ali'ye karşı dengelemeyi andıran bir rivayet naklederek orta yolu bulmuştur. Onun iddiasına göre Resulullah zaman zaman 'yarımca' olarak da anılan şiddetli baş

140 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 12.
141 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653, 654; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 334.
142 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 334.
143 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 13.
144 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 335.

ağrılarına tutulurdu. Migren türü baş ağrısını andıran bu krizin sabah veya akşamları vurduğunu, Hayber'in fethi sırasında da böyle bir hastalığa maruz kaldığını iddia etmiş ve bu nedenle bayrağı Hz. Ebû Bekir almış ve düşman üzerine yürüyerek şiddetli bir şekilde savaşmıştır. Onun ardından Hz. Ömer görevi almış ve yine aynı ciddiyetle savaşmıştır. Rivayetin buradan sonraki kısmına göre Resulullah kendisine geldikten sonra, ertesi gün bayrağı Allah'ı ve Peygamber'i çok seven birisine vereceğini söylemiş ve böylece ertesi gün Hz. Ali'yi görevlendirmiştir.[145] Dikkat edilirse bu hikâyede önce Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer adı zikredilerek mücadele ettiklerine değinilmiş ve Hz. Ali'ye karşı denge oluşturulmuş, ancak ertesi gün bayrağı Hz. Ali'ye vererek yine ona özel paye çıkarılmıştır.

İbn Sa'd'daki iddiaya göre ise Hz. Ömer özellikle görevlendirilmeyi beklemiş,[146] ancak daha önceki başarısızlığına atıfla üstü kapalı bir şekilde onu tercih etmediğini ima etmiştir. Böylece Hz. Ali hem Allah ve Resulü'nü çok seven hem de diğerlerinin başaramadığı bir işi başararak görevini layıkıyla yerine getiren bir portre olarak öne çıkarılmıştır. Bütün bu anlatıların yanında Resulullah'ın ismi zikredilmeyen bir sahabiyi de görevlendirdiğinden bahsedilmiştir. Hatta onun başarısız olması üzerine peşinden Sa'd b. Ubâde'yi gönderdiği ve onun da yaralanması sonucu ertesi gün bayrağı vereceği kişinin mutlaka başaracağını ve kaleye gireceğini söylediği iddiaları dillendirilmiştir.[147]

Vâkıdî'nin anlatımına göre Hz. Ali, kaleye doğru yanaşınca beraberindekiler korkudan kaçmış, ancak o yerinde kalarak karşısındaki orduya meydan okumuştur. Bunun üzerine daha önce öldürülen Merhab'ın kardeşi el-Hâris Ebî Zeyneb çıkmış ve Ali onu da katledince diğerleri korkarak tekrar kaleye sığınmıştır. Aynı rivayetin devamında Vâkıdî, Merhab'ın öldürülmediğini ve kaleye kapandığını, bunun yanı sıra Yahudi

145 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 12.
146 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104.
147 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 334; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653, 654.

liderlerden el-Hâris'i Ali değil, Ebû Dücâne'nin öldürdüğünü de iddia etmiştir.[148] Bütün bunlar rivayetlerdeki iddiaların ne derece çelişkili ve yanlı bir şekilde aktartıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bir rivayete göre Resulullah Hz. Ali'ye komutayı verince önce Yahudileri İslâm'a davet etmesini söylemiş ve kim "Lâilahe illellah" derse can ve mal emniyetinin sağlanacağını bilmelerini istemiştir.[149] Keza onu gönderirken, "Düşman 'Eşhedü en-lâilahe illellah ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah' deyinceye kadar onlarla savaş. Şayet bu sözü kabul ederlerse hakkıyla alınanlar hariç canlarını ve mallarını benden korurlar. Hesapları Allah'a kalmıştır." diye bir öneride bulunmuştur.[150]

Vâkıdî, en-Netât muhasarasına dair haberlerden bahsederken şiddetli direniş gösteren Yahudiler arasında el-Hâris, Merhab, Üsyer, Yesâr ve Âmir gibi isimleri saymıştır. Bir başka rivayette ise bunların en-Nâ'im kalesinde savaştıklarını söylemiştir.[151] Ardından birçok ismin daha bulunduğunu belirtmiş, ancak bunların en meşhur savaşçılar olduğunu söyleyerek bu nedenle isimlerini zikrettiğini dile getirmiştir. Diğer yandan Merhab ve Üseyr'i Muhammed b. Mesleme'nin, Yesâr'ı ez-Zübeyr'in, Âmir'i ise Hz. Ali'nin öldürdüğünü iddia etmiştir.[152] Dikkat edilirse Muhammed b. Mesleme önemli yararlılıklar göstermesine rağmen, Hz. Ali'nin isminin gölgesinde bırakılmış ve onun mücadelesi arada kaybolmuştur.

148 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 654.
149 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653.
150 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104. Hatırlanacağı üzere Resulullah vefat edip Arap kabileleri isyan edince, Hz. Ebü Bekir onlarla savaşma kararı almış, Hz. Ömer de bu söz nedeniyle onun bu kararına itiraz etmiştir. Zira kabilelerin bir kısmı vergi olarak alınan zekâtlarını ödeme hariç diğer bütün dinî yükümlülükleri yerine getireceklerini taahhüt etmiş, ancak Hz. Ebü Bekir bu öneriyi Resulullah'ın kurduğu düzene başkaldırı olarak görüp vergi ödememeyi savaş sebebi saymıştır. Hz. Ömer ise isyancıların Müslüman olduklarını hatırlatıp yukarıdaki sözü referans göstererek savaşma kararına karşı çıkmıştır.
151 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 657-58.
152 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 657.

en-Netât, eş-Şıkk ve el-Ketîbe Kalelerinin Fethi

en-Netât ve eş-Şıkk kaleleri ele geçirilirken bunlar arasında ayrıca bazı küçük kaleler de alınmış, ancak muhtemelen Yahudiler bu kaleleri bilinçli bir şekilde boşaltmıştı. Nitekim ele geçirilen küçük kalelerde kayda değer hiçbir ganimet ele geçirilememiştir. Bir rivayete göre Resulullah açlık çekenlere yardım gönderemeyince, yiyeceklerin bulunduğu kalenin fethi için dua etmiş ve duası üzerine üçüncü günün akşamına doğru bahadır savaşçıların bulunduğu es-Sa'b b. Mu'âz kalesi alınarak bol miktarda yiyecek ele geçirilmiştir.

İddiaya göre en çetin mücadelelerden birisi en-Netât kalesinin içinde yer alan es-Sa'b b. Mu'âz kalesinin fethi sırasında yaşanmıştır. Hatta buranın ele geçirilmesinden sonra Yahudilerin direnişinin büyük oranda kırıldığı söylenir. Yoğun ok atışı nedeniyle ensârın başındaki kuvvetlerin komutan Sa'd b. Ubâde fazla bir varlık gösterememiştir. Daha sonra komutayı Hubâb b. Münzir devralmış ve çetin bir mücadelenin ardından direnişi kırmayı başarmıştır. Kaleye yaklaşıldığı zaman deyim yerindeyse boğaz boğaza mücadeleler yaşanmıştır. Bu çatışmalar sırasında Ebû Seyyah, Adî b. Mürre ve el-Hâris b. Hâtıb adlı üç sahabi şehit düşmüştür.[153]

Çetin bir mücadele sonunda kaleye girmeyi başaran müminlerden bazıları surlara çıkıp tekbir getirmiş ve kaçanları teslim olmaya davet etmişlerdir. Kimisi ez-Zübeyr kalesine kaçışırken kimisi ise çaresiz teslim olmuş ve böylece kale ele geçirilmiştir. Rivayete göre burada onlarca deve yükü odun, 20 kadar bohça ve 1.500 civarında kırmızı kumaş ele geçirilmiştir. Resulullah'ın bu odunları yaktırdığı söylenir.[154] Kimileri burada alınan yiyeceklerin bolluğunu görünce, Hayber'in tamamının ele geçirilmesi durumunda bile bu derece fazla ganimet kazanamayacakları yönünde yorumlar yapmıştır.[155]

153 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 663.
154 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 664. İddiaya göre burada Yahudilerin içki depoladığı, bunları gören bir sahabinin dayanamayıp içtiği ve Resulullah'ın onu azarladığı, hatta had uyguladığı gibi detaylar anlatılmıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 665; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IX, 176.
155 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 665.

İddiaya göre ordu kale kapsına dayanınca Yûşa adlı bir Yahudi meydan okumuş, onun karşısına Hubâb b. Münzir çıkmış ve indirdiği kılıç darbesiyle yere sermiştir. Onun ardından Zeyyâl adlı bir başkası daha ortaya çıkmış, onu da Ğifâr kabilesinden Umâre b. Ukbe öldürmüştür. Dikkat edilirse Hz. Ali ile ilgili abartılı anlatılar geniş yer bulurken, bu isimlerin kahramanlığından hiç söz edilmemiştir. Sonuçta es-Sa'b b. Mu'âz kalesinin fethedilmesiyle beraber burada stoklanan yiyecekler ele geçirilmiş ve açlık sıkıntısı ortadan kalkmıştır. Yine aynı rivayette buradaki mücadelelere Resulullah'ın da katıldığı ve ok kullandığı söylenir.[156] es-Sa'b b. Mu'âz kalesinin alınmasından sonra ez-Zübeyr kalesi de ele geçirilmiş ve böylece en-Netât bölgesindeki kaleler bir bir düşmüştür.

Ele geçirilmesi zor olan kalelerin düşmesi üzerine, Yahudiler bundan sonraki süreçte fazla direniş gösterememiştir. İddiaya göre ez-Zübeyr ele geçirilince Resulullah karargâh merkezini bu kaleye yakın mekâna taşımış ve diğer kalelerin muhasarasını buradan idare etmiştir.[157] Yahudiler ez-Zübeyr'de de bol miktarda gıda ve yiyecek depolamıştı. Burada hurma, arpa, zeytinyağı, bal ve iç yağı gibi yiyeceklerin bulunduğu ve bunların tamamının ele geçirildiği söylenir.[158] Ayrıca çok sayıda kap kacak, savaş araç-gereci, silahlar ve hayvanlara ait yiyecekler de ele geçirilmiştir. Resulullah bu ganimetlerden tüketilenleri humusa (beşte bire) dahil etmemiştir.[159] Diğer bir deyişle muhasara boyunca ihtiyaçlar ganimet olarak alınan mallardan karşılanmıştır. Ayrıca Resulullah bu yiyeceklerin muhafaza görevini Ferve b. Amr'a vermiştir.[160]

en-Netât ve içindeki kalelerin fethinden sonra Resulullah bir başka önemli kale olan eş-Şıkk üzerine yönelmiştir. Bu kale içinde ayrıca Ubey ve en-Nizâr adlı iki önemli kale daha

156 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 662, 663.
157 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 667.
158 Bir iddiaya göre Abdullah b. Muğaffel iç yağı dolu bir tulumu ele geçirmiş, ganimet sorumlusu onu elinden alıp ganimet malları arasında koymak isteyince vermemiş, konu Resulullah'a intikal edince ele geçiren kişiye bırakılmasını söylemiştir. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 339.
159 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 664, 665.
160 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.

bulunuyordu. Kale kuşatılınca Gazzâl adlı bir Yahudi meydan okumuş, karşısına çıkan Hubâb b. Münzir onu öldürmüştür. Onun arkasından ortaya çıkan bir başkasının karşısına bu sefer Cahş ailesinden birisi çıkmış, ancak şehit düşmüştür. Daha sonra bu şahıs ünlü savaşçı Ebû Dücâne tarafından öldürülmüştür. Mübarezeye tutuşan Yahudi cengâverlerin bir bir öldürülmesi üzerine paniğe kapılan Yahudiler dağılmış ve aynı bölgedeki en-Nizâr kalesine sığınmıştır. Böylece eş-Şıkk'taki Ubey kalesi kısa sürede ele geçirilmiştir. Yahudi savaşçılar en-Nizâr kalesine sığınınca burası kuşatılmıştır. Vâkıdî en şiddetli çatışmaların bu kale önünde yaşandığını ve Yahudilerin müthiş bir direniş gösterdiğini kaydeder. Bir iddiaya göre bu çatışmalar sırasında Resulullah da elbisesinden bir ok darbesi almış, ancak herhangi bir yaralama olmadan ok elbisesinde asılı kalmıştır.[161] Deyim yerindeyse yaralanmaktan, hatta ölümden kıl payı kurtulmuştur. İddiaya göre korunaklı kalelerden birisi olduğu için Yahudiler çok sayıdaki kadın ve çocuğu buraya yerleştirmişti. Hatta Resulullah'ın evlendiği Safiye'nin de en-Nizâr kalesinde alınan esirler arasında olduğu söylenir. Bununla beraber İbn Hişâm onun en-Nâ'im kalesinde ele geçirilen esirler arasında bulunduğunu söylemiştir.[162]

eş-Şıkk kalesinin düşmesi üzerine kaçan Yahudiler el-Ketîbe ve el-Vetîh kalelerine sığınmıştır. el-Vetîh'in yanı sıra burada ayrıca el-Kâmus ve es-Sülâlim kaleleri bulunuyordu. İbn Hişâm Yahudi önderlerden Ebü'l-Hukayk'ın konağının el-Kâmus'ta bulunduğunu söyler. el-Ketîbe son derece güvenli olduğu için Yahudiler savaşamayacak durumda olan çocukları ve kadınların bir kısmını buraya yerleştirmişti. Ele geçirilenlerden kaçanlar da bu kaleye sığınınca, en kalabalık sayı burada toplanmıştır. Kalenin korunaklı olmasının verdiği güvenle Yahudiler muhasarayı yarma girişimi yerine içeride kalmayı tercih etmiştir. Kale içine intikal sağlanamayınca yaklaşık iki haftalık kuşatmaya rağmen hiçbir başarı

161 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 667-68. İddiaya göre Resulullah oku elbisesinden çıkardıktan sonra yerden bir avuç toprak alıp onlara doğru fırlatınca, kaleleri bûyük bir sarsıntı geçirmiştir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 668

162 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 331.

elde edilememiştir. Buna rağmen kuşatmanın kaldırılmaması üzerine yavaş yavaş umutlarını kaybeden Yahudiler teslim olmaya karar vermiştir. Vâkıdî el-Ketîbe'nin yaklaşık iki hafta kuşatıldıktan sonra düştüğünü söyler.[163]

Direniş umutlarını kaybeden el-Ketîbe halkı, can güvenliklerinin garanti edilmesini isteyip teslim olmaya karar verince Ebü'l-Hukayk'ın oğlu Kinâne (Safiye'nin kocası) görüşmeleri yürütmek üzere Resulullah'a haber göndermiştir. el-Ketîbe'nin de teslim olmasıyla beraber çok sayıda ganimet ele geçirilmiş ve Hayber bölgesindeki kalelerin fethi tamamlanmıştır. Yiyecek, silah ve elbiselerin yanı sıra ayrıca mücevherler de ele geçirilmiştir. Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre el-Ketîbe halkının değerli malları ve hazineleri burada saklanmıştı.[164] Aşağıda işaret edileceği üzere sözü edilen hazine Medine'den sürüldükleri zaman Benû Nadîr kabilesinin beraberinde götürdüğü *kenz* adlı yardım fonundan oluşuyordu. En güçlü kale olan en-Netât, eş-Şıkk, el-Ketîbe ile beraber bunların içindeki iç kale konumunda olan el-Vetîh ve Sülâlim gibi kalelerin de alınmasından sonra bölgedeki diğer kaleler kendiliğinden teslim olmuştur.

Rivayete göre çatışmalarda yaklaşık 93 Yahudi öldürülmüştür. Buna mukabil 15 kadar sahabe şehit düşmüştür. Şehit düşen Müslümanların yanı sıra öldürülen Yahudi ileri gelenlerden bazılarının adları zikredilmiştir.[165] İbn Hişâm sadece Müslüman şehitlerin isimlerini vermiş ve diğerlerinden farklı olarak yaklaşık 21 isim saymıştır. Bunlardan 5 kişinin muhâcir, 16 kişinin ise ensârdan olduğunu iddia ederek kabileleri ile beraber tek tek listelerini vermiştir.[166]

Teslim Anlaşması

el-Ketîbe kalesi muhasara altına alınınca Yahudiler karşı koymayıp pasif direnişe geçmiş, ancak diğer kalelerin düşmesi üzerine dirençleri kırılmış ve sonunda teslim olmaya karar vermişlerdir. Umutları tükenen Yahudi ileri gelenlerden

163 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 670.
164 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 669.
165 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 700; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 101.
166 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 343-44.

Kinâne b. Ebî'l-Hukayk, Şemmâh adlı bir Yahudi'yi gönderip anlaşmak istediğini bildirmiştir. Resulullah teklifi kabul edince, Kinâne kardeşiyle beraber kavmi adına teslim şartlarını görüşmek üzere gelmiştir.[167]

Görüşmelere geçildiği zaman Resulullah Kinâne'den vaktiyle Medine'den sürülen Yahudilerin *kenz* olarak isimlendirdikleri yardım sandığının (hazinenin) akıbetini sormuş ve bunun teslim edilmesi koşuluyla halkın can güvenliğinin sağlanacağını söylemiştir. Benû Nadîr kabilesi Medine'den sürüldüğü zaman Ḥuyey b. Ahtab yardım amaçlı olarak toplanmış olan altın ve mücevherleri beraberinde götürmüştü. Hatta bu mücevherleri bir deve derisine koyup kale içindeki izbe bir yere gömüp saklamıştı. Huyey Hendek savaşı sırasında öldürülünce mücevherler damadının eline geçmiştir. Resulullah hazineyi götürdüklerini bildiği için bunları ondan istemiş, ancak Kinâne bu malları harcadıklarını iddia ederek gizlemiştir. Resulullah ısrar edince hem Kinâne hem de kardeşi yemin ederek mücevherlerin harcandığını ileri sürmüştür.[168]

Resulullah söylediklerine inanmamış olacak ki, bulunması durumunda kendilerine verilen can güvenliği garantisinin kalkmış olacağını ve anlaşmanın geçersiz sayılacağını hatırlatarak uyarmıştır. Hatta kimi sahabileri de buna tanık tutmuştur. Kinâne herhangi bir şey saklamayacaklarına dair söz verince kale içinde bulunan halka eman verilmiş ve teslim şartlarına geçilmiştir.[169]

167 Kinâne, el-Ketîbe'de meskûn olan Yahudilerin kabile şefi olan Ebü'l-Hukayk'ın oğludur ve aynı zamanda Benû Nadîr'in şefi Huyey b. Ahtab'ın damadıdır. Diğer bir deyişle Resulullah'ın evlendiği Safiye'nin kocasıdır. Kayınpederi Huyey b. Ahtab Medine'den sürüldükten sonra Hendek savaşı öncesinde Kureyş'le işbirliği yapmış ve Benû Kureyza kabilesinin anlaşmalarını bozmasını sağlamıştır. Savaş devam ederken Benû Kureyza'nın durumundan şüphelenen Resulullah onları kalelerinde muhasara altına alınca, Huyey de burada kıstırılmış ve kuşatma sonunda yakalanarak öldürülmüştür. Kinâne, babasının ölümünden sonra kabilenin önemli simalarından birisi konumuna gelmiş ve Ketîbe kalesi kuşatıldığı zaman kabilesi adına gelip Resulullah'la görüşme yapmış ve özellikle kayınpederinden kalan mücevherleri saklamaya çalışmıştır. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 336-37.

168 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 671.

169 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 336.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre görüşmeler yaklaşık 10 kişilik bir Yahudi heyeti ile yapılmıştır. Resulullah'ın ısrarı diğer heyet üyeleri hazinenin bulunması durumunda başlarına geleceklerden endişelenmiş ve şüpheli tavırlar sergilemişlerdir. İddiaya göre içlerinden birisi Kinâne'yi uyararak, "Şayet mücevherler yanındaysa bunları teslim et, aksi hâlde kanın heder olacak" diye uyarmıştır. Kinâne yalanının ortaya çıkacağı endişesiyle ısrarla hazinenin tükendiğini iddia etmiş, kendisini uyaran Yahudi'yi de azarlayıp işbirlikçilikle suçlamıştır. Aralarındaki bu tartışma hazineyi gizlediklerine dair şüpheleri daha da artırmıştır.[170]

Kinâne'nin kuşku uyandıran açıklamaları üzerine Resulullah heyette yer alan Sa'ye b. Amr'a[171] bu mücevherlerin akıbetini sormuş, o da Kinâne gibi yalan söylemiştir. Bir yandan da çelişkili açıklamaları üzerine Resulullah doğruyu söylemesi için Kinâne ve Sa'ye'yi Zübeyr b. Avvâm'a emanet etmiş ve bu mücevherlerin yerini öğrenmesini istemiştir. İddiaya göre Zübeyr, mücevherlerin yerini söylemesi için Kinâne'yi konuşturmaya çalışmış, ancak hiçbir bilgi alamayınca ona baskı uygulamıştır. Hatta göğsünü kızgın demirle dağlamakla tehdit ettiği rivayet edilir. Baskılarla hayli bunalmasına rağmen Kinâne yine de açıklama yapmamıştır.[172]

Kinâne'den sonra Sa'ye'ye yönelen Zübeyr onu sıkıştırınca, vaktiyle Huyey b. Ahtab'ın sık sık kaledeki harabe bir yerde dolaştığını söylemiş ve mücevherlerin burada saklanmış olabileceğini belirtmiştir. Nitekim gösterdiği yerde arama yapılınca mücevherler gömülü hâlde bulunmuş ve böylece Kinâne ve kardeşinin yalanı ortaya çıkmıştır.[173] Yalan belgelenince Resulullah verilen can güvenliği garantisinin geçersiz olduğunu ilan etmiş ve teslim olan halka savaş hukukuna göre muamele yapacağını belirtmiştir. Böylece kadınlara esir muamelesi yapılmış ve arazileri ile hurmalıklarına el konulmuş-

170 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 337.
171 Vâkıdî, bu şahsın adını Sa'lebe b. Sellam b. Ebî'l-Hukayk olarak zikreder. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 671.
172 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 337.
173 Belâzurî, *Fütûh*, 37; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 672.

tur.[174] Diğer yandan hazinenin gizlenmesinin yanı sıra Yahudilerin silah sakladıkları da tespit edilmiştir. Ayrıca Kinâne ve kardeşi ölüm cezasına çarptırılmış[175] ve böylece el-Ketîbe'de ele geçirilenler teslim anlaşmasına göre değil, savaşarak elde edilmiş ganimet statüsüne göre değerlendirilmiştir.

Ele geçirilen esirler arasında Resulullah'ın evleneceği kadın Safiye de vardı. Safiye hazinenin yerini sakladığı için öldürülen Kinâne'nin eşidir. İddiaya göre Dıhye b. Halife el-Kelbî, esirler arasında Safiye'yi görünce istemiş, ancak Allah Resulü kendi payına ayırdığı için vermemiştir. Buna mukabil Safiye'nin amcasının kızını ona vermiştir.[176] Taberî de Safiye'nin kuzenini verdiğini söyler.[177]

Anlatılana göre Safiye'nin de içlerinde bulunduğu esirleri Bilal teslim alıp Resulullah'a getirmiş, hatta kasıtlı bir şekilde kocası Kinâne'nin öldürüldüğünü görmesi için cesedinin bulunduğu yerden geçirmiştir. Safiye ve yanındakiler ölen yakınlarını görünce feryat edip yüzünü tırmalamış ve üzerine topraklar saçmıştır. Resulullah feryatları duyunca sebebini sormuş, Bilal'in neden olduğunu öğrenince şiddetli bir şekilde onu azarlamış ve ardından Safiye'nin üstüne abasını atıp onu sahiplenmiştir.[178]

Sonuçta el-Ketîbe kalesi teslim şartına göre ele geçirilecekken Kinâne'nin hazineyi gizlemesi üzerine, savaş yoluyla fethedilmiş muamelesine tabi tutulmuştur. Bu yüzden burada ele geçirilen Yahudilerin mallarına el konulmuştur. İbn Sa'd teslim oldukları zaman hepsine bir deve yükü kadar mallarını yükleyip götürmeleri koşuluyla can güvenliği verildiğini iddia etmiştir. Bunun yanı sıra altın, gümüş ve silahlarının tamamını bırakacaklarına ve bu kalemlerden hiçbir şeyi saklama-

174 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104.
175 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 670-73; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106. İbn Hişâm'ın iddiasına göre Zübeyr onu konuşturamayınca, kardeşi Mahmûd'un intikamını alması için Muhammed b. Mesleme'ye vermiş ve onun tarafından öldürülmüştür. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 337
176 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 331.
177 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 9.
178 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 336; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 14.

yacaklarına dair taahhütte bulunduklarını ileri sürmüştür. Bununla beraber şayet mallarından bir şeyler gizlerlerse kendilerine sağlanan zimmet ve himayenin kalkacağı uyarısının yapıldığını da eklemiştir.[179]

Benzer bilgiler Vâkıdî[180] ve Belâzurî[181] tarafından da nakledilmiştir. Bir rivayete göre el-Ketîbe halkıyla arazileri, eşyaları, mücevherleri, silah ve cephanelerini teslim etmeleri koşuluyla anlaşma yapılmıştır. Ancak hazinenin bulunması hâlinde bu şartların geçersiz sayılacağına dair hüküm nedeniyle, savaşla ele geçirilmiş muamelesine tabi tutulmuşlardır. Böylece kaleden 100 zırh, 400 kılıç, 500 kadar at, 1.000 civarında mızrak ve kılıfları ile beraber 500 yay ele geçirilmiştir.[182]

Yahudi şeriatına göre esir alınanlardan savaşanların öldürülmesi, geri kalanların ise köle muamelesine tabi tutulması gerekiyordu. Aynı uygulama cahiliye dönemindeki Araplar tarafından da benimsenmiştir. Ancak Resulullah böyle bir cezalandırmaya başvurmamıştır. Hatta hepsine esir muamelesi yapmamıştır. Nitekim yurtlarında kalmak istemeleri üzerine ürettikleri ürünlerin yarısını Medine'ye ödemeleri koşuluyla onlara eman vermiştir. Bir iddiaya göre sürgün edileceklerine dair karar üzerine ziraat işinden anladıklarını ileri süren Yahudiler, yıllık hurma gelirlerini yarı yarıya bölüşmek koşuluyla topraklarında kalmayı önermişlerdir. Resulullah da kabul edince anlaşma yapılmış, ancak gerektiğinde sürülebileceklerini şart koşmuştur.[183] Sözü edilen bu anlaşma Hz. Ömer'in hilafeti dönemine kadar yürürlükte kalmış, sonra halife bu şarta dayanarak onları Şam tarafına sürmüştür.[184] Vâkıdî, anlaşmaya Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Zübeyr b. Avvâm gibi sahabilerle Yahudilerden 10 kişinin tanık olduğunu söyler.[185]

179 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104.
180 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 671.
181 Belâzurî, *Fütûh*, 36.
182 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 671.
183 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104.
184 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 690-91.
185 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 672.

Belâzurî de benzer bilgileri vermiş ve ürünlerini yarı yarıya paylaşma önerisi üzerine, Resulullah'ın onları yurtlarında bıraktığını iddia etmiştir. Hatta "Allah'ın sizi burada bıraktığı sürece ben de bırakıyorum" açıklamasında bulunduğuna dair bir kayıt nakletmiştir. Bir başka iddiaya göre ürünleri yarı yarıya bölme teklifi Resulullah'tan gelmiştir.[186] Hayber Medine'ye yaklaşık 160 km. mesafede bir yerdir. Yahudiler bu mesafeye atıfla buraya gelip ziraat yapamayacaklarını hatırlatmış ve yurtlarında kalmayı ve ürünlerini yarı yarıya paylaşmayı önermişler, Resulullah da kabul etmiştir.[187]

Varılan mutabakata göre Resulullah tarafından görevlendirilecek birisi, hasat mevsiminde gelip ürünlere değer biçecek ve toplandığı zaman ikiye ayırıp yarısı onların, yarısı da Medine'nin payı olarak ayıracaktı. Resulullah bu iş için Abdullah b. Revâha'yı görevlendirmiştir.[188] Abdullah hasat zamanı geldiğinde Hayber'e gider, hurmaları ve diğer arazi gelirlerinin miktarını tahmin eder, müteakiben ürünlerin yarısını Medine'ye gönderirdi.[189] Bir başka rivayete göre ise mahsuller toplanınca Abdullah b. Revâha ürünleri ikiye böler, sonra "istediğinizi alın" diye teklifte bulunur, onlar da istediği payı alır geri kalan pay ise Medine'ye gönderilir. Hatta sergilediği bu yaklaşım nedeniyle Yahudilerin ondan memnun olduklarından söz edilmiştir.[190]

Abdullah b. Revâha Mu'te'de şehit düşünce bu görev Evs'ten Ebü'l-Hayseme et-Teyyihân tarafından yürütülmüştür.[191] İbn Hişâm'ın iddiasına göre ise Cebbâr b. Sahr aynı

186 Belâzurî, *Fütûh*, 36.
187 Belâzurî, *Fütûh*, 37.
188 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 20.
189 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 354; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104.
190 Belâzurî, *Fütûh*, 39, 40.
191 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 691. Ebü'l-Hayseme Hurma zamanı gelince Hayber'e gidip hurma ağaçlarını inceler ve keşif yapar, ödeyecekleri miktarı tahmini olarak tayin eder, sonra da Resulullah Yahudilerle konuşur ve mutabakat sağlandıktan sonra hasadın ardından vergiler ödenirdi. Hz. Ebû Bekir de onu aynı göreve tayin etmek istemiş, fakat kabul etmemiştir. Hz. Ebû Bekir, Resulullah zamanında bu görevi yaptığını hatırlatınca, "Bu görevi yapıp döndüğüm zaman Resulullah bana dua etti" diye cevap vermiştir. Daha sonra onun sıkı bir Hz. Ali taraftarı olduğu ve Sıffîn'de öldürüldüğü söylenir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 412).

görevi yürütmüştür.[192] Taberî'ye göre Abdullah b. Revâha'dan sonra Abdullah b. Sehl bu vazifeye getirilmiş, ancak Resulullah'ın sağlığında Hayber'de faili meçhul bir cinayete kurban gitmiştir.[193] Bir rivayete göre Yahudiler daha az ürün ödemek için Abdullah'a rüşvet teklif etmiş, ancak onun yanaşmaması üzerine bu sefer ödemeleri gereken mahsule fazla değer biçtiği gerekçesiyle Resulullah'a şikâyette bulunmuşlardır.[194]

Hayber'de yıllık takriben 8.000 deve yükü hurma hasadı yapıldığı söylenir. Belâzurî buradan elde edilen gelirleri *fey* grubundan saymıştır.[195] Hasat mevsiminde toplanan ürünler yarı yarıya bölündükten sonra yarısı Medine'ye gönderilir yarısı da Yahudilere bırakılırdı.[196] Hurma gelirlerinin yanı sıra ayrıca buradan arpa, tahıl ürünleri ve meyveler gibi ürünlerin de yarı yarıya bölüşüldüğünden bahsedilmiştir.[197]

Medine'ye gönderilen ürünler hazine geliri statüsündeydi. Resulullah bu malları muhtaç müminler, kendi aile geçimi, yolcu veya misafirler, Medine'ye gelen misafirler, ordu ve askerlik hizmetleri gibi kalemlere harcardı. Eşlerine de buradan pay ayırmıştı. Bir iddiaya göre her bir eşine 80 yük hurma, 20 yük de arpa tahsis edilmiştir. Ayrıca Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olup Medine'ye yerleşen amcası Abbâs b. Abdulmuttalib'e de 200 yük hurma tahsis ettiği söylenir. Bunun yanı sıra kızı Fâtıma ile Hz. Ali'ye de buradan pay vermiştir. Hurma ve arpa gibi kalemlerden oluşan 300 yük tahsis ettiği iddia edilir. Vâkıdî buradan elde edilen gelirlerin paylaştırıldığı sahabiler ve onlara ayrılan hisselerle ilgili geniş bir liste vermiştir.[198]

Dile getirilen iddialar Hayber'in şartlı teslim olduğunu akla getirir, ancak kendileri yurtlarında kalmayı teklif edince, anılan kaideler çerçevesinde anlaşma yapılmıştır. Nitekim İbn

192 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 355.
193 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 20.
194 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 691; Belâzurî, *Fütûh*, 37.
195 Belâzurî, *Fütûh*, 36.
196 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 693.
197 Belâzurî, *Fütûh*, 36.
198 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 693-95.

Sa'd bu hususa işaret ederek onların savaş yoluyla ele geçirildiklerini ve Resulullah'ın uygun görmesi durumunda onlara hiçbir hakkın verilmemiş olacağını iddia etmiştir.[199] Sonuçta Hayber savaş yoluyla alınmakla beraber, Resulullah gelirlerin yarısını ödemeleri önerisini kabul ederek onlara güvence vermiştir.

Şunu da hatırlatalım ki, Hayber'de ele geçirilen ganimetler savaşanlar arasında paylaştırılmıştı, ancak sürekli gelir niteliğindeki bu ürünler, kamu geliri kapsamında değerlendirilmiştir. Aşağıda işaret edileceği üzere Fedek ve Vâdilkura bölgelerinden elde edilen gelirler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Böylece her yıl buradan gelen gelirler Resulullah'ın paylaştırdığı şekilde hak sahiplerine dağıtılmıştır. Resulullah vefat edince bu taksimatla ilgili bir dizi problem yaşanmıştır. Örneğin Abbâs b. Abdulmuttalib, Fedek belgesini Resulullah'ın mirası olduğunu ileri sürmüş ve bu gerekçeyle Hâşimîlere bırakılmasını istemiştir. Hz. Ebû Bekir ise bu arazinin kamu malı olduğunu iddia etmiş ve miras kapsamı dışında tutarak Resulullah'ın tahsis ettiği gibi hak sahiplerine paylarını vereceğini söylemiştir. Diğer bir deyişle miras kapsamı dışında tutmuştur. Hz. Ömer de Resulullah'ın pay ayırdığı kişilerin ölmesi durumunda onların varislerine hisselerinden pay vermemiş ve ölenin ayrılan payını hazineye aktarmıştır. Hz. Osman döneminde ise Resulullah'ın eşlerinin tahsisatlarının kısılması nedeniyle huzursuzluklar yaşanmıştır. Yeri gelmişken hatırlatalım ki, Hz. Ali de Fedek gelirlerini kamu hazinesinin payı olarak değerlendirmiş ve amcası Abbâs'ın Hâşimîlerde kalması talebini reddetmiştir. Diğer bir deyişle Hz. Ebû Bekir'in kararını aynen devam ettirmiştir.[200]

Eşek Etini Yasaklama Meselesi

Hayber muhasarası sırasında müminlerin ciddi bir açlık problemiyle karşılaştıklarından bahsedilmiştir. Özellikle çetin geçen es-Sa'b b. Mu'âz kalesinin muhasarası sırasında Eslem

199 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 104.
200 Geniş bilgi için bk. Balcı, *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, 140-48.

kabilesi mensuplarının büyük mücadeleler verdiği ve bu sırada ciddi bir açlık sıkıntısı yaşandığı iddia edilmiştir. Benû Eslem mensupları Resulullah'tan yardım istemiş, ancak elinde verecek bir şey olmadığı için yiyecek göndermemişti. Açlık nedeniyle Müslümanlar Yahudilere ait eşekleri kesmiş ve pişirme esnasındayken Resulullah haber alınca bu etleri döktürmüştür.[201] Diğer bir ifadeyle yenmesine müsaade etmemiştir.

Rivayette ayrıca eşek etini yasaklayıp at etinin yenmesine müsaade ettiğine dair bir kayıttan bahsedilmiştir.[202] Yine bu rivayetler arasında bazı müminlerin esir alınan Yahudi kadınlarla ilişki kurmaları üzerine, Resulullah Arap örfünde var olan geçici birlikteliği (mut'a nikâhını) da yasaklamıştır. İddiaya göre Resulullah eşek etini yasaklarken açlık nedeniyle Mâzin b. Neccâr'a ait iki atın yenmesine engel olmamıştır. Nitekim bu rivayetler nedeniyle Resulullah'ın at etinin yenmesine müsaade ettiği, ancak eşek etinin yenmesini yasakladığı yorumları yapılmıştır.[203] Ayrıca Resulullah'ın bu tasarrufu nedeniyle eşek etinin haram olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Hatta eşeklerin yük ve binek hayvanı olarak kullanılması nedeniyle etlerinin haram kılındığına dair iddialar dillendirilmiş, ancak aynı özelliğe sahip at etinin yenmesine müsaade ederken, eşek etinin yasaklanmasının izahı yapılamamıştır. Bazı rivayetlerde Resulullah'ın at etini de yasakladığı iddia edilmiş, ancak Resulullah'ın Allah adına haram/helal hükmü koyma yetkisinin bulunup bulunmadığı konusu hiç dikkate alınmamıştır. Zira Kur'an'da yenmesi haram olan yiyecekler açıkça belirtilmiştir.

Diğer yandan bir önceki bölümde işaret edildiği üzere Resulullah Hudeybiye seferine giderken Ebvâ' yakınlarında konakladığı zaman Ebû Katâde'nin avladığı bir yaban eşeğinin yenmesine müsaade etmiş, hatta kendisi de yemiştir. Bazı sahabiler Ebû Katâde'nin ihramlı olduğu gerekçesiyle etin yenip yenmeyeceğini tartışmış, konu Resulullah'a sorulunca yene-

201 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 331-32.
202 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, III, 364.
203 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 107.

bileceğini söylemiştir. Hatta etin tamamını tüketip tüketmediklerini sormuş, kendisi için bir parça ayırdıklarını söyleyince bu eti yemiştir.[204] Bir başka rivayete göre yaban eşeğinin bir bacağı pişirilip Resulullah'a hediye edilince, ihramlı olduğu için avlanan hayvanı yemeyeceğini söyleyip hediyeyi nazikçe iade etmiştir. Hatta ikram eden kişiye "Hediyeni reddetmedim, sadece ihramlıyız, bu nedenle avdan uzak durmalıyız" dediği söylenir.[205] Vâkıdî'nin verdiği bilgilerde Ebû Katâde'nin ihramlı olmadığına atıfla, Resulullah'ın bu etin yenmesine müsaade ettiğinden bahsedilmiştir.[206] Rivayetlerde farklılık olsa da, sonuçta eşek etinin yenmesini yasaklamadığını anlıyoruz. Hatta bu rivayetler nedeniyle Resulullah'ın ehil eşek etini haram kıldığı, buna mukabil yaban eşeğinin yenmesine müsaade ettiği gibi yorumlar da yapılmıştır.

İbn Hişâm Hayber'de Resulullah'ın ehil eşek etini yasakladığını iddia ederken, aynı zamanda bu yasaklara esir alınan kadınlardan hamile olanlarla birleşilmemesini, yırtıcı hayvanı yemekten ve taksim oluncaya kadar ganimet malından bir şey alınmamasını da eklediğini iddia etmiştir. Böylece Hayber fethi sırasında Resulullah'ın dört yasak koyduğuna dair bir iddia ortaya atmıştır.[207]

Sözü edilen dört yasağa dair iddialar hadis rivayetlerine de yansımıştır.[208] Ancak yasak konuları arasında farklılıklar bulunmaktadır.[209] Örneğin bazı rivayetlerde yasaklardan birisinin mut'a nikâhı olduğu söylenir.[210] Mut'a nikâhının daha önce geçici birliktelik olduğunu ve Arap örfünde uygulandığını belirtmiştik. Buna göre karşı cinsler belli bir süreliğine belli bir bedel üzerinden anlaşıp birlikte yaşar, süre bitince

204 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 576
205 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 287.
206 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 733-34.
207 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 331, 332
208 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, I, 594.
209 Aynı rivayette külçe altını, basılmış gümüş para ile veya külçe gümüşü de basılmış altın para ile alabileceklerini söylediğine de işaret edilir (İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 332).
210 Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I, 152; İbn Vehb, *el-Câmi'*, I, 149; Tayâlisî, *el-Musned*, I, 107; Şâfi'î, *el-Musned*, III, 52.

aralarındaki ilişki biterdi. Oysa Hayber'de böyle bir anlaşmaya dayalı birliktelikten değil, savaş esiri olan kadınlarla rızaları dışında bazı sahabilerin geçici ilişki kurmalarından söz edilmektedir. Örfe göre savaş esirleri potansiyel cariye (odalık) olarak görüldüğü için, kimi sahabiler bu kadınlarla birlikte olmuş, ancak Resulullah uygun bulmamış, hatta yasaklamıştır. Nitekim hadis kayıtlarında da "Hayber günü Resulullah kadınlarla kısa süreli birlikteliği yasakladı" ifadeleri nakledilmiştir.[211]

Görebildiğimiz kadarıyla bu yasaklama rivayetlerde mut'a nikâhını yasakladığı şeklinde sunulmuştur. Hâlbuki bize göre burada mut'a ilişkisinden değil, savaş esiri olan kadınlarla geçici birliktelikten söz edilmektedir. Nitekim sahabeden herhangi birisinin Hayber'de mut'a nikâhı yaptığından değil, esir kadınlarla birliktelik yaşadıklarından bahsedilmektedir. Konuyla ilgili haberler büyük oranda Hz. Ali'ye dayandırılmış ve Resulullah'ın mut'a nikâhını yasakladığı şeklinde yansıtılmıştır.[212]

İbn Ömer,[213] Câbir b. Abdullah[214] ve İbn Ebî Evfâ[215] isnadlı rivayetlerde, Hayber'in fethi sırasında Resulullah'ın sadece eşek etini yasakladığı bilgisine yer verilmiştir. Câbir b. Abdullah[216] ve Enes b. Mâlik[217] isnadlı rivayetlerde ise ayrıca eşek etini yasaklayıp at etinin yenmesine müsaade ettiğine dair bir detay aktarılmıştır. Ebû Hureyre isnadlı rivayette de benzer bilgiler verilmiştir.[218]

211 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, I, 594; Şâfi'î, *el-Musned*, III, 53; Buhârî, *es-Sahîh*, V, 135; Muslim, *es-Sahîh*, II, 1027, III, 1537.
212 Şâfi'î, *el-Musned*, III, 54.
213 Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, I, 179.
214 Tayâlisî, *el-Musned*, III, 258.
215 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 98, 160.
216 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 301, 353; Dârimî, *es-Sunen*, II, 1267; Muslim, *es-Sahîh*, III, 1541; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, III, 475, IV, 114; İbnu'l-Cârûd, *el-Muntekâ*, I, 223.
217 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 523; Humeydî, *el-Musned*, II, 309; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 395; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 283, 293, 308, 415; Dârimî, *es-Sunen*, II, 1266; Buhârî, *es-Sahîh*, IV, 56, V, 131; Muzenî, *es-Sunenu'l-Me'sûra*, I, 411.
218 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 125.

Öncelikli olarak belirtelim ki dinde helal/haram belirleme yetkisi Allah'a aittir. Resulullah herhangi bir konuda tercihte bulunabilir, ancak Allah adına helal ve haram hükmü koyması mümkün değildir. Buna mukabil kıble örneğinde olduğu gibi, Resulullah tarafından alınan kimi kararları (veya tercihleri) vahiyle ilga edilir veya düzeltilebilir. İlga edilmeyenler ise Resulullah'ın sünneti olarak uygulanır. Bu yönüyle bakılınca Hayber fethi sırasında Resulullah'ın ehil eşek etini haram kıldığı/yasakladığı iddiası bize göre problemlidir. Keza yaban eşeği veya atın yenmesine müsaade edip ehil eşeği haram kıldığı iddialarının ise ikna edici bir izahı olmalıdır.

Klasik ulema sözü edilen yasaklama ile ilgili farklı görüşler serdetmiştir. Bir kısmı haram sayarken bir kısmı haram olmadığını ileri sürmüş, bir kısmı ise eşek etini yemeyi mekruh saymıştır.[219] Hatta bu görüşü İbn Abbâs'a dayandıranlar olmuştur.[220]

Enes b. Mâlik isnadlı rivayette açlık sıkıntısı çeken müminlerin yerleşim birimi dışında ehil eşek yakaladıklarından, bunları kesip pişirdiklerinden ve pişirme aşamasındayken Resulullah'ın haber aldığından bahsedilmiş ve bu yaptıklarının şeytan işi olduğunu söyleyerek etlerin yenmesini yasakladığından söz edilmiştir.[221] Hatta kaynayan tencereleri döktürdüğü söylenir. İbn Ebî Evfâ isnadlı rivayette de eşeklerin şehrin dışında yakalandığı bilgisine yer verilmiştir.[222] Bir başka versiyona göre eşeklerin pişirilip yendiğine dair haberlerin gelmesi üzerine Resulullah bunu şeytan işi olarak nitelemiştir.[223]

Rivayetlerde sözü edilen eşeklerin fetihten sonra ele geçirilip yendiğine dair kayıt dikkat çekicidir.[224] Ebû Said el-Hudrî isnadlı rivayette de bu hususa işaret edilmiştir.[225] Bir riva-

219 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerh Sahîh el-Buhârî*, IV, 425.
220 Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim*, XIII, 91.
221 Humeydî, *el-Musned*, II, 309; Muslim, *es-Sahîh*, III, 1540; Muzenî, *es-Sunenu'l-Me'sûra*, I, 412; İbn Mâce, *es-Sunen*, IV, 358.
222 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 122.
223 Muslim, *es-Sahîh*, III, 1540; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XIII, 233; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, V, 212.
224 Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, V, 34.
225 Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, IV, 250

yette ise ganimet taksiminin tamamlanmasından sonra, kimi müminlerin ele geçirdikleri evcil eşekleri kesip yemeye başlamaları üzerine Resulullah'ın tepki gösterdiğinden bahsedilmiştir.[226] Hatta haberi duyunca fazlasıyla öfkelendiği ve bir süre sustuğu, ardından etlerin dökülmesini emrettiği rivayet edilmiştir.[227]

Resulullah fetihten sonra Müslümanların çok sayıda ateş yaktıklarını görünce sebebini sormuş,[228] kestikleri eşekleri pişirmek için yaktıklarını öğrenince öfkelenmiştir.[229] Bazı rivayetlere göre ayrı ayrı üç kişi bu haberi getirmiş, öğrenince bir süre susmuş[230] ve sonunda Ebû Talha'yı görevlendirip etleri döktürmüştür.[231] Seleme b. Amr el-Ekva' isnadlı rivayette de benzer hususlar zikredilmiş ve fethin ardından hayvanların kesildiğine dikkat çekilerek, Resulullah'ın etleri döktürdüğü bilgileri tekrarlanmıştır.[232]

Bütün bu iddialar değerlendirildiği zaman Resulullah'ın Hayber fethi sırasında eşek etini yasaklaması veya haram kılmasıyla ilgili haberlerin arkasında, sanıldığı bağlamda haram kılma değil, aksine anlaşmadan sonra eman verilen halkın hayvanlarının kesilmesinden duyduğu rahatsızlık konusudur. Diğer bir deyişle Resulullah eşek etini haram kılmamış veya yasaklamamış, aksine can ve mal güvenliği verilen halkın hayvanlarının kesilmesinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle etleri döktürmüştür.[233] Nitekim es-Sa'b b. Mu'âz kalesi fethedildiği zaman bir koyun sürüsü ele geçirilmiş bunlar ke-

226 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 304; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *el-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 585.
227 Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, V, 35.
228 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 201; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, IX, 304; Zurkânî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledunniye*, III, 274-75.
229 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 661.
230 Beyhakî, *Ma'rifetu's-Sunen*, XIV, 103; İbnu'l-Munîr, *el-Mutevârî*, I, 208; Bedruddîn el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kârî*, XVII, 238.
231 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsat*, VI, 296.
232 Buhârî, *es-Sahîh*, V, 130-31; Muslim, *es-Sahîh*, III, 1540; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 32; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, XIV, 19-21; Bedruddîn el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kârî*, XVII, 234.
233 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 170.

silmiş,[234] ancak henüz anlaşma yapılmadığı için buna yönelik bir kısıtlama getirmemiştir.

İbn Hişâm'ın iddiasına göre Ebü'l-Yeser bir koyun sürüsünü ele geçirmiştir.[235] Bu koyun sürüsünü Esved adlı bir çobanın güttüğü ve Müslüman olup koyunlarla beraber Resulullah'a geldiği iddia edilmiştir. Ancak anlaşma yapıldığı için Resulullah'ın sürüleri sahibine doğru sürmesini istediği söylenir. İddiaya göre bu çoban Müslümanların safına geçtikten sonra atılan bir taşla ağır yaralanıp hayatını kaybetmiş ve şehitler arasında sayılmıştır.[236]

Yahudi-Gatafân İttifakı

Hayber'in fethi ile ilgili haberler arasında Gatafân kabilesinin Yahudilere destek verdiği ve Medine'ye karşı ittifak kurduklarına dair iddialar bulunmaktadır. Gatafân kabilesinin Medine'ye karşı özel husumetinin olduğunu ortaya koyan birtakım veriler bulunmaktadır.[237] Örneğin Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş'e destek vermişlerdir. Uhud savaşından sonra Resulullah bu kabile üzerine ordu göndermek zorunda kalmıştır. Bir iddiaya göre Hendek savaşı öncesinde Hayber'deki Yahudilerden bir grup bu kabileyi ziyaret etmiş ve hurma gelirlerinden verme karşılığında onları Kureyş saflarında savaşmaya ikna etmişlerdir. Hayber fethi öncesinde de, iki taraf arasında yeni bir ittifak kurulduğu iddia edilmiştir.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah Hayber üzerine yürüdüğü zaman Gatafân kabilesinin şefi Uyeyne b. Hısn yaklaşık 4.000 civarında bir ordu ile yola çıkmış, ancak Resulullah bu müttefikler arasındaki yardımlaşmayı engellemek için bağlantı yollarını kesmiş ve bu yardım girişimini engellemiştir. Rivayetin devamındaki iddiaya göre Resulullah, Uyeyne'yi ikna etmek için Hayber'in yıllık hurma gelirlerinin yarısını vermeyi teklif etmiş ve bu yolla Yahudi-Gatafân ittifakını

234 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 659.
235 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 335. Aynı rivayetin sonunda İbn Hişâm onun en son ölen sahabilerden birisi olarak nitelemiştir.
236 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 345.
237 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 538; Taberî, *Tarîh*, III, 60.

bozmaya çalışmıştır. Hatta onu inandırmak için "Allah bana Hayber'i vaat etti" diye bir açıklamada bulunmuştur. Fakat Uyeyne daha önce onlarla ittifak kurmaya söz verdiği için bu teklifi kabul etmemiştir. Aynı anlatı içerisindeki bir başka iddiaya göre Resulullah Hayber'e girmeden üç gün önce, Uyeyne yaklaşık 4.000 kişilik kuvvetiyle en-Netât kalesine ulaşmış ve bu ittifak gerçekleşmiştir.[238]

Aynı rivayet içinde yer alan üç ayrı iddia konu ile ilgili haberlerin ne derece güvenilmez ve karmaşık olduğunu göstermek için kâfidir. Resulullah'ın ittifak girişimini engellediği söylenirken, âdeta gideceğini haber vermiş ve Gatafân kabilesi de müttefiklerine katılmak istemiş gibi bir arka plan olmalıdır. Oysa Resulullah büyük bir gizlilik içinde Hayber'e ulaşmış ve Gatafân kabilesi dahil kimsenin haberi olmamıştır. Resulullah'ın onlara hurma gelirlerinin yarısını vermeyi önerdiği iddiası da son derece anlamsızdır. Bu iddiaya göre âdeta Hayber Resulullah'ın elindeymiş gibi bir anlam söz konudur. Oysa henüz fetih gerçekleşmediği gibi elinde olmayan bir şeyi vermesi de mümkün değildir. Diğer yandan 4.000 kişi ile Uyeyne'nin kaleye ulaştığından bahsedilmiş, ancak burada verilen mücadelelerle ilgili birçok detay anlatılırken onlarla ilgili bir tek rivayetten bahsedilmemiştir. Ayrıca 4.000 kişilik bir ordu oldukça caydırıcı bir güçtü. Oysa Gatafân kabilesinin toplamının bile bu sayıda olduğundan söz edilemez. Sadece bu detaylar bile söz konusu iddianın ne derece içi boş olduğunu göstermek için yeterlidir. Dolayısıyla daha fazla üzerinde durmayı zaman kaybı olarak görüyoruz.

Bir iddiaya göre Uyeyne Yahudilerin kalesindeyken Resulullah Sa'd b. Ubâde'yi gönderip onlara verdiği desteği çekmesini istemiş, ancak bu öneriyi kabul etmemiştir. Resulullah da Gatafânlıların bulunduğu kalelere saldırı emri vermiş ve son kez yapılan çağrı üzerine Gatafânlılar sessiz sedasız ayrılıp gitmişlerdir. Hatta onların ayrılmasından sonra Resulullah kaleleri bir bir fethetmeye başlamıştır.[239]

238 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 650.
239 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 651.

Bazı iddialara göre ise Uyeyne fetihten sonra gelip hurma gelirlerinden pay istemiştir. Bu anlatıya göre Uyeyne bir grup kabile mensubuyla yola çıktığı zaman el-Hatam denen yere gelip konaklamış ve rüyasında Hayber civarındaki Zü'r-Rukeybe dağının kendisine verildiğini görmüştür. Resulullah'ın yanına gelince Yahudilere yardım etmedikleri için savaşı kazandığını söylemiş ve ganimetlerden pay istemiştir. Resulullah kabul etmeyince Uyeyne rüyasına atıfla ısrarla "Bana bir şeyler ver." deyince Resulullah ona "Rüyanda gördüğün Rukeybe dağı senin olsun" karşılığını vermiştir. İddiaya göre rüyasını anlatmadığı hâlde Resulullah'ın bundan haber vermesi onu hayrete düşürmüştür.[240] Oysa Uyeyne Hendek savaşından sonra Resulullah'ın sağmal develerine saldırmıştır. Hata peşine ordu gönderilmiş, ancak yakalanamamıştır. Kaynaklarda bu girişim Zû Kared veya el-Ğâbe olarak adlandırılmıştır.[241] Dolayısıyla bu iddia da baştan aşağı düzmecedir.

Bazı iddialara göre ise Gatafân kabilesinin şefi ganimetten pay almak için Resulullah'a yanaşınca Yahudiler onu döneklikle suçlamış ve bedevilere güvenilmeyeceğine dair yorumlar yapmışlardır.[242] Oysa bu iddiayı destekleyecek nitelikte ikna edici bir veri bulunmamaktadır.

240 Bazı yorumlara göre Hayber'de kimin galip geleceği konusunda Mekke'deki müşriklerden Abbâs b. Mirdâs ile Huveytıb b. Abdiluzza bahse girmiştir. Hudeybiye müzakereleri sırasında Kureyş adına gelip görüşme yapanlardan Huveytıb b. Abdiluzza ashabın Resulullah'a bağlılığını görünce etkilendiğini, aslında Resulullah'a inanmak istediğini fakat içindeki şeytanın kendisini engellediğini söylemiş ve Hayber muhasara altına aldığı zaman kesinlikle galip geleceklerine inandığını iddia etmiştir. Abbâs b. Mirdâs ise tam aksini söylemiştir. İddiaya göre Safvân b. Umeyye ve Nevfel b. Muaviye'nin yer aldığı grup, Yahudilere destek veren Gatafân, Esed ve Ğifâr kabilelerinin kazanacağını düşünüp Abbâs'ı desteklerken bazıları da Huveytıb'ı desteklemiş ve aralarında 100 adet beş yaşındaki dişi deve üzerine bahse girmişlerdir. Sonunda Huveytıb'ın bahsi kazanıp develeri aldığı iddia edilmiştir (Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 701-702). Bu hikâyenin tamamen düzmece olduğu muhtevasından bellidir. Örneğin kim, nasıl ve ne zaman bunlar arasındaki konuşmayı duymuş belli değildir. Keza Mekke'deki şahısların gizlilik içinde yürütülen Hayber seferini nasıl öğrendikleri konusu ise ayrı bir muammadır.

241 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 538; Taberî, *Tarih*, III, 60.

242 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 675-76.

Sonuç itibarıyla Hayber'in fethi sırasında Gatafân kabilesi ile Yahudiler arasında doğrudan bir yardımlaşma olduğunu teyit edecek bir gelişmeden söz edilmemektedir. Bununla beraber her iki tarafın Medine'ye düşmanlığı konusunda tereddüt yoktur. Belki de bu konumları ve özellikle Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş safında yer alıp Medine'ye karşı ortak hareket etmeleri nedeniyle böyle bir yakıştırma yapılmıştır. Diğer yandan hurma gelirleri ile iddia, muhtemelen Hendek savaşı öncesinde Resulullah'ın Gatafân kabilesini ittifaktan koparmak için Medine hurmalarından pay vermeyi düşündüğüne dair rivayetlerden mülhem olarak ortaya atılmış olabilir.

Haccâc b. İlât'ın Müslüman Olması

Hayber'in fethi ile ilgili haberler arasında Benû Süleym kabilesinden Haccâc b. İlât adlı bir şahsın Müslüman olduğundan bahsedilir.[243] Benû Süleym'den olmakla beraber Mekke'den evli olduğu için burada meskûndu ve ticaretle uğraşıyordu.[244] Hayber seferi sırasında yolu Resulullah'la kesişmiş ve Müslüman olmuştur. Fakat Mekke'deki tüccarlardan alacaklı olduğu için Müslüman olduğunun öğrenilmesi durumunda, ödemeyeceklerini dikkate alarak şehre gidip dönene kadar dinini gizlemek istemiş, Resulullah da izin vermiştir. Hatta mallarını kurtarmak için gerekirse yalan söyleme konusunda da izin aldığı söylenir.[245]

Haccâc Mekke'ye gelince Kureyşliler Resulullah'ın Hayber'i muhasara ettiğini duydukları için merakla ondan bilgi edinmeye çalışmışlardır. Haccâc da, şüphe uyandırmamak için Yahudilerin galip geldiğini ve Resulullah'ı esir aldıklarını, yakında onu kendilerine teslim etmek üzere Mekke'ye getireceklerini tahmin ettiğini söylemiş, bir taraftan da Yahudilerin ele geçirdiği ganimetlerden alıp kâr etmek için alacaklılardan

243 Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 101.
244 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102, IV, 15, V, 157-59; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 214-15.
245 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 19-20.

borcunu tahsil etmek istediğini söylemiştir.[246] Böylece hem alacaklarını tahsil etmiş hem de evindeki servetini alıp Mekke'den ayrılmıştır.[247] Vâkıdî'nin anlatımına göre Haccâc, baskın yapmak amacıyla bu bölgede bulunduğu sırada Hayber civarında Resulullah ile karşılaşmış ve İslâm'ı kabul etmiştir.[248] Bu detayın haricinde diğer anlatılanların hemen hepsi diğer kaynaklardaki bilgilerle aynı muhtevadadır.

İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre onun getirdiği haberleri duyan Resulullah'ın amcası Abbâs b. Abdulmuttalib doğru olup olmadığını sormuş, Haccâc da onunla özel bir görüşme yaparak aslında Resulullah'ın galip geldiğini söylemiş, ancak alacaklarını tahsil etmek için yalan söylediğini itiraf etmiştir. Ayrıca Kureyş'e yakalanmamak için şehirden ayrıldıktan sonra gerçeği açıklamasını istemiştir.[249] İbn Sa'd da hemen hemen aynı bilgileri vermiş, ancak Kureyş'e borcu olduğu için geldiğini iddia etmiştir. Ayrıca Abbâs b. Abdulmuttalib'in haberden duyduğu mutluluk nedeniyle Ebû Zebîbe adlı kölesini azat ettiğini söylemiştir.[250] Vâkıdî bu ismi Ebû Zübeyne olarak zikretmiştir.[251]

Dile getirilen bu iddia, âdeta Abbâs'ın başlangıçtan itibaren Resulullah'ın yanında olduğunu anlatabilme adına kurgulanmıştır. Oysa bu iddianın hiçbir inandırıcılığı yoktur. Örneğin Abbâs Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. Hayber ise bundan iki sene önce fethedilmiştir. Mekke'nin fethedilmesine kadar Abbâs'ın Müslüman olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Tamamen uydurma olan bu senaryonun Abbâsîler döneminde ortaya atıldığını hatırlatalım. Diğer yandan Abbâs hakkındaki rivayetleri nakleden Vâkıdî, İbn Hişâm, İbn Sa'd ve diğer müelliflerin de Abbâsîler döneminde eserlerini kaleme aldıklarını göz ardı etmemek gerekir.[252]

246 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 17, 18.
247 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 161.
248 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 704.
249 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 345-47.
250 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.
251 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 704.
252 İddiaya göre Resulullah'ın esir düştüğünü duyan amcasının üzüntüden dizlerinin bağı çözülmüş, hatta büyük bir hayal kırıklığı yaşayıp evine

Sonuçta Hayber fethi sırasında Haccâc b. İlât'ın Müslüman olduğunu ve Mekke'deki mallarını alabilmek için bir süre Müslümanlığını gizlediğini ve sonra da Medine'ye gelip yerleştiğini anlıyoruz.[253]

Resulullah'ı Zehirleme İddiası

Hayber gazvesi ile ilgili haberler arasında Resulullah'ın bir Yahudi kadın tarafından zehirlendiğinden bahsedilir. Rivayete göre Medine'den sürülen Yahudi önderlerden Sellâm b. Mişkem'in hanımı Zeyneb bnt. el-Hâris pişirdiği zehirli eti Resulullah'a ikram edip onu öldürmek istemiştir.[254] Geleneksel yorumlarda Resulullah'ın eti ağzına aldığı ve fark ederek hemen çıkardığı, buna mukabil Bişr b. Berâ b. Ma'rûr'un yediği ve bu lokma nedeniyle zehirlenip öldüğü söylenir.[255] Bir rivayete göre zehir nedeniyle rengi kızarmış, bir yıl kadar zehrin etkisi devam etmiş ve sonunda bundan ölmüştür.[256]

Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre Resulullah'ı zehirlemek isteyen Zeyneb bnt. el-Hâris, onun en çok küçük baş hayvanın ön kolu ile sırt bölgesindeki etleri sevdiğini öğrenmiş ve bir keçi kesip Yahudiler tarafından *lâbutî* olarak adlandırılan bir zehirle karıştırıp pişirerek Resulullah'a ikram etmiştir. Resulullah da bu hediyeyi akşam yemeği olarak yemek için beraberindekileri davet etmiş, ancak etten bir ısırık alınca "Bu kol bana zehirli olduğunu söyledi" diye açıklama yapmış ve lokmayı ağzından çıkarmıştır.[257] Zehirli etten ısırık alan Bişr de, aslında

kapanmış, bir taraftan da yeğeninin mağlup edilemeyeceğine inanarak metanetini korumuştur. Ardından Ebû Zübeyne isimli kölesini Haccâc'a gönderip bu kanaatini bildirmiş. Haber üzerine Haccâc da ona doğruyu anlatmış, ancak mallarını ve alacaklarını tahsil edip Mekke'den sağ salim çıkması için üç gün boyunca bu haberi saklamasını istemiştir. Haccâc Mekke'den uzaklaştıktan sonra Abbâs güzel elbiseler giyip kokular süründükten sonra, Kâbe avlusuna gidip son derece neşeli bir görüntü sergilemiş, onun umursamaz tavrı üzerine Kureyş ileri gelenleri şüphelenmiş, nihayet gerçeği açıkladığı zaman müşrikler derin bir üzüntüye kapılmıştır (İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 161; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 704-705).

253 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 163.
254 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 337-38.
255 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 101; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 15.
256 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 528.
257 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 338.

durumu anlamış ancak Resulullah'ın yanında saygısızlık olur düşüncesiyle lokmayı çıkarmayıp yutunca zehirlenmiş ve kısa süre sonra rengi sararıp yerinden kalkamadan ölmüştür. Resulullah ise bu hadiseden sonra üç yıl daha yaşamıştır.[258]

İddiaya göre Resulullah etin zehirli olduğunu anlayınca, Zeyneb'i çağırıp böyle bir işe kalkışmasının sebebini ve kimden fikir aldığını sormuş, o da şu karşılığı vermiştir: "Babamı, amcalarımı, eşimi öldürdün ve bütün mallarımızı aldın. Şayet peygamberse zehirlediğimi ona yiyeceği et haber verir. Şayet hükümdar ise ondan kurtuluruz. Sen bu konuda ne istiyorsan yap." İddiaya göre Resulullah'ın emriyle kadın öldürülmüş, ardından da asılmıştır. Bir başka iddiaya göre ise Resulullah onu serbest bırakmıştır.[259]

Bir rivayete göre Resulullah aldığı bu zehir nedeniyle üç yıl sonra ölüm hastalığına yakalanmıştır. İlk önce sıtmaya tutulmuş yüksek ateş şeklinde hastalık nüksetmiştir. Etten zehirlenip ölen Bişr b. Berâ'nın annesi kendisini ziyaret edince, Hayber'de yediği et nedeniyle zehirlenip hastalandığını söylemiştir.[260] Ayrıca şunları söylediği de iddia edilmiştir: "İnsanlar benim *zâtü'l-cenb* hastalığına yakalandığımı söylüyor. Oysa Allah bana onu musallat etmez. O sadece şeytandan bir dürtmedir. Ancak bu sıtma Hayber günü oğlunla yediğimiz lokmadandır. O sürekli bana acı veriyordu. Nihayet kalp damarlarımın kesilme vakti gelmiştir."[261] Rivayetin devamındaki iddialara göre Zeyneb'in babası el-Hâris, amcası Yesâr ile kocası Sellâm b. Mişkem Hayber günü öldürülmüştür. Bunlar arasında yer alan Yesâr'ın eş-Şıkk muhasarası sırasında öldürüldüğü iddia edilmiştir. Savaş sırasında hasta olduğu için bazıları daha güvenli olan el-Ketîbe kalesine gitmesini önermiş, ancak kabul etmeyerek hasta olduğu hâlde savaşıp ölmüştür.[262]

258 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 677-78; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 217; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, VI, 565, 567.
259 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 678; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 83.
260 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 338.
261 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 678.
262 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 679.

Câbir b. Abdullah[263] ve İbn Şihâb ez-Zührî isnadlı rivayetlerde Resulullah ve Bişr'in yanı sıra müminlerden bir grubun da et yiyip zehirlendiği ve Resulullah'ın onlara hacamat yapmalarını önerdiği iddiası dillendirilmiştir.[264] Vâkıdî de benzer bilgileri vermiş ve Resulullah'ın hacamatlà sırtından kan aldırdığını iddia etmiştir. Hatta Ebû Hind'in ustura ve boynuzla kan aldığına dair bir detay paylaşmıştır.[265]

Resulullah'a zehirli et sunulması ve bu nedenle hastalandığına dair iddialar arasında sayılamayacak kadar çok çelişki vardır. Rivayetlerin çoğunda eti sadece Bişr ile kendisinin yediği söylenir. Buna mukabil kendisi kurtulurken Bişr'in o anda vefat ettiği iddialarına yer verilir. Keza yaklaşık dört yıl sonra kendisinde de bu zehrin nüksettiği ve ölüm hastalığına yakalandığı iddia edilir. Diğer yandan eti yiyenlere Resulullah'ın hacamat önerdiği iddiası dikkate alınırsa, iki kişi değil daha fazla kişinin yediği anlaşılmaktadır. Buna mukabil hem diğerlerinin hem de Resulullah'ın zehirden kurtulup Bişr'in öldüğü iddiası ise ayrı bir muammadır. Keza zehrin etkisinin üç-dört yıl sonra nüksettiği iddiasının ise hiçbir inandırıcılığı yoktur. Bunların yanı sıra Resulullah'ın zaman zaman hacamat yaptırdığı bilinmektedir. Muhtemelen bu konuya dair rivayetler zehirli et nedeniyle hacamat yaptırdığı gibi bir iddiaya dönüşmüştür. Nitekim yukarıda Resulullah'ın Hayber muhasarası sırasında hastalandığından bahsetmiştik. Belki de bu hastalık nedeniyle hacamat yaptırmış ve bu olaya dair haberler zehirlenmesi nedeniyle hacamat yaptırdığı şeklinde bir iddiaya dönüştürülmüş olabilir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iddia Yahudi düşmanlığına bağlı olarak sonradan üretilmiş içi boş bir söylemdir.[266]

Rivayetin kurgusunda da ciddi problemler vardır. Örneğin Yahudilerin kendisine komplo kurabileceğini Resulullah'ın tahmin etmemesi mümkün değildir. Üstelik Hayber'de bulu-

263 Dârimî, *es-Sunen*, I, 208.
264 Ebû Dâvüd, *es-Sunen*, VI, 564; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 83.
265 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 678.
266 Zehirlenme iddialarıyla ilgili diğer detaylar Resulullah'ın vefatıyla ilgili başlıkta ele alındığı için burada ayrıca üzerinde durulmamıştır.

nanların bir kısmı Medine'den sürülenlerden oluşuyordu. Sıcak savaşın devam ettiği sırada veya savaş sonrasında böyle bir ikramdan bahsedilmesi bize göre inandırıcı değildir. Diğer yandan genelde hediyeleri kabul etmekle beraber, müşrik olan Arapların sunduğu hediyeleri kabul etmeyip ücretini öderken, Yahudilerin hediyesini kabul ettiği iddiasında da çelişki vardır. Her ne kadar Resulullah'ın hediyeleri kabul edip yediği, ancak sadakadan yemediği kaydı[267] eklenmişse de, bu iddia aslında hediye ile sadaka arasındaki ayrımı anlatmaya yönelik haberlerin bir parçasıdır. Nitekim Resulullah sadaka olarak sunulanları Müslümanların ortak malı saymış ve hazineye aktarmış, buna mukabil hediyeleri kabul etmiştir.

Diğer yandan eti ağzına aldıktan sonra lokmanın zehirli olduğunu anlama iddiası veya pişmiş etin kendisine haber vermesi anlatıları ise tamamen mizansendir. Bu rivayetlerdeki temel saik Resulullah'ın gaybî olarak zehirlenme girişimini fark ettiğini anlatabilmek adına ortaya atılmıştır. Oysa şayet böyle bir özelliği varsa, lokmayı ağzına götürene kadar değil, sunulduğu zaman fark etmesi gerekir ve böylece zehirli et yediği için öldüğü iddia edilen Bişr b. Berâ'nın ölümünü de engellemiş olurdu.[268]

Ebû Hureyre isnadlı bir rivayette, fetihten sonra Resulullah'ın esir Yahudileri toplayıp "Babanız kim?" diye bir soru sorduğu, onların "falandır" dediği, fakat Resulullah'ın gaybî olarak bu cevabın yalan olduğunu anlayıp yalanlarını yüzlerine vurduğu iddia edilmiştir. Ardından soracağı bir başka soruya ise doğru cevap vermelerini istediği, onların da birinci soru gibi zaten doğru olup olmayacağını bileceği cevabını verdikleri, bunun üzerine kendisine sunulan koyun etinin zehirli olup olmadığını sorduğu, onların da "evet" karşılığını verdikleri iddia edilmiştir. İddiaya göre Resulullah etin zehirli olduğunu anlayınca Yahudilere kendisini zehirlemek isteme-

267 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 677.
268 Bişr b. Berâ' Resulullah'ın yakın dostudur ve onu el-Ced b. Kays'ın yerine kabilesinin temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 337.

lerinin sebebini sormuş, onlar da şayet gerçek nebî ise zaten bunu anlayacağını düşündükleri için böyle bir işe kalkıştıklarını söylemişlerdir.[269] Dikkat edilirse bu tür iddialar da, yine onun gaybî bilgiye muttali olduğunu anlatabilme adına oluşturulmuş hayali kurgulardır.

Hayber Ganimetleri

Hayber'de büyük bir başarı kazanıldığı gibi, yüklü miktarda ganimet de elde edilmişti. Resulullah ganimetlerin muhafazası için Ferve b. Amr el-Beyâdî'yi görevlendirmişti. İbn Sa'd'ın iddiasına göre Resulullah ganimetleri beş parçaya ayırmış ve beşte birlik bölüme "Allah'ın payı" diye yazdırmıştı.[270] Bazı kalelerde alınan ganimetler muhasara süresinde yiyecek ihtiyacı ortaya çıktığı için doğrudan kullanılmış ve dağıtım yapılmamıştır. Ancak ihtiyaçlar karşılandıktan soran el-Ketîbe kalesinden alınanların humusu (beşte biri) ayrılmış, beşte dördü savaşanlar arasında paylaştırılmıştır.[271]

Ganimetlerden ayrılan beşte birlik pay hazineye aktarılıyordu. Resulullah bu mallardan kendi geçimini sağladığı gibi büyük kısmını savaşta özel katkısı olanlara, ordu ve askerli hizmetlerine, muhtaçlara, yetimlere ve yoksullara dağıtıyordu. Bunun yanı sıra kendisini ziyarete gelen misafir ve elçilerin hizmeti de bu kalemden karşılanıyordu. Zaten ayetlerde de sarf yerleri belirtilmiştir.[272] Savaşlarda özel katkısı olanlara verilen payın *nefil* olarak isimlendirildiğini daha önce belirtmiştik. *Enfâl* suresinde de bu konuya işaret edilmiştir.[273] Geri kalan beşte dörtlük pay ise doğrudan savaşanlar arasında paylaştırılıyordu.

Vâkıdî, en-Netât, eş-Şıkk ve el-Ketîbe kalelerinden ele geçirilen ganimetlerle ilgili özetle şu bilgileri vermiştir: el-Ketîbe

269 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 109; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 429; Dârimî, *es-Sunen*, I, 209; Buhârî, *es-Sahîh*, IV, 99; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, X, 195; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, II, 372; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, XIV, 23.
270 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.
271 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 349.
272 Enfâl 6/41; Tevbe 9/60; Haşr 59/6-10.
273 Enfâl 8/1-3.

halkından alınan esirlerden kadın, erkek ve çocukların üzerinde bir tek elbise bırakıldı. Çok sayıda eşya, kumaş, silah, koyun, sığırın yanı sıra oldukça fazla yiyecek ve katık ele geçirilmişti. Resulullah yiyecekleri, katık ve hayvan yemlerini beşte birlik pay olan humusa dahil etmedi. İnsanların neye ihtiyacı varsa gidip alıyordu. Savaşmak için silaha ihtiyacı olanlar, ganimet görevlisine gider ve silahını alırdı. Görevini tamamladıktan sonra ise aldığı silahı ganimet görevlisine iade ederdi. Ele geçirilenlerin tamamı bir araya getirildikten sonra, Resulullah bunları beş parçaya böldü. Bir parçasının üzerine "Allah'a aittir" diye yazdırdı. Diğer dört parça isimsizdi. İlk çıkan kısım Resulullah'ın payı idi. Bu pay kura ile belirlenip taksim edilenler arasından seçilmedi. Sonra Resulullah geri kalan dört parçanın satılmasını ve taksim edilmesini emretti. Satış işlemini Ferve gerçekleştiriyordu. Resulullah ganimetlerin bereketlenmesi için dua etmişti. Yüklü miktarda ganimet ele geçirildiği için taksimatın bitmeyeceği düşünülüyordu. Ancak Resulullah dua edince iki gün içinde tüm mallar satılıp taksim edilmişti.[274]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre el-Ketîbe kalesinin alınması ile beraber, buradaki Yahudiler ellerindeki malları Ferve b. Amr'a teslim etmiştir.[275] Onların getirdiği malları ordu kâtipliği yapan Zeyd b. Sâbit kayıt altına almış, hatta sayım yapma görevi de ona verilmiştir. Vâkıdî, Zeyd'in savaşa katılanların toplam sayısını 1400 kişi olarak belirlediğini söyler. Resulullah bu sayıyı 100'er kişilik gruplara ayırmış ve her 100 kişiye bir sorumlu tayin etmiştir. Ganimetler taksim edilirken önce bu grup temsilcileri çağrılıp, 100 kişinin payı onlara verilmiş, onlar da sorumlu oldukları kişiler arasında bu payı taksim etmişlerdir. İddiaya göre Benû Selime'ye ait hisseyi Muâz b. Cebel, Belharis b. Hazrec'in hissesini Abdullah b. Revâha ve Benû Beyâda'nın hissesini ise Ferve b. Amr taksim etmekle görevlendirilmiştir.[276] Bir başka rivayette ise 1.400 kişiye ilave olarak 200 kadar da atlının katıldığından bahsedilmiştir.[277]

274 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 680.
275 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.
276 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 689-90.
277 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 688.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre el-Ketîbe kalesinin alınmasından sonra burada ele geçirilen kap-kacak, mücevherler ve elbiseler gibi ürünler açık artırma usulü ile satılmış ve elde edilen gelir paydaşlara dağıtılmıştır.[278] Yahudilerin getirdiği eşyalar arasında Tevrat nüshalarının da bulunduğu, Yahudilerin bu nüshaları istedikleri, Resulullah'ın bunlar hakkında onlara sorular sorduğu rivayet edilmiş, ancak detay verilmemiştir.[279] Ganimetlerin dağıtımı ve muhafazası ile görevlendirilen Ferve b. Amr adil dağıtım yapmaya özen göstermiştir.[280]

Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre ganimetler toplandıktan sonra adil taksimat yapabilmek için müzayede usulü ile satılır, elde edilen gelir savaşanlar arasında paylaştırılırdı. Eşit dağıtım yapılabilen mallar ise ayni olarak üleştirilirdi. Ganimet mallarını tüccarlar veya imkânı olanlar alıp değerlendirirdi. Hatta etrafta bulunan tüccarlar da gelip istediği ürünü satın alabilmekteydi. Bunlardan birisinin Ubeyde b. Evs olduğu söylenir. Bir rivayete göre el-Ketîbe kalesi fethedildiği zaman burada ele geçirilen Yahudilere ait mücevherler, Müslümanlar ve o sırada İslâm'ı kabul eden mühtedi Yahudiler tarafından satın alınmıştır.[281] Rivayete göre eman verilen Yahudiler de bu mallardan satın almıştır.[282]

İbn Hişâm Hayber'deki ganimetlerin taksiminden bahsederken, ordunun 100'er kişiden müteşekkil 7 ayrı gruba ayrıldığını, her bir gruba bir başkan/sorumlu atandığını ve malları onların bölüştürdüğünü söyler. Ayrıca sorumlu 7 kişinin ismini de tek tek saymıştır. Bunun yanı sıra Hayber'e sadece Hudeybiye'ye katılanların iştirak ettiğine atıfla ganimetlerin de sadece onlar arasında taksim edildiğini belirtmiştir.[283] Bir başka rivayette ise en-Netât ve eş-Şıkk kalelerinden alınan ganimetlerin 100'er hisseden oluşan 18 parçaya bölündüğü-

278 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 669.
279 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 680.
280 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.
281 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 667.
282 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 669.
283 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 350.

nü ve bu şekilde 1.800 pay olarak ayrıldığını söyler.[284] Verilen bilgiler aynı zamanda savaşa katılanların sayısı hakkında da fikir verebilir. Ayrıca sadece Hudeybiye seferine katılanların Hayber ordusuna dahil edildiği detayı dikkate alınırsa, bu sayı aynı zamanda Hudeybiye ashabına iştirak edenlerin sayısı hakkında da ipucu olabilir.

Belâzurî'nin verdiği bilgiye göre Resulullah Hayber'deki arazilere ait gelirleri yarı yarıya Yahudilerin işletimine bırakırken, diğer toprakları ise ganimet statüsünde değerlendirip taksim etmiştir. Böylece toprakların 36 parçaya bölündüğünü ve bunun yarısı olan 18 hisseyi, hazine geliri olarak ayırdığını ve kalan yarısını (18'lik payı) ise ashap arasında taksim ettiğini söylemiştir.[285] Ona göre bu 18 hisselik dilimin her birisine 100 kişi ortak olmuş ve bu usule göre taksimat yapılmıştır.[286] Sözü edilen 18 hisselik payın her birisine 100'er kişi ortak olduğuna göre Hayber'in fethine yaklaşık 1.800 kişilik bir ordu ile çıkıldığına dair bir tahmin yürütülebilir. Bununla beraber sefere 200 kadar atlı birliğin katıldığını ve her ata iki hisse verilerek 400 hissenin doğrudan atlara ait olduğunu hatırlatalım.

Vâkıdî de savaşa 200 atlının katıldığını ve atlara iki hisse, sahiplerine ise bir hisse verildiğini söylemiştir. Ayrıca savaşa iştirak edenlerin de 1.400 kişi olduğunu ve her birine birer hissenin yanı sıra atlara verilen iki kat hisse ile beraber toplamda 1.800 hisse civarında bir pay dağıtıldığını iddia etmiştir.[287]

Belâzurî'nin iddiasına göre Resulullah Hayber topraklarını 36 parçaya bölüp her bir parçayı 100 hisse olarak ayırıp ashap arasında dağıtırken, bir kısım toprakları ise beklenmedik bir gelişme veya olağanüstü şartlarda değerlendirmek üzere ihtiyaten tutmuştur.[288] Ayrıca burada ele geçirilen hayvanları da taksime tabi tutmuştur. Bir iddiaya göre her 100 küçük-

284 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 349.
285 Bir başka rivayette ise Hayber arazilerinin 1580 hisseye ayrıldığını iddia etmiştir. Belâzurî, *Fütûh*, 42
286 Belâzurî, *Fütûh*, 39.
287 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 688.
288 Belâzurî, *Fütûh*, 38.

baş hayvan için iki paydan 18 hisselik pay düşmüştür. Keza atlı olarak iştirak edenlere de toplamda 400 hisse verilmiştir.[289] Ancak atlılara üç pay verdiğinden de bahsedilmiştir.[290] Oranlar farklı olabilir, ancak verilen bilgiler elde edilen ganimetlerin miktarı ve taksimi konusunda kabaca fikir verebilir.

Ganimet malları kamu geliri olarak değerlendirildiği için Resulullah hak yenilmemesi veya adaletli davranılması konusunda hayli hassas davranmış ve kamu bütçesindeki bu mallardan bir şey alınmaması konunda özel uyarılarda bulunmuştur. Aynı hassasiyete ganimetlerin muhafazası ve satışı sürecinde gösterilmesini istemiştir. Örneğin münadisi vasıtasıyla "Hiçbir şeyi yanınızda saklamayın, iğne iplik bile olsa getirip teslim edin. Zira (ganimete) ihanet kıyamet gününde utançtır ve karşılığı cehennemdir." diye ilan yaptırmıştır.[291]

Bir iddiaya göre satış görevlisi olan Ferve sıcaktan bunalınca başına ganimet mallarından bir bez atmış, biraz uzaklaştıktan sonra hemen çıkarıp yerine koymuştur. Hatta Resulullah'ın da ona "Ateşten bir sarığı başına bağlamıştın" dediği rivayet edilir. Yine aynı rivayetler arasında adamın birisinin Resulullah'tan bir ip istediği, onun da "Ganimetler pay edildikten sonra gel, ip değil istersen sana halat vereyim" dediği söylenir.[292] Rivayetler arasında Kerkere adlı birisinin ganimet mallarından bir örtü aldığı ve ortalıklarda gözükmemesi üzerine "Acaba şehit mi oldu?" diye sorulduğu, Resulullah'ın da "O şu anda zimmetine geçirdiği örtü ile beraber ateşte yanıyor" karşılığını verdiği rivayet edilir.[293]

Rüveyfî b. Sâbit isnadlı bir rivayette ganimetlerin yanı sıra Resulullah'ın ayrıca şu uyarılarda bulunduğu söylenir: Allah ve ahiret gününe inanan bir kimse bir başkasının eşine göz dikmesin. Ganimet malı taksim edilinceye kadar ondan

289 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.
290 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108.
291 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 680.
292 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 681.
293 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 681; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 245; Saîd b. Mansûr, *es-Sunen*, II, 312; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 524; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 342; Buhârî, *es-Sahîh*, IV, 74.

bir şey alıp satmayın, ganimet olarak alınan hayvanlara binip takati kesildikten sonra geri vermeyin, âdet görmekten kurtulup bir daha âdet görmeyene kadar ve şayet hamile ise doğum yapıncaya kadar, hiç kimse hissesine düşen esirle yatmasın.[294] Benzer muhtevalı rivayetler değişik kaynaklarda da bulunmaktadır.[295] Vâkıdî'ye göre, Resulullah bu uyarıları bir sahabinin esirler arasında bulunan hamile kadınla birlikte olduğuna dair haber alması üzerine yapmış, hatta bu gibi kimseleri lanetlemek istediğini söylemiştir.[296]

Ganimet Taksimine Dair Diğer Detaylar

Hayber ganimetleri taksim edilirken Hudeybiye seferine katılanların tamamına buradan pay verilmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî bu konuya temas ederken "Çünkü Allah Hayber'i onlara vaat etmişti" değerlendirmesini yapmıştır.[297] Vâkıdî de, "*Allah size, elde edeceğiniz çokça ganimet vaat etmiştir. Bir kısmını ise sizin için çabuklaştırmış ve insanların elini üzerinizden çekmiştir...*"[298] mealindeki ayetin, Hayber'deki ganimetlere işaret ettiğini, ayrıca burada elde edilen ganimetlerin Hudeybiye'ye katılanların hakkı olduğunu söylemiştir.[299]

İbn Şihâb ez-Zührî ayrıca Hudeybiye'ye katıldığı hâlde, mazereti nedeniyle Hayber'in fethine katılmayanlara da pay verildiğini bildirmiştir.[300] Nitekim Câbir b. Abdullah mazeretli olduğu için katılamadığı hâlde, Resulullah ona Hayber ganimetlerinden pay vermiştir.[301] Ayrıca bazı isimlere görev verdiği için, üç kişi ise hastalığı nedeniyle Hudeybiye'de yer aldıkları hâlde Hayber seferine katılamamışlardır. Resulullah onları da aynen sefere katılmış gibi değerlendirmiş ve paylarını vermiştir. Diğer yandan iki kişi vefat ettiği için onların

294 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 682.
295 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108; İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, II, 245; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, III, 48; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 26.
296 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 683.
297 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 84.
298 Fetih 48/20.
299 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 684.
300 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 84.
301 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 20.

paylarını yakınlarına vermiştir. Vâkıdî, sözü edilen isimleri tek tek saymış ve "Hayber ganimetleri sadece Hudeybiye ehline tahsis edilmiştir" ifadelerini kullanmıştır. Bunun yanı sıra Hudeybiye'ye gelmeyip Hayber'e katılanların olduğuna ve onlara da pay verildiğine dikkat çekmiştir.[302]

Hayber'in fethinden sonra iki taraf arasında zaman zaman problemler veya hukuki meseleler yaşanmıştır. Örneğin fetihten sonra, bazı sahabiler Hayber'e gidip bahçeleri dolaşır, bazen Yahudilerin tarlalarına girer ve istediği gibi bir şeyler alırdı. Bundan rahatsız olan Yahudiler Medine'ye gelip şikâyette bulunmuş, Resulullah da halkı toplayıp uyarmış ve böyle bir davranışı yasaklamıştır.[303]

İddiaya göre bir ara Medine'de erzak sıkıntısı yaşanınca Abdullah b. Sehl'in de aralarında bulunduğu bir grup yiyecek temin etmek için Hayber'e gitmiş, ancak Abdullah burada suikastla öldürülmüş ve faili meçhul cinayete kurban gitmiştir. Cesedinin ıssız bir yere atıldığı ve boğazı kesilmiş bir şekilde bulunduğu iddia edilmiştir.[304] Resulullah'ın bu cinayet için tahkikat yaptırdığı, ancak fail veya faillerin bulunamadığı, bunun üzerine Resulullah'ın taraflara 50'şer kez yemin verdirdiği, somut delil bulamamakla beraber Yahudileri sorumlu tutup 100 deve diyet ödemeye mahkûm ettiği gibi detaylar anlatılmıştır.[305] İbn Hişâm'a göre onun diyetini Resulullah kendi cebinden ödemiştir.[306] İddiaya göre Resulullah hükmü karara bağladıktan sonra, karşı gelmeleri durumunda bunu savaş sebebi sayacağını da hatırlatmıştır. Vâkıdî bu uygulamanın eski bir Cahiliye geleneği olduğunu iddia etmiş ve yeminden sonra Abdullah'ın ölümünden Yahudileri mesul tuttuğunu söylemiştir.[307]

Ganimetlerin paylaşımı sırasında Zübeyr b. Avvâm, Mikdâd b. Amr ve Said b. Zeyd gibi sahabilere çeşitli araziler

302 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 684.
303 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 691.
304 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1666; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VIII, 218; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, III, 270.
305 Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *es-Sunne*, I, 65.
306 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 355.
307 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 714-15.

ikta olarak verilmiştir. İsmi geçenlerin burada bahçelerinin olduğu söylenir. Zübeyr'in arazisi Hayber yakınındaki el-Hav olarak isimlendirilen bölgede bulunuyordu.[308] Burada hissesi olan sahabiler zaman zaman gidip çalışır veya bahçelerini kontrol ederdi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de, burada arazisi olan sahabilerin bölgeye gidip geldikleri söylenir.[309] Girişimci bir ruha sahip olan Zübeyr hem Resulullah döneminde hem de daha sonraki dönemlerde benzer şekilde çeşitli arazileri alıp işletmiştir.

İddiaya göre Resulullah hazine payı olarak ayrılan gelirlerden muhtaçların taleplerine göre kimisine silah kimisine ise giysi veya değişik kalemlerden pay vermiştir. Kendi ev halkına da elbise, inci ve ev eşyası gibi ürünlerden paylar vermiştir. Ayrıca kabilesi Abdulmuttaliboğulları'na da bunlardan verdiği söylenir.[310] Ayrıca yakın akrabalara (zevi'l-kurbaya) da humustan (beşte birlik) çeşitli paylar vermiştir.[311] Belâzurî'nin verdiği bilgiye göre Resulullah Hayber gelirlerinden eşlerinin her birisine 80 vesk hurma, 20 vesk de arpa tahsis etmiş ve bu gelirler daha sonraki dönemde de ödenmiştir. Resulullah'ın pay verdiği akrabaları arasında amcası Abbâs'ın da yer aldığı ve ona 200 vesk hurma verdiği söylenir. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve diğer akrabalarına da belli miktarda paylar vermiştir.[312] Bütün bunların yanında savaşta yararlılık gösterenlere de ekstradan pay (nefil) verdiğini de hatırlatalım.

Resulullah'ın yakın akrabalarına pay ayırması bazı sahabileri rahatsız etmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî kanalıyla nakledilen bir rivayete göre Hz. Osman ile Cübeyr b. Mutîm, Benû Hâşim ve Muttaliboğulları'na pay verilmesinden rahatsız olup Resulullah'ın yanına gelmiş ve "Bizler de senin yanında onların konumundayız. Ama onlara tahsisat verip bize vermedin ve bizi terk ettin" diye yakınmışlardır. Resulullah ise cevap olarak onların kendisini hiç terk etmediklerini ve boykot dö-

308 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 350.
309 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 356.
310 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 680.
311 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 351.
312 Belâzurî, *Fütûh*, 41.

neminde yanında durduklarını hatırlatmıştır.[313] Benzer itirazların yapıldığına dair örnekler bulunmaktadır.

Ganimet taksimi hassas bir konu olduğu için Resulullah adalet konusuna özel önem vermiştir. Bununla birlikte gerek Hayber'de alınan ganimetlerin paylaştırılmasında gerekse diğer zamanlarda elde edilen ganimetlerin taksiminde bazı problemler yaşanmıştır. Rivayete göre Hayber fethedildiği sırada vaktiyle Habeşistan'a iltica eden müminlerin son kafilesi Ca'fer b. Ebî Talib önderliğinde Medine'ye dönmüştü. Onların gelişine hayli sevinen Resulullah, "Şimdi ben Hayber'in fethine mi yoksa Ca'fer'le beraber gelen heyete mi sevineyim" diye mutluluğunu dile getirmiştir.[314]

İbn Hişâm, Habeşistan'dan dönen mültecilerin isimlerini ve kabilelerini tek tek listeleyerek vermiş[315] ve bir rivayette de iki gemi ile gelenlerin toplam sayısının 34 olduğunu söylemiştir.[316] Yaklaşık 12 yıldan fazla Habeş ülkesinde kalan müminlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Resulullah Hayber'den alınan ganimetlerin hazineye ayrılan beşte birlik kısmından onlara da pay vermek isteyince, bazı sahabiler rahatsızlık duymuş, hatta ciddi tartışmalar yaşanmıştır.[317]

Hayber muhasarası sırasında Yemen tarafında meskun olan Devs kabilesinden bir heyet de Medine'ye gelmiş, ancak Resulullah'ın Hayber'de olduğunu öğrendikleri zaman buraya kadar gidip onu ziyaret etmiştir. Heyette ünlü muhaddis Ebû

313 Şâfi'î, *el-Musned*, IV, 37-38; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 696; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, VIII, 330; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *es-Sunne*, I, 50; Nesâ'î, *es-Sunenu's-Suğrâ*, VII, 130; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, XI, 125; ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-'Evsat*, I, 6; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, II, 222; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 554, 593; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 519; Tâcuddîn es-Subkî, *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, I, 547.

314 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 359; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.

315 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 359 vd.

316 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 367.

317 Bir iddiaya göre Hz. Ömer uzun süre Habeş diyarında kaldıkları için onları ayıplamış, hatta kendileri gibi hicret etmedikleri için İslâm'daki konumlarının muhâcirlerle aynı statüde olmadığını iddia etmiştir. Duyduklarına üzülen Ca'fer'in eşi Esmâ bnt. Umeys Resulullah'a gelip dert yanmıştır. Allah Resulü de "Siz iki hicret sahibisiniz" sözleriyle onu teselli etmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 105.

Hureyre de bulunuyordu. O sırada Resulullah'ın ganimetlerini taksim ettiği söylenir.[318] Heyetle görüştüğü zaman onlara da pay vermek isteyince niyetini sahabeyle paylaşmıştır. Kimisi kabul ederken kimisi karşı çıkmıştır. Özellikle de Ebân b. Said b. el-Âs ile Ebû Hureyre arasında sert tartışmaların yaşandığı söylenir. Rivayete göre Ebân, "Sana pay yok" diye çıkışınca, Ebû Hureyre onun İbn Kavkâl'in katili olduğunu hatırlatmış ve eleştirmiştir. Onun sözlerinden rahatsız olan Ebân küçümseyerek "Vay be! Devs dağından yuvarlanıp yanımıza gelen şu herife bakın. Müslüman birisinin öldürülmesini bana haber veriyor! Üstelik Allah benim sayemde ona ikramda bulunurken beni de onun eliyle ağlatmamış oldu." mealinde açıklamalar yapmıştır.[319] Söz konusu tartışma hadis kaynaklarında da yer allamaktadır.[320]

Resulullah ayrıca yine bu dönemde Medine'ye gelen Yemen kökenli Dârîler, Eş'ârîler ve Revâhîlere de Hayber gelirlerinden pay vermiştir. İddiaya göre her bir kabileye 100 yük tahsis etmiş ve bu miktar müteakip süreçte de onlara ödenmiştir.[321] Savaşa katılanlar bu payların da nefîl olarak kendilerine verilmesini istediği için itirazlar yapılmış ve bu nedenle bazı tartışmalar yaşanmıştır.

Hayber'den iştah kabartıcı gelirler gelmeye başlayınca, Abbâs b. Abdulmuttalib ile yeğeni Rebîa b. el-Hâris bir araya gelip çocukları Fadl ile Abdulmuttalib'i Resulullah'a gönderip Hayber'den gelen gelirlerin tahsisatında kendilerini görevlendirmesini istemişlerdir. İki genç bu isteği dile getirmiş, ancak Resulullah kabul etmemiştir.[322] İddiaya göre onlara açıklama yaparken, "Sadaka (kamu malı) Muhammed ve Âli Muham-

318 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 102.
319 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 683.
320 Humeydî, *el-Musned*, II, 264; Buhârî, *es-Sahîh*, V, 139; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VII, 349; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, II, 281; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 542.
321 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 694.
322 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 416, 417; Muslim, *es-Sahîh*, II, 752; İbnu'l-Cârûd, *el-Muntekâ*, s. 280; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VII, 49; Ebû Muhammed el-Beğavî, *el-Envâr*, s. 290; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, V, 379.

med (Muhammed ailesi/yakınları) için helal değil" karşılığını vermiştir.[323]

Aynı rivayetler arasında yer alan bilgilere göre iki genç böyle bir taleple Resulullah'a gelince, Hz. Ali onları eleştirmiş ve taleplerinin kabul edilmediğini hatırlatınca, onlar da Ali'yi kendilerini kıskanmakla itham etmişlerdir.[324] Diğer yandan Abbâs b. Abdulmuttalib, humus üzerinde görevli memur olan Mahmiye b. Cez'in kızı ile oğlu Fadl'ın evlenmesini sağlamıştır.[325] Hatta Mahmiye'nin humus üzerindeki taksim görevinin kendilerine geçmesini hedeflemiştir. Resulullah amcasının humus konusundaki ısrarını karşılamamış, ancak Mahmiye'nin kızıyla evlendireceği oğlu Fadl'ın mehrinin humustan karşılanmasını istemiş ve bu yönde Mahmiye'ye talimat vermiştir.[326]

Rivayetlere bakılırsa Benû Hâşim'in payını alıp dağıtmak için Resulullah Hz. Ali'yi görevlendirmiştir. Nitekim Hz. Ali bu görevi Hz. Ömer döneminde de sürdürmüştür.[327] İddiaya göre Hz. Ömer bu gelirleri kısmak istemiş ve sadece gençlerin evlendirilmesi ve aralarındaki fakirlerin doyurulması için vermeyi kararlaştırmış, ancak Hâşimîler itiraz emiş ve haklarından vazgeçmeyeceklerini bildirmişlerdir.[328]

Bazı rivayetlere göre Hz. Ömer sadece Resulullah'ın eşlerinin tahsisatını kısmamış, diğer yakınların paylarını da kısmıştır. Bunlar arasında Zübeyr'in annesi Safiyye bnt. Abdilmuttalib ve Hz. Fâtıma'nın payları da vardı. Hz. Ömer Resulullah'ın halası Safiyye'nin tahsisatını kısınca, oğlu Zübeyr itiraz etmiş ve "Vallahi bir tek hurmayı bile eksik verirsen

323 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 590; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 347; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, II, 463; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 640; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIV, 503; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 50.
324 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 415-16.
325 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 641; Dârekutnî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, IV, 391; Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, III, 138.
326 İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, I, 320; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 385-86.
327 Ebû Dâvûd, "Harâc", 20, "Fey' ve 'İmare", 19, 20.
328 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 696-97.

kabul etmem, aksi hâlde hiç almıyorum" diye rest çekmiştir. Hatta aralarında sert tartışmaların yaşandığı söylenir.[329]

Resulullah'ın Hayber gelirlerinden pay verdiği kişilerin tahsisatının büyük bir kısmı, Hz. Ömer zamanında hazineye geçmiştir. Rivayete göre Halife, hak sahiplerine paylarını ödemiş, ancak ölenlerin vârislerine bu payları vermeyerek hazineye aktarmıştır. Bunlar arasında Resulullah'ın eşi Zeynep bnt. Cahş veya Zeyd b. Hârise'nin paylarının da bulunduğu rivayet edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Zeyd'in vârisleri onun hissesini almış, ancak Hz. Ömer bunu kaldırarak aynı payı yakınlara vermemiştir.[330] Diğer bir deyişle Halife bunları sürekli pay olarak görmemiş ve kamu geliri olarak değerlendirmiştir.

Hayber'e Katılan Kadın Savaşçılar

Hayber ordusuna 20'ye yakın kadın sahabinin katıldığı söylenir. Hatta bunlar arasındaki 10 kişinin Yahudi mühtedilerden olduğundan bahsedilmiştir. Kadınlar arasında Resulullah'ın eşi Ümmü Seleme de vardı. Vâkıdî diğer kadın sahabilerin ve Yahudi kökenli müminlerin çoğunun isimlerini zikretmiştir. Resulullah bunlara da ganimetlerden hisse vermiş, hatta Yahudi mühtedilere ekstradan hediyeler verdiği söylenir.[331] İbn Hişâm da sayı vermemiş, ancak bir grup kadının Hayber'in fethine katıldığını belirtmiştir.[332] Ayrıca Makrizî de bu sefere katılan kadınların bir listesini vermiştir.[333]

Savaş hazırlıkları devam ederken Benû Ğifâr kabilesinden bir grup kadının Resulullah'a müracaat edip ısrarla orduya katılmak istediklerine dair haberler nakledilmiştir.[334] Hatta onu ikna edebilmek için "Yaralıları tedavi eder, elimizden geldiğince Müslümanlara yardım ederiz" önerisinde bulunmuşlardır. Yoğun ısrarları üzerine Resulullah onları orduya dahil

329 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 698; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, IX, 287.
330 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 699.
331 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 685.
332 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 342.
333 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 321.
334 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 342.

etmiştir. Bunlar arasında henüz yeni ergenliğe erişmiş olan Ümeyye bnt. Ebî's-Salt el-Ğifârî'nin de bulunduğu söylenir. İddiaya göre Resulullah bu kadınlara doğrudan pay ayırmamış, ancak özel olarak ihsanlarda bulunmuştur. Ümeyye'ye verdiği hediyeler arasında bir gerdanlığın olduğu ve ölünceye kadar bunu taktığı rivayet edilmiştir.[335]

Savaşa katılan Ümmü Ümâre'ye isnat edilen bir rivayette de, es-Sa'b b. Mu'âz kalesinde Yahudilerin sakladığı mücevherlerin bulunduğu ve buradaki değerli takıların tamamının savaşa iştirak eden 20 kadar kadın arasında paylaştırıldığı rivayet edilmiştir. Ayrıca bu kadınlara birer kadife örtü, Yemen işi hırka ve ikişer dinar da para verildiği söylenir. Ümmü Ümâre'ye erkeklerin hissesinin sorulduğu, onun da her birisine 11 dinar hisse verildiğini söylediği iddia edilmiştir.[336]

Kadın sahabilerin geri hizmette görev yaptıkları ve özellikle yaralıları tedavi ettiklerine dair haberler bulunmaktadır.[337] Eslem kabilesinden olan Sübeyte bnt. Hanzale'nin savaşa katılma isteğini Resulullah'a arz ederken şunları söylediği rivayet edilmiştir: "Su tulumlarını diker, hastaları ve olursa yaralıları tedavi ederim. Ayrıca yüklere bekçilik yaparım." Resulullah onun arzu ve kararlılığını görünce "Allah'ın bereketiyle sen de bize katıl" diye açıklama yapmış ve onu eşi Ümmü Seleme'nin yanında orduya dahil etmiştir. Bu kadın savaş anılarından bahsederken önce en-Netât, ardından eş-Şıkk kalesinin fethedildiğini söylemiştir. Ganimet taksimi sırasında da Resulullah'ın hanımları humusa katıp pay ayırmadığını belirtmiş, ancak bolca ihsanda bulunduğunu ifade etmiştir. Kendisine de inci ve gümüşten mamul süs eşyaları, bakır tencereler, Fedek kadifesi, Yemen mamulü bir hırka ve süslü elbiseler verildiğini zikretmiştir. Hatta dönüş yolunda da bir devenin binek olarak kendisine tahsis edildiğini anlatmıştır.[338]

335 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 685-86, 687.
336 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 688.
337 Taberî, *el-Muntehab min Zeyli'l-Müzeyyel*, I, 114-15.
338 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 687.

Anlatılanlara bakılırsa Resulullah kadınlara ödediği payı humus kaleminden vermiştir. Diğer yandan kadınlarla beraber çocuklara da pay verildiğinden bahsedilmiştir. İddiaya göre Abdullah b. Üneys'in Hayber seferi sırasında bir çocuğu dünyaya gelmiş ve Resulullah ona da pay vermiştir. Vâkıdî bu bilgileri verirken kadın ve çocuklara çeşitli mallar verildiğini, ancak savaşanlar gibi değerlendirilmediklerini söylemiştir.[339] Ayrıca Resulullah'ın hem kadına hem de yeni bebeğine bazı hediyeler verdiği iddia edilmiştir. Bu durum aynı zamanda hamile olan hanım sahabilerin de orduya alındığını göstermektedir. Ayrıca bazı kız veya kadınlara küpe, kolye gibi takılar hediye edildiğine dair haberler nakledilmiştir.[340]

Hz. Ömer Döneminde Sürgün

Rivayetlere göre Hayber'deki Yahudilerle süreç içinde bazı problemler yaşanınca, Hz. Ömer anlaşmadan doğan hak nedeniyle onları sürgün etme kararı almıştır. Taberî sürgün kararını Resulullah zamanında yapılan anlaşma kaidesine bağlamıştır. Ayrıca bu kararda Resulullah'a isnat edilen "Arap Yarımadası'nda iki din bir arada bulunmaz" sözünün de etkili olduğunu iddia etmiştir.[341] Hadis mecmualarındaki rivayetlerde de aynı konuya işaret edilmiş ve anılan söz nedeniyle Hz. Ömer'in Hayber'deki Yahudileri sürgün ettiği söylenmiştir.[342] Hz. Aişe isnadlı rivayetlerde anılan söz Hayber'le ilişkilendirilmemiştir.[343]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Hz. Ömer zamanında Müzahhir b. Râfi' adlı bir sahabi Yahudilerin kışkırtması ile öldürülmüş, üstelik katillere de yardım yapmışlardı. Rivayete göre Müzahhir buradaki bahçesinde çalıştırmak üzere Şam tarafından bir grup Hıristiyan getirmiş, ancak Yahudiler on-

339 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 687.
340 Vâkıdî, *Meğâzî*, II. 686.
341 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 21.
342 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 125, VI, 54, 55; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 183; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XIV, 221; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 190.
343 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XII, 170, 171; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsat*, II, 12.

ları kışkırtıp iş bitiminden sonra yurtlarına dönerken Sibar denen yerde Müzahhir'i öldürmüşler, sonra da Hayber'e sığınmışlardır.[344] Bir başka rivayete göre ise Hz. Ömer'in oğlu Abdullah babasının hissesi olan bahçeyi kontrol etmek amacıyla bir grup arkadaşıyla Hayber'e gitmiş, ancak Yahudiler onu gece uyurken bulunduğu yüksek yerden düşürüp iki kolunun kırılmasına neden olmuşlardır.[345]

İbn Hişâm'ın verdiği bilgilere bakılınca, Hz. Ömer buradaki Yahudilerin giderek düşmanlık gösteren bir tutum izlemeleri üzerine daha önceki vukuatlarını da dikkate almış ve bu kararı vermiştir. Nitekim kararla ilgili yaptığı konuşmada da böyle bir gerekçeden bahsetmiştir.[346] İddiaya göre Müzahhir'in öldürülmesinden sonra, Abdullah b. Ömer'in bulunduğu kafileye yönelik düşmanlık üzerine Hz. Ömer ashabı toplayıp gelişmeler hakkında bilgi vermiş ve Yahudileri Hayber'den sürme kararı almıştır. Hatta "Ben Hayber'e gidiyorum, orada mülkü veya hakkı olanlar benimle gelsin" diye açıklama yapmıştır.[347]

Belâzurî'ye göre Hz. Ömer bizzat Hayber'e gidip kararı Yahudilere bildirmiştir. İleri gelenleri ile görüşürken daha önce yaptıkları olumsuzlukları hatırlatmış ve anlaşma şartlarına sadık kalmadıkları gerekçesiyle kendilerini buradan uzaklaştırma kararı aldığını bildirmiştir. Ayrıca Resulullah'ın "Arap Yarımadası'nda iki din bir arada bulunmaz."[348] mealindeki sözünü de hatırlatarak, sürgün kararı aldığını söylemiştir. Böylece Hicaz sınırları içindeki Yahudileri Şam tarafına sürmüştür.[349]

Hz. Ömer Yahudileri sürdükten sonra Hayber'deki toprakları taksim etmek için Ferve b. Amr, el-Hubâb b. Sahr, Ebü'l-Hayseme et-Teyyihân ve Zeyd b. Sâbit'ten oluşan dört

344 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 716-17.
345 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 357; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 716; Belâzurî, *Fütûh*, 41-42.
346 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 357.
347 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 718.
348 Belâzurî, *Fütûh*, 40.
349 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 717.

kişiyi görevlendirmiştir.[350] Vâkıdî, bu isimlerin yanında Cebbâr b. Sahr'ı Medine'nin taksimatçıları olarak tanımlamış ve özellikle Cebbâr ve Zeyd'in aynı zamanda şehrin muhasebe memuru oluklarını söylemiştir.[351] Keza Cebbâr b. Sahr'ın sürgüne gönderilecek Yahudilerin mallarını tespit etmekle de görevlendirildiğinden bahsedilmiştir.[352]

İbn Hişâm, sürgünden bahsederken sadece anlaşma kapsamı dışında kalanların sürüldüğünü söylemiştir. Nitekim kararı onlara bildirerek "Resulullah'la anlaşması bulunmayanlar meskun oldukları yerleri ve arazileri boşaltsın" diye bir açıklama yaptığını iddia etmiştir.[353] Belâzurî, Yahudilerin sürgün edilme kararını Hz. Ömer zamanındaki veba salgınıyla da ilişkilendirmiş ve Müslümanlara kötü davranmalarını gerekçe göstermiştir.[354] Bir rivayette Müslümanların el becerileri gelişip arazi işletiminde belli bir meleke kazanmalarından sonra, zaten kamulaştırılmış olan bu topraklardan Yahudilerin sürüldüğü ve arazilerin paylaştırıldığı iddialarına yer verilmiştir.[355]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Hz. Ömer, Resulullah tarafından taksim dışında tutulan ve bir anlamda hazineye bırakılan en-Netât ve eş-Şıkk kaleleri ile civardaki arazileri, Resulullah'ın yaptığı gibi 18 parçaya ayırmış ve bu rakam üzerinden taksimat yapmıştır. Daha önce işaret edildiği üzere ismi geçenlerin haricindeki araziler zaten taksim edilmiş, fakat bir kısmını Yahudiler işletiyordu. Halife kamu malı statüsündeki arazileri 18 parçaya böldükten sonra kura çektirmiş ve kura usulüne göre taksimat yapmıştır.[356] Hayber'den sonra Vâdilkura'daki Yahudilerin de sürülüp topraklarının taksim edildiği söylenir.[357]

350 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 718.
351 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 721.
352 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 357.
353 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 356.
354 Belâzurî, *Fütûh*, 36.
355 Belâzurî, *Fütûh*, 39.
356 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 718.
357 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 720.

Hayber'deki arazilerin taksimatı yapıldıktan sonra Hz. Ömer Resulullah'ın eşlerinin tahsisatını yine buradan gelen gelirlerinden ödemiştir. Hatta tahsisatlarını aynî olarak almanın yanında toprak ve su kuyuları olarak da elde edebileceklerine dair seçenek sunmuştur. Buna göre kendi kızı Hz. Hafsa ile Hz. Aişe'nin su ve arazi aldıkları, diğerlerinin ise aynî tahsisatı almayı tercih ettikleri söylenir.[358] Rivayetler doğru kabul edilirse buradaki arazilerin bir kısmının hâlâ kamu malı olarak ayrıldığı anlaşılmaktadır veya bu ödenek Fedek arazisinden karşılanmıştır.

Hz. Ömer arazileri dağıtırken Hudeybiye seferine iştirak eden ve Hayber savaşına katılanlar arasında paylaştırma yapmıştır.[359] Her iki sefere katılanlar dikkate alındığı zaman paydaşlara çok sınırlı bir arsa kalacağını göz ardı etmemek gerekir. Muhtemelen bir kısmının payları arazilere biçilen değer üzerinden ödenmiştir. Nitekim Resulullah da kimi ganimetleri açık artırma ile satışa sunmuş ve elde edilen gelirleri paydaşlar arasında nakdi hisse olarak ödemiştir. Bunun yanı sıra kimi paydaşlar ise hissesini para karşılığında bir başkasına devretmiştir. Bir iddiaya göre Resulullah eş-Şıkk ve en-Netât gibi meşhur kaleleri doğrudan kamu geliri olarak ayırmıştı. Keza el-Ketîbe ve Sülâlim kalelerini ise olağanüstü durumlarda ihtiyaçlar için tutmuştu.[360] Belâzurî'nin verdiği bilgiye göre Resulullah bu arazilere ait gelirleri yarı yarıya Yahudilerin işletimine bırakmış, diğer toprakları ise ganimet statüsünde değerlendirip taksim etmiştir.[361]

Hz. Ömer döneminde fethedilen arazilerin taksim konusu gündeme gelince, taksimden yana olanlar Resulullah'ın

358 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 719, 720. Rivayetlere bakılırsa paydaşlardan dileyen buradan elde edilen gelirden, dileyen ise topraktan pay almıştır. İddiaya göre Hz. Oman Eş'âr kabilesi mensuplarına ait olan ve 100 deve yükü oranında ürün getiren araziyi 5.000 dinara satın almıştır. Muaviye döneminde Medine valiliği yapan Mervan b. Hakem'in tahsisat almayı tercih edenlerin haklarında kısıtlamaya gittiği ve bunun bazı tartışmalara neden olduğu söylenir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 720.

359 Belâzurî, *Fütûh*, 38.

360 Belâzurî, *Fütûh*, 38-39.

361 Belâzurî, *Fütûh*, 39.

Hayber'deki uygulamasını referans göstermiş ve fethedilen arazilerin ordu mensuplarına pay edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Halife, toprakların taksiminden yana olmamış ve yine Resulullah'ın diğer uygulaması gibi arazileri kamulaştırarak işletme karşılığında halka bırakmıştır. Onun zamanında bu yolla topraktan elde edilen gelirler "haraç" (arazi geliri) olarak isimlendirilmiştir. Hz. Ömer bu içtihadını Haşr suresinin 6-10. ayetleri ile temellendirmiş ve toprakların taksiminden yana olanları susturmuştur.

Sürgün fikri tartışılırken Hz. Ömer, Hayber'in savaş yoluyla alındığını, hatta arazilerin Müslümanlar arasında taksim edildiğini, ancak mahsulün yarısını ödemek koşuluyla topraklarında kalmaları önerisi üzerine Resulullah'ın Yahudilerin talebini kabul ettiğini, ancak bunun ilanihaye değil geçici bir karar özelliği taşıdığını belirtmiştir.[362] Kararla ilgili tartışmalara bakılırsa onu böyle bir karar almaya iten en önemli sebep Medine için tehlike oluşturuyor olmalarıdır. Zaten bunun örneği daha önce Medine'de yaşanmış ve Resulullah böyle bir karar almıştı. Üstelik toprakları savaş yoluyla fethedilmiş ve sadece yarıcılık usulüyle burada tutuluyorlardı. Belki de nüfusun artması ve araziye duyulan ihtiyaç gibi nedenlerle de Hz. Ömer böyle bir karar almış olabilir.

Fedek'in Fethi ve Mirası Meselesi

İddiaya göre Fedek bölgesinde yaşayan Yahudiler Hayber'deki dindaşlarına destek verip Resulullah'a karşı ortak hareket etme kararı almıştı. Daha önce Resulullah bölgede yaşayan Benû Sa'd'ın durumunu izlemek üzere Hz. Ali'yi yaklaşık 100 kişilik bir kuvvetle bu bölgeye göndermiş ve yüklü ganimetler ele geçirilmişti. Her iki olaya dair haberler iki taraf için yeteri kadar savaş sebebi anlamına geliyordu.

Hayber'in fethi gerçekleşince Resulullah buradaki Yahudileri denetim altına almak amacıyla ensârdan Muhayyısa b. Mes'ûd başkanlığındaki bir heyeti göndererek onları İslâm'a davet etmiş ve teslim olmalarını istemişti. Aksi hâlde Hayber

362 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 356.

ordusuyla beraber Fedek üzerine yürüyeceğini bildirmişti. Başlangıçta kendilerine fazla güvenen Fedek'teki Yahudiler direnmeyi düşünmüş, ancak Hayber'deki kalelerin birer birer düşmesini göz önüne alarak tutum değiştirmiş ve teslim olmaya karar vermişlerdir.[363] Hatta başlangıçtaki itirazlarının Resulullah'a söylememesi için Muhayyısa'ya ricada bulunmuşlardır.[364]

Taberî'nin iddiasına göre Fedek halkı Hayber'in teslim alındığını görünce, tutunamayacaklarını anlamış ve savaşsız teslim olmayı kabul etmiştir. Hatta ürünlerini yarı yarıya vermeyi önererek arazilerinde kalmayı istemiş ve bu taleplerinin kabul edilmesi üzerine anlaşma yapılmıştır. Ancak hem Hayber, hem de Fedek halkıyla yapılan anlaşmada "Gerekli görüldüğü zaman sürülebilecekleri" kaydı düşülmüş ve bu şartı kabul etmek koşuluyla onlarla anlaşma yapılmıştır.[365] Benzer bilgiler İbn Şebbe tarafından nakledilen bir rivayette de dillendirilmiştir.[366]

Belâzurî'nin verdiği bilgilere göre Muhayyısa, Resulullah'ın yanına dönmek üzereyken Fedek'ten ayrılacağı zaman Yahudilerin lideri olan Yûşa' b. Nûn bir grupla gelip, İslâm'ı kabul etmeyi düşünmediklerini, ancak Hz. Muhammed'le de mücadele etmek istemediklerini söylemiş ve kendisini onunla görüştürmesini talep etmiştir.[367] Vâkıdî, bu ismi Nûn b. Yûşa' olarak zikretmiştir. Böylece anılan şahıs Muhayyısa ile birlikte gelip Resulullah'la görüşmüş ve kavmi adına teslim şartlarını kabul etmiştir. Buna göre bölge halkı güvenli bir şekilde yurtlarını terk edip topraklarını bırakmayı kabul etmiş, Resulullah da onaylamıştı. Anlaşma sağlandıktan sonra Nûn b. Yûşa' yurtlarından çıkmayı kabul etmekle beraber ziraat mevsiminde gelip arazilerinde çalışmak istediklerini söylemiş, ancak Resulullah bunu kabul etmemiştir.[368] Bu sefer

363 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 353.
364 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 706.
365 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 15.
366 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 193.
367 Belâzurî, *Fütûh*, 42.
368 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 706.

yerlerinde kalıp ürünlerini yarı yarıya paylaşmayı ve hasadı kendileri yapıp yıllık gelirlerin yarısını vermeyi teklif etmiştir. Allah Resulü bu öneriyi kabul edince herhangi bir çatışma yaşanmadan Fedek bölgesi teslim alınmıştır.[369]

İddiaya göre Fedek halkı Hayberli Yahudilerin direnemeyip teslim olduklarını, yıllık gelirlerinin yarısını ödemeyi taahhüt ederek can güvenliği sağladıklarını duyunca, daha zayıf durumda olduklarını dikkate alarak savaşmayı göze alamamış ve arazi gelirlerinin yarısını ödemeyi teklif etmiş, böylece Hayber halkıyla yapılan anlaşma şartlarının aynısı onlara da uygulanmıştır. Dolayısıyla Fedek'te herhangi bir çatışma yaşanmadan teslim alındığı için buranın gelirleri *fey* grubu kapsamında değerlendirilmiş ve tasarruf hakkı doğrudan Resulullah'ın uhdesine geçmiştir. Hz. Ömer isnadlı bir rivayette de Fedek, Benû Nadîr ve Hayber bölgesinden alınan gelirlere ait tasarruf hakkının tamamen Resulullah'a ait olduğundan bahsedilmiştir.[370]

Belâzurî buradan elde edilen gelirlerin yolcu ve misafirler için harcandığını söyler. Ayrıca Fedek gelirlerinin yolcu ve misafirlerin giderlerine, Benû Nadîr'den elde edilen malların ise ani ihtiyaçlar için tahsis edildiğine dair bir detaya da yer vermiştir.[371] Anlaşma yapılınca Resulullah, Fedek bölgesinin sorumluluğunu Hakem b. Said b. el-Âs'a vermiş ve onu buranın valisi olarak tayin etmiştir.[372]

Fedek bölgesindeki Yahudiler Hz. Ömer'in hilafet dönemine kadar anlaşmalı olarak burada kalmışlar ve her yıl buradan düzenli vergiler alınmış ve Resulullah'ın belirlediği gibi taksim edilmiştir. Ancak Hz. Ömer Hayber'deki Yahudiler ile beraber onları da Şam bölgesine sürgün etme kararı almıştır. Rivayete göre bu kararı alınca Sehl b. Ebû Hayseme ve Zeyd b. Sâbit'i Fedek bölgesine gönderip mallarının tespitini

369 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 707.
370 Belâzurî, *Fütûh*, 43.
371 Belâzurî, *Fütûh*, 42.
372 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 21; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefiyât*, I, 81; İbn Cemmâ'a, *el-Muhtasaru'l-Kebîr*, I, 121.

yaptırmıştır. Sonra eşit miktarda böldürerek yarısını onlara bırakmış yarısını da hazineye aktararak bu bölgedeki Yahudi varlığına son vermiştir.[373]

Bir rivayete göre Fedek gelirlerinin yarısı Yahudilere ait olduğu için Hz. Ömer onları sürgüne gönderirken bu haklarına karşılık olarak onlara altın, gümüş ve deve semeri gibi mallar vermiş ve haklarını ödemiştir.[374] Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre ise Hz. Ömer, Yahudilere 50.000 dirhem değerinde ödeme yapıp bu toprakları devletin mülkiyetine geçirmiştir. Ayrıca ödeme, Irak bölgesinden gelen gelirlerden yapılmıştır.[375]

Fedek Mirası Meselesi

Fedek arazisi ve buradan gelen gelirlerin statüsü Resulullah'ın vefatından sonra problem olmuştur. İddiaya göre Hz. Fâtıma bu bölgeyi babasının mirası olarak gördüğü için istemiş, ancak Hz. Ebû Bekir bu arazilerin miras değil, kamu malı statüsünde olduğunu ileri sürerek talebi reddetmiştir. Bir rivayete göre Fâtıma babasının kendisine bıraktığını söyleyince, Hz. Ebû Bekir tanık istemiş, ancak getirememiştir. Bu rivayetin devamında yer alan bilgilere göre Fâtıma bu araziyi Resulullah'tan kendisine hibe etmesini istemiş, o da kabul etmemiştir. Bu yüzden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de aynı şekilde karar verdiklerinden bahsedilmiştir.[376]

Bazı iddialara göre Hz. Ebû Bekir talebi reddedince Fâtıma ona çıkışarak "Sen öldüğün zaman malına kim vâris olacak?" diye sormuş, "Eşim ve çocuklarım" cevabı üzerine Fâtıma, "O hâlde niçin bizden başkasını Resulullah'a vâris yapıyorsun?" diye sormuştur. Hz. Ebû Bekir de, "Ey Resulullah'ın kızı! Allah'a yemin olsun babandan ne altın, ne gümüş ne de bu mirası aldım." karşılığını vererek, onun zamanında alınıp hazineye aktarılan gelirlere (sadakalara) kendisinin vâris olmadığını, aksine bunları kamu hazinesine aktardığını söylemiştir. Fâtıma "O hâlde Hayber ve Fedek'teki sadakalarımız

373 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 707; Belâzurî, *Fütûh*, 43.
374 Belâzurî, *Fütûh*, 45.
375 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 707.
376 Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 260.

ne oldu?" diye sorunca, Hz. Ebû Bekir, Resulullah'ın bu gelirlerle ilgili şu sözünü hatırlatmıştır: "Ben hayattayken bu gelirler Allah'ın bana yedirdiği lokmadır. Ben öldükten sonra ise Müslümanların ortak malıdır."[377] Bir rivayete göre Fâtıma'ya şu açıklamada bulunmuştur: "Ben Resulullah'ın bıraktığı sadakasından onun zamanındakinin haricinde hiçbir değişiklik yapmam. Bu mallar üzerinde ne yapmışsa, ben de aynısını uygularım."[378]

Fey grubu olarak zikredilen gelirler savaş yapılmaksızın ele geçirilen ganimetlerdir. Herhangi bir savaş olmadığı için bunların tasarruf hakkı tamamen Resulullah'ın uhdesindeydi. Resulullah bu malları kamu geliri statüsünde değerlendirerek hazineye aktarmış, ayrıca kendi aile geçimini de buradan sağlamıştır. Bunların haricinde ihtiyaç sahipleri, kamu harcamaları, ordu ve askerlik hizmetleri gibi kalemlere de buradan ödeme yapılmıştır. Diğer bir deyişle idareci sıfatıyla kamu gelirlerini uygun yerlere sarf etmiştir. Fedek ve Hayber bölgesinden düzenli bir şekilde hazineye gelen yıllık gelirlerin durumu Resulullah'ın vefatından sonra problem olmuştur. Anlatılanlara bakılırsa amcası Abbâs, Hz. Fâtıma vasıtasıyla bu arazilerin Hâşimîler üzerine geçirilmesini sağlamaya çalışmış ve böylece buradan gelen gelirlere el koymak istemiştir. Hz. Ebû Bekir de bu gelirlerin özel mülkiyet değil kamu geliri olduğuna hükmetmiştir. Nitekim Fâtıma ile konuşurken de, Fedek bölgesinden gelen gelirlerin "sadaka" statüsünde olduğunu hatırlatmıştır. Geleneksel yorumlarda "sadaka" kavramı, zengin Müslümanın fakire verdiği hibe veya yardım olarak tanımlanır. Oysa bu kavram aynı zamanda kamu malı statüsündeki gelirler için de kullanılmıştır. Dolayısıyla Fedek gelirleri de "sadaka" kapsamında olduğu için Hz. Ebû Bekir, Resulullah'ın uygulamasına dayanarak bunların hazineye ait olduğuna karar vermiştir.

377 Belâzurî, *Fütûh*, 44-45; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, III, 510.
378 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I, 24; Buhârî, *es-Sahîh*, V, 20, 139; Muslim, *es-Sahîh*, III, 1380; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 196; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 588; İbnu'l-Cârûd, *el-Muntekâ*, I, 276.

Şunu da hatırlatalım ki, Hz. Ebû Bekir Resulullah'ın özel mülkiyetini zaten vârislerine vermiştir. Ancak Fedek bölgesinden gelen gelirleri kamu malı/geliri statüsünde gördüğü için bunları Müslümanların ortak malı olarak değerlendirmiştir. Nitekim bir iddiaya göre Hz. Fâtıma babasından buranın gelirlerini istemiş, ancak Resulullah'ın "Senin bunu benden istemen, benim de sana vermem doğru iş olmaz" diye karşılık vermiştir.[379] Bir başka rivayette ise özetle şu açıklamalar yapılmıştır: Fedek arazisinin gelirleri Resulullah'a aitti. Bunların bir kısmını ailesinin nafakasına harcar, bir kısmını ise Hâşimoğullarının küçüklerine ihsan eder, bir kısmıyla ise bekârları evlendirirdi. Hz. Fâtıma babasının sağlığında Fedek arazisinin kendisine verilmesini istemiş, ancak Resulullah kabul etmemiştir. Onun sağlığında Fedek arazisinin durumu buydu. Hz. Ömer halife olunca arazinin gelirleriyle ilgili Resulullah ve Hz. Ebû Bekir'in kararının aynısını uygulamıştır.[380]

Bize göre Hz. Fâtıma'nın (ö. 11/632) isminin bu hadiseye karıştırılmasının arkasında Abbâs b. Abdulmuttalib'in (ö. 32/653) rolü bulunmaktadır. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere Abbâs buradan gelen gelirlerin taksimat görevinin kendisine verilmesini istemiş, ancak Resulullah kabul etmeyince bu sefer oğlu ve yeğenini devreye sokarak onlar vasıtasıyla bu gelirlerin tasarruf hakkının Hâşimîlere geçmesini hedeflemiş, ancak yine istediğine erişememiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah'ın vefatından sonra aynı gaye ile bu sefer Hz. Ebû Bekir'in karşısına çıkmış ve bu bölgenin gelirlerinin Hâşimîlerde kalmasını hedeflemiştir. Unutmamak gerekir ki, kendisi Resulullah'ın vefatından sonra Hâşimîlerin önderi konumundadır ve yeğeni Hz. Fâtıma vasıtasıyla Fedek gelirlerinin kendi kabilesinde kalmasını amaçlamıştır. Ancak Hz. Ebû Bekir bu gelirleri kamu malı statüsünde değerlendirdiği için talebi reddetmiştir. Rivayetlerdeki iddialara göre bu karar Hz. Ebû Bekir'le Hâşimîlerin arasının açılmasına neden olmuş, Hz. Fâtıma da ona dargın vefat etmiştir. Hatta vefat ettiği zaman

379 Belâzurî, *Fütûh*, 45.
380 Ebû Dâvud, "Harac, Fey' ve 'İmare", 18, 19.

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e haber vermeden gece yarısında eşini defnetmiştir.[381]

Bir iddiaya göre Resulullah vefat edince, eşleri Hz. Osman'ı Hz. Ebû Bekir'e gönderip buradan elde edilen gelirlerin kendi uhdelerine geçirilmesini istemişlerdir. Hz. Ebû Bekir de Resulullah'tan duyduğu "Peygamberler miras bırakmaz" sözüne istinaden bu talebi reddetmiştir.[382] Rivayetin daha hacimli versiyonuna göre Resulullah'ın eşlerinin böyle bir talebinin olduğunu duyan Hz. Fâtıma onlara itiraz ederek şu karşılığı vermiştir:

> Allahtan korkmuyor musunuz? Sizler onun "Biz nebiler miras bırakmayız. Bizim bıraktığımız sadakadır (kamu malıdır). Bu mallar Muhammed ailesinin ani ihtiyaçları ve misafirler için sarf edilir. Ben öldükten sonra bu gelirler, benden sonra işbaşına geçen (idareci olan) kimsenin tasarrufundadır." dediğini bilmiyor musunuz?[383]

Rivayetteki iddiaya göre Fâtıma'nın bu çıkışından sonra Resulullah'ın eşleri taleplerinden vazgeçmiştir. İlginç olan husus ise bu sözleri söyleyen Fâtıma'nın aynı zamanda Fedek gelirlerini Hz. Ebû Bekir'den istediği ve vermemesi nedeniyle ona küstüğü iddialarıdır. Bu durumda ya anılan rivayet problemlidir ya da Fâtıma'nın Hz. Ebû Bekir'den miras istediği ve vermemesi nedeniyle darıldığına dair iddia doğru değildir.

Bize göre Hz. Fâtıma'nın Hz. Ebû Bekir'e kırgınlığının Fedek'le alakası yoktur. Aksine onun kırgınlığının nedeni hazinede bulunan birkaç parça malı yine babasının mirası olarak değerlendirip alması ve Hz. Ebû Bekir'in de bunları geri istemesiyle alakalıdır. İddiaya göre Fâtıma vermek istemeyince Ebû Bekir evine kadar giderek rızası olmadığı hâlde bu malları alıp hazineye aktarmıştır. Kanaatimizce Fâtıma'nın kırgınlığının asıl nedeni budur. Nitekim daha sonra Hz. Ebû Bekir de yaptığından pişman olmuş ve bu derece katı davranmaması gerektiğini söyleyerek şu yakınmada bulunmuştur: "Keşke Fâtıma'nın evine girip Hz. Peygamber'in bıraktıklarını alma-

381 İbn Sa'd, II, 315; Taberî, III, 201, 202.
382 Müslim, "Cihad ve Siyer", 51.
383 Belâzurî, *Fütûh*, 44.

saydım." dediği iddia edilir.[384] Bir başka rivayette ise "Keşke kardeş kızı ile halanın mirasta paylarının olup olmadığını Resulullah'a sorsaydım. Onların bu konuda paylarının olup olmadığına dair kafamda bazı şüpheler bulunmaktadır."[385]

İkinci rivayetteki yakınması dikkate alınırsa, Hz. Ebû Bekir'in miras konusunda son derce hassas davrandığını anlıyoruz. Bu noktadan bakınca böylesine hassas davranan birisinin bile bile Fâtıma'yı kırması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla onun bu konudaki ısrarının arkasında, Fedek'ten gelen gelirlerin özel mülkiyete ait gelir değil, hazine geliri olduğuna dair kanaatidir ve Resulullah'tan nasıl görmüşse aynı uygulamayı devam ettirmek istemiştir.

Belâzurî'nin naklettiği bir başka rivayetteki iddialar ise âdeta yukarındaki haberleri yalanlar niteliktedir. Bu rivayete göre Resulullah vefat edince kızı Fâtıma yeni idareci seçilmiş olan Hz. Ebû Bekir'e gidip "Resulullah Fedek'i bana ayırdı. Bunu bana ver" diye talepte bulunmuş, Hz. Ebû Bekir ondan bir tanık isteyince Ümmü Eymen'i göstermiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ona şu ihtarda bulunmuştur: "Ey Resulullah'ın kızı! İki erkek veya bir erkek, iki kadından az kişilerin tanıklığının geçerli olmadığını bilmiyor musun?" Konuşmanın ardından Hz. Fâtıma Hz. Ebû Bekir'in yanına ayrılıp gitmiştir. Bir başka rivayete göre ise Fâtıma, Ümmü Eymen ile azat edilmiş hizmetçisi olan Rebah'ı tanık göstermiş, Hz. Ebû Bekir de az önceki ihtarı yapmış ve bir kadın tanık daha bulmasını istemiştir.[386]

Hadis rivayetleri arasında da Fedek gelirleri konusuna dair benzer haberler nakledilmiştir.[387] Bir iddiaya göre Hz. Fâtıma, Fedek'in yanı sıra, Vâdilkura ve Hayber gelirlerinin payını da istemiş, ancak Hz. Ebû Bekir bunları da kamu geliri olarak değerlendirdiği için yine vermemiştir.[388]

384 Taberî, IV, 52.
385 Taberî, IV, 53.
386 Belâzurî, *Fütûh*, 44.
387 Buhârî, "Fedailu'l-Ashab", 12; Müslim, "Cihâd", 53.
388 Müslim, "Cihad ve Siyer", 53.

Hz. Ömer hilafete geldiği zaman Fedek gelirleri konusu yine gündeme gelmiştir. İddiaya göre Resulullah'ın amcası Abbâs yine bu gelirleri istemiş, ancak Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in kararının aynısını uygulayarak bunları kamu malı statüsünde değerlendirmiştir. Ancak Resulullah'a ait olan Medine'deki mirasın Hz. Ali ile Abbâs'a ait olduğuna hükmetmiş ve ardından Resulullah'a istinaden şu sözleri aktarmıştır: "Bu gelirlerin idaresi benden sonra idareye gelecek kimseye aittir." Dikkate değer bir başka detay ise Hz. Ali halife olduğu zaman da selefleri olan Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in kararının aynısını uygulamış olmasıdır. Hatta Hz. Ömer'in Abbâs'a verdiği Medine'deki mirası da geri alıp hazineye aktarmıştır.[389]

Müslim'deki rivayette Hz. Ömer'in arazi gelirleri hakkındaki şu sözleri nakledilmiştir: "Bunlar Resulullah'ın sadakasıdır. Sorumluluğu onun uhdesinde olan haklarıdır. Bu sorumluluğu yerine getirme işi idareciye/halifeye kalmıştır."[390] Bir başka rivayette de yine Hz. Ali'nin Hz. Ömer ile Hz. Ebû Bekir'in kararını aynen uyguladığına işaret edilmiştir. Hatta Hz. Ebû Bekir'in içtihadını haklı bulduğundan[391] ve bu nedenle ısrarcı davranmadığından söz edilmiştir.[392]

Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz'e (717-720) isnat edilen bir rivayette, Fedek'in gelirlerinin Resulullah'a ait olduğuna atıfla şu bilgiler verilmiştir. Resulullah bu gelirlerden kendi ihtiyaçlarını karşılar, ayrıca Hâşimoğullarının fakirlerine verir, onların kızları ve dullarını evlendirirdi. Sağlığındayken Fâtıma babasından buranın gelirlerini istemiş, fakat Resulullah kabul etmemiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir halife olunca Resulullah'ın yaptığı gibi Fedek'i idare etmiştir. Daha sonra Hz. Ömer de aynı yolu izlemiştir. Ömer b. Abdülaziz bu bilgileri verdikten sonra müteakip dönemde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali dönemlerindeki kararın değiştirildiğini belirterek kendisinin Resulullah zamanındaki uygulamaya döneceğini

389 Ebû Dâvud, Harac, Fey ve İmare, 18, 19.
390 Müslim, "Cihad ve Siyer", 54.
391 Müslim, "Cihad ve Siyer", 53.
392 Ebû Dâvud, Harac, Fey' ve "İmare", 18, 19.

beyan etmiştir. Böylece onun zamanında bu gelirlerden Hâşimoğullarına pay ayrıldığı söylenir. Bir başka rivayette Hz. Ali'nin de aynı kararı uyguladığı iddia edilmiştir.[393]

Rivayete göre Muaviye, Fedek bölgesini Mervan b. Hakem'e ikta olarak vermiş, Mervan da burayı oğlu Abdulmelik'e bağışlamış, böylece arazi onun çocukları olan Velîd ve kardeşi Süleyman'ın uhdesine geçmiştir.[394] Ömer b. Abdülaziz'in burayı Velîd'den istediği, onun da verdiği, böylece bu bölge gelirlerinin onun uhdesine geçtiği, ancak halife olunca burayı eski statüsüne dönüştürdüğü iddia edilmiştir.[395] Bir rivayete göre Ömer b. Abdülaziz Fedek gelirleri konusunda dört halife dönemindeki kararları uygulamıştır.[396]

Fedek gelirleri Abbâsîler döneminde de gündeme gelmiştir. Halife Harun er-Reşîd zamanında (170-193/786-809) arazinin mülkiyeti Medine valisine gönderilen talimatla Hz. Fâtıma'nın soyuna devredilmiş,[397] ancak daha sonra ellerinden alınmıştır.[398] Bir rivayete göre Halife Me'mûn buranın gelirlerini yeniden Hz. Ali evladına bağlamış ve bu kararı yazılı olarak dönemin Medine valisine bildirmiştir. Rivayetin devamında Fedek'in Resulullah tarafından Fâtıma'ya bağışlandığı, ancak onun bu kararına riayet edilmediği için Fâtıma'nın burada hak iddia ettiği, bu nedenle Halife Me'mûn'un araziyi Hz. Ali evladına bağışladığı iddia edilmiştir.[399] Bu tür iddialar dillendirilirken bir taraftan da şayet Resulullah burayı Fâtıma'ya vermişse bunun hac mevsiminde insanlar tarafından bilinmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla bu detay Fedek'le ilgili iddiaların üzerindeki külleri ayıklamak için yeteri kadar ipucu içermektedir.[400]

393 Belâzurî, *Fütûh*, 45.
394 Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 260.
395 Belâzurî, *Fütûh*, 46.
396 Ebû Dâvud, "Harac, Fey' ve 'İmare", 18, 19.
397 Belâzurî, *Fütûh*, 46; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 260.
398 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 225.
399 Belâzurî, *Fütûh*, 46.
400 Fedek'in yanı sıra genel olarak Resulullah'ın mirasıyla ilgili diğer detaylar son ciltte ele alınmıştır.

Vâdilkura ve Teymâ Bölgelerinin Fethi

Hayber ve Fedek'in teslim alınmasından sonra Resulullah Vâdilkura bölgesindeki Yahudiler üzerine gitmeyi planlamıştır.[401] es-Sahbâ mevkiine gelince konaklamış ve sonra Hayber ile Vâdilkura arasındaki hurmalık bir yer olan Birme yoluna sapmıştır.[402] Ordu Vâdilkura yakınlarına gelince Resulullah karargâh kurup hazırlıklara başlamıştır. Bir taraftan da onları İslâm'a davet etmiş ve inanmaları durumunda kendilerine can ve mal güvenliğinin garanti edileceğini bildirmiştir. Ancak Yahudiler Hayber ve Fedek'in alınmasından sonra sıranın kendilerine geleceğini tahmin ederek zaten savaş hazırlıkları yapmış ve gerekirse karşı koyacaklarını bildirmişlerdir. Hatta Resulullah karargâh kurduğu yerde hazırlıklar yaparken Mid'am adlı hizmetçisi deveden yükleri indirdiği sırada atılan bir ok ile şehit düşmüştür.[403] Bu köleyi ona Cüzâm kabilesinin reisi Rifâe b. Zeyd'in hediye ettiği söylenir.[404]

İki taraf karşı karşıya gelince, içlerinden birisi mübareze için ortaya atılmış, ancak bu şahıs Zübeyr b. Avvâm tarafından öldürülmüştür. Ardından yaşanan çatışmada 11 kadar Yahudi daha öldürülünce dirençleri kırılmış ve bir günlük direnişten sonra ertesi gün akşama doğru boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Böylece Vâdilkura bölgesi savaşla teslim alınmış ve ele geçirilenler ganimet statüsünde değerlendirilmiştir.[405] Özellikle de çok sayıda ticaret malı ve çeşitli eşyaların ele geçirildiği söylenir. Ganimetler beş parçaya bölündükten sonra bir hisse kamu malı statüsüne alınıp Resulullah'ın uhdesine geçerken, beşte dörtlük hisse ordu içinde paylaştırılmıştır. Bir rivayete göre Resulullah tıpkı Hayber ve Fedek

401 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 707.
402 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 709.
403 Mid'am'ın ok darbesiyle ölmesi üzerine bazıları onun şehadetinden söz edince, Resulullah onu şehit olmadığını söylemiş, sebep olarak da üzerindeki elbiseyi ganimet malından çalmasını göstermiştir. Hatta "Çaldığı aba nedeniyle ateşe sürüklenmiştir" mealinde bir söz sarf ettiği söylenir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 709-710; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 338-39; Belâzurî, *Fütûh*, 47, 48; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 16.
404 Belâzurî, *Fütûh*, 47; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 16.
405 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 710-11.

bölgesinde yaptığı gibi buranın arazilerinin de işletim hakkını bölge halkına vermiş, buna mukabil yıllık gelirin yarısını vergi olarak almıştır.[406] Bir nevi toprakları kamulaştırmış ve bu arazileri işletim karşılığında gelirleri yarı yarıya paylaşmıştır.

Vâkıdî, fetihten sonra Resulullah'ın yaklaşık dört gün burada kaldığını, bu süre içinde ganimetleri taksim ettiğini ve arazilerin statüsüyle ilgili düzenlemeler yaptığını söyler.[407] Böylece tıpkı Hayber ve Fedek'teki gibi bu bölge arazilerinden elde edilen gelirler de hazineye aktarılmıştır. Dikkat edilirse savaşla alınan ganimetlerin beşte dördü orduya dağıtılmış, ancak Resulullah arazileri kapsam dışında tutmuş ve ürünleri yarı yarıya paylaşarak hazineye düzenli gelir sağlamıştır. Hazineye aktarılan gelirlerin harcama yetkisi tamamen Resulullah'ın uhdesine geçmiştir. Diğer yandan henüz cizye ayeti inzal edilmediği için bu bölgedeki Yahudilerle sözü edilen muhtevada anlaşmalar yapılmıştır. İddiaya göre Resulullah Medine'ye döneceği zaman Amr b. Sa'îd'i buraya vali atamıştır.[408]

Hayber, Fedek ve Vâdilkura halkının teslim olmasından sonra, Teymâ'da bulunan Yahudiler gelişmelerden endişelenip sıranın kendilerine geldiğini düşünerek Resulullah'a temsilci gönderip yıllık ürünlerin yarısını vergi olarak ödemeyi teklif etmişlerdir. Resulullah'ın uygun bulmasıyla bu bölge halkıyla da benzer statüde anlaşma yapılmıştır.[409] Resulullah buranın sorumluluğunu da Amr b. Sa'îd b. el-Âs'a vermiş, Mekke'nin fethinden sonra ise buraya Yezid b. Ebî Süfyân'ı vali tayin etmiştir.[410] Ancak bu iddianın şüpheli olduğunu hatırlatalım.

Teymâ bölgesindeki Yahudilerin teslim tarihi konusu çok net değildir. Kimi rivayetlere göre Resulullah 630 yılındaki Tebûk seferi dönüşünde Cerbâ, Maknâ ve Ezruh bölgesindeki Yahudiler gibi onlarla da anlaşma yapmıştır. Vâkıdî, Tebûk

406 Belâzurî, *Fütûh*, 47.
407 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 711.
408 Safedî, *el-Vâfî*, I, 81; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 527.
409 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 711; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 162.
410 Belâzurî, *Fütûh*, 48.

dönüşünde bölge halkının Resulullah'a elçi gönderip anlaşma teklif ettiklerini söylemiştir.[411] Belâzurî ise 7. yılın Cemaziyelahir ayında buranın fethedildiğini bildirmiştir.[412] Diğer yandan yine Vâkıdî, buranın Hayber'in fethinden sonra alındığını zikretmiştir.[413]

Kudâme b. Ca'fer Teymâ bölgesi ile cizye hukukuna göre anlaşma yapıldığını belirtmiş ve Vâdilkura'nın akabinde alındığını ileri sürmüştür.[414] Oysa Vâdilkura alındığı zaman henüz cizye ayeti nazil olmamıştır. Kanaatimize göre burası Hayber seferi sürecinde alınmış olmalıdır. Tebûk seferiyle anılmasının sebebi, Hz. Ömer'in bu yerleşim birimini Şam topraklarından sayması ve Hayber ve çevresindeki Yahudileri uzaklaştırırken, Teymâ halkını da hicaz dışında değerlendirmesinden kaynaklı olabilir.[415] Semhudî, bu bölgenin Medine'ye 8 konak mesafede olduğunu belirtmiştir.[416]

Rivayete göre Resulullah buradaki arazilerin bir kısmını Benû Uzre kabilesinin şefi olan Hamza b. Nu'mân b. Hevse'ye ikta olarak vermiştir. İddiaya göre Hamza Hicaz halkından ilk zekât (vergi) getiren kişidir.[417] Bir rivayete göre Abdulmelik b. Mervan, Muaviye'nin bu toprakları satın alıp işlettiğini ve iyi gelir elde ettiğini, daha sonra oğlu Yezid b. Muaviye'nin buraya gerekli ilgiyi göstermediği için gelirlerinin azaldığını söylemiş ve Yezid'den buranın kendisine verilmesini istemiş, o da bu bölgeyi ona ikta olarak vermiştir.[418]

Fetihten Sonra Medine'ye Dönüş

Hayber, Fedek, Vâdilkura ve Teymâ bölgelerindeki Yahudiler bir bir teslim alındıktan sonra Resulullah Medine'ye dönmek üzere yola çıkmıştır. Gidiş ve dönüş tarihleri dikkate alındığı zaman yaklaşık bir buçuk aylık süreden sonra ordu

411 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1031.
412 Belâzurî, *Fütûh*, 48.
413 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 711.
414 Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc ve Sınâ'a*, I, 261.
415 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 711; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 162.
416 Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 40.
417 Belâzurî, *Fütûh*, 48.
418 Belâzurî, *Fütûh*, 49.

Medine'ye dönmüştür. Dönüş yolundaki ilginç anlatılardan birisi, bir sabah namazında bekçinin uyuyakalması üzerine Resulullah'ın sabah namazını kılamaması ve kuşluk vaktinde eda ettiğine dair haberlerdir.[419]

Ordu yaklaşık bir buçuk ay sonra Medine'ye dönünce kimi sahabiler şehre özlem duymuştur. Resulullah da Uhud Dağı'nı görünce "O öyle bir dağ ki, biz onu o da bizi sever" mealinde bir açıklama yapmıştır. Rivayetin devamında "Medine'nin kara taşlık alanını harem yapıyorum" diye açıklamada bulunduğu iddia edilmiştir.[420] Ancak harem ilanının hicretten hemen sonra gerçekleşen bir karar olduğunu daha önce belirtmiştik.

Hayber'le başlayıp Fedek ve Vâdilkura bölgelerindeki Yahudilere karşı verilen mücadeleler aynı zamanda Medine dışındaki Ehl-i Kitap'la ilişkilerin mahiyeti ve muhtevası açısından yeni bir aşama niteliğindedir. Diğer bir deyişle kontrol tamamen Resulullah'ın eline geçmiştir. Oysa onlar hicretin ilk döneminden itibaren sürekli kendilerini üstün görüyorlardı. Böylece hem dinî hem askerî hem de siyasi üstünlüklerini kaybetmişlerdir.

Yahudi cemaatiyle ilişkilerin nihai noktasını Tebûk seferi dönüşünde Cerbâ, Ezruh ve Maknâ gibi bölgelerdeki kabilelerle yapılan anlaşmalar oluşturur. Anılan bölgelerdeki halkla yapılan anlaşmaları diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise cizye hukukuna göre akdedilmiş olmasıdır. Ancak bunların detayları Tebûk seferi ile ilgili başlıkta ele alınacaktır.

419 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 340; Rivayetlerdeki bilgilere göre Resulullah Medine'ye yaklaştığı bir yerde mola vermiş ve Bilâl'i gece bekçisi olarak görevlendirmiştir. Ayrıca kendilerini sabah namazına uyandırmasını da tembihlemiştir. Ancak Bilâl uykusuna yenik düşünce bir daha güneş doğduktan sonra uyanmıştır. Bilâl hayli mahcup olmanın yanı sıra bazı sahabilerin yoğun sitemiyle de karşılaşmıştır. Ona en fazla yüklenenlerden birisi Hz. Ebü Bekir olmuştur. Ancak Resulullah gayet sakin bir şekilde karşılamış ve ezan okutarak kuşluk vaktinde sabah namazını kıldırmıştır. Namazdan sonra Bilâl'in hâlâ üzüntülü olduğunu gören Resulullah "Yeter Ey Bilal! (üzülme)" diye uyarmış ve onun mahcup tavrını mütebessim bir edayla karşılamıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 712.

420 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 712.

Tebûk seferinden sonraki süreçte İslâm beldelerinin veya Müslümanların nüfuz alanı dışında kalan Ehl-i Kitap'la ilişkilerin esasları, Resulullah'ın yapmış olduğu cizye hukuku anlaşması çerçevesinde şekillenmiştir. Nitekim klasik fakihler zimmî hukuku ile ilgili teorileri bu çerçevede geliştirmiş, ancak Müslümanların nüfuz alanı dışında kalan gayrimüslimlerle ilişkilerin mahiyetine dair net bir çerçeve çizememişlerdir.

Rivayete göre Vâdilkura'da meskûn olan Yahudiler de Hayber ve Fedek bölgesinin sâkinleri gibi Hz. Ömer'in hilafet yıllarına kadar her yıl düzenli olarak vergilerini ödeyerek topraklarında kalmıştır. Ancak halife anlaşmadan doğan hukuk çerçevesinde onları da Şam bölgesine sürmüş ve arazileri vaktiyle buranın fethine katılanlar arasında paylaştırmıştır. Bir başka rivayete göre ise Vâdilkura, Hicaz sınırları dışında kaldığı için Hz. Ömer buradaki Yahudileri yurtlarında bırakmıştır.[421] Vâkıdî de ikinci görüşü tercih etmiş ve Hz. Ömer'in burayı Hicaz sınırları dışında saydığına atıfla bölge sâkinlerini sürgün etmediğini belirtmiştir.[422]

Sonuç

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonraki gelişmelere bakılırsa Resulullah 'davetin' kapsamını genişletme stratejisi izlemiştir. Bu bağlamda ilk önce Şam ve Necd bölgesine yoğunlaşmış, ardından diğer bölgelerde yaşayan kabilelere yönelik askerî seferler düzenlemiştir.

Müşriklerle varılan mutabakattan sonra, Resulullah sağlanan barış ortamını iyi değerlendirmiş ve önce Hayber üzerine yürümüştür. Ardından Fedek, Vâdilkura ve Teymâ gibi Yahudi yerleşim birimlerini denetim altına almış ve bu bölgenin fethini tamamlamıştır. Müteakip dönemlerde de yine bu bölgelere yakın yerlerde yaşayan Arap kabileleri üzerine çeşitli birlikler sevk etmiştir. Bunların bir kısmına elçilik heyeti gönderip İslâm'a davet etmiş, bir kısmının durumunu gözle-

421 Belâzurî, *Fütûh*, 47.
422 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 711.

mek için küçük askeri birlikler göndermiş ve baskı altında tutmuştur.

Diğer yandan Medine'ye yönelik yağma veya saldırı planı yapan kimi kabilelere fırsat vermemiş veya karşı hamleyle onlar üzerine de birlikler göndermiştir. Bu stratejinin büyük oranda başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim çoğu kabile denetim altına alındığı gibi saldırı eğiliminde olanlar da cesaretlerini yitirmiştir.

Siyer kaynaklarındaki bilgilere bakılırsa Resulullah'ın gönderdiği birliklerin hepsi askerî amaçlı seferler olarak yansıtılmıştır. Oysa bu birliklerin bir kısmı daha çok elçilik heyeti veya keşif kolları niteliğindedir. Nitekim bunların bir kısmı 10, 15 veya 20 kişiden oluşan küçük gruplardır. Dikkat edilirse askeri amaçla düzenlenen seriyeler daha kalabalık bir kuvvetle sevk edilirken, elçilik heyeti veya bilgi toplamak amacıyla görevlendirilen gruplar ise bu oranlardaki sayılarla gönderilmiştir. Böylece Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Arabistan'ın dört bir yanındaki kabilelere yönelik tebliğ faaliyetlerine hız verilmiştir.

BÖLÜM III
HAYBER SONRASINDAKİ ASKERÎ SEFERLER

Hudeybiye anlaşmasından sonra Resulullah'ın 'davetin' kapsamını genişlettiğini ve Hicaz dışındaki kabile reisleri ile bölgesel liderlere yöneldiğini daha önce belirtmiştik. Nitekim Şam ve Necd bölgesindeki kabilelerden başlayarak Arabistan'ın doğusundan Yemen'e kadar olan hattaki irili ufaklı birçok kabile reisi veya bölgesel idareciye İslâm'a davet mektubu göndermiştir. Hatta davet mektuplarının Bizans *kayzer*inden İran *kisra*sı ve Habeşistan *necâşî*sine kadar civardaki devlet idarecilerine de gönderildiği iddia edilmiştir. Gelişmelere bakılırsa Hudeybiye'den döndükten sonra Resulullah önce Hayber üzerine gitmiş ve bu bölgedeki Yahudileri denetim altına aldıktan sonra İslâm'a davet mektupları göndermiştir.

Hayber'in fethinden sonra Resulullah Medine'ye dönünce bir süre askeri seferlere ara vermiş, ancak bazı kabilelerin Medine'ye yönelik düşmanca tutumlarının haber alınması üzerine onlara yönelik bazı ordular sevk etmiştir. Bunların bir kısmı keşif veya İslâm'a davet girişimi görüntüsündeyken bir kısmı ise doğrudan kabileleri itaat altına almaya yönelik hamleler niteliğindedir. Vâkıdî'nin verdiği bilgilere bakılırsa Hayber'in fethinden Mekke'nin fethine kadar geçen süre içinde Resulullah yaklaşık 17 civarında sefer düzenlemiştir. Ancak aşağıda işaret edileceği üzere bu sayı takriben 13 civarındadır.

Seferlerin hedef ve amaçlarına bakılırsa, Resulullah bir taraftan tebliğ faaliyetlerini yürütmüş bir taraftan Medine'ye karşı cephe alan veya saldırı eğiliminde olan kabileleri baskı altında tutmuştur. Daha çok da Şam ve Necd tarafındaki kabileler üzerine yoğunlaştığından söz edilebilir. Ayrıca diğer bölgelere de bazı birlikler sevk etmiş, ancak ağırlıklı olarak anılan bölgeleri hedef almıştır. Resulullah bu faaliyetleri yürütürken

Hudeybiye Anlaşması'nın ihlal edilmesi üzerine sıra Kureyş'e gelmiş ve Mekke üzerine yürüyerek şehri fethetmiştir.

Resulullah kabileleri denetim altına alırken her geçen gün daha da güçlenirken, bu gücü Mekke'nin fethinden sonra âdeta önlenemez bir şekilde artmıştır. Nitekim bu süreçten sonra Medine'nin dört bir yanındaki kabileler elçilik heyetleri gönderip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Geleneksel yorumların çoğuna göre bu kabilelerin bağlılığı, din arayışına sabitlenmiş, ancak ileride ele alınacağı üzere çoğu siyasal çıkarlar nedeniyle boyun eğmiştir.

Zeyd b. Hârise'nin el-Hismâ Seriyesi

Vâkıdî'nin sıralamasına göre Hayber'in fethinden sonra Resulullah'ın ilk gönderdiği birlik, Hz. Ömer komutasındaki Türebe seriyesidir. Ancak kronolojik veriler dikkate alınırsa, bu birlikten önce Zeyd b. Hârise'nin yine Hayber tarafındaki el-Hismâ'ya gönderilmiş olması gerekmektedir. Onun Mûsâ b. Muhammed isnadıyla aktardığı rivayete göre Resulullah altıncı yılın Cemâziyelahir ayında Zeyd'i Vâdilkura'ya yakın bölgedeki el-Hismâ'ya göndermiştir.[1] Kronolojik veriler dikkate alınırsa bu birlik altıncı yılda değil, yedinci yılda gönderilmiştir. Ancak Zeyd'le ilgili haberlerin bir arada görülmesi için bu sefere burada yer verilmiştir.

Rivayete göre Resulullah'ın İslâm'a davet için gönderdiği elçisi Dıhye b. Halife el-Kelbî bu bölgede ikamet eden Cüzâm kabilesinden Huneyd b. Arîd ve oğlu tarafından saldırıya uğramış ve elindeki malları gasp edilmişti.[2] Diğer kaynaklarda da benzer bilgiler aktarılmıştır.[3] Bu hadise üzerine Resulullah Huneyd ile oğlunun kanını heder saymış ve Zeyd b. Hârise'yi üzerlerine göndermiştir.[4] İbn Sa'd, Benû Uzre kabilesinden bir kişinin bu seriyeye kılavuzluk yaptığını bildirmiştir.[5]

1 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 555-56; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
2 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612.
3 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 555-56; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84; Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 641, 642.
4 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 556.
5 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.

Yaklaşık 500 kişilik bir ordu ile Zeyd'in bölgeye gittiği, Dıhye'nin de bu orduda yer aldığı, baskın düzenleyen ordunun 1.000 civarında deve 5.000 civarında koyunla yüklü bir ganimet elde edip döndüğü yönünde iddialar dillendirilmiştir.[6]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre hicretin 6. yılında Cüzâm kabilesinden Rifâe b. Zeyd Resulullah'ı ziyaret etmiş, Allah Resulü de onun vasıtasıyla halka hitaben bir yazı düzenleyip göndermiştir. İçeriğinde inananların Allah ve Resulü'nün himayesinde olacağı, buna mukabil kabul etmeyenlerin ise iki ay süre için can güvenliklerinin garanti edildiğine dair açıklamalar yapılmış ve bir anlamda üstü kapalı bir şekilde tehdit edilmişlerdir. Rifâe yurduna dönünce mektubu okumuş ve halkın çoğu bu çağrıdan etkilenmiştir.[7]

Zeyd b. Hârise bölgeye intikal ettikten sonra bir grup Cüzâm kabilesi mensubuyla karşılaşmış, baskın yapıp mallarını almış, ancak onlar ısrarla Resulullah'ın davetine olumlu yanıt verdiklerini ve Müslüman olduklarını iddia etmişlerdir. İddiaya göre Zeyd onların doğru söylediklerinden emin olmak için Fatiha suresini okumalarını istemiştir. Hatta elinden kaçan bir grup esir Rifâe'nin yanına varıp dert yanmış, o da Medine'ye gidip durumu arz etmiştir. Resulullah olup biteni öğrenince "Şimdi ben haksız yere öldürülenler için ne yapayım" diye çaresizliğini ifade etmiş ve Zeyd'in elindeki esirlerin serbest bırakılıp ganimetlerin de iade edilmesini istemiştir. Karar Zeyd Medine'ye doğru gelirken kendisine bildirilmiş ve esirler serbest bırakılmıştır.[8]

Anlatılanların bir kısmı kurgu olabilir, ancak ilk kaynaklarda yer alan iddialardan birisi bu muhteva ile sunulmuştur. Ayrıca diğer kaynaklardaki bilgiler de hemen hemen bu anlatının kopyası niteliğinde olduğu için, daha sonraki eserlerde yer alan iddiaları ayrı ayrı referanslandırmayı gerekli görmektedir. Kanaatimize göre Fatiha ile imtihan iddiası, âdeta anlatıyı inandırıcı kılmak için eklenmiş gibidir. Oysa

6 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 557; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
7 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 557.
8 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 558-59; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.

teslim olan kişinin beyanının esas alınması gerektiğine dair Resulullah'ın hemen her komutana talimat verdiğini unutmamak gerekir.

İbn Sa'd aynı yılın Receb ayında Zeyd'in bu sefer Vâdilkura'ya gönderildiğini iddia etmiş, ancak herhangi bir detay vermemiştir.[9] Diğer yandan yine altıncı yılın Rebîulahir ayında Zeyd'in Benû Süleym üzerine gönderildiğini de belirtmiştir. el-Cemûm seriyesi olarak anılan bu sefer sırasında Müzeyne kabilesinden bir kadın vasıtasıyla elde edilen bilgiler üzerine Benû Süleym'in hayvanlarından bir kısmının ele geçirildiği bilgilerine yer verilmiştir. Ayrıca birtakım esirlerin alındığı iddia edilmiş, hatta bunlar arasında kendilerine bilgi veren kadının eşinin de bulunduğu, ancak Resulullah'ın bu esirleri serbest bıraktığı söylenir.[10]

İbn Seyyidi'n-Nâs (ö. 734/1334) bu bilgileri Mûsâ b. Ukbe'ye dayandırarak nakletmiştir.[11] Vâkıdî de eserinin başında bu seriyenin altıncı yılın Rebîulahir ayında gönderildiğini söylemiş, ancak diğer gazve ve seriyelerle ilgili bilgi verirken buna değinmemiştir.[12] İbn Hişâm ise ismen böyle bir seriyeden bahsetmiş, ancak detay vermemiştir.[13] İbn Hibbân da bu seriyenin esir ve ganimetler ele geçirdiğinden bahsetmiş ve sınırlı bir bilgi aktarmıştır.[14] Diğer kaynaklarda da sadece ismen bu seriyeye değinilmiştir.[15]

Zeyd'in Vâdilkura'ya gönderilmesinden bir ay sonra, Resulullah bu sefer Şaban ayında Abdurrahman b. Avf'ı Dûmetulcendel üzerine göndermiştir. Ancak bu seriyeye dair haberler söz konusu bölgede yaşayan Benû Kelb kabilesi ile ilişkiler başlığında ele alınmıştır.

9 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 85.
10 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 83; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, III, 338.
11 İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 144.
12 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 5.
13 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612.
14 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 270.
15 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 17; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 464; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 523; 'Alâ'uddîn Moğultây, *el-İşâra*, I, 269.

Hz. Ömer'in Türebe Seriyesi

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere bakılırsa Resulullah, 7. yılın Şaban ayında Hz. Ömer'i yaklaşık 30 kişilik bir kuvvetle Türebe üzerine göndermiştir.[16] İbn Sa'd burayı Necrân ile San'a yolu üzerinde bulunan ve Mekke'ye dört günlük uzaklıkta yer alan bir bölge olarak tanımlamış ve seferin Hevâzin kabilesine yönelik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kabileden henüz itaat altına alınmayanların hedef alındığını söylemiştir.[17] Taberî, bu birliğe Benû Hilâl kabilesinden birisinin kılavuzluk yaptığına dair bir detay aktarmıştır.[18]

Ordu bölgeye ulaşmışsa da, kabile mensupları haber alıp kaçtığı için kimseye rastlanmamıştır. Kılavuzluk yapan şahıs dönüş yolunda Has'am kabilesi üzerine saldırmayı önermiş, ancak Hz. Ömer Resulullah'tan böyle emir almadığı gerekçesiyle kabul etmeyip Medine'ye dönmüştür.[19] Birliğin hedef bölgesine bakıldığında Resulullah'ın Medine'nin kuzeyiyle ilgilendiği gibi, güneyinde kalan bölgelerdeki kabilelerle de ilgilendiğine dair bir çıkarım yapılabilir.

Galib b. Abdullah'ın el-Kedîd Seriyesi

Resulullah Kureyş haricindeki kabilelere yönelik 'davet' ve tebliğ faaliyetlerini sürdürürken, genelde önceden keşif birlikleri göndermiş, ön bilgilerden sonra hedef bölgesindeki kabilenin gücüne göre ordular düzenlemiştir. Genelde de hedef seçilen kabileden daha önce Müslüman olan veya bu kabile ile iltisakı bulunan birisini tercih etmiş ve oluşturduğu birlikleri onun emrine verip göndermiştir. Ayrıca daha çok başarılı olan komutanları tercih etmiştir. Aynı kabileden ordu komutanı belirleme stratejisi, hedef seçilen kabilenin ikna edilmesine yönelik diplomatik girişim niteliğindedir. Görüşme yoluyla sonuç alınamayınca gerektiğinde askeri güç kullanılmış ya da daha önceki düşmanlık nedeniyle doğrudan misilleme niteliğinde seferler düzenlenip baskı altına alınmış veya boyun eğdirilmiştir.

16 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 722.
17 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 110.
18 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 22.
19 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 722.

Rivayete göre Resulullah daha önce bir başka bölgede görevlendirdiği Galib b. Abdullah'ı 10 kişiden biraz fazla bir grupla beraber 8. yılın Safer ayında Kızıldeniz tarafındaki el-Kedîd'e göndermiştir. Burada Benû Mülevvah kabilesi yaşıyordu. Belâzurî bu kabileyi Kinâne'nin alt kolu olarak göstermiştir.[20] Vâkıdî ve İbn Sa'd ise Benû Leys'in bir kolu olduğunu iddia etmiş ve bu nedenle Hz. Peygamber'in aynı kabileden olan Galib b. Abdullah el-Leysî'yi bilinçli bir şekilde kendi kabilesine gönderdiğine ileri sürmüştür.[21]

Vâkıdî bu seriyenin 8. yılın başında gönderildiğini söylerken, aynı zamanda seferden döndükten sonra Resulullah'ın Galib'i Beşîr b. Sa'd'ın Fedek'de saldırıya uğraması üzerine bu bölgeye sevk ettiğini söylemiştir. Bu durumda Galib'in el-Kedîd seriyesi, bu seriyeden önce olmalıdır. Nitekim aşağıda işaret edileceği üzere Galib seferden dönünce, vakit kaybetmeden bu saldırıya misilleme amacıyla tekrar görevlendirilmiştir. Diğer yandan Vâkıdî, Beşîr'in saldırıya uğradığı seriyenin 7. yılın Şaban ayında gönderildiğini söylediğine göre, Galib komutasındaki birliğin de bu süre içinde gönderildiğine dair bir tahmin yapılabilir. Dolayısıyla onun komutası altında peş peşe iki ayrı birliğin sevk edildiğini söyleyebiliriz.

Resulullah Galib b. Abdullah'ı kendi kabilesi üzerine gönderirken şüphesiz başarısı kadar akrabalık ilişkisini de dikkate almıştır. Onun önderliğindeki birliğin sayısına bakılırsa askerî birlikten ziyade daha çok bir elçilik heyeti niteliğindedir. Aşağıda ele alınacağı üzere Benû Süleym kabilesinden Abdullah b. Avsece de aynı gaye ile kendi kabilesine gönderilmiştir. Ancak kabile mensupları bu akrabalığı dikkate almayıp saldırmış ve birçok sahabiyi öldürmüşlerdir.[22]

Galib b. Abdullah hedef bölgesine varınca, el-Hâris b. Mâlik adlı birisiyle karşılaşıp ondan ön bilgiler edinmiştir. Bu şahıs "Müslüman olmaya gidiyordum" demişse de, ihtiyaten gözetim altında tutulmuştur. Edinilen bilgilerden sonra Galib

20 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 379.
21 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 750; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 116, 117.
22 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 115.

baskın yapıp ganimetlerin yanı sıra birtakım esirler de ele geçirerek Medine'ye dönmüştür. Rivayetin devamındaki bilgilere göre kabile mensupları kalabalık bir ordu toplayıp seriyeyi takip etmeye koyulmuş, ancak Galib onları atlatıp ele geçirdiği ganimet ve esirlerle beraber sağ-salim dönmeyi başarmıştır.[23]

Beşîr b. Sa'd'ın Fedek Seriyesi

Bir önceki başlıkta Galib b. Abdullah'ın seferden döndükten sonra Beşîr b. Sa'd seriyesinin saldırıya uğradığı Fedek bölgesine gönderildiğini söylemiştik. Hayber'in fethi sırasında bu bölgedeki Yahudiler kontrol altına alınmakla beraber, civarda yaşayan Benû Mürre kabilesi henüz denetim altına alınmamıştı. Onların düşmanca tutum sergilediklerine dair haberler alınınca, Resulullah 7. yılın Şaban ayında Beşîr b. Sa'd ile buraya bir birlik göndermiştir.[24] Fedek aynı zamanda Yahudilerin yaşadığı bir bölgedir. Belâzurî, Beşîr'in burada bazı Yahudilerle karşılaştığından bahsetmiştir.[25]

Birlik görev yerine ulaşmadan önce kabileye ait deve ve koyun sürüsünü ele geçirmiş ve bu nedenle Beşîr dönme kararı almıştır.[26] Hayvanlarının gasp edildiğini öğrenen kabile üyeleri hızlı hareket edip yolda Beşîr ve arkadaşlarına yetişip saldırmıştır. İddiaya göre çıkan çatışmada sadece Beşîr sağ olarak kurtulurken birliğin tamamı öldürülmüştür. Hatta Beşîr'i de öldü diye bıraktıkları söylenir. Kendisine gelen Beşîr, Fedek bölgesindeki bir Yahudi'ye sığınmış ve günlerce onun yanında kaldıktan sonra yaraları biraz iyileşince Medine'ye dönmüştür.[27]

Galib b. Abdullah'ın Benû Mürre Seriyesi

Hayber bölgesinin fethi gibi önemli bir başarının ardından gelen bu mağlubiyet moralleri iyice bozmuştu. Resulullah vakit kaybetmeden yaklaşık 200 kişilik bir birliği Zübeyr b. Avvâm'ın

23 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 751-52; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 116-17.
24 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 295.
25 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 379.
26 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 112.
27 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 723; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 112, III, 492; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 295.

emrine verip Beşîr ve arkadaşlarının saldırıya uğradığı bölgeye göndermiştir. Benzer bir akıbete uğramamaları için muzaffer olduğu takdirde derhal Medine'ye dönmesini emretmiştir.[28]

Zübeyr ve ordusu henüz yola çıkmak üzereyken, tam o sırada Galib b. Abdullah gönderildiği bölgeden zaferle dönünce, Resulullah Zübeyr'e "Sen bekle" diye talimat vermiş ve onu görevlendirmiştir. Taberî'nin iddiasına göre Beşîr ve arkadaşlarının saldırıya uğraması üzerine Resulullah Galib. Abdullah'ın Meyfa'a bölgesine göndermiştir.[29]

Büyük bir gizlilik içinde görev yerine ulaşan Galib, etrafa gözcüler gönderip keşif yapmış, görevlendirdiği Ulbe b. Zeyd kabile hakkında önemli bilgilerle dönünce, onlara ait su kuyusu civarında konakladıkları zaman baskın yapmıştır. Kendilerini itaate çağırınca karşı koymaları üzerine çatışma çıkmış ve kaçabilen kaçarken neredeyse kabilenin tüm mal varlığı ele geçirilmiştir. Ordu Medine'ye dönünce Resulullah ele geçirilen ganimetlerin beşte birlik payını ayırdıktan sonra, gerisini orduya katılanlar arasında taksim etmiştir. İddiaya göre sefere katılanların her birisine 10 deve düşmüş, ayrıca 10 koyun da bir deveye denk gelecek şekilde dağıtılmıştır.[30] Kazanılan bu başarı prestij açısından önemli olduğu gibi, diğer kabilelerin de direniş umutlarını kırmıştır.

Başarılı bir komutan olan Galib b. Abdullah, emrindeki orduyu samimi bir şekilde idare etmesiyle öne çıkan bir isim olmuştur. Mürre üzerine sefere çıktığı zaman, ordudaki her neferi birbiriyle kardeş ilan etmiş ve aralarındaki dayanışmayı en yüksek seviyede tutmuştur. Kendisinin de Resulullah tarafından görevlendirildiğini ve onun adına görev yaptığını, dolayısıyla kendisine itaatin aynı zamanda Resulullah'a itaat anlamına geldiğini ifade eden bir konuşma yapmış ve bu şekilde orduda samimi bir ortam oluşturmuştur.[31] Değişik kaynaklarda da benzer bilgilerden bahsedilmiştir.[32]

28 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 723.
29 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 22.
30 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 724-25.
31 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 118.
32 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 296; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 195.

Seferle ilgili anlatılan önemli detaylardan birisi, Üsâme b. Zeyd'in "Lâilahe illellah" diyen ve Müslüman olduğunu söyleyen birisini öldürdüğüne dair iddialardır. İbn Sa'd bu bilgiyi karıştırarak Galib b. Abdullah'ın daha önce gönderildiği Meyfa'a seferi sırasında yaşanmış gibi göstermiştir.[33] Oysa olay bu sefer sırasında meydana gelmiştir. Nitekim İbn Hişâm bu bilgiyi verdikten sonra öldürülen kişinin adının da Mirdâs b. Nehîk (Nüheyk) olduğunu söylemiştir.[34] Taberî de aynı bilgileri aktarmıştır.[35]

Ordu Medine'ye geldiği zaman Resulullah olayı duyunca "Doğru mu?" diye Üsâme'yi sorguya çekmiştir. Üsâme kendisini savunmak için öldürülen şahsın yalan söylediğini iddia edince Resulullah "Kalbini açıp baktın mı?" diye karşılık vermiş ve onu azarlamıştır.[36] Benzer bir örnek Mikdâd b. Amr için de anlatılmıştır.[37]

Mukâtil b. Süleymân da benzer bilgiler vermiş ve ilave olarak Resulullah'ın Üsâme'yi azarlaması üzerine bir daha hiçbir Müslümana karşı savaşmayacağına dair ant içtiğini rivayet etmiştir. Nitekim Hz. Ali halifeliği sırasında Muaviye ile iktidar mücadelesine girince, kendisinden destek istemiş, ancak Üsâme bu andını hatırlatarak asla Müslüman olduğunu söyleyen birisine karşı savaşamayacağını söylemiştir. Buna mukabil "Şayet küffara karşı savaşacak olursan senin yanında yer alırım" diye açıklama yapmıştır. Mukâtil b. Süleymân bu hadiseyi anlatırken Nisâ suresinin 94. ayetiyle ilişkilendirmiştir. İlgili ayette "Size selam vereni öldürmeyin" ihtarı yer almaktadır. Rivayette de öldürülen şahsın Müslüman oldu-

33 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 112.
34 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 622.
35 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 22.
36 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 112; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 22.
37 Bir iddiaya göre Mikdâd b. Amr kendisine saldırıp elini yaralayan bir şahsın üzerine gidince, adam kaçıp bir ağaca çıkmış ve burada kıstırılınca Müslüman olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ancak Mikdâd samimi bulmadığı için onu öldürülmüştür. Medine'ye döndüğü zaman işlediği cinayeti anlatıp durumunu sorunca, Resulullah "Şimdi sen onu öldürmeden önceki haline döndün, o da senin bu cinayeti işlemeden önceki halindedir." mealinde bir açıklama yapmış ve olayı kınamıştır. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 725-26.

ğunu ısrarla söylemesine rağmen yine de öldürüldüğünden bahsedilmektedir.[38]

Beşîr b. Sa'd'ın Cinâb Seriyesi

Resulullah Hayber'in fethinden sonra Medine'ye düşmanlığıyla bilinen Gatafân kabilesi üzerine gitmeye karar vermiştir. İddiaya göre Hayber seferi sırasında Resulullah'ın kılavuzluğunu yapan Eşcâ' kabilesinden Huseyl b. Nüveyre, bu kabilenin alt kollarından Benû Fezare mensuplarının Uyeyne b. Hısn önderliğinde el-Cinâb adlı yerde toplanıp Medine'ye baskın yapmayı planladıklarına dair bilgi vermişti.[39] Resulullah Hayber seferinden sonra yaklaşık 130 kişilik bir kuvveti, Beşîr b. Sa'd'ın emrine verip bu bölgeye göndermiştir.[40]

İbn Sa'd, bu seferin 7. yılın Ramazan ayında gerçekleştiğini söylemiş ve ordunun sayısını 300 kişi olduğunu iddia etmiştir.[41] Gelişmelere bakılırsa bu seriyenin Şevvâl ayında (2 Ocak-30 Ocak 629) gönderilmiş olmalıdır.[42] Gatafân kabilesine baskın yapan ordu önemli miktarda ganimetle dönmüştür.[43]

Ganimet elde etmenin yanında Beşîr b. Sa'd seriyesinin önemli kazanımlarından birisi ise her fırsatta Medine'ye karşı düşmanlığını gösteren Gatafân kabilesinin direncinin kırılmış olmasıdır. Onlardan gelecek tehdit veya tehlike büyük oranda ortadan kalktıktan sonra Resulullah Necd bölgesindeki diğer kabileler üzerine yoğunlaşmıştır. Sözü edilen askeri seferle ilgili diğer detaylar Gatafân kabilesi ile ilgili bölümde ele alınmıştır.

İbn Ebî'l-Avcâ'nın Benû Süleym Seriyesi

Kronolojiye bakılırsa Resulullah Beşîr b. Sa'd önderliğindeki seferden sonra aynı yılın Zülkade ayında "kaza umresini" gerçekleşmiştir.[44] Apaydın'a göre Resulullah 1-10 Zülhicce

38 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 398.
39 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 23; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 301.
40 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 727-28.
41 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113.
42 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 626.
43 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 728; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113.
44 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113-14. Konu ile ilgili detaylar "Kaza Umresi" başlığında yer almaktadır.

7 (2-11 Mart 629) tarihlerinde umreden dönmüştür.[45] Şehre geldikten sonra çeşitli bölgelere askerî birlikler, keşif kolları veya elçilik heyetleri niteliğinde seferler düzenlemiştir.

Rivayete göre Zülhicce ayında İbn Ebî'l-Avcâ' önderliğindeki 50 kişilik bir birliği Benû Süleym kabilesi üzerine göndermiştir. Ancak daha önce haber alan kabile mensupları birliği ok yağmuruna tutmuş ve çoğu şehit düşmüştür. İbnü'l-Avcâ' da öldürülenler arasında yaralı kurtulabilmiştir. Kendisine geldikten sonra Medine'ye ulaşmayı başarmıştır.[46] Bu hezimetle ilgili detaylar Süleym kabilesi başlığında ele alınmıştır.[47]

Amr b. el-Âs-Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha'nın Müslüman Olması

Hayber ve bu bölgedeki fetihlerin ardından kaza umresi ve müteakip süreçteki başarılı askeri seferlerden sonra moraller iyice düzelmişken, Süleym kabilesi karşısında yaşanan hezimet moralleri bozmuş, Müslümanların prestijini ciddi ölçüde sarsmıştı. Bu süreçte yüreklere su serpen önemli gelişmelerden birisi Amr b. el-Âs, Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha gibi sembol isimlerin kendi rızaları ile Medine'ye gelip Müslüman olmaları ve Resulullah'a biat etmeleridir.[48]

Mekke'nin kudretli liderlerinin Bedir'de öldürülmesinden sonra Süheyl b. Amr, İkrime b. Ebû Cehil ve Huveytıb b. Abdiluzza gibi isimler ön plana çıkmıştır. Her ne kadar Ebû Süfyân'ın adı bunlardan daha öne geçirilmişse de, bunun böyle olmadığını daha önce belirtmiştik. İsmi geçen Mekke ileri gelenleri arasında Amr b. el-Âs ve Hâlid b. Velîd gibi simalar da vardı, ancak bunların Mekke siyasetinde ciddi bir etkinliğinden veya ağırlığından söz edilmez. Nitekim bunların da Ebû Süfyân gibi Hudeybiye görüşmeleri sırasında isimlerine hiç rastlanmamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Amr b. el-Âs ve

45 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 626.
46 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 741.
47 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 115. Rivayete göre aynı yıl Resulullah'ın büyük kızı Zeyneb vefat etmiştir. Apaydın vefatın 8. yılın Muharrem ayında (1-29 Nisan 629) gerçekleştiğini tespit etmiştir. Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 724.
48 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 29-30.

Hâlid b. Velîd gibi isimler, İslâm'dan sonraki etkinlikleri nedeniyle daha çok ön plana çıkarılmıştır. Onların Müslüman olmalarıyla ilgili haberlere bakılırsa, Resulullah'ın önlenemez yükselişi karşısında kendilerine yeni yol haritası belirleme arayışı içine girdiklerini söylemek mümkündür.

Rivayetlere bakılırsa Hakîm b. Hizâm'ı da bu gruba katmak gerekir. Hz. Hatice'nin yeğeni Hakîm müşrik olsa da boykot döneminde müminlere yardım etmiş ve boykot kararlarının kaldırılmasında aktif rol oynamıştı. İddiaya göre Hudeybiye'den sonra Resulullah'ın önlenemez yükselişini gören Hakîm, Hz. Muhammed'e Yemen Meliki Seyf b. Zû Yezen'den satın aldığı pahalı bir kaftan hediye etmiştir.[49] Bir başka iddiaya göre ise bu kaftanı ona doğrudan Seyf hediye etmiştir.[50]

Amr b. el-Âs'ın biyografisiyle ilgili anlatılanlarda, Hudeybiye'ye kadar devam eden süreçte sürekli mücadele, düşmanlık ve çatışma ortamından yorulduğu ve bu nedenle yeni bir arayış içine girdiğinden söz edilir. Bir ara çatışma ve düşmanlıklardan uzak kalmak için Taif yakınlarındaki bir köye çekilmiş ve burada ikamet etmiştir. Sonra Hz. Muhammed'e de boyun eğmeyi istemediği için Mekke'yi terk edip Habeşistan'a iltica etme kararı almıştır.[51] İddiaya göre şayet Kureyş Resulullah'la savaşır ve galip gelirse ondan kurtulmuş olacağını düşünmüş, aksi hâlde Habeş diyarında kalmayı kararlaştırmış ve bir nevi kenara çekilip beklemeyi yeğlemiştir.[52] Benzer bilgileri Taberî de aktarmıştır. Ayrıca Amr'ın hediyelerle necâşînin huzuruna vardığını ve o sırada Resulullah'ın elçisi sıfatıyla Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin de orada bulunduğunu söyler. İddiaya göre Amr b. el-Âs, onun kendi düşmanlarının elçisi olduğunu söyleyip öldürülmesini istemiş, ancak necâşî bunu kabul etmemiştir.[53]

İbn Hişâm'ın verdiği bilgilere göre Amr el-Âs Habeş ülkesine giderken işlenmiş ince deri ve değerli hediyelik eşyalar da

49 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 390.
50 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 549.
51 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 276-77; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 47.
52 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 742.
53 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 30.

almış ve bunları necâşîye sunarak onun sempatisini kazanmayı hedeflemiştir. Habeş diyarına varınca Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Resulullah'ın elçisi sıfatıyla necâşî ile görüştüğünü öğrenince onu kötülemiş ve Resulullah'tan olumsuz bir şekilde bahsetmiştir. Anlatıya göre necâşî Allah Resulü'ne inandığı için onun olumsuz konuşmalarından rahatsız olmuş, Amr pişmanlık duymuş ve etkilenerek Habeş ülkesinden yarılıp Müslüman olmaya karar vermiştir. Hatta gıyaben Resulullah'a biat etmek üzere necâşîye biat etmeyi teklif ettiği, onun da bu teklifi kabul ettiği gibi ilginç iddialar bile dillendirilmiştir.[54] Kanaatimizce bu tür anlatılar kurgudan ibarettir. Muhtemelen Amr'ın ticaret için yaptığı Habeş seyahati bu tür hikâyelere ilham kaynağı olmuştur. Haddizatında Kureyş'in elçisi olarak Habeşistan'a gittiği yönündeki iddiaların da mizansen olduğu anlaşılmaktadır. Zira Amr Habeş ülkesine Kureyş'in elçisi sıfatıyla değil, çatışma ortamından uzaklaşmak amacıyla gitmiştir. Zaten uzun süre kalmayıp dönmüştür.

İddiaya göre Amr b. el-Âs dönmeye karar verince Şuaybe limanına yük getiren bir gemiye binip Cidde'ye gelmiş ve bir süre Mekke'de kaldıktan sonra Resulullah'a bağlılık bildirmek için Medine'ye doğru yola çıkmıştır.[55] Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Merruzahran'a geldiği zaman burada Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha'ya yetişmiştir.[56] Onların da kendisi gibi Resulullah'a biat etmek için yola çıktıklarını öğrenince üç arkadaş birleşip Medine'ye gelmiş ve Resulullah'a bağlılık bildirmişlerdir.[57]

Vâkıdî, bu üçlünün 8. yılın Safer ayında (30 Nisan 629) Medine'ye geldiklerini söyler.[58] Hatta daha detay verilerek 1 Safer'de geldiklerinden bile bahsedilmiştir.[59] Apaydın bu ta-

54 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 277.
55 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 743.
56 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 661, 744, 745, 748; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXVIII, 380; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 396; Diyârıbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 88.
57 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 278; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 31.
58 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 745.
59 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XVI, 219; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 313; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, VII, 3131; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 80.

rihin 30 Nisan 629'a tekabül ettiğini tespit etmiştir.[60] Aynı tarihi teyit eden bir başka rivayet İbnü'l-Esîr tarafından nakledilmiştir. Onun verdiği bilgilere göre Resulullah Kaza Umresi'ni gerçekleştirdiği zaman Hâlid b. Velîd korkudan şehri terk etmiştir. Resulullah onun Müslüman olmasını arzuladığı için daha önce Bedir savaşında esir düştükten sonra Müslüman olan kardeşi Velîd b. Velîd'e yazılı bir belge verip kendisine can güvenliği garantisi verdiğini bildirmiş ve İslâm'a davet etmiştir.[61] Muhtemelen bu davet ve güvence üzerine daha fazla düşmanlığı sürdürmenin anlamsız olduğuna karar veren Hâlid b. Velîd İslâm'ı kabul etmiş ve Osman b. Talha ile yola çıkmıştır.[62] İki arkadaş Merruzahran'a geldiği zaman burada Amr b. el-Âs ile karşılaşmış ve böylece üçü birlikte Kaza Umresi'nden sonra Müslüman olmuştur.

Medine'de kalan üç arkadaş yaklaşık 8 ay sonra gerçekleşecek olan fetih ordusuna (Mekke'nin fethi) katılmışlardır. Nitekim fethin ardından Resulullah Kâbe'nin içine girmek istediği zaman Osman b. Talha'yı annesine gönderip anahtarı getirmesini istemiştir.[63] Keza Hâlid b. Velîd'e de komutanlık vermiştir. Hatta onun başında bulunduğu birlik kısa süreli bri çatışma da yaşamıştır.

Rivayetlere bakılırsa Amr b. el-Âs Medine'ye gelişinin dördüncü ayında (Cemâziyelahir ayında) Resulullah tarafından

60 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 724.
61 İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 423; Muhibbuddîn et-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadra*, III, 84; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 485.
62 Vâkıdî de benzer bir mektup olayından bahseder. Ancak onun iddiasına göre mektubu Resulullah değil, daha önce Müslüman olan kardeşi Velîd b. Velîd yazmıştır. Mektupta Resulullah'ın kendisi hakkında övücü sözler sarf ettiğini hatırlatıp Müslüman olmasını istemiştir. Hâlid de çorak ve imkânları sınırlı bir memleketten çıkıp yeşili bol olan müreffeh bir yere gideceğine dair rüyalar görmeye başlamış ve bu süreçten sonra Medine'ye gelip Müslüman olmuştur. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 747.
63 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 83; Humeydî, *el-Musned*, I, 555; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 398; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 76; 'Abd b. Humeyd, *el-Muntehab*, I, 249. Kâbe'nin sadinliğini (bakım hizmetini) Osman'ın ailesi yaptığı için Resulullah onu annesine gönderip anahtarı getirmesini istemiştir. Kâbe içine girdikten sonra anahtarı yine Osman'a verince, amcası Abbâs kendilerinde kalmasını istemiş, ancak Resulullah bu konuda onun ailesinin tecrübeli olduğunu belirterek yine bu ailede kalmasını uygun bulmuştur. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 411.

komutanlığa getirilmiş ve annesinin kabilesinin yurdu olan Selâsil bölgesine gönderilmiştir.[64] Bu hadise kaynaklarda Zâtüsselâsil ismiyle anılır.

Hâlid b. Velîd'in Müslüman olmasıyla ilgili haberler de kısmen Amr b. el-Âs'ın İslâm'ı kabul etme hikâyesiyle benzerlik arz eder.[65] Onun da iki taraf arasındaki savaşlardan bıktığı, sürekli düşman korkusu ile yaşamak zorunda kalmalarından rahatsızlık duyduğu ve özellikle Resulullah'ın Hudeybiye'deki barışçı tutumuna mukabil Kureyş'in düşmanca tavır takınmasından rahatsız olup İslâm'a girmeye karar verdiği söylenir. İddiaya göre Bedir ve Uhud gibi savaşlara katılıp düşmanlıklar kazanması nedeniyle Şam tarafına giderek Hıristiyan veya Yahudi olmayı bile düşünmüştür. Hatta Acemlere sığınmayı bile tasarladığına dair haberler bulunmaktadır,[66] ancak bu bilgilerin ne derece gerçeği yansıttığı konusu tartışmalıdır.

Bir iddiaya göre Hâlid b. Velîd Medine'ye gitmeye karar verdiğini söyleyince Safvân b. Ümeyye ile Osman b. Talha onu caydırmaya çalışmış, ancak Resulullah'ın gücü karşısında ısrar etmenin anlamsız olduğunu söylemiş ve kararından vazgeçmemiştir. Bu sözlerinden etkilenen Osman b. Talha[67] da ona katılmış ve ikisi birlikte Medine'ye doğru yola çıkarken yakın dostları Safvân ise Mekke'de kalmayı tercih etmiştir. İkili Merruzahran'a geldiği zaman burada Amr b. el-Âs'a yetişmiş ve üçü birlikte Medine'ye gidip Müslüman olmuştur.[68] İddiaya göre İslâm'ı kabul edince, daha önceki düşmanlıkları hakkında Resulullah'a durumlarını sormuş, o da "İslâm kendisinden önceki günahları siler" açıklamasında bulunmuş ve endişelerini dindirmiştir.[69]

64 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 6, II, 770; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 31.
65 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 747.
66 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 746.
67 Osman b. Talha, Ümmü Seleme'nin Medine'ye hicret etmesine yardım eden ve bu nedenle onun övgüsünü kazanan insaflı isimlerden birisiydi (İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 469). Bunun yanı sıra Hendek savaşında müşriklerin sancağını taşımıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 62.
68 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 661, 744, 745, 748; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXVIII, 380; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 396.
69 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 749.

Vâkıdî'nin iddiasına göre Amr b. el-Âs ve Hâlid b. Velîd gibi önemli isimlerin Müslüman olmasından sonra Resulullah Hudeybiye Anlaşması'nın ardından Huzâa kabilesinin ileri gelenlerine mektup göndermiş, bu isimlerin Müslüman olduğunu hatırlatmış ve onları da İslâm'a davet etmiştir. Vâkıdî epey hacimli bir mektup metni naklettikten sonra, Huzâalıların cevabı hakkında herhangi bir haberden söz etmemiştir.[70] Bununla birlikte bir başka rivayette Mekke'nin fethiyle beraber bu kabilenin de İslâm'ı seçtiğini iddia etmiştir.[71] Oysa onlar baştan beri Resulullah'a yakın durmuş ve Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra açık bir şekilde anlaşma yapmışlardır. Keza bunların arasından Büreyde b. Husayb gibi samimi müminler çıkmıştır.

Kâ'b b. Umeyr ve Zâtu Atlâh Faciası

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah 8. yılın Rebiulevvel ayında Kâ'b b. Umeyr el-Ğifârî'yi yaklaşık 15 kişilik bir grupla Şam tarafına göndermiştir. Birlik Kudâa kabilesinin yurduna ait bölgedeki Zâtu Atlâh adlı su kuyusunun yanında dinlenirken baskına uğramış ve birisi hariç tamamı şehit düşmüştür.[72]

İbn İshâk (ö. 151/768) isnadlı rivayette tamamının şehit edildiği söylenir.[73] Vâkıdî'nin (ö. 207/823) naklettiği rivayetteki detaya göre kabilenin gözcüsü birliği fark edip sayılarının az olduğunu haber verince, hazırlanıp baskın yapmışlardır. İbn Hibbân (ö. 354/965) burada Kudâa kabilesine mensup çok sayıda kişinin toplandığını, heyetin onları İslâm'a davet ettiğini, ancak reddedip saldırıyı gerçekleştirdiklerini söylemiştir.[74] İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) isnadlı rivayette de kafilenin onları İslâm'a davet etmesi üzerine saldırıya uğradıklarından bahsedilmiştir.[75] Vâkıdî bu bilgileri verirken kur-

70 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 749-50.
71 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 789.
72 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 752.
73 Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, IV, 363.
74 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 31.
75 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 357; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, II, 5.

tulan kişinin adını zikretmemiş, ancak bazı rivayetlerde bu şahsın Kâ'b b. Umeyr olduğundan bahsedilmiştir.[76]

Rivayetlere bakılırsa baskın 8. yılın Rebîulevvel ayında gerçekleşmiştir.[77] Halîfe b. Hayyât[78] (ö. 240/855) ve İbn Habîb'e[79] (ö. 245/860) göre bu birlik 6. yılda gönderilmiştir. Ancak 8. yılda gönderildiği anlaşılmaktadır. Apaydın bu olayın Rebîulevvel 8 (29 Mayıs-27 Haziran 629) tarihinde vuku bulduğunu tespit etmiştir.[80]

Birliğe Ğifâr kabilesinden Amr b. Kâ'b rehberlik ediyordu. Taberî'nin (ö. 310/923) ifadelerine bakılırsa birliğin tebliğ amaçlı olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim heyet üyeleri Sedûs önderliğindeki kabile mensuplarını İslâm'a davet etmiş ancak reddettikleri gibi heyete saldırıp tamamını öldürmüşlerdir.[81] Bu olay bir anlamda müteakip süreçte yaşanacak olan Şam bölgesindeki gelişmelerin ön temeli niteliğindedir. Nitekim iki ay sonra Mu'te savaşı (27 Temmuz-24 Ağustos 629) patlak vermiştir.[82] Kimi tarihçiler bu olaya işaret etmiş ve Mu'te savaşının Zâtu Atlâh faciasından hemen sonra meydana geldiğini söylemiştir.[83] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bu hadiseden sonra Resulullah'ın minber edindiğini, ardından Mu'te ordusunu düzenlediğini söylemiştir.[84]

Gelişmelere bakılırsa Resulullah Zâtu Atlâh olayına misilleme için Zeyd b. Hârise önderliğinde bir ordu göndermiş, ancak bu ordu beklenmedik bir şekilde Bizans destekli Arap kuvvetleri ile karşılaşarak Mu'te savaşı patlak vermiştir. Kimi yorumlara göre Resulullah bu savaşta şehit düşen Zeyd b. Hârise'nin öldürülmesine misilleme olarak oğlu Üsâme'yi

76 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 29; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 317.
77 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 752; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 67; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1323.
78 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, I, 79.
79 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 120.
80 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 724.
81 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 29; Ebû 'Avâne, *el-Mustehrac*, IV, 363; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 142.
82 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 628.
83 Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, IV, 230.
84 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 316-18.

göndermek için hazırlıklar başlatmış, ancak vefat edince bu orduyu Hz. Ebû Bekir sevk etmiştir. Hatta onun başlattığı bu girişim İslâm fetihlerinin ön temelini oluşturmuştur. Üsâme'nin misilleme için hazırlandığı yorumu olayların akışına uysa da, misilleme için Resulullah'ın yaklaşık iki yıl beklemesinin izahı yoktur. Zira benzer saldırı durumlarında hiç vakit kaybetmeden karşı hamlede bulunurken, Üsâme'yi böylesine uzun bir süre sonra misilleme için gönderdiği iddiası bize göre ikna edici değildir. Kanaatimizce bu girişim bölgedeki kabilelere yönelik tebliğ faaliyetlerinin bir parçası olarak görülebilir. Nitekim Hz. Ebû Bekir de Resulullah'ın bu hedefi doğrultusunda bölgeye ordular sevk etme kararı almıştır.

Şüca' b. Vehb'in es-Siyy Seriyesi

Resulullah 8. yılın Rebîulevvel ayında Şüca' b. Vehb el-Esedî'yi es-Siyy bölgesinde yaşayan Hevâzin kabilesinden bir topluluk üzerine göndermiştir.[85] Seriyenin gönderiliş tarihi konusunda herhangi bir isnadlı rivayet yoktur. Tespitlerimize göre Vâkıdî'nin verdiği tarihin aynısını Taberî[86] (ö. 310/923) ve İbn Manzûr[87] (ö. 711/1311) da tekrarlamıştır.[88]

Vâkıdî birliğin 15 gün sonra ganimetlerle döndüğünü söylemiş, ancak es-Siyy bölgesinde hangi kabile üzerine gönderildiğini belirtmemiştir. Buna mukabil öğrencisi İbn Sa'd bu topluluğun Benû Âmir mensupları olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca burayı el-Me'din ile Rukbe arasında kalan ve Medine'ye 5 gece[89] uzaklıkta bulunan bir yer olarak tanımlamıştır.[90]

Şüca' b. Vehb emrindeki 24 arkadaşıyla yola çıkmış ve hedef bölgesine vardığı zaman gece baskınıyla çok sayıda ganimet ele geçirip kayıpsız Medine'ye dönmüştür. Humus payı çıkarıldıktan sonra her bir nefere 15'er deve düştüğü söylenir. Ayrıca çok sayıda koyun ele geçirildiği ve 10 koyunun bir

85 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 753.
86 Taberî, *et-Târîh*, III, 29.
87 İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 200.
88 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 316; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XXI, 50.
89 Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, IV, 96.
90 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 118, III, 88; İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 31.

deveye tekabül edecek şekilde paylaştırıldığına dair haberler aktarılmıştır.[91]

Rivayete göre birliğin esir ve ganimetlerle dönmesi üzerine kabile mensupları Medine'ye gelip İslâm'ı kabul etiklerini belirtmiş ve esirlerin serbest bırakılmasını istemiştir. Resulullah da onların bu taleplerini gerçekleştirmiş ve esirleri iade etmiştir. İddiaya göre Şüca' b. Vehb bunlar arasında yer alan alımlı bir kızı kendi payına ayırmış ve kadın da ailesiyle dönmek istemeyince onun eşi olarak kalmıştır. Şüca' b. Vehb, Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen Yemâme savaşında şehit düştüğü zaman bu kadının da yanında olduğu söylenir.[92]

Mu'te Savaşı

Mu'te savaşı Şam bölgesinde meydana gelen önemli gelişmelerden birisidir. Burası Filistin yakınlarındaki Belkâ' mevkiinde bir yerleşim birimi olarak tanımlanmıştır.[93] Siyerciler ve tarihçiler Mu'te savaşıyla Zâtu Atlâh olayı arasında ilişki kurmuşlardır. Vâkıdî ve İbn Sa'd bu hadise ile Mu'te olayını peş peşe anmış ve her ikisi arasında yaklaşık bir aylık bir zaman dilimi olduğuna işaret etmişlerdir. Taberî, de Zâtu Atlâh'ta yaşanan faciadan iki ay sonra saldırının yapıldığı bölgeye Resulullah'ın Mu'te ordusunu gönderdiğini söylemiştir.[94] Bu veriler Mu'te ordusunun aslında Zâtu Atlâh baskınına misilleme amacıyla düzenlendiğini ortaya koymaktadır.

Hayber'in fethinden sonra elde edilen büyük başarı, Zâtu Atlâh olayıyla gölgelendiği gibi ziyadesiyle moralleri de bozmuştu. Resulullah bu saldırıyı karşılıksız bırakmamak için vakit kaybetmeden hazırlıklara girişmiş ve toplanan orduyu Zeyd b. Hârise'nin emrine verip cepheye göndermiştir. Şunu da hatırlatalım ki, Zâtu Atlâh olayının yanı sıra, Resulullah'ın elçisinin öldürülmesi, bir başka elçi olan Dıhye b. Halife el-Kelbî'nin gasp edilmesi gibi gelişmeler de, başarılı geçen birçok seriyeden sonra Müslümanların bölgedeki prestijini sarsmıştı.

91 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 754; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 118.
92 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 754; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, II, 79.
93 Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, III, 132.
94 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 36.

Resulullah âdeta bu civardaki kabilelere karşı gövde gösterisinde bulunmak ve anılan facianın olumsuz izlerini silmek adına güçlü bir ordu oluşturup 15 kişilik heyetin saldırıya uğradığı bölgeye sevk etmiştir. Hazırlanan ordunun Kelb kabilesine mensup olan Zeyd b. Hârise'nin emrine verilmiş olması son derece dikkat çekicidir. Zira baskın bu kabilenin yurdunda yaşanmıştı. Resulullah aynı kabile kökenli olan Zeyd'i göndererek bir anlamda diplomatik bir mesaj vermiş gibidir.

Urve b. Zübeyr[95] ve İbn Şihâb ez-Zührî[96] bu ordunun sekizinci yılın Cemaziyelevvel ayında gönderildiğini söyler. Aynı tarih diğer kaynaklarca da zikredilmiştir.[97] Sonuç itibarıyla ordunun bu ayda gönderildiği konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Apaydın ordunun 8. yılın Cemaziyelevvel ayında gönderildiğine atıf yaptıktan sonra, bu tarihin 27 Temmuz-24 Ağustos 629'a denk geldiğini tespit etmiştir.[98] Mekke'nin fethinin de yine bu yılın Aralık ortalarında (16 Aralık) vuku bulduğu bilgisi dikkate alınırsa, Mu'te savaşının fetihten yaklaşık dört ay önce gerçekleştiği sonucuna gidilir. Sonuç olarak Zâtu Atlâh olayıyla beraber başlayan mücadele Mu'te ile devam etmiş ve bu süreç ileride başlayacak olan İslâm fetihlerinin ön temelini oluşturarak Bizans'la mücadeleye dönüşmüştür.

Vâkıdî, Mu'te ordusunun düzenlenmesi ile ilgili haberlerden bahsederken Resulullah elçisi Hâris b. Umeyr el-Ezdî'nin Gassânî kabilesinden Şurahbil b. Amr tarafından öldürüldüğüne değinmiş ve bu cinayetin Resulullah'a çok ağır geldiğini zikrederek bir anlamda Mu'te ordusunun düzenlenmesinin sebebi olarak göstermiştir.[99] İbn Hişâm da aynı gerekçeden bahsetmiştir.[100] Mu'te ordusu içinde yer alan Avf b. Mâlik isnadlı bir rivayette de, Kudâa'dan ve diğer bazı kabilelerden bir grup Hıristiyan Arap'la karşılaşıldığına işaret edilerek ordu-

95 İbn Hişâm, *es-Şîretu'n-Nebevîyye*, II, 373.
96 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIII, 184.
97 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119, III, 491.
98 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 628.
99 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755.
100 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 373

nun Kudâa kabilesinin bulunduğu bölgeye gönderildiği detayına işaret edilmiştir.[101]

Bir rivayette "Ordu henüz Hâris b. Umeyr'in öldürüldüğü yere ulaşmamışken, bölge halkı üzerlerine ordu geldiğini haber almıştı." ifadelerine yer verilmiştir. Hatta önceden gözcüler görevlendirip muhtemel bir baskına uğramamak için tedbirli davrandıklarından ve hazır kıta olarak bir orduyu beklettiklerinden söz edilmiştir. Gassânî kabilesinden Şurahbil b. Amr da bu orduya komutan tayin edilmiştir. Şurahbil, kardeşlerinden Sedûs b. Amr ile Veber b. Amr'ı da gözcü olarak görevlendirmiş, ancak Sedûs yakalanıp öldürülmüştü.[102]

Bir başka rivayette de Mu'te ordusunun Hâris b. Umeyr'in öldürüldüğü yere kadar gönderildiği bilgilerine yer verildikten sonra "Karşılaştığınız toplulukları İslâm'a davet edin. Şayet size karşı koyarlarsa onlarla savaşın."[103] talimatının verildiğinden bahsedilmiştir. Bütün bunlar Mu'te ordusunun hangi saiklerle bölgeye gönderildiğine dair belli bir ipucu oluşturabilecek karinelerdir.

Resulullah diğer seriyelere oranla daha güçlü bir ordu hazırlamış, ancak belli ki bu girişimin büyük felakete dönüşeceğinin farkında değildi veya ciddi bir direnişle karşılaşacağını düşünmemişti. Bir iddiaya göre Curf'ta toplanan orduyu göndereceği zaman, Yahudi Nu'mân b. Finhas gelip ordunun bir tehlikeyle karşılaşabileceği uyarısında bulunmuştur. O geldiği zaman Resulullah Zeyd b. Hârise'yi komutan olarak görevlendirmiş, şehit düşmesi durumunda Ca'fer b. Ebî Talib'in komutayı devralacağını, onun da şehit düşmesi durumunda Abdullah b. Revâha'nın komutan olacağını belirlemişti.[104]

101 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 768.
102 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 759-60.
103 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
104 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 373. Taberî'de yer alan bir rivayete göre Zeyd'in birinci sırada komutan atanması üzerine, Ca'fer gönül koymuş ve kendisinden üstün tuttuğunu dile getirmiş, hatta "Şayet onu benim önüme geçirirsen bu sefere çıkmam" diye de tepki göstermiştir. Resulullah da gönlünü almış ve sefere çıkmaya ikna etmiştir. Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 40-41.

Hatta onun da şehit düşmesi durumunda "İçinizden birisini ittifakla komutan seçersiniz" diye uyarıda bulunmuştur.[105]

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah orduyu sevk ederken, son nasihatleri yapacağı zaman Nu'mân b. Finhas, "Bu saydığın isimlerin hepsi öldürülecek" diye bir iddia ortaya atmıştır. Hatta bu şahsın Zeyd'e dönerek "Ey Zeyd! Vasiyetini yap. Zira bir daha Muhammed'e dönemeyeceksin" dediği söylenir.[106]

Resulullah orduyu gönderirken önemli nasihatlerde bulunmuştur. Kaynaklarda oldukça hacimli sayılabilecek nasihat içerikli metinler nakledilmiştir. Ancak hemen belirtelim ki, irticalen yapılan konuşmanın aynısının aktarılması mümkün değildir. Dolayısıyla bunların tahmini muhteva olduğunu ve süreç içinde kapsamlarının zenginleştirildiğini göz ardı etmemek gerekir. Bu hususu dile getirmekle birlikte yine de fikir verebileceği düşüncesiyle Vâkıdî'nin naklettiği kapsamlı bir rivayeti iktibas edeceğiz. Onun iddiasına göre Resulullah komutan Zeyd ve ordusuna şu uyarılarda bulunmuştu:

> Allah'ın adıyla ve onun yolunda gazaya çıkın ve müşriklerle savaşın. Zulüm yapmayın, ganimetten zimmetinize mal geçirmeyin ve çocukları öldürmeyin. Düşmanla karşılaştığınız zaman onları üç şeye davet edin. Bunlardan hangisini tercih ederlerse kabul edin ve onlardan elinizi çekin. (Ey Zeyd!) Onları önce İslâm'a davet et. Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlardan elini çek. Sonra onları muhâcirlerin yurduna hicret etmeye çağır. Kabul ederlerse muhâcirlerin bütün haklarına sahip olurlar. Keza onların sorumlu oldukları her şeyden de sorumlu olduklarını hatırlat. Şayet İslâm'ı seçip kendi yurtlarına kalmayı tercih ederlerse, bedevi statüsünde Müslüman olacaklarını hatırlat.[107] Onlar hakkında

105 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
106 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 756.
107 Anılan iddianın tamamen mizansen olduğunu hatırlatalım. Zira Resulullah Medine'de belli bir güce ulaştıktan sonra gelip bağlılık bildiren veya İslâm'ı kabul eden kabilelerin hicret etmesini istememiştir. Nitekim bulundukları yerde kalabileceklerini söylediğine dair birçok örneğe kabilelerle ilişkiler bahsinde değinilmiştir. Nitekim Cüheyne kabilesi mensupları hicret etmeyi düşündüğü zaman yurtlarında kalabileceklerini söylemiştir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 252; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*,

Allah'ın hükümleri gerçekleşecektir. Şayet Müslümanlar ile cihada katılmazlarsa, ganimetten pay alamazlar. Şayet İslâm'a girmeyi reddederlerse onları cizye vermeye davet et. Şayet bunu kabul ederlerse sen de kabul et ve onlardan elini çek. Şayet reddederlerse Allah'tan yardım iste ve onlarla savaş. Bir kale veya şehrin halkını kuşatırsan ve onlar senden Allah'ın hükmü ile hükmetmeni isterlerse, bunu kabul etme ve onları kendi hükmünü kabul etmeye zorla. Çünkü sen onlar hakkında Allah'ın hükmünü uygulayıp uygulamayacağını bilemezsin. Bir kale veya şehrin halkını kuşatacak olursan ve senden Allah ve Resulü'nün güvencesini isterlerse onlara Allah ve Resulü'nün zimmetini verme. Fakat onlara kendi zimmetini, babanın ve arkadaşlarının zimmetini ver. Çünkü kendinizin ve babanızın zimmetine ihanet etmeniz, Allah ve Resulü'nün zimmetine ihanet etmenizden daha hayırlıdır.[108]

Hemen hatırlatalım ki bu rivayeti benimseyip doğru kabul ettiğimizden değil, sadece fikir vermesi amacıyla nakletmiş bulunmaktayız. Üstelik muhtevasında birçok çelişki ve problem olduğunu da hatırlatalım. Özellikle rivayetin yarıdan sonraki kısmının tamamen düzmece olduğunu ve Resulullah'ın öğretisine aykırılık teşkil ettiğini belirtelim. Örneğin cizyeden söz edilmekte, oysa cizye ayeti Mu'te'den sonraki Tebûk seferi sürecinde nazil olmuştur. Dolayısıyla iddiaların ciddiye alınabilecek nitelikte olmadığı için detay açıklama yapmayı gerekli görmüyoruz. Bunun yanı sıra daha sınırlı bir nasihat metninden de bahsedilmiştir. Yine Vâkıdî'nin naklettiği bir başka rivayette Resulullah'ın şu uyarıları yaptığı söylenir:

Allah'ın adıyla gazaya çıkın. Onun düşmanlarıyla ve Şam'daki düşmanlarınızla savaşın. Şam'da inzivaya çekilmiş ve kiliselerde ibadet eden adamlar bulacaksınız. Onlara karışmayın. Bir de şeytana uşaklık yapan bazı din adamlarını göreceksiniz. Onların başında şeytanın yuvaları vardır. O yuvaları kılıçlarla dağıtın. Kadınları, çocukları ve yaşlıları öldürmeyin. Hurmaları ve ağaçları kesmeyin, evleri yakmayın.[109]

I, 251). Buna mukabil biat edenlerin samimi olup olmadıklarını dikkate alarak "Hicret biatiyle mi, yoksa bedevî biatine göre mi biat edeceksiniz?" diye sormuş ve bu muhtevada biat almıştır (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 261). Muhtemelen bu tür haberler anılan iddiaya dönüştürülmüştür.

108 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 757.

109 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 758.

Referans verdiğimiz bu rivayetin de sonradan oluşturulmuş kurgu olduğunu muhtevasından anlamak hiç de zor değildir. Dikkat edilirse benzer muhtevadaki nasihatler Hz. Ebû Bekir tarafından Şam bölgesine gönderdiği ordu komutanlarına yapılmış iddialar olarak da sunulmuştur.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah Zeyd'e beyaz bir sancak vermiş ve onun önderliğinde orduyu sevk etmiştir.[110] Bir rivayete göre Abdullah b. Revâha ordu yola çıktıktan sonra geri kalmış, Resulullah sebebini sorunca, beraber Cuma namazını kılmak istediğini söylemiş, ardından namazı kılıp arkalarından yetişmiştir. Bu detay dikkate alınırsa, Ordunun Cuma gününden önce yola çıktığına dair bir yorum yapılabilir, ancak hangi Cuma olduğu konusu net değildir.[111]

Anlatılanlara bakılırsa Abdullah b. Revâha ayrılacağı zaman Resulullah'tan kendisine nasihat etmesini istemiş, o da şu öneride bulunmuştur: "Yarın bir beldeye varacaksınız. Orada secde azdır, secdeyi çoğaltın." İbn Revâha biraz daha fazla nasihatte bulunmasını isteyince, Hz. Peygamber Allah'ı zikretmesini önermiş. Tekrar isteyince Resulullah "Bıkmadın mı?" bağlamında bir karşılık vererek şu öneride bulunmuştur: "On kötülük bile yapsan bir iyilik yapmaktan geri durma." Bu öneriden sonra İbn Revâha bir daha talepte bulunmamıştır.[112] İbn Hişâm da Abdullah b. Revâha'nın büyük bir samimiyet ve teslimiyetle bu orduya katıldığına atıf yaptıktan sonra[113] şu ayeti okuduğunu iddia etmiştir:

(Ey kâfirler!) İstisnasız hepiniz cehennemi boylayacaksınız. Bu, Rabbinizin kesinleşmiş hükmüdür.[114]

Zeyd b. Hârise önderliğindeki ordu Vâdilkura'ya geldiği zaman burada üç gün kadar konaklamış ve ihtiyaçlarını tedarik etmiştir. Ardından Filistin yakınlarındaki Ma'ân'a doğru yol

110 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
111 Tayâlisî, *el-Musned*, IV, 418; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, III, 266.
112 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 758.
113 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 373; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 37.
114 Meryem 19/71.

almıştır.[115] İddiaya göre o sırada Gassânîler, ordu gönderildiğini haber alıp gerekli hazırlıklara başlamış ve yeterince önlem almışlardır.[116]

Taberî de ordunun önce Filistin bölgesindeki Ma'ân'a, ardından Belkâ' yakınlarındaki Meâb'a geldiğini söylemiştir. Belkâ ve Meâb civarında yaşayan Behrâ, Vâil, Bekr, Lahm ve Cüzâm gibi kabileler önceden bilgi edindikleri için gerekli hazırlıkları yapmış ve güçlü bir ordu oluşturmuşlardı. Bu ordunun komutanlığını Belî kabilesinden Mâlik b. Râfile'nin yaptığı iddia edilmiştir.[117] Ayrıca Gassânîler ve Bizans destekli orduların da iştirakiyle beraber, güçlü bir savunma hattı oluşturulmuştur. Vâkıdî ve İbn Hişâm bu ordunun 100.000 kişi civarında olduğunu iddia ederek hayli abartılı sayı vermiştir.[118] Ancak o dönemin şartlarında böylesine güçlü bir ordu hazırlamak mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda çok çok az miktardaki birliğin bu devasa orduya karşı mücadele etmesi de ihtimal dışıdır.

İddiaya göre Zeyd, Ma'ân'da iki gece konaklamış ve o sırada birleşik Arap ordusunun muazzam bir güç oluşturup Meâb'da toplandıklarını öğrenmiştir. Güçlü bir ordu ile karşı karşıya kaldıklarını öğrenen sahabe arasında ciddi bir tedirginlik yaşandığından bahsedilmiştir. Kimisi geri çekilmeyi, kimisi ise Resulullah'a haber verip takviye kuvvet istemeyi önermiş, aksi hâlde mücadeleye girmemeleri gerektiği yönünde görüşler ileri sürmüşlerdir.[119]

Çatışma ve Bozgun

Düşman ordusunun gücü karşısında ashap arasında korku ve tereddütler artınca, Abdullah b. Revâha askerin cesaretini artırıcı ve onları teşvik edici konuşmalar yapmıştır. Onların kalabalık oluşunun gözlerini korkutmaması gerektiğini, daha

115 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375.
116 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
117 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 37.
118 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 760; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
119 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 37.

önce de nice kalabalık toplulukların mağlup olduklarını hatırlatmış ve inanıp samimi bir şekilde mücadele ettikleri sürece Allah'ın yardımının kendileriyle beraber olduğunu vurgulamıştır. Bu konuşmanın ardından mücadeleye devam kararı alınmıştır. Bazıları ise Bedir savaşını hatırlatarak sayıca az olsalar da, inanıp sebatkâr bir şekilde mücadele ettikleri takdirde yine galip geleceklerini söyleyerek bu fikri desteklemiştir. Ancak içlerinden bir grup ısrarla Resulullah'a haber gönderilmesini ve ondan gelecek talimata göre hareket etmelerini önermiştir. Hatta "Ya bizi geri çağırır ya da takviye birlikler gönderir" gibi sözlerle mevcut şartlarda mücadeleye girilmemesi uyarısında bulunmuştur. Buna mukabil Abdullah b. Revâha'nın başını çektiği grup ısrarla düşmana karşı koymaktan yana tavır almıştır. Onun konuşmalarından sonra saldırı gelmesi durumunda kesin olarak mücadele etme kararı alınmıştır.[120]

Tartışmalardan sonra Zeyd b. Hârise iki gün kadar kaldığı Ma'ân'dan hareket ederek Filistin yakınlarındaki Belkâ'ya doğru ilerlemiştir. Buradaki el-Mesârif denen köye geldiği zaman Bizans destekli Arap ordular ile karşılaşmıştır. Güçlü bir orduyla karşılaşmaları üzerine saldırmak yerine, Mu'te olarak isimlendirilen köye doğru çekilmeye karar vermiştir. İddiaya göre düşmanın saldıracağını tahmin eden Zeyd, Benû Uzre kabilesinden Kutbe b. Katâde'yi ordunun sağ kanadının başına getirmiş, ensârdan Abâye b. Mâlik'i de sol kanatta görevlendirmiştir.[121] Bayrağı eline alan Zeyd orduya öncülük yaparak düşman üzerine saldırmış, ancak ilk hamlede aldığı darbeyle şehit düşmüştür. Onun ardından ikinci komutan Ca'fer b. Ebî Talib bayrağı devralmıştır. İddiaya göre atından inip savaşmış,[122] bir rivayete göre ise kaçmaması için atının ayaklarını bağlamıştır. Düşmana hamle yaptığı zaman karşı saldırı üzerine geri çekilirken şiddetli bir kılıç darbesiyle yere düşmüştür.[123]

120 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 760.
121 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 39; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 113; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 483; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 278.
122 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 213.
123 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 39.

İbn Sa'd aldığı darbe nedeniyle cesedinin iki parçaya ayrıldığını söylemiş ve defnedilirken cesedinin bir parçasında 30'dan fazla yara izinin bulunduğunu iddia etmiştir. Hatta 70'e kadar yara bulunduğundan da bahsetmiştir. Onun ardından sancağı Abdullah b. Revâha almış, ancak o da kısa sürede şehit düşünce ordu bozguna uğramış ve kontrol tamamen kaybolmuştur.[124]

İbn Âsâkir'in verdiği bilgilere bakılırsa İslâm ordusu Ürdün tarafına yönelmişken Bizans destekli Arap ordularının saldırısı üzerine bozgun yaşanmış ve ani baskın nedeniyle hiçbir mukavemet gösterilememiştir. Diğer bir deyişle ilk saldırı karşı taraftan gelmiştir. Saldırı ile beraber ilk şehit düşenlerden birisi komutan Zeyd b. Hârise olmuştur. Ardından Ca'fer b. Ebî Talib[125] ve üçüncü sırada da Abdullah b. Revâha bayrağı devralmış, ancak üçü de peş peşe şehit düşünce[126] İslâm ordusu tamamen dağılmıştır.[127]

Vâkıdî, Mu'te ordusunun 3.000 kişilik bir kuvvetten oluştuğunu söylemiş,[128] ancak bu orandaki bir kuvvetin çok kolay bir şekilde çözülmesi fazla inandırıcı gözükmemektedir. Dile getirdiğimiz bu detay Mu'te'de mücadele eden İslâm ordusunun aslında böylesine ciddi bir güçle karşılaşılacağını beklemediğini akla getirmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah daha önce gönderilen birliklerden farklı olarak biraz daha kalabalık bir seriye göndermiş, ancak bu ordu beklenmedik bir şekilde kalabalık orduyla karşılaşınca kolayca çözülmüştür. Nitekim İslâm ordusu karşılarında güçlü bir ordu görünce Resulullah'a haber verip geri dönmeyi bile düşünenler olmuştur.

Zaten tereddütlü ve tedirgin bir şekilde savaşa başlayan ordu, peş peşe üç komutanın şehit düşmesiyle birlikte ta-

124 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 40.
125 Vâkıdî, onun şehadetiyle ilgili haberlerden bahsederken, aldığı kılıç darbesiyle ortadan ikiye bölündüğünden ve üzerinde 30'dan fazla ok ve kılıç darbesinin bulunduğunu ifade eder. Hatta 60'a kadar yara aldığına dair iddiaları da zikreder. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 761.
126 Saîd b. Mansûr, *es-Sunen*, II, 345; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 201.
127 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 762; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 378-79.
128 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 756.

mamen çözülmüştür.[129] Öyle ki, düşen sancağı bile alacak kimsenin ortaya çıkamadığından söz edilmiştir. İbn Sa'd'ın anlatımına göre sahabe daha önce yaşanmamış bir bozguna uğramıştı. Can havliyle kaçışırken iki kişinin bile bir arada görülmediğinden bahsedilmiştir. Ortada kalan sancağı ensârdan Sâbit b. Erkâm'ın alıp Hâlid b. Velîd'e verdiği ve böylece dağılan birliklerin onun etrafında toplandıkları söylenir.[130] Ancak tekrar toparlanma imkânı olmadığı için Hâlid sağ kalanları bir araya getirerek Medine'ye dönmüştür.[131]

Geleneksel yorumlarda dağılan orduyu Hâlid b. Velîd'in toparladığı ve emniyetli bölgeye çektiği söylenir. Hâlid'in orduyu geri çekmesi kimi yorumlarda savaştan kaçış olarak yorumlanmıştır. Ancak kimisi ısrarla kaçış olmadığını söylemiştir. Örneğin Yahya b. Abbâd'ın babasından menkul bir rivayette Abdullah b. Revâha'nın şehit düşmesinden sonra sancağın ortada kaldığı, Müslümanlarla müşriklerin karmakarışık olduğu, bu sırada sancağı Hâlid'in kaptığı ve dağılmış hâldeki müminleri topladığı ve bu şekilde görülmemiş bir hezimet yaşandığı yönünde bilgiler aktarılmıştır.[132] Oysa sancağı Hâlid değil, ensârdan Sâbit b. Erkâm almış, önce ensârın ismini zikrederek "Bana gelin ey insanlar!" diye haykırıp dağılanları etrafında birleşmeye çağırmış, başıboş kalan birlikler yavaş yavaş onun yanında toplanınca, oy birliğiyle sancak Hâlid b. Velîd'e verilmiş ve onun öncülüğünde emniyetli yere çekilen birlikler Medine'ye dönmüştür.[133]

Kimi yorumlara göre Hâlid bayrağı devraldıktan sonra bir müddet daha savaşıp sonra geri çekilmiştir. Ancak korkunç bir hezimet yaşandığı için orduyu geri çekmeye çalışırken de, ciddi bir bozgun yaşanmıştır. O sırada Kutbe b. Âmir'in kaçan birlikleri durdurabilmek için "Ey insanlar! Kaçmayın, gelen bir insanın öldürülmesi, kaçarken öldürülmesinden çok daha evladır" diye çağrıda bulunduğu rivayet edilmiştir. An-

129 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 377-78.
130 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 40.
131 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
132 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 763, 764.
133 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 379; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.

cak kimse dönüp arkasına bile bakmamış ve bütün birlikler tamamen dağılmıştır.[134] Bir başka iddiaya göre ise Hâlid, bayrağı devralınca derhal orduyu geri çekmiş,[135] ardından toparlanıp dönme kararı almıştır.[136]

Ordunun savaştan kaçmasının üstünü örtebilmek için türlü senaryoların kurgulandığını hatırlatalım. İddiaya göre Hâlid birlikleri toparlayınca sağ kanattakileri sola, sol kanattakileri ise sağa geçirmiş, ayrıca arkadaki birlikleri öne, öndeki birlikleri de arkaya alarak düşmanı şaşırtmış ve bu taktikler takviye birliklerin geldiği izlenimi verdiği ileri sürülmüştür.[137] İbn Sa'd'ın iddiasına göre bu sayede düşman kuvvetlerine görülmemiş bir hezimet bile yaşatılmıştır.[138] Oysa savaşlarda başa miğfer, vücuda zırh giyilirdi. Bu giysiler âdeta tek tip elbiseyi andırır. Dolayısıyla iddia edildiği gibi bir değişiklik yapılsa bile bunun düşman tarafından fark edilmesi mümkün değildir. Nitekim Vâkıdî de bu iddiaya inanmamış olacak ki, Hâlid'in insanları mağlup olmuş bir şekilde geri çektiğine dair görüşün daha doğru olduğunu belirtmiştir.[139]

Ordunun Medine'ye Dönmesi

Mu'te ordusu Medine'ye dönmeden önce bozgun haberi alınmıştı. Ordunun şehre yaklaştığının öğrenilmesi üzerine halk el-Cürf mevkiine kadar gidip yollara dökülmüş ve onları karşılamıştır. Ancak buruk bir karşılama olmuştur. Hatta mağlup bir ordu olarak geldikleri için çoğu onları ayıplamış ve tahkir etmiştir. Kimisi savaştan kaçtıklarına atıfla "kaçaklar" diye seslenmiş ve tahkir etmek için yüzlerine toprak atmıştır. Resulullah yapılanlara engel olmaya çalışmış ve onları güzellikle karşılamayı önermiştir.[140] Hatta "Onlar kaçak değil, yakında hamle yapacak kişilerdir" mealinde açıklamalarla, Mu'te ashabına sahip çıkmıştır.[141]

134 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 763.
135 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 379.
136 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 41.
137 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 764.
138 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 120.
139 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 764.
140 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 42.
141 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 382; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 120.

Benzer haberleri nakleden Vâkıdî, Medine halkının Mu'te ordusunu çok kötü bir şekilde karşıladığını söylemiştir. Hatta hiçbir ordunun onlar kadar tahkir edilmediğine dikkat çekmiştir. Kimi kadınlar eşlerini eve almayıp "Neden öldürülen arkadaşının yanına dönmüyorsun?" diye onları aşağılamıştır. Halkın aşırı ayıplaması üzerine evlerine girenin bir daha toplum yüzüne çıkamadığı söylenir. Mu'te ordusunun bu derece aşağılanması üzerine Resulullah devreye girmiş ve "Siz kaçmadınız, Allah yolunda hamle üstüne hamle yaptınız" gibi açıklamalarla onlara destek olmuştur.[142] Halkın aşağılayıcı sözlerinden Hâlid de nasibini almıştır. Çoğu onu da savaştan kaçmakla suçlamıştır. Hatta kendisini uğursuz sayanlar bile olmuştur.[143]

Bir rivayete göre maruz kaldığı toplumsal baskı nedeniyle evinden dışarı çıkamayan Seleme b. Hişâm b. Muğîre evinden çıkamadığı için Resulullah'ın eşi Ümmü Seleme onun eşine uğramış ve "Seleme b. Hişâm nerelerde, hastalığı mı var? Bir süredir göremiyorum" deyince, eşi "Hayır, hasta falan değil, ancak dışarı çıktığı zaman insanlar onu 'kaçaklar' diye ilzam ettiği için evinden çıkmıyor. Onların tahkir ve tazyiflerine maruz kalmamak için evinde oturmayı tercih ediyor" mealinde açıklama yapmıştır.[144]

Ebû Hureyre isnadlı bir rivayette de, "Biz dışarı çıkınca istemediğimiz kadar azar işitirdik. Bu hususta benimle birisi arasında bir tartışma yaşanınca bana 'Mu'te günü kaçışın hariç' mealinde bir söz kullanınca ne diyeceğimi bilemedim" ifadelerine yer verilmiştir.[145] Medine halkı bir taraftan Mu'te'de şehit düşenlere üzülüp ağıt yakarken bir taraftan da sağ salim dönenleri suçlayıp yenilgiyi kabullenmemişti. Mağlubiyetin hüznü ve can kayıplarının yaşanması hemen her evde matem havası estirmiştir. Hassân b. Sâbit gibi şairler Mu'te şehitleri hakkında yürek burkan mersiyeler dillendirmiştir.[146]

142 Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 765.
143 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 764.
144 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 765; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 383; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 42.
145 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 765.
146 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 384-88.

Ca'fer'in Şehadetine Dair Haberler

Mu'te bozgunuyla ilgili haberler arasına çeşitli efsaneler karıştırılmıştır. Örneğin Resulullah'ın gözünün önünden perdenin kalktığı ve savaş alanını gördüğü, peş peşe hayatını kaybeden komutanların şehadetine tanık olduğu gibi iddialar bunlardan bazılarıdır.[147] Benzer rivayetler İbn Hişâm tarafından da nakledilmiş ve Resulullah'ın Zeyd, Abdullah b. Revâha ve Ca'fer'in şehadetine tanık olduğu gibi yorumlar yapılmıştır.[148] Hâlbuki bozgun haberi ordu henüz gelmeden önce Medine'ye ulaşmıştır. Nitekim Ca'fer b. Ebî Talib'in şehadetiyle ilgili bilgiler aktaran Vâkıdî "Ca'fer b. Ebî Talib'in ölüm haberi geldiği zaman" ifadelerini kullanmış ve gaipten değil, haberci vasıtasıyla bu bozgunun öğrenildiğini belirtmiştir.[149] Taberî de benzer bir açıklama yapmış ve "Ca'fer'in şehit düştüğü haberi geldiği zaman" ifadelerini kullanmıştır.[150] İbn Sa'd da savaşa katılan sahabilerin birisinin anısına dair haberlerden bahsederken "Gelip şehit olanları ve yaşananları Resulullah'a anlattım" ifadelerini aktarmıştır.[151]

Resulullah amcasının oğlu Ca'fer b. Ebî Talib'in ölümünü duyduğu zaman hayli üzülmüş, hemen onun evine giderek eşi Esmâ bnt. Umeys'i ziyaret etmiştir. Onun hüzünlü hâlinden olumsuz bir haberin olduğunu anlayan Esmâ, sebebini sorunca eşi Ca'fer'in şehit düştüğünü öğrenmiştir. Eşini kaybeden Esmâ feryat figan edip göğsünü dövmeye başlayınca, Resulullah onu teselli edip nazikçe uyarmış ve bir taraftan da yetim kalan iki çocuğunu kucağına alıp sevmiş, onların başını okşarken kendisi de gözyaşlarına boğulmuştur.[152]

Bir iddiaya göre çocukları alıp evine getirmiş ve bir süre kendisi bakmıştır. Ayrıca yemekler pişirip Ca'fer'in evine göndermiştir. Arap geleneğinde ölünün arkasından kadınlardan oluşan özel ağlayıcılar tutulur ve onlar cenaze evine gelip

147 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 761.
148 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 380.
149 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 767.
150 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 42.
151 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 120.
152 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 380.

ölünün faziletlerini şiirsel ifadelerle dile getirip ağıtlar yakılırdı. Resulullah bu uygulamayı yasaklamış, ancak Ca'fer için toplanan kadınlara engel olamamıştır.[153] Bir rivayete göre Esmâ'nın evinde toplanan kadınların yüksek sesle ağıtlar yakmaları üzerine, konu Resulullah'a iletilmiş, o da Aişe'yi gönderip susmalarını istemiştir.[154]

Ca'fer ve eşi Mekke'deki buhranlı dönemde Habeşistan'a hicret etmiş ve yaklaşık 12 yıl kadar burada kaldıktan sonra Hayber'in fethedildiği günlerde Medine'ye dönmüştü. Uzun süre mülteci konumunda kaldıktan sonra Medine'de yeni bir hayata tutunurken tam rahat edecekleri zaman eşinin vefat haberi Esmâ'yı büsbütün yıkmıştır. Resulullah da onun ölümüne hayli üzülmüş ve teselli ederken eşinin kanatlı Melekler tarafından cennete götürüldüğünü söylemiştir.[155] Resulullah'ın onun hakkında böyle bir açıklama yapması nedeniyle Ca'fer'in ismi Ca'fer-i Tayyar olarak isimlendirilmiştir.

Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebî Talib ve Abdullah b. Revâha'nın yanı sıra, Mu'te'de 5 kişi daha şehit düşmüştür. Diğer bir deyişle toplam 8 kişi hayatını kaybetmiştir.[156] Büyük bir bozgun yaşanmasına rağmen, çıkan arbede sırasında kimisi bazı değerli ganimeler ele geçirmiş ve bunları Medine'ye getirip Resulullah'a vermiştir, ancak Allah Resulü herkesin ele geçirdiğini kendisine bırakmıştır.[157]

Mu'te savaşından sonra anlatılan dikkate değer gelişmelerden birisi, Şam bölgesinde yaşayan Belî ve Kudâa kabilelerinin Medine'ye saldırı için hazırlık yaptıklarına dair ihbardır. Bu haber üzerine Resulullah karşı hamlede bulunarak Amr b. el-Âs komutasındaki bir orduyu bölgeye sevk etmiştir. Amr bölgeye vardıktan sonra takviye birlik istemiş, Resulullah da Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı göndermiştir.[158] İki komutan emrindeki birlikler birleştirilince yaklaşık 500 kişilik bir kuvveti

153 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 766, 767.
154 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 381.
155 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 767; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 42.
156 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 768.
157 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 768, 769.
158 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770.

olan Amr b. el-Âs, Mu'te'de İslâm ordusunun karşısına çıkan Belî ve Uzre kabileleri üzerine yürümüştür. İddiaya göre Belkayn bölgesinde önemli başarılar elde etmiştir. Başta ciddi bir direniş gösteren kabileler daha fazla tutunamamış ve Amr önemli bir başarı kazanmıştır.[159]

İleride ayrıca ele alınacağı üzere, Resulullah vefatına yakın zamanda, Zeyd'in oğlu Üsâme komutasında da bir ordu hazırlayıp Şam bölgesine göndermeyi tasarlamıştır. Hatta son hazırlıklar tamamlanıp ordu yola çıkacağı zaman vefat edince bu plan, Hz. Ebû Bekir tarafından tamamlanmıştır. Geleneksel yorumlara göre Üsâme komutasında gönderilen ordu, Mu'te'ye misilleme amacıyla sevk edilmiştir. Özellikle de Zeyd'in oğlu Üsâme'nin komutan olarak görevlendirilmesi bu görüşün referansı olarak gösterilmiştir. Oysa bundan önce Tebûk seferi düzenlenmiştir. Şayet bir misillemeden söz edilecekse Resulullah'ın Tebûk ordusuyla misillemede bulunması gerekirdi. Hâlbuki Amr b. el-Âs komutasındaki ordunun tam da Mu'te'nin akabinde gönderildiğini ve üstelik bu ordunun Mu'te'de Müslümanların karşısına çıkan Uzre ve Belî gibi kabileleri hedef aldığını hatırlatalım. Dolayısıyla şayet bir misillemeden söz edilecekse Üsâme b. Zeyd komutasındaki ordu yerine, Amr b. el-Âs komutasındaki ordunun gönderildiğini kabul etmek daha inandırıcıdır.

Şunu da hatırlatalım ki, Resulullah herhangi bir yere ordu göndereceği zaman, görevlendireceği komutanı özenle seçmiştir. Ehliyet, liyakat, başarı, temsil kabiliyeti ve komutanlık yapabilecek yetenek gibi vasıfların yanı sıra gidilecek bölge hakkında bilgi sahibi olmak veya hedef seçilen bölgeden birisini tercih etmek gibi ölçülere de dikkat etmiştir. Vâkıdî, Amr b. el-Âs'ın görevlendirilmesi ile ilgili bilgi verirken, onun annesinin bu bölgede yaşayan bedevi Araplardan olduğunu söylemiş ve Resulullah'ın da bu nedenle onu görevlendirdiğine dikkat çekmiştir. Hatta "Amr vasıtasıyla onlarla yakınlık kurmak istiyordu" ifadelerini kullanmıştır.[160] Resulullah, Zeyd b.

159 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 771.
160 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770.

Hârise'yi görevlendirirken de benzer hassasiyeti göz önünde bulundurmuş ve onun Kelb kökenli olmasını dikkate almıştır.

Mu'te savaşı sonrasında dört önemli askerî sefer dikkat çeker. Bunlardan birisi az önce işaret edilen Amr b. el-Âs önderliğinde gerçekleştirilen Zâtüsselâsil mücadelesidir. Mu'te'nin gerçekleştiği yakın bölgede meydana gelen bu mücadele Kudâa kabilesine yönelik olup Mu'te'nin misillemesi niteliğindedir. Kudâa'nın bir başka kolu olan Cüheyne üzerine de Habat seriyesi düzenlenmiştir. Ardından Resulullah Hz. Ebû Bekir'i Necd tarafındaki Gatafân kabilesinin bir kolu olan Benû Muhârib üzerine sevk etmiştir. Müteakiben Mekke'nin fethi için hazırlıklara başlamış ve hedef şaşırtmak amacıyla Ebû Katâde'yi Batnu İdam'a sevk etmiştir. Sözü edilen seferler ismi geçen kabilelerle ilişkiler bölümünde ele alınmıştır. Böylece Resulullah Mu'te'den sonra en önemli adım olarak Mekke'nin fethine yönelmiştir.

Ebû Katâde'nin Hadıre Seriyesi

Vâkıdî, bu seriyeden bahsederken 8. yılın Şaban ayında Resulullah'ın Ebû Katâde el-Ensârî'yi Necd tarafındaki Gatafân kabilesine gönderdiğini söylemiştir.[161] İbn Sa'd biraz daha detay vermiş ve bu kabileden Benû Muhârib koluna gönderildiğini ileri sürmüştür.[162] Kabilenin bölgesi Hadıre olarak isimlendirildiği için sefer de bu isimle anılmıştır. Coğrafyacı Yâkût el-Hamevî burayı Benû Muhârib kabilesinin yurdu olarak tanımlamıştır.[163] Esasen bu seriye Muhârib kabilesine yönelik olmakla beraber, iki kabilenin birlikte hareket etmesi ve yakın işbirliği içinde olması nedeniyle, anılan seferin her iki kabileye yönelik olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.

İbn İshâk bu seferle ilgili daha farklı bilgiler vermiştir. Ona göre ordu Benû Cu'şem üzerine gönderilmiştir. Oysa bu kabile Mekke Taif arasında meskûn olan Hevâzin kabilesinin alt kollarından birisidir. Ayrıca bu kabilenin reisi olan Rifâe

161 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 777, 778.
162 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 123.
163 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 377.

b. Kays'ın el-Ğâbe adlı bölgede saldırı için hazırlık yaptığını iddia etmiş ve bu haberin alınması üzerine, Resulullah'ın sefer düzenlediğini söylemiştir. Ordu hedef bölgesine ulaşınca, yapılan baskında Abdullah b. Ebî Hadred'in onu öldürdüğünü ve birliğin yüklü miktarda ganimet ele geçirdiğini iddia etmiştir.[164]

İddiaya göre Abdullah b. Ebî Hadred bu seriyede elde ettiği geliri daha önce sözleştiği evlilik mehri için kullanmıştır. Bir başka iddiaya mehri ödemek için Resulullah'tan yardım istemiş, o da miktarı çok bulmuş, elinde olmadığını ifade ederek düzenleyeceği sefere katılmasını istemiş[165] ve buradan alacağı ganimetle derdine deva bulabileceğini söylemiştir. Böylece Hadıre seferine iştirak eden İbn Ebî Hadred buradan hatırı sayılır ganimet elde etmiş ve mehir ücretini karşılamıştır.[166]

Vâkıdî de benzer bilgilerden bahsetmiştir. Ayrıca anılan kadının Benû Neccâr'dan olduğunu, Abdullah'ın onu çok sevdiğini, ancak taahhüt ettiği mehri ödememesi durumunda kadının kendisini terk edeceğini söylemesi üzerine Resulullah'tan yardım istediğini iddia etmiştir.[167] İbn Hişâm bu hadiseyi biraz daha farklı bir kurgu ile anlatsa da, benzer bir muhtevadan söz etmiştir. Neticede İbn Ebî Hadred, Rifâe'yi suikastla ortadan kaldırmış ve Resulullah'tan talep ettiği miktarı ganimetten alıp eşine vermiştir.[168]

Vâkıdî, bu seferin 15 gün sürdüğüne dair bir kayıt düşmüştür.[169] İbn İshâk'ın naklettiği rivayette dikkat çeken detaylardan birisi, el-Ğâbe adından bahsedilmesidir. Kabilenin Taif tarafında meskûn olduğu detayı dikkate alınırsa, saldırı için kendi yurtlarından hayli uzakta el-Ğâbe'de toplandıkları

164 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 629-30; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 303.
165 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 632; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 177; Saîd b. Mansûr, *es-Sunen*, I, 197; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XI, 63; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 303.
166 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 778-79; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 630.
167 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 778-80.
168 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 626, 629-30.
169 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 780.

iddiası problemlidir. Oysa burası kendi yurtlarına göre Medine'ye daha yakındır.

Birliğin 12 veya 16 kişiden oluştuğu, başarılı bir baskın yaptığı, yaklaşık 200 deve, çok sayıda koyun ile kadın ve çocuklardan oluşan esirler ele geçirip Medine'ye döndüğü yönünde bilgiler aktarılmıştır.[170] İbn Sa'd, 200 devenin yanı sıra 1.000 koyun ele geçirildiğini iddia etmiştir. Ayrıca ganimetlerin beşte biri çıkarıldıktan sonra kişi başına 12 deve ve bir deveye mukabil 10 koyun düştüğünü söylemiştir. Rivayete göre Ebû Katâde'nin payına alımlı bir kadın düşmüş, Resulullah da bunu ondan alıp Mahmiye b. Cez ez-Zübeydî ile evlendirmiştir.[171] Kimi iddialara göre Resulullah daha önce ona bir cariye vereceğine dair söz vermiş, Mahmiye de bu sözünü hatırlatınca Resulullah seriyede ele geçirilen kadını ona vermiştir.[172] Mahmiye, Resulullah'ın amcası Abbâs'ın eşinin kardeşiydi.[173]

Bir rivayete göre Mahmiye, Benû Zübeyd,[174] bir başka rivayete göre ise Benû Esed kabilesine mensuptu.[175] Ayrıca Benû Lihyân[176] ve Benû Sehm kabilesinin anlaşmalısı olarak da tanıtılmıştır.[177] Hatta Benû Cumah'ın anlaşmalısı olduğu da söylenmiştir.[178] Resulullah onu Hayber'de elde edilen ganimetlerden ayrılan beşte birlik payı korumakla görevlendirmiştir.[179] Ayrıca Benû Kureyza'dan alınan ganimetlerin humusu için de yine onu görevlendirmişti.[180]

Sekizinci yılın Şaban ayında düzenlenen bu seferden sonra Resulullah Ramazan ayına doğru Mekke'nin fethi için ha-

170 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 777, 779-80; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 206.
171 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 123.
172 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 780.
173 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 184.
174 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 410; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 416; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, II, 725.
175 Muslim, *es-Sahîh*, II, 754; Ebû Nu'aym, *el-Mustahrec*, III, 138.
176 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 60.
177 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 173; İbn 'Abdilberr, *ed-Durer*, I, 51.
178 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 184.
179 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 697; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 416; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 641; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 601; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, I, 320; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, III, 300.
180 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 71.

zırlıklara başlamıştır. Ayrıca hedef şaşırtmak için Ebû Katâde'yi Batnu İdam üzerine göndermiş, sonra kendisi Ramazan ayının ilk haftasında Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. İddiaya göre Ebû Katâde yolda Resulullah'la birleşerek Mekke'nin fethine katılmıştır. Ayrıca bu sefere bir önceki başlıkta ismi geçen İbn Ebî Hadred'in de katıldığı söylenir. Yine bu sefer sırasında suçsuz yere Âmir b. Edbat'ın öldürüldüğü, Resulullah'ın onun diyetini ödediği yönünde detaylar anlatılmıştır.[181]

Sonuç

Hayber'in fethinden sonra Resulullah yine bu bölgeye yoğunlaşmıştır. Nitekim Zeyd b. Hârise'nin el-Hismâ, Beşîr b. Sa'd'ın Fedek ve Kâ'b b. Umeyr'in Zâtu Atlâh bölgesine gönderildiğine dair haberler dikkate alınırsa Medine'nin kuzeyi ile yakından ilgilendiğini söylemek mümkündür. Keza Necd bölgesi ve Medine'nin civarındaki diğer kabileler üzerine de birlikler göndermiştir.

Farklı bölgelere düzenlenen seriyeler ve yapılan baskınlar hedef bölgesindeki kabileleri sindirmek veya boyun eğdirmek bağlamında oldukça etkili olmuştur. Birkaç başarısız girişim hariç tutulursa bu seferler büyük çoğunlukla hatırı sayılır maddi gelir getirmişti. Daha da önemlisi, her an baskına uğrama korkusu yaşayan kabilelerin çoğu bir bakıma başka seçenekleri kalmadığı için boyun eğmek zorunda kalmıştır. Deyim yerindeyse Resulullah psikolojik üstünlüğü tamamen ele geçirmiştir. Bu süreç Mekke'nin fethi ve Kureyş'in boyun eğmesinden sonra bambaşka bir boyut kazanmış ve gelişmelerin aleyhlerine olacağını fark eden diğer kabileler âdeta birbiriyle yarışırcasına Medine'ye heyetler gönderip bağlılık bildirmiştir.

Bağlılık bildiren kabilelerin bu tercihi, genellikle din arayışıyla izah edilmiştir. Oysa bu heyetlerin din değiştirme amacıyla geldiğine dair bir tek örnekten söz edilmemiştir. Aksine neredeyse tamamı siyasal ve ekonomik çıkar veya korku ne-

181 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 425. Batnu İdam seriyesiyle ilgili detaylar Mekke'nin fethiyle ilgili başlıkta ele alınmıştır.

deniyle gelip boyun eğmiştir. Kaldı ki, dinlerinden de memnundular ve birkaç bireysel isim dışında hemen İslâm'ı benimsememişlerdir.

Sonuçta Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra, deyim yerindeyse Resulullah'ın önündeki tüm engeller kalkmıştır. Önce Hayber bölgesi fethedilmiş, ardından Medine'nin civarındaki kabileler üzerine ordular gönderilmiş ve birçok kabile denetim altına alınmıştır. Bu gelişmeler devam ederken Amr b. el-Âs, Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha gibi önemli isimler İslâm'a girmiştir. Gelişmeler giderek Kureyş'in direncinin kırılmasına yol açmıştır. Nitekim Hudeybiye Anlaşması'nı ihlal edince Resulullah bunu savaş sebebi sayıp Mekke üzerine yürümüş ve müşrikler hiçbir direniş göstermeden teslim olmak zorunda kalmışlardır.

BÖLÜM IV
DAVET'İN HİCAZ DIŞINA TAŞINMASI

Hudeybiye Anlaşması 'davetin' seyri açısından yeni bir dönemin ilk adımı niteliğindedir. Aslında bu dönemin ilk adımları Hendek savaşından sonra atılmıştır. Daha önce de değinildiği üzere Hz. Peygamber Kureyş'e karşı daha barışçı adımlar atarken, onlar da eski katı düşmanlığı terk ederek kısmen uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Nitekim iki tarafın bu yaklaşımı Hudeybiye'de barışla sonuçlanmıştır. Bundan sonraki süreçte Resulullah vakit kaybetmeden en önemli potansiyel düşman olan Hayber üzerine yürümüş ve bu bölgenin fethini tamamlamış, ardından değişik bölgelerdeki Arap kabilelerine yönelmiş ve birçoğunu denetim altına almıştır.

Medine'ye yakın sayılabilecek bölgelerdeki kabileler gerek diplomatik görüşmelerle gerekse askeri seferlerle kontrol altına alınırken, bazı kabileler Hudeybiye'den sonra doğrudan Resulullah'la temasa geçip bağlılık bildirmiştir. Resulullah giderek güçlenirken bir yandan da 'davetin' kapsamını daha da genişleterek uzak diyarlardaki bölgesel liderlere veya kabile şeflerine İslâm'a davet mektupları göndermiş ve onları da kendisini tanımaya davet etmiştir. Hatta komşu devlet başkanlarına da benzer muhtevada mektuplar gönderdiğinden bahsedilmiştir.[1]

Muhatap kabile şefleri veya bölgesel liderler/melikler hemen olumlu cevap vermese de, Resulullah'ın her geçen gün güçlenmesi ve Mekke'nin fethedilip Kureyş'in teslim olmasından sonra tutum değiştirerek âdeta yarışırcasına Medine'ye gelip bağlılık bildirmişlerdir. Özellikle de Huneyn'de elde edilen muazzam başarı ve Hevâzin kabilesinin esir alınması, onları büsbütün endişelendirmiş ve aynı akıbete uğramamak

1 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 269.

için davet edilen veya edilmeyen kabileler âdeta birbirleriyle yarışırcasına heyetler hâlinde gelip bağlılık bildirmişlerdir. Nitekim fetihten sonraki yıl "senetü'l-vüfûd/elçiler yılı" olarak anılmıştır. Klasik kaynakların hemen tamamında bu kabilelerin bağlılık bildirmeleri Müslüman oldukları şeklinde bir genellemeye dönüştürülmüştür. Oysa bunların çoğu teslim olmuş veya siyasal kaygılar nedeniyle boyun eğmiştir. Nitekim çok azı istisna tutulursa ekseriyeti Müslüman olmak yerine, güç karşısında teslim olmuştur. Câbirî'nin ifadesiyle söylersek "Siyasal anlamda Müslüman olmuşlardır." İbn Hişâm konuyla ilgili özetle şu bilgileri verir:

> Resulullah Mekke'yi fethedip Tebûk seferinden döndükten sonra Sakif heyeti gelip teslim olmuştu. Bu süreçten sonra Arap kabileleri heyetler hâlinde Medine'ye gelip bağlılık bildirdiler. Bu nedenle hicretin 9. yılına, 'elçiler yılı' denir.
>
> Araplar Kureyş'e bakarak İslâm'a girmeyi ağırdan alıp geri durmuştu. Kureyş onların önderi gibiydi. Onlar harem ehli ve İsmail b. İbrahim'in nesliydiler. Ayrıca Resulullah'ın en önemli muhalifiydiler. Mekke fethedilip Kureyş Resulullah'a boyun eğince, diğer kabileler onunla savaşacak güçlerinin olmadığının farkındaydı. Bu nedenle heyetler hâlinde Medine'ye gelip boyun eğdiler.[2]

Diğer yandan İbn Hişâm kabilelerin bağlılık bildirmesi ile Nasr suresi arasında bir ilişki kurmuş ve surede heyetlerin gelişine işaret edildiğini iddia etmiştir. Böylece kabilelerin gelip teslim olmasını "zafer" olarak nitelemiş ve suredeki "nasr/zafer" kavramının onların bağlılığına işaret olduğunu ileri sürmüştür. İlgili surenin muhtevası şöyledir:

> *Allah'ın vaat ettiği zafer ve Mekke'nin fethi gerçekleştiğinde, insanların (kabilelerin) gruplar hâlinde Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, rabbinin şanını övgüyle yücelt ve ondan af dile. Şüphesiz Allah tövbeleri/af dilemeyi kabul eder.*[3]

Aynı sure Mekke'nin fethiyle de ilişkilendirilmiş ve fethin ardından kabilelerin gelip teslim olması, yine böyle bir yorumla izah edilmiştir. Kabilelerin bağlılık bildirmelerinin arkasın-

2 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 559, 560.
3 Nasr 110/1-3.

da yukarıda işaret edilen gelişmelerin rolü olduğu gibi, muhtemelen Resulullah'ın gönderdiği İslâm'a davet mektupları da bazı kabileler için muharrik unsur olmuştur. Diğer bir deyişle Resulullah'ın önlenemez yükselişi ve dile getirilen gelişmeler, kabilelerin davete olumu cevap vermelerini bir bakıma zorunlu kılmıştır. İbn Sa'd Arapların bağlılığından bahsederken Kudâa'nın alt kollarından olan Cerm kabilesine mensup Amr b. Seleme'nin şu dikkat çekici sözlerini aktarmıştır:

> Araplar İslâm'ı kabul etmek (veya teslim olmak) için âdeta (Mekke'nin) fethini bekliyordu. İnsanlar "Şayet (Muhammed) Mekke'yi fethederse, onun doğru söylediği ve gerçek nebî olacağı." düşüncesindeydi. Fetih haberi bize gelince kabilelerin hepsi teslim olmak için âdeta yarıştılar. Babam da kabilemizin ona inanması için çaba sarf ediyordu. Sonra Medine'ye gitti ve bir süre Resulullah'ın yanında kaldı. Bize döndüğü zaman onu karşılayınca, "Ben Allah'ın gerçek elçisinin yanından geliyorum." dedi.[4]

Amr b. Seleme'ye dayandırılan bu rivayet, değişik kaynaklarda da yer almaktadır.[5]

Şam bölgesinde meskun olan Gassânîlerden üç kişilik bir heyetin Resulullah'ı ziyaret edip Müslüman olduklarına dair rivayetten bahsedilirken de benzer bir hususa işaret edilmiş ve heyet üyelerinden birisinin şu sözlerine yer verilmiştir:

> Baktık ki, tüm kabileler Muhammed'e inanıp onu tasdik ediyor, biz de kendi aramızda "Arapların en kötüsü (ahmağı) biz miyiz?" diye düşündük ve gidip bağlılığımızı bildirdik.[6]

Rivayetin devamında Medine'ye gelen üç kişinin Müslüman olarak kavimlerine döndüklerine, ancak Gassânîlerden hiç kimsenin onlara itibar edip Medine'ye gitmediğine dair bir kayıt düşülmüştür.

4 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 290, IX, 88-89.
5 Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Muhtasaru Kıyâmi'l-Leyl*, I, 240; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 48; Dârekutnî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, II, 375; Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 49; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, IV, 197; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, III, 129; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, II, 127.
6 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291.

Medine'ye gelen Sa'dü'l-Aşîre heyeti mensupları da benzer bir açıklama yapmıştır. Resulullah'ın Mekke'yi fethettiğini duydukları zaman bu kabileye mensup olan Zübâb b. el-Hâris putları Ferrâs'ı tahrip edip Müslüman olduğunu ilan etmiştir.[7] Ayrıca Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir. Zübâb, geldiği zaman putu imha ettiğini anlatmış ve İslâm'ı seçtiğini bildirmiştir. Hatta bu konuda bir de şiir söylemiştir.[8] Bir başka rivayette ise bu şahsın adının Abdurrahman b. Sebre olduğu söylenir.[9] Ayrıca anılan kabileye ait olan Ferrâs adlı putun hizmetçiliğini (sâdinliğini) İbn Rakîbe adlı birisinin yaptığı söylenir.[10]

Kudâa kabilesinin bir kolu olan Benû Sa'd b. Hüzeym heyetinin de Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiklerinden bahsedilirken, o gün İslâm dairesi içinde yer alan kabilelerin kılıçtan korktukları için boyun eğdiklerine dair dikkat çekici bir detaya yer verilmiştir. Hatta bağlılık bildiren kabileler iki grup olarak tanımlanmıştır. Buna göre bir kısmının isteyerek, bir kısmının ise mecburiyetten dolayı Medine'ye gelip boyun eğdiklerinden söz edilmiştir.[11] Yaklaşık üç gün kadar Medine'de kalan bu heyet üyeleri döneceği zaman Resulullah içlerinden birisini kendilerine emir/temsilci tayin etmelerini istemiştir.[12] Sözü edilen bu rivayette de kabilelerin hangi şaik/saiklerle gelip boyun eğdiklerine dair ipuçları verilmektedir.

İslâm'a davet mektupları hakkında geniş bir bahis açan İbn Sa'd, Hudeybiye dönüşünden sonra Resulullah'ın elçiler gönderdiğini söyler. Onun verdiği bilgilere göre "Krallar ancak mühürlü mektupları okurlar" uyarısı üzerine, Resulullah yüzük şeklinde bir mühür edinmiş ve düzenlediği mektupları bununla mühürlemiştir. Bu mührün üzerinde "Muhammed Resulullah" ifadelerinin yazdığına dair iddialar bulunmakta-

7 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 295.
8 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 18.
9 Zemahşerî, *Rebî'u'l-Ebrâr*, II, 288.
10 İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 208.
11 Kilâ'î, *el-İktifâ'*, I, 600.
12 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284.

dır. İbn Sa'd'ın birleşik isnadla naklettiği rivayetin devamında şu bilgiler yer almaktadır:

> Resulullah 6. yılın Zülhicce ayında Hudeybiye'den dönünce, krallara elçiler gönderdi ve onları İslâm'a davet etti... Görevlendirdiği elçilerden 6'sı aynı gün gönderilmiştir. Bu, hicretin 7. yılının Muharrem ayında meydana gelmişti. Gönderilen elçilerden her birisi, gittikleri ülkenin dilini konuşuyordu.[13]

Rivayetin devamındaki bilgilere göre Resulullah ilk önce Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Habeş Kralı'na (necâşî) göndermiştir. Elçiye iki ayrı mektup verdiği, Kur'an'dan ayetler yazarak onu İslâm'a davet ettiği, onun da İslâm'ı kabul ettiği gibi detaylar anlatılmıştır. Sâsânî idarecisi olan *kisra*ya da mektup gönderildiğinden bahsederken, 'daveti' kabul etmediğini vurgulamıştır. Hatta Yemen'deki valisi Bâzân'a haber verip Hz. Muhammed'in kendisine gönderilmesini emrettiğine dair iddialara yer vermiştir. İddiaya göre Bâzân'ın iki elçisi Medine'ye geldiği zaman Resulullah onlara *kisra*nın ölüm haberini vermiştir. Ayrıca bu hadisenin 7. yılın Cemâziyelevvel 10'unda Salı günü meydana geldiğine dair bir kayıt düşmüştür.[14]

Sözü edilen rivayet dikkate alınırsa davet mektupları 7. yılın başında gönderilmiştir. Apaydın bu rivayetlere atıf yaptıktan sonra, mektupların 1 Muharrem 7 (11 Nisan 628) tarihinde gönderilmiş olabileceğini tespit etmiştir.[15] Resulullah'ın Zülhicce (13 Mart-10 Nisan 628) ayında Hudeybiye'den Medine'ye döndüğü bilgisi dikkate alınırsa, vakit kaybetmeden davet mektuplarını gönderdiği yorumu yapılabilir.

Resulullah'ın gönderdiği İslâm'a davet mektupları genel olarak iki kategoride ele alınabilir. Bunların bir kısmı Arabistan'ın çeşitli bölgelerindeki kabile reislerine veya bölgesel liderlere, ikincisi ise komşu devlet başkanlarına gönderildiği iddia edilen davet mektuplarıdır. Kabile reislerine gönderilen mektuplarla ilgili haberler daha inandırıcı muhteva ile sunu-

13 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 222.
14 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223.
15 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 661.

lurken, komşu devlet başkanlarına gönderildiği iddia edilen mektuplarla ilgili ciddi kuşkular vardır. Özellikle üslup ve muhteva, kronolojik veriler veya siyasal şartlar açısından bakılınca bazı açmazların olduğunu baştan hatırlatalım.

Rivayetlere göre Resulullah Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi Heraklios'a ve Mısır Kralı'na (mukavkıs), Abdullah b. Huzâfe'yi İran idarecisi *kisra*ya, Şüca' b. Vehb'i Gassânî reisi Hâris b. Ebî Şemr'e, Süleyt b. Amr'ı Yemâme başkanlarından Hevze b. Ali'ye göndermiştir.[16]

İbn Hazm, Dıhye b. Halife'nin Heraklios'a, Abdullah b. Huzâfe'nin Ebrevîz b. Hürmüz'e (kisra), Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Habeş Kralı'na (necâşî), Hatıb b. Ebî Beltea'nın Mukavkıs'a, Amr b. el-Âs'ın Ezd kabilesinden Cülendâ'nın iki oğlu Ceyfer ve Iyâz'a (genelde Abd olarak zikredilmiştir), Süleyt b. Amr'ın Yemâme reislerinden Hevze b. Ali'ye, el-Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn büyüğü Münzir b. Sâvâ'ya ve Şüca' b. Vehb el-Esedî'nin ise Şam bölgesindeki Esed (Sa'd) Hüzeym'e gönderildiğini nakletmiştir.[17] Hemen belirtelim ki, bu isimlerle ilgili standart bir bilgi yoktur. Adı geçen kabile şefleri veya idarecilere gönderilen elçilerle ilgili farklı isimler ve farklı muhtevadaki mektuplardan da söz edilmektedir. Özellikle de mektupların muhtevasına ilişkin iddialar büyük oranda inandırıcılıktan uzak mahiyetteki kurgusal metinlerdir.

İbn Hişâm'da yer alan bir rivayette Resulullah'ın gönderdiği elçiler ile Hz. İsa'nın havarileri arasında benzerlik kurulması dikkat çeker.[18] Taberî de aynı benzetmeyi yapmış ve ilave olarak yakın diyarlara gönderilen havarilerin severek görevlerini kabul ettiklerine atıfla, Resululla'ın elçilerinin de aynı samimiyetle görevlerini ifa ettiklerini anlatmaya çalışmıştır. Buna mukabil uzak diyarlara gönderilen havarilerin gitmek istemediklerini iddia ederek, Resulullah'ın gönderdiği elçilerin hiçbir sorun çıkarmadıklarını iddia ederek havarilerden üstün olduklarını anlatmak istemiştir. Onun iddiasına göre

16 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 79, 98; Taberî, *et-Târîh*, II, 644.
17 İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 29.
18 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 607-608.

Resulullah elçiler göndermeye karar verdiği zaman, kendisinin bütün insanlığa gönderilmiş bir elçi olduğunu ve bu nedenle onları görevlendirmek istediğini söylemiş ve kendilerini Hz. İsa'nın havarilerine benzeterek tıpkı onlar gibi dinin yayılmasında önemli rol oynayacaklarını hatırlatmıştır.[19] Bize göre bu iddia Hıristiyanlıktan etkilenme ve esinlenme ile kurgulanmıştır.

Benzetmeden de anlaşılacağı üzere, komşu devlet başkanlarına gönderildiği iddia edilen haberlerin bir kısmı, büyük ihtimalle Resulullah'ın kabile reislerine gönderdiği İslâm'a davet mektuplarına dair haberleri tamamlamak adına oluşturulmuş geriye dönük kurgu niteliğindedir. Nitekim Bizans ve Sâsânî idarecilerine gönderildiği iddia edilen elçiler ve mektuplarla ilgili haberlerde ciddi problemler olduğu gibi, Habeş idarecisine gönderilen mektup ve elçi ile ilgili haberler de hayli problemli olup izahı zor çelişkilerle doludur.

İbn Sa'd yukarıda zikredilen 6 mektup haricinde, ayrıca Resulullah'ın çeşitli kabile reislerine gönderdiği mektuplardan da bahsetmiştir. Hatta bunlar için ayrı bir bölüm açarak geniş bir liste sunmuş ve çok sayıda mektuptan bahsetmiştir. Hem ilk kaynak niteliğinde olması hem de daha kapsamlı bilgiler vermesi nedeniyle genelde onun sıralamasını dikkate alarak ilk önce 6 komşu devlet başkanına gönderilen mektuplar üzerinde duracağız, müteakiben mektup gönderilen diğer kabile başkanları veya bölgesel liderlerle kurulan ilişkileri ayrı bölümler ve başlıklar altında inceleyeceğiz.

Resulullah'a bağlılık bildirmek için gelen heyetlerin kahir ekseriyetini Yemen bölgesindeki kabilelerin oluşturması dikkat çeker. Üstelik bunların birçoğu davet edilmeden gelip biat etmiştir. Keza diğer bölgelerden de birçok heyetin geldiğini hatırlatalım. Başta İbn Sa'd olmak üzere çoğu siyer veya tarih kaynağında heyetlerle ilgili listeler verilmiştir. Biz bu listeleri klasik kaynaklarda yer aldığı şekliyle dağınık olarak iktibas etmek yerine, ait oldukları kabilelerle ilgili haberler arasında

19 Taberî, *et-Târîh* (1967), II, 645.

ele alıp değerlendirmeyi ve bir bütünlük içinde sunmayı uygun bulduk. Aynı zamanda kronolojik verileri dikkate aldığımız için kabilelerle ilişkilerin seyri ile heyetlerin geliş tarihleri belli bir kronoloji içinde verilmiştir.

Habeş Kralı'na Gönderilen Mektup

Habeşistan konusunu Mekke dönemi ile ilgili bölümde ele aldığımız için burada tekrar değinmeyeceğiz. Sadece takip ettiğimiz kronoloji gereği, necâşîye gönderildiği iddia edilen İslâm'a davet mektubuna dair detaylara yer vermekle yetineceğiz. Müteakip bölümlerde ise diğer bölgelere veya komşu devlet başkanlarına gönderildiği iddia edilen mektuplar veya elçilerle ilgili haberleri ele alacağız.

İbn Sa'd'ın birleşik isnadla naklettiği rivayete göre Resulullah hicretin yedinci yılında ilk önce Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Habeş Kralı'na (necâşî/negus) elçi olarak göndermiş ve onu İslâm'a davet etmiştir. Resulullah'ın iki ayrı mektup düzenlediğini, bunlardan birisinde necâşînin İslâm'a davet edildiğini, bu mektupta Kur'an ayetlerinin bulunduğunu iddia etmiştir. Diğerinde ise Ümmü Habîbe'ye evlilik teklifinin yer aldığı iddiasını aktarmıştır. Rivayetteki detaylara göre necâşî mektuptaki Kur'an ayetlerini okuyunca tevazu gösterip tahtından inmiş ve şehadet getirip Müslüman olmuştur. Hatta "Şayet ona gitmeye gücüm yetseydi, giderdim" demiştir. Ayrıca onun Ca'fer b. Ebî Talib vasıtasıyla Müslüman olduğundan bahsedilmiştir. Yine bu rivayette Resulullah'ın necâşîden Habeşistan'da bulunan ve dönmek isteyen Müslümanlara yardımcı olmasını istediğinden söz edilmiştir. Ayrıca nacâşinin bu iki mektubu fildişi içinde muhafaza ettiğine dair anekdotlar anlatılmıştır.[20]

Anılan mektup üzerine necâşînin Müslüman olduğuna dair iddialar dillendirilmişse de, daha önce Habeşistan bahsinde işaret edildiği üzere, Ca'fer b. Ebî Talib'ten bilgi aldıktan sonra Müslüman olduğuna dair de rivayetlerin bulunduğunu hatırlatalım. Dolayısıyla mektubun akıbeti ve onun Müslü-

20 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 222.

man olması ile ilgili bilgiler arasında ciddi tezatlar vardır. Zira Ca'fer risaletin altıncı yılında Habeşistan'a gitmiş ve iddiaya göre necâşî bu tarihlerde Müslüman olmuştur. Oysa yukarıdaki rivayete göre necâşî Medine döneminin ikinci yarısından sonra gönderilen mektupla Müslüman olmuştur.

Diğer yandan yukarıdaki iddiaya göre necâşî okuduğu Kur'an ayetlerinden etkilenip Müslüman olmuştur. Geleneksel yorumlara göre bu iddia muhâcirlerin Habeşistan'a gönderildiği ilk dönemde yaşanmıştır. Taberî'nin naklettiği rivayete göre Resulullah Müslümanları Habeşistan'a gönderdiği zaman necâşîye iletilmesi için bir de mektup vermiştir. Bu mektupta İsa b. Meryem'in Allah'ın ruhu ve kelimesi olduğuna ve Hz. Meryem'in erkeksiz hamile kaldığına değindikten sonra, Resulullah onu bir olan Allah'a davet etmiştir. Ayrıca yazıda vahiyler aldığını, peygamber olduğunu ve bu nedenle kendisine inanması gerektiğini hatırlatmıştır. Bunun yanı sıra amcasının oğlu Ca'fer ve beraberinde bir grup Müslümanı ülkesine gönderdiğini ve onlara güzellikle misafirperverlik göstereceğini umduğunu bildiren bir muhtevaya da yer vermiştir. Rivayetin devamındaki bilgilere göre necâşî Resulullah'ın mektubuna güzellikle karşılık vermiş ve tevhide inanarak onu tasdik etmiştir.[21] Kanaatimize göre bu iddialar büyük oranda kurgudur. Özellikle necâşînin Müslüman olduğu ve kendisine isnat edilen "Şayet ona gitmeye gücüm yetseydi, giderdim" sözü, bize göre inandırıcı değildir. Böyle bir temennide bulunan bir kralın hangi engel nedeniyle gücünün yetmediğinin sorulması gerekir.

Anlatılana göre müşrikler mültecileri istediği zaman necâşî, Ca'fer'i çağırmış ve Resulullah hakkında bazı sorular sormuştur. Ardından ona inzal edilen Kur'an ayetlerini merak edince, Ca'fer Tâhâ suresinden ayetler okumuştur. Böylece o da Müslüman olmuştur. Keza 628 yılında gönderilen mektup nedeniyle Müslüman olduğu bilgisi de dikkate alınırsa, ortada ciddi bir tezat vardır. Kimi müfessirler İbn Şihâb ez-Zührî'ye dayandırılan bir rivayette ilginç bilgiler vermiştir. Bu rivayette

21 Taberî, *et-Târîh*, II, 652-53.

Resulullah'ın Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi İslâm'a davet etmek için necâşîye gönderdiği, Habeş ülkesine giden Amr'ın onun huzuruna çıkarak mektubu sunduğu, necâşînin de ülkesinde buluna Ca'fer ve bir grup muhâciri çağırdığı, ayrıca rahipler ve din adamlarını da davet ettiği, ardından Ca'fer'den Meryem suresini okumasını istediği, okuması üzerine din adamlarının gözlerinden yaşlar boşaldığı gibi haberler aktarılmıştır.[22] Rivayetin devamındaki iddiaya göre Mâide suresinin 82-83. ayetleri ile 85. ayeti de bu konuyla ilişkilendirilmiştir.[23]

Müfessir Kurtubî de benzer hususlara değinmiş, ancak bir taraftan da Ca'fer'in Kur'an okumasını ilk hicretle ilişkilendirmiştir.[24] Bu bilgilere göre necâşînin huzurunda Ca'fer'in Kur'an okuması anlatısı, ilk hicret sırasında değil, onun İslâm'a davet edilmesi sırasında yaşanmış olmalıdır. İbn Sa'd da Ca'fer'in Kur'an okumasıyla ilgili haberleri, necâşîye gönderilen İslâm'a davet mektubuyla ilgili rivayetler arasında zikretmiştir.[25]

Necâşînin Müslüman olduğuna dair iddialar dillendirilirken bir idarecinin görmediği bir insana peygamber olarak inanıp din değiştirmesinin karşılığının olup olamayacağı sorusu âdeta hiç dikkate alınmamıştır. Oysa din değiştirmek oldukça zor ve ciddi bir karardır. Üstelik bu kararın gıyaben alındığı iddiası da hayli şüphelidir. Muhtemelen Müslümanların yurdunda barınmasına müsaade etmesi Müslüman olduğu şeklindeki iddialara veya efsanelere müsait zemin oluşturmuştur. Diğer yandan necâşînin çocukluğunun Şam tarafında yaşayan Araplar arasında geçtiğini ve bu nedenle Araplara karşı sempati duymuş olabileceğini de unutmamak gerekir. Çelişkili rivayetler veya bu rivayetlere dayalı olarak dile getirilebilecek ihtimaller bir yana, bunların çoğunun geriye dönük kurgular olduğunu hatırlatalım. Üstelik iyi ilişkilerden

22 İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, IV, 1185; Vâhidî, *el-Vasît*, II, 218; ayrıca bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, I, 203, 206; Suyûtî, *ed-Durru el-Mensûr*, III, 129-30; Suyûtî, *Nevâhidu'l-Ebkâr*, III, 296; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, IV, 228

23 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 140.

24 Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, VI, 255, XI, 72-73.

25 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 222.

bahsedildiği gibi, necâşînin mektubu yırtıp parçaladığı, hatta yaktığı gibi haberler de bulunmaktadır.[26] Nitekim bir rivayette Resulullah'ın kisraya mektup gönderdiği ve yırtıp parçaladığı, bunun üzerine "Allah da onun mülkünü parçalasın" diye bir temennide bulunduğu, aynı şekilde necâşîye de bir mektup gönderdiği ve bu mektubu yaktığı, benzer temenniyi onun için de dillendirdiği iddia edilmiştir.[27]

Oryantalist D. M. Dunlop, necâşîye gönderilen mektubun İbn Hişâm tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir. Benzer yorumlar diğer mektuplar için de zikredilmiştir. Örneğin Bizans tarihçisi Kaegi de Heraklios'a gönderildiği iddia edilen mektuba dair haberleri, üzerinde durulmayacak derece önemsiz bir iddia olarak nitelemiştir. Bununla beraber Şam bölgesinde meskûn olan Arap kabilelerinin reislerine gönderildiği iddia edilen mektupları ise kabul etmektedir.[28]

Dunlop'un iddialarından birisi Habeş idarecisine gönderilen mektuptaki yazı stilinin en eski Kur'an metinleriyle uyuşmamasıdır. Üstelik muhtelif kaynaklarda zikredilen birbirinden farklı metinlerde de ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Hamidullah Dunlop'un görüşlerini sıraladıktan sonra, karşı itirazlarla bunları çürütmeye çalışmış ve bu mektubun orijinal olduğunu iddia etmiştir.[29] Ancak bu tezi bizce son derece kuşkuludur ve hem mektup hem de onun Müslüman olduğuna dair iddialar inandırıcılıktan uzaktır. Anlaşıldığı kadarıyla muhacirlere iyi davranması, bundan Resulullah'ın memnun olması ve hakkında güzel sözler söylemesi gibi saiklerle, onun hakkındaki iyimser haberler ziyadesiyle abartılmıştır.

Necâşiye gönderildiği iddia edilen ikinci mektupta Ümmü Habîbe'ye evlilik teklifini içeren açıklamaların yer aldığına yukarıda değinilmişti. Oysa böyle bir teklif için mutlaka yazılı

26 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 495, VII, 183; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, 123.
27 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 495, VII, 183; İbn Zenceveyh, *Kitâbu'l-Emvâl*, s. 123; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, III, 170; Heysemî, *el-Maksadu'l-'Alî*, III, 142.
28 Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 112, 113.
29 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 310.

belgeye gerek yoktur. Bütün bunlar nakil sürecinde haberlere ne tür müdahaleler yapıldığını veya ne tür kurgular oluşturulduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Şunu da hatırlatalım ki, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin ticari seyahat nedeniyle daha önceden de Habeşistan'a gittiğinden bahsedilmektedir. Muhtemelen böyle bir seyahat için yine Habeşistan'a gideceği zaman Resulullah buraya hicret eden ve eşinin vefatıyla birlikte sahipsiz kalan Ümmü Habîbe'ye haber gönderip kendisine sahip çıktığını ve evlilik teklifinde bulunduğunu iletmiş, bu haber necâşîyle ilişkilendirilerek bambaşka bir muhtevaya büründürülmüştür. Keza onun vasıtasıyla buradaki mültecilerin dönmelerinin sağlanmasını da istemiş olabilir. Belki de bu bağlamdaki haberler onun elçi olarak gönderildiği gibi bir kurguya dönüştürülmüştür.

Heraklios'a Elçi Gönderme İddiası

Rivayete göre Hudeybiye dönüşünden sonra Resulullah, Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi Heraklios'a göndermiştir. İbn Sa'd'ın iddiasına göre Resulullah elçiyi doğrudan Heraklios'a değil, Busra idarecisine göndermiş ve onun vasıtasıyla mektubu ulaştırmak istemiştir. Ayrıca o sırada Heraklios'un Kudüs'e gitmek üzere Kostantınıyye'den ayrıldığından bahsetmiştir. İddiaya göre Heraklios bu mektubu Hıms'ta bulunduğu zaman alıp okumuş, hatta onun İsa b. Meryem'in müjdelediği nebi olduğuna kanaat getirmiştir. Bu yüzden etrafındakilerle beraber ona inanmaları gerektiğini söylemiş, hatta onları teşvik etmiş, ancak adamları dinlemeyince kendisi de iman etmemiştir.[30]

Böyle bir iddia ortaya atılırken gerçekte Heraklios'un Şam bölgesinde olup olmadığı, buluşma olmuşsa nerede gerçekleştiği, görmediği ve tanımadığı bir insandan aldığı mektup üzerine bir imparatorun kolayca din değiştirip değiştiremeyeceği veya bir kişiye tâbi olacağı gibi detaylar nedense hiç düşünülmemiştir. Daha ilginci ise müteakip dönemlerde de bu yönde bir bilinç gelişmemiştir. Özellikle Heraklios'un inan-

30 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223.

mak isteyip etrafındakileri ikna edemediği yönündeki iddialar ise apayrı bir muammadır ve anılan anlatının ne derece içi boş olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir. Bütün yetkiler elinde olan bir imparatorun etrafındakilere söz geçiremediği için inanmadığına dair iddia, olsa olsa Müslüman kıssacıların hayallerini süsleyen hikâyeler olabilir.

Bazı kaynaklarda mektup metnine yer verilmiş, ancak asla standart bir metinden söz edilmemiştir. Mektupların birisinde Resulullah'ın Heraklios'u İslâm'a davet ettiği, Müslüman olması hâlinde selamete ereceği ve ona iki kez sevap yazılacağı, aksi hâlde tebaasının da vebalini çekmiş olacağı uyarısı yapılmış ve şu muhteva ile sunulmuştur:

> Ey Ehl-i Kitap! Gelin sizinle Allah'tan başka hiçbir tanrı edinmemek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, O'ndan başka aramızda hiç kimseyi amir ve efendi yapmamak üzere aramızdaki ortak kelimede birleşelim. Şayet onlar buna sırt çevirirse 'Şahit olun ki, bizler kesinlikle Allah'a itaat edip teslim olanlarız.' deriz.[31]

Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'den sonra) naklettiği bu rivayet, Taberî (ö. 310/923) tarafından kısmen farklı bir versiyonla sunulmuştur.[32] Rivayetteki muhteva, bu iddianın düzmece olduğunu kolayca ele vermektedir.

Daha geç kaynaklardan olan İbnü'l-Cevzî'deki (ö. 597/ 1201) rivayette ise ilave olarak İslâm'a davet teklifini kabul etmemesi durumunda Heraklios'a hitaben, "Şayet kabul etmezsen tebaanın günahı senin başına olur" tehdidi yer almaktadır.[33] Aynı ilave İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) tarafından da tekrarlanmıştır.[34]

Sadece dört farklı kaynakta, yer alan aynı konuya ilişkin mektupla ilgili birbirinden farklı metinlerin nakledilmesi ve üç-dört asır sonra yaşamış olan müelliflerin eserlerinde bulunması kuşkuları haklı göstermek için kâfidir. Her ne kadar Hamidullah, Heraklios'a gönderilen mektubun aslını bu-

31 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 135; ayrıca bk. Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, IV, 14.
32 Taberî, *et-Târîh*, II, 649.
33 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 278-79.
34 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 93.

lunduğunu iddia edip yayımlamışsa da, muhtemelen bu tür metinler daha sonra uydurulmuş anlatılara referans olmak üzere düzenlenmiş olabilir. Üstelik böylesine önemli konuya Bizans kroniklerinde hiç temas edilmemesi göz ardı edilmeyecek önemde bir detaydır. Nitekim Bizans tarihçileri de böyle bir iddiaya yer vermemiştir. Örneğin E. W. Kaegi, mezkûr iddia için "üzerinde durulmayacak ehemmiyette bir konu" değerlendirmesini yapmıştır.[35]

Kimi iddialara göre Dıhye b. Halife el-Kelbî Filistin yakınlarına geldiği zaman o sırada Heraklios'un da burada bulunduğunu öğrenmiş, onun huzuruna çıkıp mektubu takdim etmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin iddiasına göre Heraklios Dıhye'yi misafir ederek bir gece onunla baş başa görüşmüştür. Resulullah'tan bilgi almış, hatta ona bazı minyatürler göstermiştir. Elçi resimlere bakınca Resulullah'ın resminin iki yanında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in olduğunu gösteren bir figürü fark etmiş, bunun üzerine Heraklios son derece etkilenmiş ve şu açıklamada bulunmuştur:

> Vallahi senin adamın beklediğimiz nebîdir. Ne ki, tebaam Hıristiyanlığı terk etmeye asla yanaşmaz. Aksi hâlde derhal Müslüman olurdum.

Sonuçta Heraklios'un Resulullah'a inandığı iddiaları dillendirilmiş, hatta etrafındakilerini de toplayıp ona iman etmeleri gerektiği konusunda telkinlerde bulunmuş, fakat kimseye kabul ettirememesi üzerine kararını ifşa edemeyip Kostantınıyye'ye dönmüştür.[36] Bazı rivayetlerde ise Heraklios'un o sırada Şam'da bulunan Ebû Süfyân'dan bilgi aldığından bahsedilmiştir.[37] O da kendisi inanmadığı hâlde, Hz. Muhammed'i öven açıklamalar yapmıştır. Burada sözü edilen Ebû Süfyân, genelde Emevîlerin atası konumundaki meşhur Ebû Süfyân olarak sanılmıştır. Oysa rivayetlerdeki detaya göre bu şahıs Resulullah'ın amcasının oğlu olan Ebû Süfyân b. el-Hâris'tir.

35 Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, s. 112, 113.
36 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 280-81.
37 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 279.

Sözü edilen iddialara dair uzun uzadıya açıklamalar yapılmışsa da, bunların gerçekte hiçbir karşılığının olmadığını belirtelim. Bu nedenle sözü edilen haberlerin detaylarına değinip gereksiz yere hacmi genişletmek istemiyoruz. Hamidullah, Heraklios'un Dıhye ile Kudüs'te görüştüğü iddialarına değindikten sonra, doğrudan olayın düzmece olduğunu söylememiş, ancak "Biz buna pek ehemmiyet vermek istemiyoruz. Zira İslâm getirdiği ilahi öğreti ile ayakta durmaktadır. Birtakım kehanet ve keşifler üzerine değil." yorumunu yapmıştır.[38]

Bazı iddialara göre Resulullah Tebûk seferi sırasında Heraklios'a ikinci bir mektup daha göndermiş ve onu tekrar İslâm'a davet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'de yer alan bir iddiaya göre Resulullah Tebûk'ta bulunduğu zaman Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi Heraklios'a göndermiştir.[39] Mektubun muhtevasındaki bilgilere göre Heraklios'a seslenen Resulullah, İslâm'ı kabul etmesi durumunda Müslümanlarla eşit haklara ve mükellefiyetlere sahip olacağını bildirmiş, şayet kabul etmezse cizye ödeme seçeneği sunmuştur. Aksi hâlde cizye ödemeye mecbur olana kadar savaşmak zorunda kalacaklarını ve bunun Allah'ın emri olduğunu bildirmiş, gerekirse ölünceye kadar "sizinle savaşırız" tehdidinde bulunmuştur. Keza tebaasından Müslüman olmak isteyenlere de engel olmaması gerektiğini hatırlatmıştır.[40]

İddiaya göre Heraklios mektubu alınca Hıristiyan din büyüklerini çağırmış, Müslüman elçinin geldiğini hatırlatarak, Hz. Muhammed'in kendisini getirdiği dine davet ettiğini veya cizye ödemeyi önerdiğini, aksi hâlde savaşmak zorunda kalacaklarını söylemiştir. Ayrıca kendisinin inanma eğiliminde olduğunu söylediği, ancak din adamları ve etrafındakilerin ikna olmaması üzerine gerilimi artırmamak için elçisini çeşitli hediyeler ve cevabi yazıyla Resulullah'a göndermiştir. İddiaya göre elçi Tebûk'a geldiği zaman Resulullah'ı sormuş ve

38 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 333.
39 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 494, VII, 183.
40 Hamidulla, *el-Vesaik*, no: 27.

hediyelerle birlikte mektubu sunmuştur. Benzer iddia değişik kaynaklarda da zikredilmiştir.[41]

Sözü edilen elçi Tenûh (التَّنُوخِيّ) Araplarından birisi olarak zikredilmiş, ancak isim verilmemiştir. Zira isim ispat gerektireceği için meçhul bir kurgu üzerinden olay hikâyeleştirilmiştir. Dolayısıyla bu tür hayali kurgularla duyguları okşayan hikayeler kurgulanmış, ancak Resulullah'ın yaklaşık iki hafta kadar Tebûk'ta kaldığı süre içinde karşılıklı elçilerin hangi zaman diliminde gidip geldikleri meselesi hiç dikkate alınmamıştır. Ne yazık ki bu tür hikâyeler siyer ve hadis kaynaklarında sayılamayacak kadar çoktur ve bilgi kirliliğinden başka hiçbir anlam ifade etmemektedirler. Bu tür haberler ait oldukları dönemin ruhu veya Müslümanların zihin dünyası hakkında kısmen fikir verebilir, ancak bunların baştan aşağı düzmece olduğunu unutmamak gerekir.

Diğer yandan öncelikli hedefi tebliğ olan Resulullah'ın böyle bir üslup kullanması mümkün olmayacağı gibi, Müslümanlara oranla son derece güçlü olan Bizans'ı tehdit eden bir üslup kullanması da asla inandırıcı değildir. Keza sanki Heraklios Müslümanların sahip olduğu haklara sahip değilmiş gibi ona hayali bir vaatte bulunmanın da bir anlamı yoktur. Ne ki, Hamidullah bu mektuba hayli itibar etmiş ve orijinal belge diye sunmuştur.[42]

Bazı rivayetlere göre Resulullah Tebûk'ta bulunduğu sırada bir Bizans elçisi gelip kendisini ziyaret etmiştir. Ayrıca Heraklios'un Resulullah'a birtakım hediyeler sunduğu iddiaları dillendirilmiştir. Hamidullah, bu hediyelerin bir savaş tazminatı veya öldürülen Müslüman elçinin diyeti değil, Heraklios'un İslâm devletini yatıştırma çabası olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında hediyeleri orduya dağıttığını iddia etmiştir.[43] Ancak koca bir orduya üç beş parça hediyenin nasıl dağıtıldığını dikkate almamıştır. Daha fazla gerginlik çıkmaması için Heraklios'un hediyelerle olayı yatıştırdığını iddia etmek

41 İbn Zenceveyh, *Kitâbu'l-Emvâl*, II, 585.
42 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 339.
43 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 338.

ise, olsa olsa romantik bir iddia olabilir. En ilginç husus ise bir taraftan Dıhye b. Halife el-Kelbî'nin Hismâ yakınlarında saldırıya uğrayıp gasp edildiğinden bahsedilirken bir taraftan da bunca düzmece haberin bir arada sunulmasıdır. Aşağıda da işaret edileceği üzere Dıhye b. Halife el-Kelbî, Cüzâm kabilesinin alt kollarından birisi tarafından saldırıya uğramış ve bunun üzerine Resulullah kabileyi cezalandırmak için Zeyd b. Hârise önderliğinde bir orduyu Hismâ civarına göndermiştir. Nitekim bu ordu Mu'te yakınlarında Bizans destekli birliklerle karşılaşınca bozgun yaşamıştır. Sonuç itibarıyla Resulullah'ın Heraklios'a mektup gönderdiğine dair ikna edici bir veri bulunmamaktadır. Kaynaklarda yer alan rivayetler ise geriye dönük hayali kurgulardan başka bir şey değildir.

Mısır Kralı'na Gönderilen Mektup

Mısır'la Araplar arasındaki ilişkilerin hayli eskiye dayandığı söylenebilir. Hatta bu ilişkileri uzak akrabalığa kadar götürmek mümkündür. Hatırlanacağı üzere Hz. İbrahim'in eşi Hacer Kıptî'dir ve onun oğlu İsmail kuzeydeki Arapların atasıdır. Nitekim Hz. Ömer zamanında Mısır'ın Kıptî Kralı'nın (mukavkıs) adamlarıyla yapılan görüşmede Müslüman delegasyon, Hz. İsmail'in annesinin Mısırlı olduğunu, bu yüzden aralarında akrabalık ilişkisi bulunduğunu hatırlatınca, Kıptîler bunun çok eskiye dayanan bir akrabalık olduğunu belirtip, böyle bir akrabalığı ancak peygamberlerin itibar edebileceğini dile getirmişlerdir.[44]

Kimi rivayetlere göre bazı Arap tacirler kafileler hâlinde Mısır'a kadar seyahat etmiştir. Bunlar arasında ünlü sahabi Muğîre b. Şu'be'nin de yer aldığı, Müslüman olmadan önce bir grup arkadaşıyla Taif'ten Mısır'a gittiği, dönüşte çıkan anlaşmazlık sonucu kafileden birisini öldürmesi nedeniyle can güvenliğinden korktuğu için Taif'e gitmeyip Müslüman olduğu ve Medine'ye yerleştiği bilinmektedir.

Resulullah'ın İslâm'a davet mektupları gönderdiği dönemde Mısır, Doğu Roma'nın (Bizans) denetimindeydi. Kıptîler

44 Taberî, *Târîh*, IV, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 564.

Bizans'a bağlı olarak kendi inanışlarını devam ettiriyordu. İddiaya göre Resulullah zamanında Heraklios Mısır'a Cyrus adlı bir patrik atamış, onun gelişi üzerine Kıptî monofizit patrik Benjamin, İskenderiye'yi terk etmiştir. Mısır tarihiyle ilgili kaynaklarda bu isim Ebû Binyâmîn olarak geçmektedir.[45]

Rivayetlere göre Cyrus'un Mısır'a gelişinden kısa süre önce Resulullah'ın İslâm'a davet mektubu ulaşmıştır. İbn Sa'd, Resulullah Hatıb b. Ebî Beltea'yı Kıptî idareciye gönderip onu İslâm'a davet ettiğini bildirmektedir. Ayrıca siyer kaynaklarının tamamında da mukavkısa mektup gönderildiğinden bahsedilmektedir. Mukavkıs teklifi kabul etmemişse de, Müslüman elçiye güzel muamelede bulunmuş, hatta Resulullah'a çeşitli hediyeler göndermiştir. Hatta hediyelerin yanı sıra Mâriye (Maria) ve Sîrîn (Şirin) adında iki de hizmetçi göndermiştir.[46] Taberî'nin verdiği bilgiye göre Resulullah Mâriye ve kardeşini önce Milhan'ın kızı Ümmü Süleym'in evine yerleştirmiş, daha sonra Mâriye'yle evlenmiş, Sîrîn'i ise şairi Hassân b. Sâbit'le nikâhlamıştır.[47] Mâriye'nin cariye olarak gönderildiğine dair iddialardan mütevellit olarak, onun Resulullah'ın cariyesi olduğuna dair birçok iddia dillendirilmiştir. Oysa Resulullah onunla normal evlilik yapmış ve ondan İbrahim adındaki oğlu doğmuştur.

İddiaya göre Hassân, Safvân b. Muattal hakkında ileri geri konuşunca, ona saldırmış ve ağır bir şekilde yaralamıştır. Yaşanan kavga üzerine Resulullah ölmesi durumunda Safvân'a kısas uygulanabileceğine hükmetmiştir. Süreç içerisinde Hassân iyileşince, Safvân'ı affetmiştir. İddiaya göre onun bu yaklaşımı Resulullah'ı memnun etmiş ve kendisini Sîrîn'le evlendirmiştir. Bir iddiaya göre Beyruhâ' bahçesini de ona bağışlamıştır.[48] Ancak bazı rivayetlerde bu konu fark-

45 İbn 'Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, s. 80; Suyûtî, *Husnu'l-Muhadara*, s. 107.
46 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 224.
47 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 21.
48 Rivayetlerin bir kısmına göre Hassân b. Sâbit ile Saffân b. Muattal arasındaki kavga nedeni *ifk* hadisesidir. İddiaya göre Hassân, Hz. Aişe ile Safvân arasında gönül ilişkisi olduğuna dair dedikoduları kabul edip imalı şiirler söyleyince, Safvân ona saldırıp ağır bir şekilde yaralamıştır. Oysa daha ikna edici rivayetlere göre ikili arasındaki kavga *ifk* hadise-

lı anlatılarak Sîrîn'i Safvân'la evlendirdiğinden bahsedilmiş, ancak Hassân'la evlendirdiği yönündeki rivayetler daha ikna edicidir.[49]

Anlatılana göre mukavkıs, Mâriye ve Sîrîn'in yanı sıra Düldül adlı bir katır ile Ya'fur adlı bir merkebi de hediye olarak göndermiştir. Hatta iki de hadım edilmiş görevli gönderdiği ve bunların da Medine'de yaşadıkları söylenir.[50] İbn Abdilhakem gönderilenlerden birisinin adını Hane olarak zikretmiştir.[51] Diğerinin adının Corc olduğu ve Mâriye'ye refakat ettiği söylenir.[52] Bir başka rivayette de Hz. Aişe, Mâriye'nin doğurduğu İbrahim'in Resulullah'ın değil Corc'un çocuğu olduğunu iddia etmiştir. Nitekim İbrahim ölünce üzülenlere karşı "Neden üzülüyorsunuz ki, o çocuk zaten Cüreyc'in (Corc) oğludur." diye sözler sarf etmiştir.[53]

Bazı rivayetlerde gönderilen hizmetçinin isminin Mâbur olduğu iddia edilmiştir. Hatta Mâriye'nin erkek kardeşi[54] olarak tanıtıldığı gibi, amcasının oğlu olarak anılmıştır.[55] Hediyeler arasında ayrıca bir cam kâse, ayna, tarak, makas ve sürme kabının bulunduğu, Resulullah'ın bu hediyeleri bir sanduka içinde muhafaza ettiği yönünde bilgiler aktarılmıştır.[56]

sinden önce yaşanmıştır. İddiaya göre Hassân b. Sâbit Medine'ye gelen muhacirler ve özellikle de Suffe ashabı için aşağılayıcı şiirler söyleyince, Safvân onun şiirlerinden alınmış ve kendisini kast ettiği gerekçesiyle saldırıp yaralamıştır. İkili arasındaki bu husumetten sonra *ifk* hadisesine dair dedikodular duyulunca, Hassân söylentilere inanarak hasmını ilzam eden açıklamalar yapmıştır. Kanaatimize göre Hassân'ın bu dedikodulara inanmasının arkasında anılan husumetin rolü vardır. Sonuçta Hassân iyileşince Safvân kısastan kurtulmuş ve daha sonra onu affetmiştir. Hassân'ın gösterdiği bu tavır üzerine Resulullah memnun olmuş ve onu Sîrîn'le evlendirmiştir. Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 21.

49 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 438; Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 306.

50 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 21.

51 İbn 'Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, s. 73.

52 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 359.

53 Tabâtabâî, *el-Mîzan*, XV, 103-104.

54 İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 299; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 25; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, II, 160, VII, 514.

55 Dimyâtî, *Kitâbu Nisâ'i Resûlillah*, s. 73; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 377.

56 Taberî, *et-Târîh*, III, 172

Mukavkısın samimi tutumu üzerine Resulullah'ın Mısır halkı hakkında övücü sözler söylediğine dair rivayet bulunmaktadır.[57] Ayrıca gönderdiği mektuba besmele ile başlayıp "Allah'ın kulu Muhammed'den Kıptîlerin Büyük Başkanı el-Mukavkıs'a" hitabıyla devam ettiği, tevhide vurgu yaptığı, onu İslâm'a davet ettiği, kabul etmesi durumunda güvencede olacağını bildirdiği, aksi hâlde bütün Kıptîlerin vebalini yüklenmiş olacağına dair uyarılarda bulunduğu iddia edilmiştir.[58]

Neredeyse rivayetlerin tamamında Resulullah'ın mukavkısa Hatıb b. Ebî Beltea'yı gönderdiği söylenir. Ancak İbn Sa'd, Mu'te ordusunun düzenlenmesiyle ilgili haberlerden bahsederken, Resulullah'ın Hâris b. Umeyr el-Ezdî'yi Mısır Kralı'na göndermek üzere yola çıkardığını ve bu elçinin Mu'te savaşının yapıldığı bölgede Şurahbil b. Amr el-Gassânî tarafından öldürüldüğünü iddia etmiştir. İlave olarak da bu elçinin haricinde Resulullah'ın bir başka elçisinin öldürülmediğini söylemiştir.[59] Bununla beraber Hatıb b. Ebî Beltea'yı gönderdiğini de zikretmiştir. Ancak Hâris'le ilgili haberlerin diğer rivayetlerle karıştırılmış olması muhtemeldir. Zira Resulullah Gassânî emîri Hâris b. Ebî Şemr'e Şüca' b. Vehb'i elçi olarak göndermiş ve bu elçi onun tarafından öldürülmüştür.

Mektupların Muhtevası

Resulullah'ın gönderdiği mektuplarla ilgili birçok farklı ve çelişkili rivayet bulunmaktadır. Çelişkilerin yanında yazı stili, üslup ve muhteva açısından da ciddi problemler dikkat çekmektedir. Genelde sade ve kısa cümlelerle ifade edilen bir üslup kullanılmakla beraber, yer yer "Teslim ol kurtul, aksi hâlde üzerine orduyla geliyoruz." mealindeki tehditkâr ifadeler 'davet' metoduna ve Resulullah'ın öğretisine uymamaktadır. Dahası Resulullah'ın siyasi gücüyle de örtüşmemektedir.

57 Ebû Ubeyd, 328-29; İbn Tağriberdî, I, 27-32.
58 İbn 'Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, I, 66, 68; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 332; Suyûtî, *Husnu'l-Muhadara*, s. 97; ayrıca bk. Taberî, *et-Târîh*, II, 657; Kılâ'î, *el-İktifâ'*, II, 14; İbn Haldûn, *et-Târîh*, II, 453 İbn Tûlûn, *İ'lâmu's-Sâilîn*, s. 81.
59 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.

Mektuplar Resulullah'ın kâtipliğini yapan sahabiler tarafından yazılıyordu. Hatta bunların çoğu aynı zamanda vahiy kâtibi olarak zikredilmiştir. Bir başka ifadeyle söylersek, herhangi bir yazıyı (ki, bunların çoğu arazi iktaları veya anlaşma kaidelerini içeren yazılardır) kaleme alan bir isim bile vahiy kâtibi olarak sunulmuş ve bu nedenle olabildiğince sayı artırılmıştır. Oysa doğrudan vahiy kâtibi olanların daha sınırlı isimlerden oluştuğunu yeri gelmişken hatırlatalım.

İddiaya göre Resulullah komşu kabile reislerine ve devlet idarecilerine İslâm'a davet mektupları göndermeye karar verince, bazı sahabiler onların tasdik edilmemiş yazılara itibar etmeyeceklerini söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber "Muhammed Resulullah" yazan yüzük şeklinde bir mühür yaptırarak düzenlenen belgeleri bununla tasdik etmiştir.[60]

Bir iddiaya göre Ezd kabilesine gönderilen Amr b. el-Âs mektubu Culenda'nın oğlu Abd'a sunduğu zaman mührü çözmüş ve sonuna kadar okumuştur.[61] Bir başka iddiaya göre Resulullah ilk önce Kuryeş'in yazdığı gibi mektupların başında "Bismike Allahumme" ifadelerini kullanıyordu. Ancak "Bismillah" ifadesinin yer aldığı ayet[62] inzal edilince, "Bismillah" şeklinde bir hitapla göndermeye başlamıştır. Sonra İsrâ suresinin 110. ayetinde yer alan Allah'ın sıfatlarından "rahmân" ayeti inzal edilince, bu sefer "Bismillahirrahmânirrahmân" ifadesiyle başlayan mektuplar düzenlemiştir. Nihayet Neml suresinde doğrudan "Bismillahirrahmânirrahîm" ifadelerinin de içinde bulunduğu ayet[63] inzal edilince, bütün yazılar bu ifadeye göre tanzim edilmiştir.[64]

Ne yazık ki, bu tür iddialar dillendirilirken sözlü kültür geleneğinden gelen Arapların veya Kureyş'in gerçekten böyle bir yazı düzenleyip düzenlemediği, düzenlemişse kimlere gönderdiği, bu ifadenin kullanıldığı bir yazı örneğinin olup olmadı-

60 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 222.
61 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226.
62 Hûd 11/41.
63 Neml 27/30.
64 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227.

ğı gibi hususlar hiç göz önünde bulundurulmamıştır. Ayrıca referans gösterilen ayetlerin nüzul sıralaması veya kronolojine de hiç dikkat edilmemiştir. Örneğin referans verilen Hûd, İsrâ ve Neml surelerinin tamamı Mekke'de nazil olmuştur. Oysa İslâm'a davet mektupları Medine'nin son yıllarına doğru düzenlenmiştir. Sadece bu detay bile rivayetlerin ne derece sağlıklı bilgiler içerdiklerini göstermesi bakımından yeterli örnektir. Diğer yandan Araplarda yazılı gelenek olmadığını da hatırlatalım.

Mektupların girişi genelde selâmlama cümlesiyle başlamış, ancak başlangıçtaki yazılarda bu ifadenin kullanılmadığına dair örnekler bulunmaktadır. Hatta bu iddia bile yine ayetle ilişkilendirilerek sunulmuştur. Örneğin bir rivayette "Resulullah bu mektupta selâm yazmadı, çünkü henüz selâm nazil olmamıştı" gibi iddialar dillendirilmiştir.[65] Oysa bu iddia da nüzul kronolojisiyle uyuşmamaktadır. Zira birçok Mekkî ayette selam ifadesi geçmektedir.[66]

Düzenlenen yazılarda Hz. Peygamber için genelde "Resulullah" ifadesi kullanılarak "Allah'a ve Resulü'ne itaat ettikleri sürece güvencededirler"[67] şeklinde bir açıklama kaydı düşülmüş, bazı mektuplarda ise "Allah'a ve Muhammed b. Abdullah'a itaat ettikleri sürece"[68] gibi şart cümleleri eklenmiştir. Örneğin Taif halkına gönderilen bir yazıda "Muhammed b. Abdullah ifadesi kullanılmıştır.[69]

Yazılar genelde deri veya bez parçası gibi malzemelere yazılıyordu. Bir rivayette Züheyr b. Ukayş adlı kişinin bir deri veya bir bez parçasını çıkarıp "Kim okuyabilir?" diye sorduğu, "ben okurum" açıklaması üzerine mektubu verip okuttuğu bilgileri yer almaktadır. Sözü edilen mektupta Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul edip müşriklerle alakayı kesmekten bahsedilmektedir. Aynı zamanda anlaşma huku-

65 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235.
66 En'âm 6/54; A'râf 7/46.
67 İbn Sa'd, *et-Tabakta*, I, 229, 230, 231, 232, 233, 234.
68 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233, 246.
69 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246.

kundan doğan hakları yerine getirmeleri koşuluyla kabileye güvence verildiğine dair açıklamalar yer almaktadır.[70] Belâzurî de Hz. Ebû Bekir döneminde Huffaş halkına gönderilen mektubun bir deri parçası üzerine yazıldığını nakletmiştir.[71] Vâkıdî, Abdullah b. Cahş'ın görevlendirildiği seriye için düzenlenen yazının Havlânî bir deriye yazıldığını kaydetmiştir.[72]

Maknâ' halkı için düzenlenen anlaşma metinin de kırmızı bir deriye yazıldığı ve derinin eskiyip deforme olması nedeniyle yazıların bozulduğu bilgisi aktarılmıştır. Belâzurî, bu belgeyi aslından istinsah ettiğini söylemiş ve oldukça hacimli bir metin nakletmiştir.[73] Yine bir rivayette Resulullah'ın gönderdiği mektubun deri parçasına yazıldığı ve bu derinin su kırbasına yama yapıldığından bahsedilmiştir.[74]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Benû Ukayl'dan Rebîa b. Muaviye, Mutarrif b. Abdullah ve Enes b. Kays adında üç kişi Resulullah'a gelip Müslüman olmuştur. Allah Resulü onlara el-Akîk arazisini ikta olarak vermiş ve bu kararı kırmızı deri üzerine yazmıştır.[75] Hz. Ali isnadlı bir rivayette Resulullah'ın kendisinden vasiyet yazmak için deri parçası[76] istediği, Hz. Ali'nin de getirmesi üzerine namaz ve zekât (vergi) konusunda hassas davranıp kölelere iyi muamele edilmesi konusunda vasiyette bulunduğu, ardından tevhide vurgu yaparak kelime-i tevhidi getirene cehennemin haram olduğunu kaydettiği iddiası dillendirilmiştir.[77] Ayrıca "divitle kalem ve kâğıt getirin" dediği de iddialar arasına eklenmiş, ancak o dönemde bunların Araplar tarafından yazı malzemesi olarak kullanılıp kullanılmadığından hiç bahsedilmemiştir.[78]

70 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 241.
71 Belâzûrî, *Fütûh*, 85.
72 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 13.
73 Belâzurî, *Fütûh*, s. 71.
74 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 2442. İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 275; İbn Tûlûn, *İlâmu's-Sâilîn*, I, 103; Zurkânî, *Şerhuz-Zurkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniye*, IV, 146; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, XI, 364.
75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 260.
76 Bir başka rivayette ise yazı yazmak için bir kemik parçası istediği iddia edilir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 214.
77 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 214.
78 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 214.

Bunlara ilaveten Benû Uzre kabilesine gönderilen mektubun bir kemik üzerine yazıldığından bahsedilmiştir. Resulullah bu mektubu yine aynı kabileden olan bir elçi ile göndermiş, ancak elçi Verd b. Mirdâs saldırısına uğramış, ayrıca bu şahıs kemiği alıp parçalamıştır.[79] Daha sonra onun Müslüman olduğu ve bazı seferlere katıldığına dair detaylara yer verilmiştir.[80] Bu tür haberler esas alınırsa mektupların genelde deri veya bez türü malzemelere yazıldığına dair bir yorum yapılabilir.

Kabilelerin Medine'ye Bağlılığı ve İlişkilerin Mahiyeti

Mekke'nin fethinden sonra Arabistan'ın değişik bölgelerinden birçok kabile temsilcisinin heyetler hâlinde Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiğine değinmiştik. Ancak fetihten önce de bazı kabile temsilcilerinin gelip görüştüklerini de hatırlatalım.

Resulullah'a bağlılık bildiren veya anlaşma yapılan kabileleri üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunların ilk grubunu Medine'ye komşu olan Cüheyne, Müzeyne, Ğifâr ve Eşcâ' gibi kabileler oluşturmaktadır. Anılan kabileler Hudeybiye Anlaşması'na kadar geçen süreç içinde gelip Resulullah'la anlaşma yapmışlardır. Onlarla yapılan anlaşmaların genel muhtevası, karşılıklı hukuka dayalı olarak düşman aleyhine işbirliği yapmamayı esas almaktaydı.

İkinci grupta değerlendirilebilecek kabileler Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Resulullah'la görüşen ve anlaşma yapanlardır. Bunlar arasında Huzâa, Sa'd b. Bekr, Devs, Eş'ar, Benû Hanîfe, Abdulkays ve Benû Kinâne'den Abd b. Adî gibi kabileler sayılabilir. Anılan kabileler Mekke'nin fethinden önce Resulullah'la ittifak kurmuşlardır.

Üçüncü grupta yer alanlar ise, Mekke'nin fethinden sonra gelip bağlılık bildirenlerdir. Medine'ye tâbi olan kabilelerin kahir ekseriyetini bunlar oluşturmaktadır. Bunların ağırlıklı bölümünü Yemen bölgesinde meskûn olanlar ile Arabistan'ın

79 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.
80 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.

doğusunda yer alan kabileler teşkil etmektedir. Kimi kaynaklarda Medine'ye elçi gönderen kabilelerin listeleri verilmiştir. İbn Sa'd, 72 ayrı elçilik heyetinden bahsetmiş ve bunlara dair bazı detaylar vermiştir. Ancak saymadığı heyetlerin olduğunu da hatırlatalım. Örneğin Medine'ye ilk gelen kabile temsilcilerinden olan Benû Ğifâr'a temsilcileri, onun listesinde yer almamaktadır. Ona göre Müzeyne temsilcileri ilk gelen heyettir.[81] Biz kabile temsilcilerini veya elçilik heyetlerini tek tek ele almaktansa, ait oldukları kabile ile ilişkiler içinde değerlendirmeyi yeğlediğimiz için ayrıca elçilik heyetleri ile ilgili başlık açmayı da gerekli görmedik. Bununla beraber bu başlıkta, anılan heyetlerle yapılan görüşmeler ve ilişkilerin mahiyetine dair genel bilgiler üzerinde duracağız.

Medine'ye gelen elçilik heyetleriyle ilgili standart bir sayı verilmemiştir. Bazen sayı 20, 50, 60 veya 80'e kadar çıkarılırken, genelde 3 ile 15 kişilik heyetlerden bahsedilmektedir. Bunun yanında bir tek kişi bile bir elçilik heyeti gibi sunulmuştur. Keza üst kabile ile birlikte gelen kimi alt kollara mensup temsilciler de aynı heyet içinde yer almakla beraber ayrı ayrı elçilik heyeti gibi takdim edilmiş ve bu nedenle sayı artmıştır.

Medine'ye gelen kabile temsilcileri, üç günden iki haftaya kadar değişik sürelerde kalıp, Resulullah'a bağlılık bildirir ve sonra yurtlarına dönerlerdi. Bu süre içinde ya evi uygun olan sahabinin yanında ya da mescidin kenarında kurulan çadırda misafir edilirlerdi. Bazen de daha önce Müslüman olan kendi kabilelerine mensup sahabilerin evlerinde kalmışlardır. Örneğin Sakif heyeti geldiği zaman elçiler için kurulan çadırda ağırlanmışlar, daha sonra aynı kabileden Müslüman olup Medine'de ikamet eden Muğîre b. Şu'be onları evine götürüp misafir etmiştir.[82]

Heyetlerin çoğu Remle bnt. Hâris'in evinde misafir edilmişlerdir. Bazen bu isim Remle bnt. Hades olarak da zikredilmiş-

81 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 252 vd.
82 Taberî, *et-Târîh*, III, 141.

tir.[83] Resulullah kabile temsilcilerini karşılarken özel elbiseler giyer ve onları güzellikle karşılamaya özen gösterirdi. İbn Sa'd bu bilgiyi verdikten sonra Kinde heyeti geldiği zaman onları Yemen dokumasından bir kaftanla karşıladığını söylemiştir. Ayrıca ashabına da aynı şekilde davranmalarını önerdiğini ve bu öneri gereği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de heyetleri karşılarken özel giysiler giydiklerini belirtmiştir.[84]

Kabile temsilcileri de Medine'ye yaklaştıkları zaman yol kıyafetlerini çıkarıp daha düzgün elbiseler giyerek huzura çıkmışlardır.[85] Abdulkays[86] veya Benû Hanîfe temsilcilerinin bu şekilde hareket ettiğine dair örnekler aktarılmıştır. Gâmid heyetinin de el-Ğarkad mevkiine geldiği zaman yol elbiselerini değiştirip şehre girdiklerinden söz edilmiştir. Kinde heyeti de Resulullah'la görüşeceği zaman yol elbiselerini çıkarmış, heyetin başkanı Eş'as b. Kays dağınık saçlarını toparlamış, gözlerine sürme çekmiş ve ipek işlemeli alımlı bir kaftanla Resulullah'ın huzuruna çıkmıştır.[87]

Heyet üyeleri Medine'de kaldıkları sürece Resulullah'la görüşüp dinî konularda bilgi edinmişlerdir. Bazıları ise Ubey b. Kâ'b gibi sahabilerden Kur'an dersleri almıştır. Nadiren dillendirilmiş olsa da, Resulullah'ın kimi elçilik heyetlerine dinin emir ve yasaklarını özetleyen yazılar verdiği söylenir.[88] Ancak bu konuya dair örnekler yok denecek kadar azdır. Tespitlerimize göre Has'am kabilesi mensuplarının bu yönde bir talepleri olmuş, Resulullah da onlar için dinin emir ve yasaklarını içeren bir yazı düzenlemiştir.[89]

Medine'ye gelen kabile temsilcileri arasında Mekke dönemindeyken Resulullah ile görüşen isimlerden de bahsedil-

83 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272; Buhârî, "İman", 40, "Ahbâru'l-Âhâd", 5. Elçilerin ağırlanmaları ile ilgili diğer detaylar mensup oldukları kabilelerle ilişkilere dair başlıklar altında ele alınmıştır.
84 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 263.
85 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 115.
86 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 118.
87 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 283, VI, 231.
88 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 298.
89 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 300.

miştir. Rivayete göre Ezd kabilesinin bir kolu olarak tanıtılan Benû Ğâmid[90] heyetinden bazıları Mekke dönemindeyken Resulullah'la görüşmüştür. Resulullah'ın onlardan Ebû Zübyân el-Ezdî'ye bir mektup verip kavmini İslâm'a davet etmesini istediğine dair bir iddiadan da bahsedilmiştir, ancak mektup iddiası kuşkuludur. Daha sonra bu kabile üyeleri 40 kişilik bir heyetle Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.[91]

Resulullah elçileri oldukça samimi bir şekilde karşılar, hâl hatır sorar, tek tek isimlerini öğrenir, ataları veya geçmişlerindeki olaylarla ilgili sorular sorup yakın diyalog kurardı. Şayet geldikleri bölge ile ilgili bilgisi varsa, o bölgelerle ilgili açıklamalar yapar ve bu şekilde konuşma zemini oluştururdu. Rivayete göre Abdulkays heyeti geldiği zaman daha önce onların yurduna gittiği için birtakım yer isimlerinden bahsetmiştir. Hatta yerel dilde kullandıkları bazı kelimeleri kullanınca, içlerinden birisi "Memleketimizi bizden iyi biliyorsun" diye iltifatta bulunmuş, Resulullah da "Memleketinize gittim, orada uzun süre kaldım" mealinde bir karşılık vermiştir.[92]

Resulullah elçileri genelde mescitte karşılardı. Hatta gölgelik için oluşturulan direğin bulunduğu alanda oturup onlarla sohbet ettiği için bu direğe *üstüvânetu'l-vufûd* (elçiler sütunu) adı verilmiştir.[93] Gelen temsilciler de vefd (vufûd) olarak anılmışlardır.

Kabile temsilcilerinin Resulullah'a bağlılık bildirmeleri ile Mekke'nin fethi ve Kureyş'in teslim olması arasında yakın ilişki olduğuna değinmiştik. Zaten kahir ekseriyeti 9. yıldan (631) sonra gelip boyun eğmiş ve bu nedenle anılan yıl, "senetü'l-vüfûd/elçiler yılı" olarak isimlendirilmiştir.[94]

90 İbn Habîb, *Muhtelefu'l-Kabâ'il*, s. 44, 46; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 441.
91 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 242.
92 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IX, 200; İbn Hanbel, VI, 470-71, VII, 526; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 586.
93 Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 286, 126.
94 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 559, 560; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 443; İbnu'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûmi 'Ehli'l-'Eser*, s. 41; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 30; İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 28; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 1; İbn 'Abdilhâdî, *es-Sârimu'l-Munkî*, s. 77.

Elçilerin Medine'ye geliş süreci Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra başlamış, ancak Medine ile ittifak veya işbirliğine girecek kabileler, Kureyş'i karşılarına almak istemedikleri için ihtiyatlı davranmışlardır. Bunların birçoğu Mekke'nin fethine kadar durumlarını netleştirmemiştir. Nitekim Kureyş'in teslim olması ve akabinde gerçekleşen Huneyn savaşındaki muazzam başarıdan sonra, diğer bölgelerdeki kabile temsilcileri akın akın Medine'ye gelip bağlılık bildirmişlerdir. Amr b. Seleme adlı bir sahabi tam da bu konuya işaret ederek mezkûr gelişmelerden sonra "kabilelerin hepsi teslim olmak için âdeta birbiriyle yarıştılar" ifadelerini kullanmıştır.[95]

İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivayet, Resulullah'a bağlılık bildiren heyetlerin hangi gaye ile geldiklerini anlatması bakımından hayli manidardır. İddiaya göre bağlılık bildiren Benû Abd b. Adî heyetinin sözcüsü Kureyş'le olan ittifaklarına atıfla şu açıklamada bulunmuştur:

> Ey Muhammed! Malumun olduğu üzere bizler harem ehliyiz ve orada ikamet eden haremin şerefli sakinleri sayılırız. Seninle savaşmak istemiyoruz. Şayet Kureyş dışındaki kabilelerle savaşırsan sana destek verir, birlikte savaşırız, ancak biz Kureyş'le savaşmayız. Bizler seni ve senin kabileni severiz. Şayet yanlışlıkla bizden birisine bir zarar verecek olursan diyeti sana aittir. Şayet biz yanlışlıkla senin adamlarından birisine zarar verirsek diyeti bize aittir.[96]

Heyette el-Hâris b. Uhbân, Uveymir b. el-Ahrâm, Habîb b. Mulle ve Rebîa b. Mulle gibi isimlerin bulunduğu söylenir. Rivayetin muhtevasına bakılırsa, heyet Mekke'nin fethinden önce gelmiş olmalıdır. Diğer yandan heyetin Kinâne kabilesine mensup olduğunu ve Kureyş'le ittifak kurdukları için kendilerini harem ehli olarak tanımladıklarını da hatırlatalım. Dolayısıyla Kureyş'i karşılarına almamak için ihtiyatlı davranmışlar, Resulullah da onların taleplerini olumlu karşılamıştır. Dile getirilen hususlar dikkate alınırsa Mekke'nin fethi ve Kureyş'in teslim olmasından sonra, kabileler arasın-

95 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 290.
96 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 264.

da büyük bir direnç kaybının yaşandığı ve âdeta birbirleriyle yarışırcasına Medine'ye gelip bağlılık bildirdikleri söylenebilir.

Sözü edilen elçilik heyetiyle ilgili haberleri tamamlayıcı bir başka detay ise Üseyd b. Ebû Ünâs ile ilgili iddialardır. Bu şahıs Üseyd b. Zenîm veya Enes b. Zenîm[97] olarak da anılmıştır.[98] Keza Kinâne kabilesinden olduğuna dair müstakil haberler de bulunmaktadır.[99] Rivayete göre heyet üyeleri Resulullah'a düşmanlığıyla bilinen Üseyd'den sorumlu olmadıklarını belirtmişlerdir. Düşmanlığı nedeniyle Resulullah'ın onun kanını heder saydığı iddia edilmiştir. Hatta bu nedenle Taif'e kaçtığı söylenir. Fethin ardından aynı kabileden olan Sâriye b. Zenîm onu alıp Resulullah'a getirmiş ve affedilmiştir.[100] Bu arada Sâriye'nin Hz. Ömer dönemindeki önemli komutanlardan birisi olduğunu, hatta verdiği başarılı mücadeleler nedeniyle hakkındaki efsanelerin bazı iddialara dönüştürüldüğünü de hatırlatalım.[101]

Bazı kabile mensupları düşmanlıktan bir sonuç elde edilemeyeceği düşüncesiyle gelip anlaşma yolunu tercih etmiştir. Eşcâ' kabilesi bunlardan birisidir. Rivayete göre Uhud ve Hendek savaşlarında müşriklerin safında yer alan bu kabile

97 Bir iddiaya göre Enes onun kardeşidir. İbn Hacer, *Tabsîru'l-Muntebih*, I, 28.
98 İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, IX, 184.
99 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 271.
100 İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 236; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 230; ayrıca bk. İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl fi Raf'i'l-'İrtiyâb*, I, 54, 72; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XX, 21; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, IX, 183.
101 İddiaya göre Sâriye, İran cephesinde mücadele ederken, Hz. Ömer hutbedeydi. Bir anda gözünün önünden perde kalkmış ve ordunun tehlikeye düştüğünü görünce komutana seslenerek "Ey Sâriye! Dağa çekil, dağa çekil" diye uyarıda bulunmuş ve ordu kurtulmuştur. Ancak bu iddianın hiçbir inandırıcılığının olmadığını belirtelim. Nitekim sırf bu konuyla ilgili yapılmış müstakil bir akademik çalışmada, anılan iddianın gerçek dışı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Önkal, "Sâriye Olayı Üzerine bir Rivayet Araştırması", ss. 9-50). İlk kez Ya'kûb b. Zeyd isnadıyla İbn Sa'd (ö. 230/845) tarafından nakledilen bu iddia daha sonra birçok kaynakta yer almıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 153; İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Hadîs*, I, 313; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XI, 107; Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 168; Taberî, *et-Târîh*, IV, 178; İbnu'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûmi 'Ehli'l-'Eser*, I, 148; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 422; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 384; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, s. 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 93.

mensupları, daha sonra tutum değiştirmiş ve Benû Kureyza muhasarasından sonra başkanları Mes'ûd b. Ruhayle önderliğinde gelip Resulullah'a bağlılık bildirmişlerdir. İddiaya göre heyetin sözcüsü geliş sebeplerinden bahsederken "Seninle kavmin arasındaki savaşlardan sıkıldık, artık biz barış yapmaya geldik." diye bir açıklamada bulunmuştur.[102]

Hiç kuşku yok ki, yağma ve çapulculuğun hakim olduğu zorlu çöl koşullarında kabileler için en önemli kaygı, kendi gelecekleri ve güvenlikleriydi. Mekke ile Medine arasındaki mücadelede kazanan tarafta yer alıp kabile çıkarlarını korumak ve muhtemel bir olumsuzluğu en az zararla atlatmak onların öncelikli hedefiydi. Bu kaygı kazanan tarafla kolayca ittifak kurmalarının önünün açmıştır. Elde edilen her başarı Resulullah'ın nüfuz alanını giderek genişletirken, aynı zamanda yerleşik düzenin ve özellikle de Kureyş'in etki alanını da azaltmıştır.

Gelişmeleri izleyen kabileler Resulullah güçlendikçe kendi çıkarları gereği saflarını netleştirmiştir. Özellikle Hendek savaşı ve ardından Kureyş'le yapılan Hudeybiye Anlaşması'ndaki "dileyen kabilenin dilediği tarafla anlaşma yapabileceği" hükmü, kimi kabilelerin önünü açmış ve Medine ile aleni bir şekilde ittifak kurmuşlardır. Müteakip süreçte Mekke'nin fethi ve Huneyn savaşı gibi gelişmelerle beraber Resulullah'ın önlenemez yükselişi devam edince, sıranın kendilerine geleceğinden endişelenen kabileler bu sefer isteyerek veya istemeyerek gelip bağlılık bildirmişlerdir. Nitekim bu gelişmelerden sonra davet etmek veya ordu gönderme gereği duymadan Arabistan'ın dört bir yanından birçok kabile temsilcisi Medine'ye gelip Resulullah'a tâbi olmuştur. Diğer bir deyişle kabilelerin çoğu onun otoritesini tanımak zorunda kalmış ve istemeseler bile zorunlu olarak boyun eğmişlerdir.

Heyetlerin ekseriyeti kendi kabile çıkarlarını korumak için bağlılık bildirdiği gibi, bazıları ise kabileler arası rekabet veya düşmanlık gibi nedenlerle yeni müttefik arayışına girmiştir.

102 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 264.

Hatta kabile içi rekabet nedeniyle Resulullah'a tâbi olup güç devşiren kabile mensupları olmuştur. Nitekim bazen aynı kabile içinden farklı heyetlerin gelip bağlılık bildirdiklerine dair örnekler bulunmaktadır. Bazı kabile liderleri kendisine çıkar sağlamak ve Hz. Muhammed tarafından kabile temsilcisi olarak tanınmak için bir an önce Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir.

Resulullah önemli yararlılıklar gösteren veya ön plana çıkan kimi kabile reislerine daha özel statüler vermiş veya onlarla özel olarak ilgilenmiştir. Nitekim Eşcâ' kabilesinin şeflerinden Nu'aym b. Mes'ûd için düzenlenen bir yazıda, "hayatta bulunduğu sürece kimse onun yerinde olmayacak" şeklinde bir imtiyaz tanımıştır. Değişik kabilelerden de pek çok isme veya kabileye benzer payeler veya arazi iktaları verilip özel statüler tanındığını hatırlatalım.[103] Kimisi arazilerin yanı sıra su kuyusuna sahip olmak için ikta istemiş, Resulullah da onaylamış ve birçok isme özel su kuyusu veya arazi iktalarını içeren yazılar vermiştir. İddiaya göre Su'ayr b. Addâ adında birisi kabilesine yakın bölgedeki er-Rahîh kuyusunu isteyince, Resulullah talebine uygun bir yazı düzenlemiştir.[104] Bağlılık bildiren değişik isimler için de özel arazi iktaları düzenlendiğine dair örnekler, kabilelerle ilgili başlıklar altında verilmiştir.

Bireysel veya heyetler hâlinde gelenlerin birçoğu maddi beklenti için gelirken, bir kısmı ise yine aynı saiklerle güçlüden yana olma, kendilerine yakın bölgelerdeki mera ve su kuyuları üzerinde hak iddia etmek ve bu sayede ikta yazıları almak gibi saiklerle gelip bağlılık bildirmiştir. Hemen hemen bütün kabile önderlerine Resulullah tarafından arazi iktalarının verilmiş olması, bağlılık bildirmeleri veya karşılıklı ilişkilerin mahiyeti hakkında yeteri kadar fikir verir niteliktedir. Adlarına yazı düzenlenenler elde ettikleri imtiyazı, rakip kabileye karşı bir yaptırım aracı olarak kullanınca diğer kabileler de benzer payeler almak için Medine'nin yolunu tutmuştur.

103 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 237.
104 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243.

Kabilelerin birçoğu zorunlu olarak gelip bağlılık bildirmişse de, bağlılığın somut ifadesi olarak vergi (zekât) ödemekle yükümlü tutulmalarından hoşnut olmamışlardır. Nitekim Resulullah vefat eder etmez, birçok kabile vergiye isyan etmiş ve Medine ile bağlarını koparmıştır. Hz. Ebû Bekir mutlaka alacağını bildirince, kimisi gelip onunla pazarlığa oturmuş ve diğer dinî görevleri yerine getirip vergiden muaf tutulmak istemiş, ancak talepleri kabul edilmemiştir.

İsyan eden kabilelerin durumu bir yönüyle Medine'deki Yahudilere benzemektedir. Dikkat edilirse Medine'deki Yahudiler de herhangi bir zorlama olmadan bağlılık bildirmiş ve çıkarları gereği sözleşmeye dahil olmuşlar, ancak ilk fırsatta gerçek kimliklerini ortaya koyup düşmanca tutum sergilemişlerdir. Resulullah onların ihanetini ve düşmanlığını savaş sebebi sayınca boyun eğmek yerine Medine'yi terk etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir de vergi (zekât) ödememeyi Resulullah tarafından kurulan siyasal düzene başkaldırı (isyan) olarak değerlendirmiş onlarla savaşma kararı almıştır. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in tavrı, Resulullah'ın kurduğu siyasal düzenin devamı açısından son derece önemli bir karar olmuştur. Sonuç itibarıyla Resulullah'ın vefatı ile beraber kabilelerin Medine'den kopması, onların hangi saiklerle bağlılık bildirdiklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Rivayetlere bakılırsa, aslında Resulullah da çoğu kabile temsilcisinin hangi saiklerle gelip boyun eğdiğinin farkındaydı. Bununla beraber güçlü taraf olarak onlara karşı dayatmacı bir üslup kullanma yerine, önce güvenlerini ve gönüllerini kazanma yoluna gitmiştir. Bununla beraber sadece otoritesini tanımalarını istemiş ve din değiştirmeye zorlamamıştır. Dikkat edilirse ona bağlılık bildiren kabileler kendi dinî hayatlarını veya sosyal yaşantılarını aynen devam ettirmişlerdir. Hatta kabile başkanları da statülerini korumuştur. İki taraf arasındaki ilişkileri resmîleştiren somut bağ zekât adı altında alınan vergilerdi ve bağlılığın ifadesi olarak vergi ödemekle mecbur tutulmuşlardır. Daha önce böyle bir yükümlülüğe alışık olmayan kabileler istemeyerek de olsa vergi ödemeyi

kabul etmişti, ancak ilk fırsatta buna isyan etmekten de geri durmamışlardır.

Rivayetlere bakılırsa kısıtlı imkânlara sahip olan bazı kabileler vergi ödemek istemeyince Resulullah, bağlılıklarını yeterli bulmuş ve taleplerini makul karşılamıştır. Rivayete göre Tihâme halkına gönderdiği bir yazıda "Biliniz ki sizin malınızı zorla almadım ve size vergi de koymadım" mealinde bir açıklama yapmıştır.[105] Rivayet doğru kabul edilirse kabilelerle ilişkilerde verginin ne derece önemli belirleyiciliğe sahip olduğunu tahmin etmek mümkündür. Resulullah bağlılık bildiren kabilelere vergi yükümlülüğü getirerek hem aradaki ilişkiyi sağlam bir kulpa bağlamış hem de Medine'de kurulan siyasal düzen için önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur.

Unutmamak gerekir ki, sürdürülebilir başarı gücü muhafaza etmeye bağlıdır. Güç korunduğu sürece, kabileler kendilerini Medine'ye bağlı kalmak zorunda hissetmiştir. Dikkat edilirse Uhud'daki bozgun Medine civarındaki kimi kabileleri cesaretlendirmiştir. Hatta Yahudiler daha da ileri giderek Kureyş'le işbirliği yapıp açıkça cephe almıştır. Benzer şekilde Huneyn savaşının başlangıcındaki bozgun yaşanınca, savaşa iştirak eden birçok samimiyetsizin gerçek yüzü ortaya çıkmış ve anında Resulullah aleyhine söylemler dillendirmişlerdir. Kısa sürede ordu toparlanıp başarı elde edilince, bu sefer aynı isimler ganimetten alacakları payın hesabını yaparak çark etmişlerdir. Hatta kabilelerin bu reaksiyonu veya samimiyetsizliği ayetlere bile yansımıştır.[106]

Birkaç istisna dışında kabilelerin ödemekle yükümlü tutuldukları vergi, onlarla kurulan ilişkilerin ön koşuluydu ve tâbi olanla olunan arasındaki ilişkinin bağıydı. Ancak ilişkileri belirlemede asıl gayenin vergi olmadığını gösteren örnekler de mevcuttur. Nitekim Mekke ve Taif'in fethi sonrasında buradaki kabilelere vergi yükümlülüğü getirilmemiştir. Keza Yemen bölgesindeki kimi kabileler için de yine vergi muafiyeti

105 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235.
106 Nisâ 4/72-73.

getirilmiştir. Vergi yükümlülüğü daha çok Medine'nin kuzeydeki Hıristiyan Arap kabileleri ile Yemen bölgesindeki kabilelerle ilişkilerde belirleyici kriter olmuştur. Keza cizye ayetinden sonra Ehl-i Kitap'la yapılan anlaşmalar da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Medine'ye gelen heyetlerle yapılan görüşmelerin iki ana konusundan birisi vergi yükümlülüğü, diğeri ise onlar için düzenlenen arazi iktalarına dair yazılardır. Sadece bu husus bile ilişkilerin mahiyeti hakkında yeteri kadar fikir verebilir. Huzâa kabilesinin Eslem koluna gönderilen bir mektupta, vergilerini ödeyip anlaşma hukukuna riayet ettikleri sürece Resulullah'ın teminatı altında olduklarına dair garanti verilmiştir.[107] Benzer ilkenin hemen hemen bütün anlaşmalı kabileler için de geçerli olduğunu hatırlatalım.

Kabile Başkanlığı/Temsilciliği Statüsü

Resulullah heyetleri uğurlarken mutlaka içlerinden birisini kendi temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Onların Resulullah tarafından kabile temsilcisi olarak tanınması, kendileri açısından büyük bir prestij ve özel bir statüydü. Bir nevi bölgenin resmî idarecisi konumundaydılar. Görevlendirilenlerin ekseriyeti zaten daha önce kabilenin başında bulunan ileri gelenlerdir. Resulullah güçlenince mevcut konumlarını kaybetmek istemedikleri için bir an önce gelip bağlılık bildirmiş ve bu yolla statülerini korumuşlardır. Kabilelerle ilişkiler bölümünde de değinildiği üzere, gelen heyetlerin başkanı/sözcüsü genelde kabile reisleridir. Bağlılık bildirdikleri için Resulullah onların statüsüne dokunmamıştır. Sadece kendisine bağlı kalmaları koşuluyla aynı konumlarını sürdürmelerini onaylamış, ilave olarak bazen kendilerini doğrudan vergi toplamakla da yükümlü tutmuş, bazen de onların himayesinde olmak üzere vergi memurları görevlendirerek ödemeleri gereken alacakları tahsil etmiştir.

Resulullah kabile üyelerinden temsilci seçeceği zaman tek tek onları tanır, kaile içindeki konumlarını sorar ve buna göre

107 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.

karar verirdi. İçlerinden uygun gördüğüne görev vereceği zaman "Kavmin nezdinde bir gücün var mı?" diye sorar, olumlu cevap alırsa bu kişileri temsilcisi olarak görevlendirirdi.[108] Rivayete göre Hemedân heyetinden Abdullah b. Kays'ı görevlendirmek isteyince, kendisi sorumluluk almak istememiştir. Resulullah sebebini sorunca, "Kavmimi İslâm'a davet edeceğime dair söz verip sonra başaramazsam böyle bir vebal altına girmek istemiyorum" mealinde bir açıklama yapmıştır.[109]

Resulullah kabile başkanlarının statülerini korurken, kendisine bağlılığı ve vergi ödemelerini yeterli görmüştür. Deyim yerindeyse bir an önce din değiştirmeye zorlama yerine, dinî hayata intibak etmelerini sürece bırakmıştır. Buna mukabil onların hukukî meselelerini çözmek ve İslâm'ı öğretmek için muallimler görevlendirmiştir. Ayrıca kabilelerin geçmişte birbirleriyle var olan ittifaklarını devam ettirmelerinde de bir sakınca görmemiştir. Örneğin Belî kabilesinden Benû Cu'ayl Kureyş'in müttefiki olduğu hâlde kendisiyle de anlaşma yapmalarında sakınca görmemiştir. Rivayete göre heyet üyeleri Medine'ye geldiği zaman kendilerini Abdumenâf'tan bir grup olarak tanıtmışlardır. Resulullah onlar için yazı düzenlediği zaman vergi yükümlülüğünü yerine getirip bağlılıklarını sürdürdükleri müddetçe eski anlaşmalarını devam ettirmelerinde bir sakınca görmediğini kayıt altına almıştır.[110] Buna mukabil bazı anlaşma metinlerinde ise müşriklerle alakayı kesmek gibi ön koşullar getirmiştir. Anlatılana göre Benû Ukl kabilesinden Züheyr b. Ukayş adlı kişiye böyle bir yazı vermiştir.[111]

Resulullah vergi sorumluluğunu büyük oranda kendisine bağlılık bildiren kabile reisine bırakırken, bazen ilave olarak civardaki kabilelerin vergisini toplayıp muhafaza etme görevini de vermiştir. Belî ve Cu'ayl kabileleri ile yapılan anlaşmada vergilerini ödedikleri sürece anlaşmanın devam edeceği kay-

108 İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 384.
109 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 294.
110 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
111 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 241.

dı düşüldükten sonra, ayrıca onlara yakın bölgelerdeki Nasr, Benû Sa'd, Sümâle ve Hüzeyl gibi kabilelerin vergilerini toplama görevi de bu kabile reislerine bırakılmıştır.[112]

Kabilelere verilen ikta belgeleri veya gönderilen mektuplarda mutlaka yükümlülükler hatırlatıldığı gibi bağlılıklarını sürdürüp vergilerini ödedikleri sürece güvencede olduklarına dair kayıtlar hemen her yazıda zikredilmiştir. Örneğin Benû Hâris kabilesinden Kays b. el-Husayn adına düzenlenen bir yazıda Zü'l-Gussa ve anlaşmalı oldukları Benû Nehde'ye güvence verildiği vurgusu yapıldıktan sonra, anlaşma şartlarına uydukları sürece Resulullah'ın himayesinde oldukları kaydı düşülmüştür.[113] Deyim yerindeyse Resulullah İslâm'ın temel prensiplerinden olan "ahde vefa" ilkesine bağlı kalınmasına özel önem vermiş ve angajman kaidelerine uydukları sürece muhataplarının kendi himayesinde olduklarını garanti etmiştir.

Diğer yandan vergi yükümlülüğünün bir bağlılık akdi olduğunu gösteren veriler bulunmaktadır. İddiaya göre Resulullah, Benû Amr kabilesinin ileri gelenleri olan Budeyl, Büsr ve Serevât'a gönderdiği yazıda vergi ödemekle mallarını gasp etmediğine dikkat çekmiş ve bunun bir yükümlülük olduğuna atıfla kendilerini akrabaları kadar yakın gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca sadece kendilerinden değil, diğer kabilelerden de vergi alındığını hatırlatmıştır.[114]

Vergi ödemeyi taahhüt eden kabile başkanları, hasat mevsimi geldiği zaman vergileri toplar, sonra görevlendirilen vergi amiline teslim eder ve bunlar tahsil edilen malları Medine'ye getirirdi. Hemen hemen bütün kabilelere vergi memuru atanmıştır. İbn Hişâm, bunlarla ilgili bir liste vermiştir.[115] Değişik kaynaklarda da benzer listeler bulunmaktadır.

Medine'ye bağlılık bildiren heyetlerin çoğu maddi beklenti veya siyasi nedenlerle gelirken, nadiren de olsa bunlar arasında Resulullah hakkında duydukları haberler üzerine ge-

112 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
113 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 232.
114 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235.
115 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 600.

lenler olmuştur. İddiaya göre Yemen bölgesinde meskun olan Ans kabilesinden bir şahıs Medine'ye gelince Resulullah "İsteyerek mi, yoksa korkudan mı geldin?" diye sormuş, adam karşılık olarak şu muhtevada bir cevap vermiştir:

> Sen çok zengin birisi değilsin, eline dünyalar yok ki sana isteyerek geleyim. Korkuya gelince, ben öyle bir yerden geliyorum ki, senin adamlarının oraya erişmesi imkânsız. Ben Allah'ın azabıyla korkutuldum. Bundan dolayı içimde bir endişe oluştu. 'Allah'a iman et' diye teşvik edildiğim için geldim.[116]

Yemen bölgesindeki en-Nehâ kabilesine mensup iki kişinin de yine benzer bir saikle gelip Resulullah ile görüştükleri, yurtlarına dönüp izlenimlerini anlattıkları ve bunun üzerine kabile üyelerinden yaklaşık 200 kadar bir grubun Medine'ye gelip bağlılık bildirdiği rivayet edilir. İki kişiden birisinin adının Ertât b. Şerâhîl olduğu ve Mekke'nin fethi günü Resulullah'ın ona bir bayrak verdiği iddia edilmiştir. Bu bilgi dikkate alınırsa bu kabilenin fetih öncesinden gelip İslâm'ı kabul ettiği ve bazı üyelerin fethe katıldıkları anlaşılmaktadır.[117]

Her ne kadar bu tür kayıtlara rastlansa da çoğu kabile temsilcisinin yukarıda anılan nedenlerle ve daha çok zorunluluk gereği geldiğini tekrar hatırlatalım. Nitekim Medine'ye gelen Gatafân ve Esed kabilesinden bir grup Resulullah'la görüşüp yurtlarına dönünce, izlenimlerinin sorulması üzerine Resulullah'ı kast ederek "Akrebe ve bokböceğine boyun eğmek zorunda kaldık" gibi sözler sarf etmişlerdir.[118] Rivayet doğru kabul edilirse, bu kabileler istemedikleri hâlde onu tanımak zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Benû Temîm[119] ve Âmir b. Sa'sa'a[120] heyetleri gibi kimi kabile temsilcilerinin ise Medine'ye geldikleri hâlde Resulullah'a bağlılığı kabul etmeyip kendileri için özel şartlar istedikleri, taleplerinin kabul görmemesi üzerine yurtlarına döndükleri yönünde haberler bulunmaktadır.

116 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 295.
117 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 298.
118 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 396.
119 Taberî, *Târîh*, III, 119.
120 İbnu'l-Kayyîm, *Zâdu'l-Me'âd*, III, 528.

Kabile heyetleriyle yapılan görüşmelerde cahiliye geleneklerine dair bazı uygulamaların ipuçlarına rastlanır. Bir iddiaya göre Resulullah'a bağlılık bildirmek için gelen Benû Mürrân kabilesinin alt kollarından Cu'fe mensupları, hayvan yüreği yemeyi kendilerine yasak sayıyordu. Resulullah onların böyle bir bâtıl inançlarının olduğunu öğrenince, bizzat yürek pişirtip ikram etmiştir. Heyet üyeleri yemeye yanaşmayınca, "Şayet yemezseniz Müslümanlığınız iyi olmaz" mealinde bir açıklama yapmış ve ısrarı üzerine Kays b. Seleme elleri titrercesine lokmalarını ağzına götürüp zar zor yemişse de, bu alışkanlıklarından kurtulmaları kolay olmamıştır.[121]

Rivayetteki detaya göre heyet üyelerinden birisi annesi Müleyke bnt. el-Hulv'un köle azat eden, açları doyuran, yoksul ve muhtaçlara yardım eden birisi olduğunu söylemiş, ancak daha önceleri küçük bir kızını diri diri gömdüğünü ve şimdi kendisinin ölüp gittiğini söyleyerek akıbetini sormuştur. İddiaya göre Resulullah "Gömülen de gömen de ateştedir" şeklinde bir karşılık vermiştir.[122]

Rivayete göre heyet üyeleri bu cevaptan memnun olmayınca, Resulullah gönüllerini almak için "Benim annem de sizin annenizle beraberdir" diye bir açıklama yapmıştır.[123] Bize göre bu tür haberler ciddi şekilde problemlidir. Örneğin masum bir çocuğun cehennemlik sayıldığı iddiasını kabul edebilmek mümkün değildir. Belki de tevhidin önemini vurgulamak adına, Resulullah böyle bir açıklama yapmış olabilir, ancak bu savın sadece tahmin olduğunu ve yine de anılan iddianın doğru olamayacağını hatırlatalım.

İddiaya göre heyet üyeleri görünürde bağlılık bildirip Medine'den ayrılmış, ancak şehre yakın bölgede bir sahabiyi öldürüp gözetimindeki sağmal develeri gasp etmişlerdir.[124] Oysa Resulullah içlerinden Kays b. Seleme'ye yazılı belge verip ken-

121 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 279, VI, 266.
122 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 522; İbnu'l-Mukrî, *Mu'cem*, s. 102.
123 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 280; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 410; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsat*, III, 82.
124 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 480.

disini Benû Mürrân, Harîm ve Külâb ile bunların her birisinin müttefikleri üzerine vali tayin etmişti. Yazıda ayrıca namaz kılıp vergi verenlerin ona itaat etmeleri gerektiğine dair bir de kayıt düşülmüştü.[125]

Verilen örnekler veya buraya kadar anlatılanlara bakıldığında, kabile temsilcileri ile kurulan ilişkilerin odak noktasını din değil, vergi yükümlülüğünün oluşturduğunu ve anlaşma kurallarına bağlı kaldıkları sürece ilişkilerin sorunsuz devam edeceğinin kayıt altına alındığından söz edilebilir. Muhtemelen Hz. Ebû Bekir de bu kriter nedeniyle vergi ödemek istemeyen kabilelere karşı askerî güç kullanmak zorunda kalmış ve onları tekrar itaat altına almıştır. Dolayısıyla ilişkiler dinî olmaktan daha çok siyasi ve maddi temele dayalı bir zeminde seyretmiştir. Deyim yerindeyse din birliğinden ziyade siyasi temele dayalı bir birlik veya ittifak kurulmuştur. Din birliği ise Resulullah'ın vefatından sonraki süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Dikkat edilirse Resulullah hemen her kabileye arazi iktaları veya hediyeler verirken, yazılı Kur'an metinleri veya dinî kaidelerin yazıl olduğu bir belge düzenlememiştir. Rastlayabildiğimiz kadarıyla sadece Bâhile ve Has'am heyetinden Müslüman olanlar için dinî içerikli kaidelerin yer aldığı bir yazı düzenlemiştir.[126]

Resulullah rakipsiz bir güç hâline gelince Medine'deki siyasi otoritenin dışında kalan kabileler, bir an önce gelip ona bağlılık bildirmek ve bu birliğin bir halkası olmayı hedeflemişlerdir. Böylece bir an önce halkanın içine dahil olup kendilerine avantaj sağlamayı hedeflemişlerdir. Bir anlamda ne kadar erken gelip bağlılık bildirilirse, o derece avantaj elde etmek mümkündü. Nitekim bazıları treni kaçırdığı için pişmanlık duymuştur. Rivayete göre Benû Ukayl kabilesinden Zülcevşeyn lakaplı bir şahıs, Resulullah'ın Kureyş'e hakim olduğunu duyunca, "Keşke daha önce Müslüman olsaydım ve ondan Hîre'yi ikta olarak isteseydim, kesin burayı kendime mal ederdim" diye yakınmış ve fırsatı kaçırdığı için ha-

125 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 280-81, VI, 266; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 314.
126 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265.

yıflanmıştır.[127] Herhangi bir kabile veya kabilden bir üyeye belli bölge ikta olarak verilince, bir başkası burası üzerine hak iddia edemediği için diğer kabileler de benzer imtiyazlar sağlamak amacıyla gözlerine kestirdikleri arazileri veya su kuyularının kendi adlarına tahsis edilmesini hedeflemiş ve bu amaçla Medine'ye gelmişlerdir. Resulullah da talepleri doğrultusunda onlar için yazılar düzenlemiştir.

Şunu da hatırlatalım ki, Resulullah arazi iktaları düzenlerken kendi uhdesinden veya müminlerin paylarından bir ihsanda bulunmuyordu. Aksine onların yurtlarına yakın bölgelerdeki boş arazileri veya meraları kendilerine ikta olarak veriyordu. Böyle bir belge/yazı alan kabile mensubu, yurduna döndüğü zaman rakip kabileye karşı kendisine müttefik edindiği için avantajlı bir konum elde etmiş oluyordu. Diğer kabileler de benzer imtiyazlar elde etmek için bir an önce Medine'ye gidip arazi iktası koparabilmenin peşine düşmüştür. Dolayısıyla arazi iktaları kimi zaman kabileler arası rekabeti yansıtır bir mahiyet arz etmektedir ve her şeyden önce ekonomik kaygıların boyutu hakkında fikir vermektedir. Rivayete göre el-Hâris kabilesinden Yezid b. Muhaccel'e verilen bir ikta yazısında Nemre ve bu bölgenin sulak arazileri ile Vâdirrahman ve bu bölgenin ormanlarının ona ait olduğu kaydı düşülmüş, ancak Benû Mâlik ve Ukbe ile savaşmaması kaidesi şart koşulmuştur. el-Hâris kabilesinden Benû Kenan b. Yezid ve Âsım b. el-Hâris'e de benzer iktalar verilmiştir.[128]

Diğer yandan Resulullah ikta düzelmesi yaparken, kamuya açık veya ortak kullanım alanlarını bu kapsam dışında tutmuştur. Bir rivayete göre Ebyad b. Hammal adlı birisi Yemen'deki Me'rib bölgesinde bulunan tuz ocağını ikta olarak istemiş, Resulullah da uygun bulmuştur. Ancak bu şahıs anılan rezervin su pınarı gibi olduğunu söyleyince, herkesin yararlanabileceği gerekçesiyle bu kararından vazgeçmiştir. Buna mukabil herhangi bir arazi veya merayı kullanan kişi ya da kabilenin talebini uygun bulmuş ve onlara ikta olarak

127 İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 213.
128 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 232.

vermiştir. Bazen de kabile içinden belli bir yeri isteyen kişilerin taleplerini onaylamıştır. Örneğin Vâil b. el-Hadramî, kendi bölgesindeki bir araziyi isteyince Resulullah burayı ona tahsis etmiştir.[129]

Görünen o ki, Mekke ve Taif bölgesindeki kabilelerin de teslim olmasından sonra, 'davetin' seyri değişmiş ve kabilelerin Medine'ye bağlılıkları kitlesel bir harekete dönüşmüştür. Bu hareketin başat unsuru geleneksel yorumlarda iddia edildiğinin aksine din değiştirme değil, daha çok maddi ve siyasi kaygılardır. Nitekim Resulullah güçlendiği zaman âdeta yarışırcasına Medine'ye gelip tâbi olan kabilelerin çoğu, onun vefatından sonra aynı hızla ittifaktan çıkmak istemişler ve Medine ile bağlarını koparmışlardır. Onların Medine'den kopuşlarının en önemli muharrik unsuru vergi zorunluluğuydu. Nitekim vergi alınmadığı sürece Hz. Ebû Bekir'e biat edeceklerini beyan etmişler ve bu konuda onunla pazarlık yapmışlardır.

Medine Merkezli Siyasi Yapı

Resulullah'ın kabilelerle ilişkilerine veya elçilerle görüşmelerine bakılırsa öncelikli hedefinin barış temelli bir yapı veya siyasi birlik kurmaya odaklı olduğunu gösteren somut veriler bulunmaktadır. Bu yapının en önemli özelliği herhangi bir imtiyazlı sınıf üstünlüğe dayanmamış olmasıdır. Diğer bir deyişle eşitlik prensibi esas alınmıştır. Arap olma ortak paydasında birleşme yerine daha kapsayıcı kimlik olan *ümmet* kavramına ve ümmetin kardeşliği esasına dayalı bir toplum oluşturmuştur. Her ne ḳadar Kur'an'ḍa *el-Arab* kavramı kullanılmışsa da bu ifade daha çok bedevi kabileleri tanımlamaktadır.[130] Bazı ayetlerde yer alan Kur'an'ın Arapça olduğuna dair vurgu[131] ise, bu dile ait herhangi bir ayrıcalık/üstünlük değil, hitap ettiği toplumun kullandığı dili ifade etmek üzere dile getirilmiştir.

129 Belâzûrî, *Fütûh*, 84.
130 Hucurât 49/14.
131 Fussilet 41/44; Nahl 16/103; Şûrâ 26/195; Yûsf 12/2.

Resulullah kendisine bağlılık bildiren kabilelere can ve mal emniyeti sağlarken, bunu angajman kaidelerine uyma şartına bağlamıştır. Böylece onları kontrol altında tutarken aynı zamanda siyasi birliği de muhafaza etmeyi hedeflemiştir. Buna ilaveten adil, eşitlikçi, paylaşımcı, liyakati, güvenliği esas alan ve merkezî idareye bağlılığı ön koşul olarak belirleyen bir yapı tesis etmiştir. Nitekim bağlılık bildiren kabilelerden bu kriterleri istediğine yukarıda değinilmişti. Diğer yandan bağlılık bildirmek için gelen kabilelerin öncelikli problemi de, din arayışı veya din değiştirmek değil, kendi siyasal geleceklerine, güvenliklerine ve ekonomik beklentilerine dair kaygılardır. Resulullah onların bu beklentilerini veya öncelikli hedeflerini gördüğü için gelen bütün kabile üyelerine bol bol ihsanlarda bulunmuş, çeşitli arazi iktaları vermiş ve belirlenen şartları yerine getirdikleri sürece güvencede olduklarını teminat altına almıştır.

Kabile üyeleri bazen kendilerine sunulan imtiyazlar ile kendi dinî ve kültürel yaşantılarını sürdürmek arasında tercihle karşı karşıya kalınca eski alışkanlıklarından yana tavır almışlardır. Nitekim yukarıda örnek verilen Benû Mürrân kabilesinin hayvan yüreği yememe alışkanlıklarıyla ilgili örnek bunu teyit etmektedir. Zira her ne kadar bu bâtıl inançlarını değiştirmeyi kabullenmişlerse de yine de kurtulamayıp eski alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir.[132] Diğer yandan bu kabileden Ebû Sebre adındaki birisinin Resulullah'ı ziyaret ettiği ve kabilesine ait olan Cerdân isimli arazinin kendisine ikta olarak verilmesini istediği, onun da bu talebi onayladığı söylenir.[133]

Hiç kuşku yok ki, Medine'deki siyasal birliğe dahil olmanın somut göstergesi zekât adı altına alınan vergiydi. Kabileler sıcak bakmasalar da, güvenlik ve gelecek kaygısı gibi nedenlerle bir anlamda buna mecbur olup boyun eğmişler. Herhangi bir merkezî otoritenin olmadığı veya hiçbir siyasi yaptırımın bulunmadığı çöl şartlarında, can ve mal güvenliği

132 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 279, VI, 266.
133 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 267.

kabileler için en önemli kaygı veya kazanımlardan birisiydi. Resulullah onların bu beklentisini görmüş olmalı ki, güvenliklerinin garanti edildiğine dair teminatı hemen her yazıda belirtmiştir. Buna mukabil muhataplarından da angajman kaidelerine bağlı kalmalarını şart koşmuştur.

Güvenlik kaygısı bütün kabileler için geçerli olmakla beraber, özellikle Arabistan'ın güneyinden gelen kimi kabileler için ayrıca ekonomik beklentiler de başat unsurlardan birisi olmuştur. Nitekim maddi imkânsızlıkları nedeniyle bir kısım kabilelere vergi muafiyeti getirilmiş, hatta destek bile sağlanmıştır. Nitekim yaklaşık 200 kişilik Nehâ heyetine Hayber gelirlerinden pay ayrılmıştır.[134] Eş'âr ve Devs kabilesi mensuplarına da yine Hayber ganimetlerinden pay verilmiş, hatta bu nedenle kimi sahabiler kendi haklarının verildiği gerekçesiyle Resulullah'a itirazlarda bulunmuşlardır.[135]

Kabilelerin Medine'ye bağlılığı daha çok vergiye odaklı olduğu için Resulullah'ın vefatından sonraki ilk reaksiyonları vergiye isyan ve Medine'den kopmak olmuştur. Dolayısıyla onların kopuşları geleneksel yorumlarda iddia edildiği gibi dinden dönme/irtidat değil, daha çok vergiye isyandır. Nitekim kimi kabileler Medine'ye temsilci göndererek, yükümlü oldukları vergiden muaf tutulmaları durumunda birlikten ayrılmayacaklarını bildirmişler ve diğer dinî görevleri yerine getireceklerini belirtmişlerdir. Ancak Hz. Ebû Bekir vergi ödememeyi isyan kabul ettiği için bunu savaş sebebi saymıştır. Buna mukabil Hz. Ömer onlarla savaşmanın doğru olmayacağını savunmuştur.[136]

Kabile temsilcileri "Dinî görevleri yerine getiririz, ancak zekât (vergi) ödemeyiz." diye şart koşunca, Hz. Ebû Bekir "Resulullah'a verdiğiniz deve veya koyunların yıllık zekâtlarını/vergilerini ödemezseniz mutlaka sizinle savaşırım."[137] diye açıklamada bulunmuş ve taleplerini reddetmiştir. Bir başka

134 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 298.
135 Buhârî, "Cihad", 28.
136 Taberî, III, 222.
137 Belâzurî, *Fütûh*, 103.

rivayette ise "Şayet Resulullah'a verdiğiniz devenin yularını bile vermezseniz sizinle savaşırım." şeklinde karşılık vermiştir. Ayrıca "*ahd ve yeminlerinizi bozmayın*"[138] mealindeki ayetleri hatırlatarak onları ikna etmeye çalışmıştır.[139]

Medine'den kopuşun ekonomik kaygıyla alakalı olduğunu gösteren dikkat çekici rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Leys kabilesinin şefi, akrabalarını isyana teşvik edip Medine'den kopuşa ikna ederken şu muhtevada bir konuşma yapmıştır:

> Ey ahali! Muhammed sağken ona boyun eğmiştik. O öldüğüne göre biz niçin Ebû Bekir'e boyun eğelim? Ebû Bekir onun vârisi mi ki, mallarımızı ona verelim? ... Sizden istenen ve ödemediğiniz ürünler benim için hurmadan, hatta ondan daha tatlıdır.[140]

Temîm kabilesinin alt kolu olan Benû Hanzale'nin şefi Mâlik b. Nüveyre de benzer bir reaksiyon göstermiş ve kabile mensuplarına şu muhtevada bir konuşma yapmıştır:

> Ey Temîmoğulları! Muhammed öldü. Şayet onun yerine Kureyş'ten biri geçip bizden zekât (vergi) istemezse hep birlikte ona tabi oluruz. Sizler daha önceden mallarınızı başkalarına vermiyordunuz. Aslında bu mallar sizindir ve bunları en çok siz hak ediyorsunuz.[141]

Görüldüğü üzere ekonomik kaygılar, Medine'ye bağlı olan kabilelerin veya Medine merkezli kurulan siyasi otoritenin en önemli yapı taşlarından birisiydi. Diğer yandan Mekke'nin fethinden sonra kabileler siyasal gelecek ve güvenlik kaygıları nedeniyle gelip Medine'ye bağlanırken, bu durum aynı zamanda yukarıda sayılan diğer saiklerle beraber kitlesel bir harekete dönüşmüştür. Kabilelerin Medine'ye koşup bağlılık bildirmeleri, Resulullah'ın önlenemez yükselişi veya rakipsiz

138 Ali İmran 3/77; Maide 5/53; Tevbe 9/12; Nahl 16/92-94.
139 Kelâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide*, s. 91.
140 Taberî, III, 223.
141 Kelâ'î, 93-94. Rivayetin bir başka versiyonunda şu muhtevalı bir konuşma nakledilmiştir: "Bildiğiniz gibi Abdullah'ın oğlu Muhammed vefatından önce zekâtlarınızı (vergilerinizi) toplamak üzere beni görevlendirmişti. O şimdi öldü ve kendi yoluna koyulup gitti. Onun yerine birisi idareye geldi. Artık mallarınızı hiç kimse isteyemeyecek. Sizler bu malları onlardan daha fazla hak ediyorsunuz." Vâkıdî, *Ridde*, 58.

kalmasıyla doğrudan bağlantılıydı. Diğer bir ifadeyle gelişen ve değişen koşullar onları buna mecbur etmişti. Nitekim Resulullah'ın vefatıyla beraber Medine'den kopuşları da aynı hızlılıkta olmuştur. Deyim yerindeyse saman alevi gibi yanıp sönmüş ve siyasi birliğe girdikleri gibi çıkmışlardır. Başat unsur ise siyasal kaygı, maddi beklenti veya vergiden kaçıştı. Rivayetlere bakılırsa başta Medine olmak üzere Mekke ve Taif bölgeleri dışında kalan diğer bölgelerdeki kabilelerin kahir ekseriyeti ya tamamen ya da kısmen isyan etmiş veya merkezle bağlarını koparmıştır.

Medine ve civarındaki kabilelerle ilişkiler daha samimi ve gönülden bağlılığı ifade ederken, Mekke ve Taif civarındaki kabilelerin bağlılıklarını sürdürmeleri ise daha çok onlara karşı sergilenen yaklaşımla yakından alakalıdır. Dikkat edilirse Mekke'deki Kureyş ile Taif bölgesindeki Hevâzin kabilesi akserî güçle veya savaşla teslim olmuştur. Yine Taif bölgesindeki Sakif kabilesi ise en son gelip boyun eğen kabilelerden birisidir, ancak Resulullah onlara vergi yükümlülüğü getirmemiştir. Bize göre onların isyan kervanına katılmamalarının arkasında bu yaklaşımın rolü vardır. Diğer bir deyişle yine ekonomik saikler bağlılıkta belirleyici unsur olmuştur.

Şunu da hatırlatalım ki, Medine'den kopan kabileler blok olarak ortak hareket etmemiştir. İslâm'dan önce müttefik olan kimi kabileler ortak hareket etmişse de, çoğu kabile kendi çıkarları doğrultusunda tavır sergilemiştir. Dikkat edilirse peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanlar müstakil olarak kendi kabilelerini sürüklemiştir. Her birisinin ortak noktası Medine'ye karşı düşmanlıktı, lakin her birisi kendi çıkarı ve beklentisine göre tutum takınmıştır. Nitekim Benû Temîm kabilesi örneğinde görüldüğü üzere, kimi alt kollar isyan ederken, kimisi de Medine'ye bağlılığı devam ettirmiştir.

Ekonomik kaygılar kabileler için önemli olduğu gibi, Medine'de kurulan siyasi güç için de önemliydi. Resulullah hicretin ilk yıllarında kurduğu alternatif pazar yeri projesi bile bu kaygı veya ihtiyacın ilk adımı niteliğindedir. Kureyş kervanlarını hedef alan askerî seferlerin bir yönünün de bu maksada

matuf olduğunu söylemek mümkündür. Müteakip süreçteki *ganimet*, *infak* ve *vergi* gibi konulardaki düzenlemeler, ilk cemaatin finansal ihtiyaçlarına yönelik çözüm üretme çabalarıdır. Diğer yandan başarılı askerî seferlerle birlikte ganimet olgusunun en önemli maddi gelir kaynağı olduğunu ve buradan elde edilen gelirden pay almak için birçok kişinin orduya katıldığını unutmamak gerekir. Ganimetin yanı sıra *infak*, *sadaka* ve *zekât* adı altında alınan mallar ilk cemaatin en önemli maddi gelirleri arasındaydı.

Resulullah'ın teşvikleri ile beraber zengin müminler ellerindeki imkânları Allah yolunda harcamışlardır. Özellikle de ensârdan Sa'd b. Ubâde'nin haklı bir şöhrete sahip olduğunu belirtmeliyiz. Birçok askeri sefer onun yardımları ile gerçekleşmiştir. Benû Kureyza gazvesi sırasında da ordunun yemek ihtiyacını o karşılamıştır.[142] Veda Haccı seferinde yiyecek yüklü develerin kaybolması üzerine kafile açlık endişesi yaşayınca yine Sa'd b. Ubâde devreye girmiş ve kendisine ait develeri keserek yiyecek ihtiyacını karşılamıştır. Hatta yaptığı yardımlar nedeniyle Resulullah ona karşı büyük bir minnettarlık duymuş ve "Medine'ye geldiğimiz günden beri yaptığın yardımlar yetmiyor mu Ey Ebû Sabit!" sözleriyle onun yardımseverliğini övmüştür.[143] Diğer yandan her ne kadar yardım eden sahabiler olarak muhâcirlerin adı ön plana çıkarılsa da, asıl yükü ensârın çektiğini ve onların yardımının çok daha ileri düzeyde olduğunu belirtmeliyiz.

Kimi rivayetlerde ilk cemaatin maddi problemler yaşadığını gösteren kayıtlara rastlanır. İddiaya göre Kâ'b b. Eşref'e suikast düzenleyen ekibin sözcüsü onun güvenini kazanmak için Resulullah hakkında ileri geri sözler sarf etmiş ve onu eleştirmiştir. Dile getirdiği açıklamalar arasında Resulullah'ın Medine'ye gelmesinden sonra, işlerinin bozulduğuna, maddi sıkıntı çektiklerine, yiyecek ekmeklerinin bile kalmadığına dair yakınmalarda bulunmuştur. Ayrıca Hz. Muhammed'in kendilerinden yardım/sadaka olarak mal mülk istediğine, ar-

142 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 500.
143 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1095.

tık bunun çekilemez bir hâl aldığına ve dolayısıyla onu ortadan kaldırmayı hedeflediklerine dair açıklamalar yapmıştır.[144]

Her ne kadar bu açıklamalar suikast planının bir parçası olsa da, maddi sıkıntı çekildiğine dair ipucu niteliğindedir. Resulullah maddi sorunları büyük oranda Allah yolunda infakla veya yardım müessesesiyle aşmaya çalışmıştır. Müteakiben elde edilen ganimetler ile bu ihtiyaç büyük orada çözülmüştür. Özellikle de Hayber bölgesinin fethedilmesi ve buradan elde edilen ganimetlerin fazlalığı, Resulullah ve özellikle muhâcirlerin finansal problemlerini büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Mekke'nin fethinden sonra ise Medine'ye tâbi olan kabilelere vergi yükümlülüğü getirilerek ilk cemaatin finansal ihtiyaçları daha müesses bir yapı kazanmıştır. Keza Medine'den sürgün edilen Yahudilerden geriye kalan menkul ve gayrimenkuller de ilk cemaatin finansal ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

Sonuç

Hudeybiye Anlaşması 'davetin' kapsamanın genişlemesi bağlamında âdeta kilitleri açmış ve tebliğin önündeki engelleri kaldırmıştır. Bu anlaşmadan sonra Resulullah Kureyş dışındaki kabilelere ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde meskun olan bölgesel liderlere İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Hatta bazı komşu devlet başkanlarına da benzer davetlerin iletildiği söylenir. Bu süreç Mekke'nin fethi ve Kureyş'in teslim olması ile beraber daha ileri boyuta taşınmış ve Resulullah'ın önlenemez yükselişi karşısında Arabistan'ın değişik bölgelerindeki kabileler Medine'ye gelip bağlılık bildirmek zorunda kalmışlardır.

Arap kabilelerinin bağlılık bildirmeleriyle beraber Medine'de kabile yapısından çok daha güçlü ve geniş bir siyasi düzen kurulmuştur. Bu siyasal yapıda ilke olarak tüm paydaşlar veya her zümre eşitti. Kabile asabiyeti duygusu veya üstünlük anlayışına dayalı cahiliye anlayışı yıkılırken, bunun yerini farklılıkları kendi içinde barındıran bir siyasal düzen tesis edilmiştir.

144 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 188.

Diğer yandan 'daveti' başarıya ulaştıran ve kabileleri bir çatı altında toplayan önemli yapı taşlarından birisi, hukuk veya adaletti. Allah Resulü başta kendi kabilesi olmak üzere hiçbir zümreye özel statü tanımamıştır. Kabileler arası dengelere dikkat etmiş ve birisini diğerinin önüne geçirmemiş, imtiyazlı bir sınıfın doğmasına fırsat vermemiştir. Onun oluşturduğu birliğe katılan kabilelerin Medine'ye bağlılıkları kendileri açısından dinî olmaktan daha çok siyasi ve ekonomik temelliydi. Medine açısından ise tesis edilen siyasal yapı, daha çok dinî ḳarakterlidir, hatta din belirleyici/birleştirici unsur olmuş ve bu yapı aynı zamanda *ümmet* olarak nitelenmiştir.

Resulullah kabileleri birliğe dahil ederken ilk önce kendi otoritesinin tanınmasını hedeflemiştir. Nitekim kabilelerin Medine'ye bağlanmalarını mutlak olarak din değiştirmeleri temeline dayandırmamış, bunu sürece bırakmıştır. Dikkat edilirse putperestliğin kökü bile son iki yılda kazınmıştır. Örneğin Taif'ten dönerken bile buradaki Lât kültünü imha etmemiş, ancak Hevâzin'den sonra Sakif kabilesinin de Medine'ye bağlanmasını müteakiben bu putu imha ettirmiştir. Buradan putperestliğe hoşgörülü baktığı gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Aksine tevhid konusunda sıfır tolerans tanımış, ancak doğrudan kabilelerin inanç değerlerini bertaraf etmek yerine önce onların dostluğunu kazanmış, zihinlerindeki putları yıkmış ve ardından şirkin kökünü kazımaya yönelik adımlar atmıştır.

BÖLÜM V
MEDİNE'NİN BATISINDAKİ KABİLELERLE İLİŞKİLER

Resulullah İslâm cemaatini güçlendirip Medine'de kurduğu siyasal düzeni teşkilatlandırırken planlı bir strateji izlemiştir. İlk adım olarak Mekke-Şam kervan yolunda bulunan ve Medine'nin batısında kalan kabilelerle dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları yaparak muhtemel bir saldırıya karşı güvenlik önlemleri almıştır. Yapılan anlaşmalar karşılıklı hukuka saygının yanı sıra, Medine aleyhine Kureyş'le veya herhangi bir düşmanla işbirliği yapmamayı esas almaktaydı. Anlaşmalar aynı zamanda cahiliye dönemindeki kabile ittifaklarının özelliğini yansıtır. Ayrıca Medine'ye tabiiyeti veya din değiştirmeyi gerektirmiyordu. Nitekim ittifak kurulan Ğifâr, Cüheyne, Müzeyne, Damra ve Müdlic gibi kabileler henüz müşrikti. Aralarında bireysel anlamda inananlar olmuşsa da, bunların çoğu Tevbe suresinin inzalinden sonra (8/630) Medine'ye bağlanmışlardır.

Görüldüğü kadarıyla Resulullah ittifak kurduğu kabilelerle öncelikli olarak müşriklerle Medine aleyhine işbirliği yapmamalarını istemiş veya bu esasa göre anlaşmalar yapmıştır. Buna mukabil savaşla boyun eğdirilen veya Mekke'nin fethinden sonra gelip bağlılık bildiren kabilelerin kahir ekseriyetine ise vergi yükümlülüğünü şart koşmuştur. Keza bunların da din değiştirmelerini ön koşul olarak dayatmayıp sürece bırakmıştır. Medine'nin batısında kalan kabilelerle kurulan ittifaklar Kureyş'le Medine aleyhine işbirliğinin önünü kestiği gibi Mekkeli tüccarları da iktisadî yönden zayıflatmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla anlaşmalar Medine'nin güvenliği açısından stratejik öneme sahipti.

Medine civarındaki kabilelerle kurulan ilişkilerde Uhud savaşı önemli kesitlerden birisi olmuştur. Nitekim alınan mağ-

lubiyetten cesaretlenen kimi kabileler düşmanlıklarını iyice hissettirmiş, ancak Resulullah kısa sürede toparlanarak bu kabileler üzerine gitmiş ve onlara fırsat vermemiştir. Hendek savaşından sonra (627) da aynı hedefleri içeren seferler düzenlemiştir. Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra ise Medine'nin kuzeyinde kalan Bizans ve Sâsânîlerin nüfuz alanındaki kabilelere yönelmiş, bir yandan da İslâm'a davet mektupları göndererek 'davetin' kapsamını genişletmiştir. Resulullah'ın daveti başta fazla yankı bulmasa da, özellikle Mekke'nin fethi ve Huneyn savaşı gibi başarılardan sonra Resulullah iyice güçlenince bu kabileler veya davet edilmeyenler akın akın Medine'ye gelip bağlılık bildirmişlerdir.

Bu bölümde Medine'nin batısında yer alan ve Kızıldeniz tarafında ikamet eden kabilelerle kurulan ilişkiler ve bu kabileler arasında İslâm'ın yayılmasına dair gelişmeler incelenecek, müteakip bölümlerde ise diğer bölgelerdeki kabilelerle ilişkiler ele alınacaktır. Resulullah'ın Medine civarındaki kabilelerle kurduğu ilişkiler, deyim yerindeyse müttefik kazanmaya yönelik adımlar olmuş ve bir nevi stratejik ortaklıklar kurmuştur. Dolayısıyla Medine'de meskun olan Evs ve Hazrec kabilelerinden sonra Resulullah'ın ilk hedef kitlesi veya destekçileri bu bölgelerde yaşayan kabileler olmuştur.

Ğifâr Kabilesi

Ğifâr kabilesi Mekke-Medine arasındaki bölgelere doğru yayılmıştır. Soyları Adnânîlere kadar dayandırılır. Resulullah'ın annesinin kabrinin bulunduğu Veddân vadisindeki Ebvâ ve Bedir'deki su kuyularının bulunduğu bölgeler bu kabile mensuplarının yaşadığı yerler olarak anılır.

İbn Sa'd Resulullah'ın nübüvvetinin alametlerinden bahsederken Benû Ğifâr'la ilgili ilginç bir iddiaya yer vermiştir. Onun anlatımına göre kabile mensupları putlarına kurban edilmek üzere bir buzağıyı kesmek üzereyken, buzağı dile gelmiş ve "Ey Zerîh kabilesi! Sizin için kazançlı bir iş var. Birisi Mekke'de fasih bir lisanla 'lâilahe illellah/Allah'tan başka ilah yoktur' diye insanları Allah'a inanmaya davet ediyormuş"

diye seslenmiştir. Bu ihbarın ardından kabile mensuplarının Hz. Peygamber'in gönderildiğini öğrendiklerine dair gizemli anlatılar bulunmaktadır.[1] İbn Hişâm bu iddiayı bir kâhinin cahiliye dönemine dair anısı olarak anlatmış ve Mekkeli müşriklerle ilişkilendirmiştir.[2]

Diğer kabilelere oranla Benû Ğifâr hakkında fazla detay verilmemiştir. Mekke-Şam ticaret yollarında oturdukları, cahiliye döneminde kervan baskınlarıyla ün saldıkları ve haram aylar hürmetine riayet etmedikleri yönünde haberler aktarılmıştır.[3] Nitekim haram aylarda kervan yağmalamaları nedeniyle onlar için "Hacı hırsızı/gaspçısı" anlamına gelen "surrâku'l-hacîc/سُرَّاقُ الْحَجِيج" tanımlaması kullanılmıştır. Anlatılana göre Yahudi şair Kâ'b b. el-Eşref Mekke'ye gidip Kureyş'e destek verdiği zaman, Benû Ğifâr'ı kast ederek "Hacı hırsızları da Muhammed'e tabi oldu" diye açıklama yapmıştır.[4] İbn Şebbe (ö. 262/876) de aynı bilgiyi vermiş ve Kâ'b'ın Hendek savaşı öncesinde bir grup Yahudi ile Mekke'ye gittiğini söylemiştir.[5] Taberânî (ö. 360/971) bu rivayeti İbn Abbâs isnadıyla nakletmiştir.[6]

Daha önce ele alınan Benû Lihyân seferi ile ilgili haberler arasında değinildiği üzere Hz. Ömer'in hizmetinde bulunan Cehcâh b. Sa'îd Benû Ğifâr'a mensup muhtedilerdendir. Onunla Benû Sâlim'in anlaşmalısı olan Sinân b. Veber el-Cühenî arasında yaşanan su kuyusundan su çekme önceliği tartışması bir anda ensâr muhâcir kavgasına dönüşmüştür.[7] Bu münakaşaya dahil olan Abdullah b. Ubey muhâcirler için "Besle köpeğini yesin seni (Besle kargayı oysun gözünü)" me-

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 132.
2 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 210; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, I, 205, III, 371; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nubuvve*, I, 170; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, II, 252-53; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, II, 209.
3 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 2.
4 Saîd b. Mansûr, *et-Tefsîr*, IV, 1280; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, IV, 49.
5 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, 452; Diyâuddîn el-Makdisî, *el-Ehâdîsu'l-Muhtâre*, XII, 188.
6 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 251.
7 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 61.

alinde sözler sarf ettiği gibi, Cehcâh hakkında da "Hacı hırsızı" tanımlamasını kullanmış ve Medine'ye gittikleri zaman muhâcirleri yurtlarından kovacaklarına dair tehditler savurmuştur.[8] Temîm kabilesinden Akra' b. Habis de Benû Ğifâr için aynı tanımlamayı kullanmış ve onların Resulullah'a tâbi olmasını küçümsemek amacıyla "Sana hacı hırsızları tabi olmuş" bağlamında bir ifade kullanmıştır.[9] Rivayetin diğer tarikine göre Akra' bu tanımlamaya Eslem ve Müzeyne kabilelerini de dahil etmiştir.[10]

Verilen bu bilgiler aynı zamanda Benû Ğifâr'ın Resulullah'la temas kurması ve Medine'ye tâbi olmalarıyla ilgili önemli bir tarihî veri niteliğindedir. Zira Cehcâh'ın taraf olduğu tartışma Benû Lihyân gazvesinde yaşanmıştır. Bu gazveye 1 Muharrem 4 (14 Nisan 625) tarihinde çıkıldığına göre, Cehcâh ve kabilesi Benû Ğifâr'ın da bu tarihten önce Medine'ye tâbi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Cehcâh'ın da aralarında bulunduğu bu kabileye mensup 30 binitlinin Medine'ye gelen ilk heyet olduğundan bahsedilmiştir. Heyet üyeleri Resulullah'a bağlılık bildirirken Hz. Peygamber de onlara ziyafet vermiştir.[11] Bir rivayete göre Benû Ğifâr heyeti Bedir savaşı için hazırlıklar yapıldığı sırada Medine'ye gelmiştir.[12] Yine bu rivayette de heyete ziyafet verildiğine dair açıklamalar yer almaktadır.[13] Buna göre Benû Ğifâr'la hayli erken sayılacak bir dönemde ittifak kurulduğunu söylemek mümkündür.

Diğer yandan Bedrulûla (Birinci Bedir) gazvesi dönüşünde Resulullah'ın Benû Ğifâr'la anlaşma yaptığını hatırlatalım. İbn Habîb, anlaşmanın Bedir'den önceki Şaban ayında yapıl-

8 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 363.
9 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 411.
10 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 107; Buhârî, *es-Sahîh*, IV, 182; Muslim, *es-Sahîh*, IV, 1955.
11 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 297.
12 İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, II, 108; İbn 'Abdilberr, *et-Temhîd*, XVIII, 54, XXI, 264; İbn Beşkuvâl, *Ğavâmidi'l-'Esmâ'i'l-Mubheme*, I, 229; İbnu'l-Cevzî, *Keşfu'l-Muşkil*, I, 420.
13 İbrâhîm el-Harbî, *İkrâmu'd-Dayf*, 41; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, II, 243; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 651; İbn 'Abdilberr, *el-İstizkâr*, VIII, 349.

dığını söyler.[14] Sonuç itibarıyla Ğifâr heyetinin Bedir'den önce gelip Medine'ye tâbi olduklarını ve Bedrulûla seferi sırasında da anlaşma yapıldığını anlıyoruz. Sözü edilen bilgiler dikkate alındığı zaman, Benû Ğifâr mensupları Medine'ye gelen ilk elçilik heyeti konumundadır. Diğer yandan 30 kişilik bir grupla gelmiş olmalarına rağmen, heyetler hakkında geniş bilgi veren İbn Sa'd'ın bu kabile delegasyonundan bahsetmemesi dikkat çekmektedir. Medine ile anlaşma yapan ilk kabile olmaları ve Medine'ye bağlılık bildirmeleri nedeniyle Resulullah'ın onlara karşı sempatiyle yaklaştığı, memnuniyetini ifade ederken "Allah Ğifâroğulları'na mağfiret eylesin" diye iltifatta bulunduğu rivayet edilmiştir.[15]

Hicretin ikinci yılında Resulullah Ebvâ Gazvesi'ne çıkmış ve Benû Ğifâr yurduna ait bir yerleşim birimi olan Ebvâ'dan sonra Damra kabilesinin topraklarına yakın bölgedeki Veddân'a kadar ilerlemiştir. İbn Hişâm bu girişimi Resulullah'ın ilk gazvesi olarak nitelemiştir.[16] Ebvâ ve Veddân arasında 6 km kadar mesafe olduğu, Resulullah'ın annesinin mezarının burada bulunduğu ve Ebvâ'ya uğraması nedeniyle seferin bu isimle anıldığı söylenir. Bu sefer sürecinde Resulullah'ın Ğifâr kabilesi ile yaptığı iddia edilen anlaşma ile ilgili şu metin nakledilmiştir:

> Ğifâroğullarına,
>
> Onlar Müslümandır ve Müslümanlarla eşit haklara sahiptirler. Resulullah onlara canları ve malları için Allah ve elçisinin güvencesini vermiştir. Onlara zulmetmeye kalkışanlara karşı kendilerine yardım edilecektir. Cihat için savaş çağrısı hariç, peygamber onları yardıma çağırdığında da iştirak edecekler ve yardım yükümlülükleri vardır. Bu anlaşma denizde bir kılı ıslatacak su kaldığı sürece geçerli olacaktır. Bu yazı bir cinayet karşısında araya girmeyecektir.[17]

14 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 111.
15 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 53; İsmail b. Ca'fer, *el-Ehâdîs*, I, 142, 311; Tayâlisî, *el-Musned*, II, 239, 302, III, 321, 383; İbnu'l-Ca'd, *el-Musned*, I, 177; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 412, VII, 338; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 47, 111, 133.
16 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 591.
17 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 237.

İbn Habîb de Resulullah'ın Benû Ğifâr'la anlaşma yaptığını söylemiş, ancak herhangi bir metin nakletmemiştir.[18]

Hicretin ilk yıllarında bu kabileyle anlaşma yapılmasına rağmen, sıkı ilişkiler özellikle Hudeybiye seferinden sonra başlamıştır. Rivayete göre Resulullah bu kabilenin yurdundan geçerken Benû Ğifâr mensupları ona izzet ikramda bulunmuş, ancak davet etmesine rağmen sefere iştirak etmemişlerdir. Buna mukabil Hayber'in fethi sırasında Benû Ğifâr'dan birisinin orduya kılavuzluk yaptığı bilinmektedir.[19] Halîfe b. Hayyât bu ismin Umâre b. Ukbe olduğunu söylemiştir.[20]

İddiaya göre Resulullah Hudeybiye seferine giderken Benû Ğifâr'dan Îmâ' b. Rahda, oğlu Hufâf vasıtasıyla Resulullah'a 100 koyun ve iki deve yükü sụt ikram etmiştir.[21] Müteakip süreçte Ğifâr kabilesiṇin reisi olan Îmâ' b. Rahda'nın bir grup kabile mensubuyla beraber Medine'ye gelip Müslüman olduğu söylenir.[22] Diğer yandan onun daha önce Kureyş'e de hediye gönderdiğinden bahsedilmiştir.[23] İbn Hişâm bu hediyenin Kureyş ordusunun Bedir'e ilerlerken Benû Ğifâr yurdundan geçtiği sırada gönderildiğini söylemiştir.[24] Her iki rivayet doğru kabul edilirse Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunan Benû Ğifâr'ın denge politikası güttüğünden söz edilebilir. Hatṭa bölgedeki diğer kabilelerin de benzer bir tutum içinde olduklarından söz edilmiştir. Nitekim Cüheyne kabilesinin şefi de hem Kureyş'e hem de Resulullah'a yardım etmiştir.

Benû Ğifâr'la ilgili dikkat çeken bir başka detay ise, ünlü sahabi Ebû Zerr el-Ğifârî hakkındaki haberlerdir. Rivayetlere göre Ebû Zerr kabilenin meşhur soygunculanından birisiydi. Ancak bir baskın sırasında kervandakilerin acıklı bağrışma-

18 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 111.
19 Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, II, 740.
20 Halîfe b. Hayyât*et-Târîh*, s. 84.
21 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 577; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 278.
22 Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 253; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, II, 212.
23 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 60; Kilâ'î, *el-İktifâ'*, I, 331; Diyârıbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 376.
24 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 621.

ları üzerine pişmanlık duyup yağma ve çapulculuğu bıraktığı ve zühd hayatı yaşamaya başladığı söylenir. Ayrıca bu süreçte Resulullah'ın nübüvvetine dair haberler duyduğu ve Mekke'ye gidip Müslüman olduğuna dair birçok iddia nakledilmiştir. Nitekim ismi ilk Müslümanlar arasında geçmektedir. Ebû Zerr İslâm'ı benimsedikten sonra Mekke'de kalmak istemiş, ancak Resulullah can güvenliği olmadığı için yurduna dönmesini önermiş ve Hendek savaşından sonra da Medine'ye gelip yerleşmiştir.[25]

Dikkat edilirse az önce Ğifâr kabilesinin Medine'ye yakın bölgede meskûn olduğundan ve Resulullah'la ilk ittifak kuran kabilelerden birisi olduğundan söz etmiştik. Keza Ebû Zerr'in de ilk Müslümanlardan olduğunu belirtmiştik. Buna rağmen Hendek savaşından sonra Medine'ye gelip yerleşirken, bu sürece kadar adından hiç söz edilmemesi hayli dikkat çekmektedir.

Hudeybiye seferi sırasından sonraki süreçte Ğifâr kabilesi mensuplarının değişik askeri seferlere katıldıkları ve Resulullah'a açık destek verdikleri yönünde bilgiler aktarılmıştır. Rivayete göre Resulullah, Zâtu Atlâh bölgesine 15 kişilik bir keşif kolu gönderme kararı aldığı zaman bu kabileye mensup olan Kâ'b b. Umeyr'i görevlendirmiştir. Heyet üyeleri bölgedeki halkı İslâm'a davet etmiş, ancak kabul etmedikleri gibi onları ok yağmuruna tutmuşlardır. Bu saldırıdan yaralı hâlde kurtulan Kâ'b b. Umeyr güç bela Medine'ye gelmiş, ancak arkadaşlarından sağ kalan olmamıştır. Rivayetteki detaya göre bölge halkından görevlendirilen gözcü, gelen heyetin az olduğuna dair bilgi edinince toplanıp saldırıya geçmişler ve birliği ok yağmuruna tutulmuşlardır.[26]

Bir başka rivayete göre Resulullah Mekke'nin fethine çıkarken Benû Ğifâr'dan Ebû Ruhm'u Medine'de vekil bırakmıştır.[27] Ayrıca destek için kabilelere çağrı yaptığı zaman

25 Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVIII, 227.
26 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 752; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 621; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 316-17; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 67.
27 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 399.

Benû Ğifâr'ın 300[28] veya 400 kişilik bir kuvvetle orduya katıldığı söylenir.[29] İbnü'l-Esîr bu kabile mensuplarının Merruzahran'da orduya yetiştiklerini iddia etmiştir.[30]

Kabile mensupları ayrıca Tebûk seferine de iştirak etmiştir. İbn Hişâm'ın verdiği bilgilere göre Resulullah Zû Tuvâ'da konakladığı zaman ordunun sağ kanadının başına Hâlid b. Velîd'i geçirmiş ve Ğifâr kabilesi dahil Eslem, Süleym, Müzeyne ve Cüheyne birliklerini onun emrine vermiştir.[31] Bu sefere katılan Ğifâr mensuplarının Ebû Zerr el-Ğifârî önderliğinde şehre geldiği söylenir.[32] Hicretin ilk yıllarından itibaren kurulan samimi ilişkiler müteakip süreçte daha da gelişmiş ve az önce zikredildiği üzere birçok askerî sefere destek vermişlerdir. Bir rivayete göre kabile mensupları İslâm'ı benimsedikten sonra Resulullah Büreyde b. Husayb'ı onlara vergi memuru olarak görevlendirmiştir.[33]

Cüheyne Kabilesi

Damra kabilesinin yanı sıra Medine döneminin ilk yıllarında Müdlic ve Cüheyne kabileleri ile de ittifak kurulmuştur. Rivayete göre Resulullah 200 kişilik bir muhâcir grupla, Mekke-Şam yolu üzerindeki Buvat[34] bölgesine bir sefer düzenlemiş ve bu sefer sırasında Cüheyne kabilesinin şefi ile anlaşma yapmıştır.[35]

Kudâa kabilesinin alt kolu olan Cüheyne,[36] daha önce Necrân civarlarında yaşarken, Şam bölgesine doğru göç edip Kızıldeniz ile Vâdilkura arasındaki bölgeyi yurt edinmişti.[37]

28 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 819.
29 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 419.
30 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 119.
31 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 407.
32 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 819-20.
33 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 973.
34 Burası Cüheyne kabilesine ait bir dağ olarak tanımlanmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8.
35 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 598; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 153.
36 Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 439.
37 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, II, 723, 729; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 486.

Bir başka ifadeyle söylersek Yemen bölgesinden kuzeye doğru göç eden Kahtân kökenli kabilelerden birisidir.[38] Ayrıca Gatafân kabilesinin alt kolu olan bir başka Cüheyne kabilesi daha bulunmaktadır, ancak onlar daha çok Kays b. Cüheyne ismiyle anılmışlardır.[39] Keza aynı isimle değişik kabilelere ait alt kollardan da bahsedilmiştir.[40]

İddiaya göre Cüheyne ile Damra kabilesi müttefikti.[41] Ayrıca Hazrec'in alt kollarından olan Benû Saide'ye mensup olan Tarîfoğuları'yla da ittifak kurmuşlardı.[42] Bu yüzden Cüheyne, ensârın anlaşmalısı olarak tanıtılmıştır.[43]

Cüheyne'nin önemli bir kısmı Kızıldeniz sahilindeki Yenbu' liman şehri ve civarında meskûndu. Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunmaları nedeniyle önemli bir konuma sahiptiler.[44] Bazı rivayetlere göre Ğifâr kabilesi gibi haram aylarda kervanlara saldırdıkları için "Hacı hırsızları" olarak nitelenmişlerdir. Keza bu sıfat Müzeyne ve Benû Eslem için de kullanılmıştır.[45]

Resulullah Kızıldeniz tarafından Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunan kabilelere karşı özenli bir politika izlemiştir. Nitekim Cüheyne, Ğifâr, Müzeyne ve Müdlic gibi kabilelerle ittifaklar kurmuş veya anlaşmalar yapmıştır. Dolayısıyla Cüheyne de Medine ile ittifaka giren ilk kabilelerden birisidir.

Daha önce ele alınmış olan Hamza b. Abdulmuttalib önderliğindeki seriye, Cüheyne kabilesinin yurduna ait bölgedeki el-Îs mevkiine gönderilmiştir. İddiaya göre birlik burada

38 Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 221.
39 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 724; İbn Habîb, *Muhtelefu'l-Kabâ'il*, s. 62, 93. Bu kabileden bir heyet Resulullah'a gelip bağlılık bildirmiş ve iki taraf arasında samimi diyalog yaşanmıştır. İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 444.
40 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 727, 729.
41 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 302.
42 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 696.
43 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 11.
44 Hemedânî, *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, s. 130; İbn Havkal, *Sûretu'l-'Ard*, I, 33.
45 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 411; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IX, 107; Buhârî, *es-Sahîh*, IV, 182; Muslim, *es-Sahîh*, IV, 1955; Muhelleb b. Ebî Sufre, *el-Muhtasaru'n-Nasîh*, IV, 49.

Ebû Cehil önderliğindeki Kureyş kervanını kıstırmış, ancak topraklarında kan dökülmesini istemeyen Cüheyne kabilesinin şefi Mecdî b. Amr çatışmayı önlemiştir.[46] Daha sonra Medine'ye gelen Mecdî b. Amr, Resulullah ile ittifak kurmuştur.[47] Anılan ittifakın Bedir savaşından önce gerçekleştiğini hatırlatalım. Yine aynı dönemde Damra, Müdlic ve Ğifâr kabileleriyle de benzer anlaşmalar yapılmıştır. Resulullah yaptığı bu anlaşmalar nedeniyle onlardan övgüyle söz etmiştir.[48]

Cüheyne kabilesi ile kurulan ittifak Bedir savaşı safahatında önemli bir işbirliğine dönüşmüştür. Kabilenin şefi Macdî b. Amr, müttefikliğin gereği olarak Bedir'e gelmiş ve Ebû Süfyân'ın kervanı hakkında Resulullah'a bilgi vermiştir.[49] Ayrıca savaş öncesinde bilgi toplamak amacıyla Resulullah'ın önceden gönderdiği Talha b. Ubeydullah ile Said b. Zeyd, Keşed el-Cühenî adlı birisi tarafından misafir edilmişlerdir. Hatta Kureyş kervanına bilgi sızdırılabileceği ihtimaline karşı onları bir süre saklamıştır. İkili gerekli bilgileri edindikten sonra döneceği zaman Keşed onları Zülmerv'e kadar uğurlamıştır. Ancak Medine'ye gelmeleri gecikince Resulullah Şam'dan dönecek olan Kureyş kervanını takip etmek için Medine'den ayrılmıştır.[50]

Cüheyne'den bireysel anlamda ihtida edenler olmuştur. Rivayete göre Sinân b. Veber el-Cühenî, Uhud savaşından sonra gerçekleşen Benû Lihyân seferine katılmış ve bu sefer dönüşünde Cehcâh el-Ğifârî ile su kuyusundan su çekme konusunda tartışma yaşayınca, bu münakaşa ensâr ile muhâcirleri çatışmanın eşiğine getirmiştir.[51]

Resulullah'ın Urene kabilesinden Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh üzerine gönderdiği Abdullah b. Üneys de Cüheyne kabilesine mensuptur. Belâzurî onu Ceheyne'den sayarken, İbn Sa'd Kudâa kökenli olduğunu söyler.[52] Ancak Cüheyne'nin

46 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 595; Taberî, *Târîh*, II, 259.
47 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 10.
48 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 47.
49 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 210.
50 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 10.
51 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 61.
52 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 398.

de Kudâa'nın alt kolu olduğunu hatırlatalım. Anlatılana göre Süfyân b. Hâlid Resulullah'a düşmanlığıyla tanınıyordu. Abdullah b. Üneys onun yanına varınca kimliğini gizleyip kendisini Hz. Muhammed'in düşmanı olarak tanıtmış ve önce güvenini kazanmış, ardından bir gece fırsat bulunca öldürüp Medine'ye kaçmıştır.[53]

Yine bu kabileden olan Abduluzza b. Bedr ile anne bir kardeşi Ebû Rev'a da Medine'ye gelip Resulullah'a tâbi olmuştur. Resulullah onun adını Abdullah olarak değiştirmiştir. İbn Sa'd tarih vermemiş, ancak bu heyetin erken dönemde geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu iki kişinin gelişinden sonra Amr b. Mürre'nin de bir heyetle geldiği, Resulullah'ın onu kabilesini İslâm'a davet etmekle görevlendirdiği bilgileri aktarılmıştır.[54]

Anılan isimlerin Cüheyne kabilesini temsilen gelip gelmedikleri belli değildir. Ancak Amr b. Mürre'nin İslâm'a davetle görevlendirilmesine bakılırsa iki ayrı zamanda gelen bu isimlerin daha çok bireysel anlamda ihtida ettiklerine dair bir tahmin yürütülebilir. Resulullah iki kardeşi kabul edince kim olduklarını sormuş, "Benû Gayyân'danız" cevabı üzerine "Siz Benû Reşdân'dansınız" diye iltifatta bulunmuştur.[55] Yurtları hakkında konuştukları zaman kabileye ait iki dağ olan el-Eş'âr ve el-Ecerd için "Onlar cennetin dağlarıdır" diye gönüllerini hoş eden sözler sarf etmiştir. Yine bu konuşma sırasında "Uzza'nın kulu" anlamına gelen Abduluzza ismini, "Abdullah" (Allah'ın kulu) olarak değiştirmiştir. Rivayette ayrıca Resulullah'ın onlar için bir mescid planı çizdiği ve bunun Medine'de yapılan ilk mescid olduğu kaydı yer almaktadır.[56] Bu detay dikkate alınırsa kabileden Müslüman olanların şehre hicret ettiğini anlıyoruz.

53 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 376.
54 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 287.
55 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 724; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 244, II, 964; Ebû Ahmed el-'Askerî, *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*, II, 881; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1599; İbn Cinnî, *el-Mubhic*, I, 71; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 444; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, VII, 223; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 316.
56 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 287.

İbn Sa'd bu bilgileri Hişâm b. Muhammed'den naklettiğini belirtirken, yine ona isnad ettiği bir başka tarikte ise, bu iki isimden ayrı olarak Abdullah b. Mürre'nin de Resulullah'ı ziyaret ettiğini ve ona bağlılık bildirdiğini söylemiştir. Bu ziyaret sırasında Amr b. Mürre çok fazla değer verdikleri bir puta sahip olduklarını, kendisinin de bu putun bakıcılığını yaptığını, ancak Resulullah hakkında bilgi sahibi olması üzerine, putu imha edip geldiğini söylemiş ve Müslüman olduğunu ilan etmiştir. Hatta Resulullah'ı öven ve ona bağlılık bildiren bir de şiir söylemiştir. Rivayetin devamında kabilesini İslâm'ı kabul etmeye teşvik etiği ve çoğunun kabul ettiği yönündeki haberlere de yer verilmiştir.[57]

Cüheyne heyetiyle ilgili haberlerden bahsedilirken, aralarında yeni yetme bir delikanlının konuşma arasına girdiği, Resulullah'ın nazik bir üslûpla onu susturduğu ve kabilenin ileri gelenlerine konuşma hakkı verdiği detaylarından bahsedilmiştir.[58] Bu detay dikkate alınırsa heyette başka isimlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.[59]

Siyer kaynaklarında yer alan haberlere göre Resulullah Cüheyne'den Amr b. Mürre adına bir yazı düzenlemiştir. Sözü edilen yazının muhtevasında şu kayıtların yer aldığı söylenir:

> Bu, Allah'tan, hak ve hakikati bildiren bir kitap olarak peygamberinin sözleriyle Amr b. Mürre el-Cüheyne b. Zeyd'e verdiği bir ahittir. Toprağın vadileri ve ovaları, vadilerin akarsu yatakları ve sırtları, bunların bitkilerini gözetmek, suyunu içmek ve beşte birini ödemek şartıyla sizindir. Toplamda 121-200 arasındaki sürüden iki baş vergi olarak alınır. Ayrı ayrı oldukları zaman ise her bir nisap için vergi vardır. Çift hayvanı için vergi yoktur. Allah ve hazır bulunan müminler aramızda tanıktır.[60]

Vergi düzenlemesi ve yükümlülüğünü içeren bu yazının daha geç döneme ait olduğunu düşünüyoruz. Zira vergi yü-

57 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 287.
58 İbn 'Adiyy, el-*Kâmil*, VIII, 631; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, XIII, 362; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 497.
59 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 497; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 71, 280; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, III, 237.
60 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, I, 231; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Delâilu'n-Nubuvve*, I, 123; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XLVI, 345-46.

kümlülüğüne dair yazılar Resulullah'ın güçlendiği dönemle birlikte başlayan bir süreçtir. Özellikle de Mekke'nin fethinden sonra kabilelerin Medine'ye gelip bağlılık bildirmelerinden sonraki dönemde ortaya çıkan gelişmedir.

Bir rivayete göre Resulullah yine Cüheyne kabilesinden Abdullah b. Ukeym adlı birisine gönderdiği yazıda da, "Leşlerin ne derisinden ne de sinirlerinden yararlanın" mealinde bir uyarıda bulunmuştur.[61] Sözü edilen rivayetler dikkate alınırsa kabilenin Medine'ye tâbi olduğunu ve yükümlülüklerini yerine getirecekleri konusunda taahhütte bulunduklarını anlıyoruz.

Amr b. Mürre'nin davetiyle beraber neredeyse kabilenin tamamının İslâm'ı kabul ettiğine dair bir iddia varsa da, bu rivayet daha çok genellemeci bir mahiyet arz etmektedir. Diğer bir deyişle mümin olmaktan çok, siyasal anlamda İslâm'dan veya teslimiyetten söz edilmektedir. Bununla beraber Akabe biatine katılan Abdullah b. Üneys b. Es'ad gibi samimi müminlerin bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekir.[62]

Ünlü sahabi Ukbe b. Âmir'in de bu kabileye mensup olduğunu hatırlatalım.[63] Onun İslâm'ı kabul etmesiyle ilgili haberlerden bahsedilirken Medine'ye gelip Suffe ashabı arasında kaldığı ve Kur'an öğrendiği gibi detaylar anlatılmıştır.[64] Ayrıca Adî b. Ebû Zeğbâ'nın da Bedir'e katıldığı ve bu şahsın aynı zamanda Benû Neccâr'ın anlaşmalısı olduğu rivayet edilir. Ancak bu şahsın Gatafân kabilesinin alt kolu olarak adlandırılan bir başka Cüheyne'den olma ihtimali vardır.[65] Ensârın

61 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 233; İbn Ebî Hayseme, *et-Ta'rîhu'l-Kebîr*, III, 45; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 489; Curcânî, *Mu'cem*, I, 439.

62 Burrî, *el-Cevhere*, I, 480.

63 Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 439; Burrî, *el-Cevhere*, I, 478.

64 Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, I, 289. Rivayetler arasında zina eden Cüheyneli bir kadının gelip Resulullah'a durumunu arz edip pişman olduğu, ancak buna rağmen taşlanarak öldürüldüğü gibi, İslâm öğretisiyle bağdaşmayan aşırı haberlere de rastlanmaktadır (Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, III, 321, 323, 324). Bu tür haberler kabilelerle ilgili rivayetlerin ne derece sağlıklı bilgiler içerdikleri açısından önem arz etmektedir.

65 Burrî, *el-Cevhere*, I, 479.

anlaşmalısı olan Adî b. Ebû Zeğbâ ve Besbes b. Amr, Bedir savaşı öncesinde düşman hakkında bilgi toplamak için casus olarak görevlendirilmiştir. Bu iki kişi Medineli olmadığı için dikkat çekmemiş ve Bedir'e kadar giderek edindikleri bilgileri Resulullah'a iletmişlerdir.[66]

İbn Sa'd, Utbe b. Âmir b. Abs adlı şahsı bu kabileye mensup olan ilk Müslümanlar arasında saymıştır. Rivayete göre Medine'ye geldiği zaman "Biat etmek için geldim" deyince, Resulullah "Hicret biatiyle mi, yoksa bedevî biatine göre mi biat edeceksin?" diye sormuş o da hicret biati ile biat edeceğini beyan etmiştir.[67] "Hicret biati" vurgusu, samimiyetle bağlılığı ve her hâlükarda teslimiyeti ifade etmektedir. Bir başka rivayette ise Ebû Rev'a Ma'bed b. Hâlid'in de erken dönemde gelip Müslüman olduğuna dair haberler bulunmaktadır. Hatta Kürz b. Câbir seriyesinde de görev yapmıştır.[68]

Hamza b. Abdulmuttalib önderliğindeki birlikle aynı gün gönderilen ilk seriyelerden Ubeyde b. el-Hâris'in birliği de Cüheyne kabilesinin meskûn olduğu bir başka bölgede görevlendirilmiştir.[69] Bir rivayet göre birlik çatışmaya girmiştir. Ayrıca Mikdâd b. Amr b. el-Esved veya Utbe b. Ğazvân bu sefer sırasında Müslümanlara katılmıştır.[70]

Hicretin ilk yıllarında düzenlenen seriyelerle ilgili bilgiler verilirken, Resulullah'ın Eylül 623 tarihinde 200 kişilik bir muhâcir grupla, Mekke-Şam yolu üzerindeki Buvat bölgesine kadar ilerlediği söylenir.[71] Birliğin Kureyş kervanını kıstırmak

66 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 11.
67 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 261
68 İddiaya göre Ureyne kabilesinden 7-8 kişilik bir grup Medine'ye gelip Müslüman olmuş, bir süre sonra hastalandıkları için Resulullah onları develerinin otlatıldığı meraya göndermiş ve buranın havasının iyi geleceğini tavsiye etmiş, ancak bunlar bölgeye varınca çobanı öldürüp develeri gasp etmişlerdir. Olay duyulunca Resulullah üzerlerine Kürz b. Câbir'i göndermiştir. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 569, 571.
69 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 10; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, t.y. II, 7; Taberî, *Târîh*, II, 259.
70 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 591, 592; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 150.
71 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 598; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 153.

amacıyla yola çıktığı, ancak daha önce geçtiğinin tespit edilmesi üzerine döndüğü yönünde haberler nakledilmiştir.[72] İbn Sa'd bu bölgeyi Cüheyne kabilesine ait bir dağ olarak tanımlamıştır.[73]

Cüheyne kabilesi ile iyi ilişkiler kurulmakla beraber, bu kabile mensuplarının aynı zamanda Kureyş'le de müttefik olduklarını gösteren veriler bulunmaktadır. İddiaya göre Şam'dan dönmekte olan Ebû Süfyân Resulullah'tan önce Bedr'e gelmiş ve burada Mecdî b. Amr ile görüşmüş, herhangi bir yabancı görüp görmediğini sormuştur. Hatta bildiği bir haberi saklaması durumunda doğrudan Kureyş'in düşmanı sayılacağını hatırlatıp bir nevi tehdit etmiştir. Mecdî b. Amr da, uzakta tanımadığı iki kişiyi gördüğünü söylemiş ve konakladıkları yeri göstermiştir. Ebû Süfyân onun işaret ettiği yere varınca buradaki deve dışkısındaki hurma çekirdeklerine bakarak, sözü edilen kişilerinin Resulullah'ın adamı olacağını tahmin ederek hızla Kızıldeniz yoluna sapmış ve bir taraftan da Ğifâr kabilesinden Damdam'ı haberci olarak seçip Mekke'ye göndererek yardım istemiştir.[74]

İddiaya göre onun ayrılmasından sonra Macdî b. Amr durumu Resulullah'a bildirmiştir. Diğer yandan Ebû Süfyân Ğifâr kabilesinden bir haberciyi Mekke'ye göndermişse de, bu kabile mensuplarının da Resulullah'la ittifak kurduklarını hatırlatalım. Şayet iddialar doğruysa, kabilelerin denge politikası izlediklerine dair tespitimiz daha da inandırıcı gözükmektedir. Diğer yandan Ebû Süfyân'ın tehdidine rağmen, Mecdî b. Amr'ın Resulullah'a haber uçurma iddiası kurgu olabileceği gibi, kabile çıkarlarını korumaya yönelik bir hamle de olabilir. Anlaşılan Kureyş'le olan ilişkileri, ticaret kervanlarının güzergâhında meskûn olmalarıyla alakalıydı. Buna mukabil Medine'ye daha yakın olmaları nedeniyle siyasi ve iktisadî çıkarlarını göz önünde bulundurarak Resulullah'la da iyi geçinmeye çalışmış olmaları muhtemeldir.

72 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 12; İbn Sa'd, II, 8; Taberî, *Târîh*, II, 261.
73 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8.
74 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 40-41; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 617; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 161.

Rivayetlere bakılırsa Resulullah Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı hicretin 8. yılında Cüheyne kabilesi üzerine göndermiştir.[75] İbn Sa'd da bu seriyenin 8. yılda gönderildiğini iddia etmiş, ancak gelişmelere bakılırsa Habat seriyesi olarak anılan bu girişim, üçüncü yılın Receb ayında (19 Ekim-17 Kasım 624) gerçekleştirilmiş olmalıdır.[76] Resulullah Bedir'in ardından 18 Ocak 624 tarihinde Medine'ye geldiğine göre, verilen tarihlere bakılırsa bu birliği yaklaşık 11 ay sonra Cüheyne kabilesinin yurduna göndermiş olmalıdır.

Yaklaşık 300 kişiden oluşan Ebû Ubeyde'nin ordusunda Hz. Ömer dahil birçok ileri gelen sahabi bulunuyordu. Ordunun müthiş bir açlık sıkıntısıyla karşılaştığı, Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Kays'ın Cüheyne kabilesine mensup birisinden borçla deve alıp orduya ikram ettiği söylenir. Ordu daha sonra Kızıldeniz sahiline varınca karaya vurmuş olan ölü bir köpek balığına rastlayıp yemiştir. Ayrıca açlık nedeniyle Selem ağacının yapraklarını yedikleri için anılan sefer yaprak anlamına gelen *Habat* seriyesi olarak da anılmıştır.[77]

İbn Ebî Şeybe'de yer alan Sa'd b. Ebî Vakkâs isnadlı bir rivayette doğrudan *habat* isminden bahsedilmese de, Resulullah'ın bu seriyeyi Cüheyne kabilesinin yakınındaki Kinâne kabilesine gönderdiği bilgilerine yer verilmiştir. Ayrıca seferin Receb ayında düzenlendiği ve Abdullah b. Cahş'ın da bu birlikte yer aldığı bilgileri aktarılmıştır.[78] İbn Sa'd, bu birliğin Kabaliye'de bulunan Cüheyne kabilesinden bir grup üzerine gönderildiğini söylerken benzer hususa işaret etmiştir.[79]

Süreç içinde Cüheyne kabilesi ile başlayan samimi ilişkilerin daha da geliştiğini gösteren kayıtlar mevcuttur. İbn Sa'd bu kabilenin Zür'a ve er-Rub'a gibi alt kolları adına düzenlenen

75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 122.
76 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 528.
77 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 774-78. Bu seriye ile ilgili detaylar Bedir gazvesinden sonraki askerî sefer bölümünde "Habat seriyesi" başlığında ele alınmıştır. Haddizatında Cüheyne kabilesi ile ilgili bazı bilgiler de yine bu başlık altında yer almaktadır.
78 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 352.
79 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 122.

bir anlaşma metninden bahsetmiştir. Yazıda onların canları ve mallarının teminat altına anlığına, onlara zulmeden veya saldıranlara karşı yardım edileceğine, ancak din ve aile gibi konuların bu kapsam dışında tutulduğuna, tıpkı merkezî yerlerde yaşayanlar gibi çöllerde yaşayanların da aynı teminat altına alındığına, buna mukabil kendilerinden iman etmelerinin beklendiğine dair açıklamalar yer almıştır.[80] Dikkat edilirse bu rivayette de din değişikliği gibi bir ön koşuldan bahsedilmemiş, aksine serbest bırakılmışlardır. Ayrıca vergi yükümlülüğünden de söz edilmemesi dikkat çekmektedir. Yine bu kabileden Avsece b. Harmele, Benû Şenh, Benû el-Cürmüz gibi kişi veya kabile önderleri adına da benzer muhtevalı yazılar düzenlenmiştir.[81] Bunlara ilaveten Amr b. Ma'bed el-Cühenî ve Benû Huraka'ya da aynı içerikte bir yazı verildiğinden bahsedilmiştir.[82]

Avsece b. Harmele adına düzenlenen arazi iktasına dair yazıda ona ait olan yerlerin sınırları belirtilmiş ve bu yerler üzerinde kimsenin hak iddia edemeyeceğine dair bir kayıt düşülmüştür.[83] Benû Şenh adına düzenlenen yazıda ise Sufeyne arazisinin onlara ait olduğuna ve rızaları olmadan kimsenin burada hak iddia edemeyeceğine dair teminat verilmiştir. Aynı kabileden Benû el-Cürmüz'e de benzer bir yazı verilmiştir.[84] Düzenlenen yazıda ayrıca vadeli alışverişlerde faizin kaldırıldığına ve borçlu olanın sadece sermayesinin karşılığını teminat gösterebileceğine dair bir kayıt dikkat çekmektedir. Keza malları ve topraktan elde ettikleri ürünleri için ödeyecekleri vergi miktarlarına ait detaylara da yer verilmiştir.[85] Vergi yükümlülüğüne dair açıklama dikkate alınırsa, bu yazının Resulullah'ın giderek güçlendiği bir dönemde düzenlenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Cüheyne'den Abdurrahman Zeyd b. Hâlid Hudeybiye seferine katılmıştır. Ayrıca kabilenin saygın üyelerinden birisi

80 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
81 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.
82 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.
83 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.
84 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.
85 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.

olarak tanıtılmıştır.[86] Oysa komşuları konumundaki Ğifâr veya Müzeyne kabileleri davet edildikleri hâlde bu sefere katılmamıştır. Keza Eşcâ' ve Eslem kabilelerinin de Hudeybiye seferine katılma teklifini kabul etmediklerini hatırlatalım. Cüheyneliler de kabile olarak katılmamış, ancak bireysel anlamda katılanların olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetlere göre bu kaile mensupları Resulullah'ın ordusunun silahsız ve sayıca az olması nedeniyle Kureyş karşısında hezimete uğrayacaklarını göz önünde bulundurarak sefere katılmamışlardır. Hatta bazıları "Muhammed ve ashabı asla geri dönemez" gibi değerlendirmeler yapmıştır.[87]

Münferit olarak İslâm'ı kabul eden bazı isimlerin Medine'ye yerleştiklerini gösteren bazı karineler bulunmaktadır. Nitekim şehirde ikamet eden ve Hazrec kabilesiyle müttefik olan bazı kişilerden bahsedilmiştir.[88] Daha sonra Cüheyne kabilesi arasında İslâm yayılmış ve birçok isim orduda aktif olarak görev almıştır.

Resulullah Mekke'nin fethi için sefere çıktığı zaman Cüheyne'nin yanı sıra, Eslem, Ğifâr, Müzeyne, Eşcâ' ve Süleym kabilelerine elçiler gönderip destek istemiş, daha önce Hudeybiye'ye katılmayan bu kabilelerin hemen hepsi güçleri oranında fetih ordusuna iştirak etmiştir.[89] İddiaya göre Cüheyne kabilesi 800 kişilik bir kuvvetle destek vermiştir. Aynı zamanda at, silah ve teçhizat bağlamında da sundukları katkıya dair çeşitli rakamlar verilmiştir.[90] İddiaya göre Cüheyne mensuplarına Abdullah b. Bedr el-Cühenî önderlik etmiş ve kendilerini temsilen bayraklarını taşımıştır.[91]

Bir rivayete göre bu kabileden Râfi' b. Mekîs, Tebûk seferine de katılmış ve devesini kesip kendi ihtiyacını aldıktan sonra arkadaşlarına ikram etmiştir.[92] Ayrıca Ebû Zür'a el-Cü-

86 Burrî, *el-Cevhere*, I, 480.
87 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, IV, 70, 71.
88 İbnu'l-Kayserânî, *el-Ensâbu'l-Muttefika*, s. 34.
89 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 125.
90 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 800-801.
91 Burrî, *el-Cevhere*, I, 480.
92 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1033.

henî adlı bir başkasının da sefere katıldığı bilgilerine rastlanmaktadır.[93] Resulullah Râfi' b. Mekîs'i aynı zamanda kabilesi Cüheyne'ye zekât amili olarak görevlendirmiştir.[94] Daha önce işaret edildiği üzere, Sinân b. Veber el-Cühenî de Benû Lihyân seferine katılmıştır.[95] Bütün bunlar Cüheyne kabilesinin hicretin ilk yıllarından itibaren Medine ile samimi ilişkiler kurduklarının verileri olarak değerlendirilebilir. Hatta bu samimiyet Resulullah'ın da giderek güçlenmesi ile beraber İslâm'ı benimsemeye doğru evrilmiş ve kabile mensupları Müslüman olmuşlardır.

Müzeyne Kabilesi

Mudar kökenli olan Müzeyne kabilesinin soyu Amr b. Üd b. Tâbiha b. İlyâs'a dayandırılmıştır. Amr'ın eşinin adının Müzeyne olduğu ve annelerine nispetle kabileye de bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Nesep alimlerine göre Müzeyne'nin Osman ve Evs adındaki iki çocuğunun neslinden kabile çeşitli alt kollara doğru genişlemiştir.[96]

Medine'ye komşu olan Müzeyne kabilesi, Vâdilkurâ'ya yakın bölgeleri yurt edinmişti. Evs ile müttefik olan Müzeyne Buâs savaşlarında onlara destek vermiştir.[97] Buna mukabil komşuları Cüheyne Hazrec'in müttefikiydi.[98] Ayrıca Ribâb, Ukl, Sa'd ve Dâbbe gibi kabilelerle de anlaşmalı olduğu ve bu nedenle Hilfü'r-ribâb organizasyonunun içinde yer aldıkları söylenir.[99]

Müzeyne kabilse Resulullah'la anlaşma yapan ilk kabileler grubundandır. Rivayete göre bu kabileye mensup olan Mâlik b. Nümeyle erken dönemde İslâm'ı kabul ederek Bedir ve Uhud savaşlarına katılmış, ancak Uhud'da şehit düşmüş-

93 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1038.
94 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 147.
95 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 290, 291.
96 Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 8.
97 İbnu'l-Kayserânî, *el-Ensâbu'l-Muttefika*, I, 149; Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 227.
98 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 420.
99 Ebû Saîd es-Sayrâfî, *'Âhbâru'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn*, s. 23; Merzubânî, *Mu'cemu'ş-Şu'arâ'*; s. 359; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XV, 411.

tür.[100] Rivayetlere bakılırsa Müzeyne kabilesinden iki ayrı heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgelere göre hicretin beşinci yılında 10 kişilik bir Müzeyne heyeti Medine'ye gelip Resulullah'la görüşmüştür. Bu görüşmeden bir müddet sonra, yaklaşık 400 kişilik kalabalık bir heyet gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. İlk gelen 10 kişilik heyet içinde Huzâ'î b. Abdunuhm'un da yer aldığı ve kabilesi adına Resulullah'a bağlılık bildirdiği söylenir. Ayrıca kabilesini de ikna edeceğine dair söz verdiği, ancak hiç kimseyi ikna edemediği rivayet edilmiştir. Bu heyette ayrıca Bilâl b. el-Hâris, en-Nu'mân b. Mukarrin, Ebû Esmâ', Bişr b. Muhtefîr ve Dükeyn b. Sâbit gibi isimler de yer almıştır.[101] Bir rivayette 400 kişilik Müzeyne heyetinin geldiği sırada kıtlık olduğu ve Resulullah'ın Hz. Ömer'i görevlendirerek onlara ziyafet verdiği yönünde haberler aktarılmıştır.[102]

İddiaya göre el-Huzâ'î söz verdiği hâlde kimseyi ikna edemeyince, Resulullah Hassân b. Sâbit'i ona gönderip verdiği sözü hatırlatmış, bir taraftan da el-Huzâ'î'yi öven şiirler söylemesini ve onu hicvetmemesini özellikle tembihlemiştir.[103]

Muaviye b. Kurre'nin de bu kabileden olduğu ve onun babasının Müzeyne heyetiyle birlikte gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiğine dair bir kayıttan bahsedilmiştir.[104] Ancak birinci veya ikinci görüşmede mi gelip gelmediği belli değildir. Ayrıca Abdullah b. Zü'l-Bicâdeyn de Müslüman olan bir başka isimdir. İddiaya göre babası vefat edince amcası ona sahip çıkıp büyütmüş, mal vermiş, o da işletip zengin olmuştur. Müslüman olmaya karar verince amcası elindeki bütün malları almakla tehdit etmiş, ancak Zü'l-Bicâdeyn servetinden fera-

100 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 691 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 195.
101 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 252.
102 İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, II, 337; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, X, 533; Âcurrî, *eş-Şerî'a*, IV, 1580; Ebü'l-Kâsım İbn Bişrân, *el-Emâlî*, I, 48.
103 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 252; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 424; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 169; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 237-38; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 411.
104 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 367, 396.

gat edip Medine'ye yerleşmiş ve Suffe ashabına katılarak zor bir hayat sürdürmüştür. Gür sesli olan Abdullah Zü'l-Bicâdeyn'in kısa sürede Kur'an öğrendiği ve mescitte yüksek sesle Kur'an okuduğuna dair haberler nakledilmiştir.[105]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre 400 kişilik Cüheyne mensupları beşinci yılın Receb ayında Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Ayrıca onları Medine'ye gelen ilk elçilik heyeti olarak tanıtmıştır.[106] Diğer kaynaklarda da onun verdiği bilgilere benzer haberler nakledilmiştir.[107] Apaydın beşinci yılın Receb ayının 27 Eylül-26 Ekim 626 tarihlerine denk geldiğini ve kabile mensuplarının bu yılda Resulullah'a bağlılık bildirmiş olabileceklerini tahmin etmiştir.[108]

İddiaya göre bazı muhâcirler "Hicret etmedikçe sizin Müslümanlığınız tam değil" gibi sözler sarf edince, heyet üyeleri durumu Resulullah'a açmış ve "şayet hicret etmeden gerçek anlamda Müslüman sayılmayacaksak yurdumuza dönüp mal ve mülkümüzü satarak hicret edelim" diye öneride bulunmuş, ancak Hz. Peygamber buna gerek olmadığını söylemiştir. Hatta "Nerede bulunursanız bulunun, muhâcir sayılırsınız, mallarınızın ve ailelerinizin yanına dönünüz" diye açıklama yapmıştır.[109] Bir başka rivayette de anılan konumda olanlar için "Hac ve umre dışında Mekke'de ikamet etmeyip kendi yurtlarında bulunanlar, benimle aynı haklara sahiptir. Ben esenlikte olduğum müddetçe, benden yana korku ve endişe içinde olmayın" mealinde bir açıklama yaptığı iddia edilmiş ve mutlaka hicret etmeleri gerekmediğini söylemiştir.[110] Buna mukabil anılan kabilelerden saflarını netleştirmelerini istemiş veya beklemiştir. Bazı rivayetlerde Mekke'nin fethi kastedilerek "Fetihten sonra hicret yoktur, cihat vardır. Davet edildiğiniz zaman ona koşun" mealinde bir açıklama yapıldı-

105 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1013-1014; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 527-28.
106 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 252.
107 İbn 'Abdilberr, *el-İnbâh*, I, 58.
108 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 665.
109 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 252; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 251.
110 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 402; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 74; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, IV, 313.

ğından da bahsedilmiştir.[111] Nitekim bu rivayete atıfla Mekke'nin fethinden sonra hicret fikri tamamen kaldırılmıştır.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Uhud savaşında müşrikler bozgun yaşadığı zaman, Müzeyne kabilesinden birkaç çoban müşriklerin dağıldığını görünce, onlar da Resulullah'ın safında ganimet toplamaya koyulmuş, ancak toparlanan müşrikler tekrar saldırıya geçince bu kabile mensupları şiddetli bir şekilde onlarla savaşmıştır. Hatta aralarında öldürülenler olmuştur.[112] Bir iddiaya göre Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî ise Uhud savaşının akabinde Medine'ye gelmiş ve Mekke'ye gitmekte olan Kureyş ordusunun tekrar saldırı için dönme fikrini konuştuklarına dair bilgiler getirmiştir. Haber üzerine Resulullah Hz. Ömer'i düşman hakkında bilgi toplamakla görevlendirmiştir.[113]

Resulullah Benû Lihyân seferinden dönerken en-Nekî' adlı yerde Hatıb b. Ebî Beltea'ya bir su kuyusu kazdırmış ve Müzeyne'den Bilâl b. el-Hâris'i burayı korumakla görevlendirmiştir.[114] Müteakip dönemlerde de Müzeyne kabilesi ile samimi ilişkiler devam etmiş ve bazı seferlere katılmışlardır.

Resulullah Ğifâr, Cüheyne ve Müzeyne gibi kabilelerle kurulan dostluktan memnun kalmış, hatta bu dostluğa atıfla onlar hakkında övücü sözler söylemiştir.[115] Hudeybiye seferi sırasında Resulullah yol boylarındaki Müzeyne, Benû Bekr ve Cüheyne gibi kabilelere uğrayıp destek istemiş, ancak bazı bireysel katılımlar dışında iştirak eden olmamıştır. Nitekim Hendek savaşına, Hudeybiye seferine ve Hayber'in fethine katılan Müzeyneli isimlerden bahsedilir. Ayrıca Mekke'nin fethine de yaklaşık 1.000 kişilik bir kuvvetle destek vermişlerdir.[116]

111 Tayâlisî, *el-Musned*, I, 494, II, 271, III, 321, 657; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 308, 309, VII, 464, VIII, 465, 474; Saîd b. Mansûr, *es-Sunen*, II, 170; İbnu'l-Ca'd, *el-Musned*, I, 116.

112 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 274-76, 300.

113 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 326.

114 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 425.

115 İbn 'Abdilberr, *el-İnbâh*, I, 59.

116 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 800-801; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 252.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah Zeyd b. Hâri-se'yi Benû Süleym üzerine gönderdiği zaman, Batnu Nahle'ye gelince Müzeyne kabilesinden bir kadına rastlamış ve ondan Süleym kabilesi hakkında bilgiler edinerek yoluna devam etmiştir.[117] Bir iddiaya göre Muhammed b. Mesleme önderliğinde Zülkıssa'ya gönderilen 10 kişilik birlikten iki kişi Müzeyne'ye mensuptu ve bu çatışmada şehit düşmüşlerdir.[118] Ayrıca Kürz b. Câbir komutasındaki seriyede de Müzeyne kabilesinden savaşçılar görev almıştır.[119]

İddiaya göre Resulullah Mekke'nin fethi için ordu hazırladığı sırada hedefi tahmin eden Hatıb b. Ebî Beltea dostlarının zarar görmemesi için Müzeyneli bir kadın aracılığıyla Kureyş'e haber sızdırmaya çalışmış, ancak bu kadın yakalanmıştır.[120] Farklı bir kadınla bu haberi gönderdiğine dair de iddiaların olduğunu hatırlatalım.

Ünlü sahabi Nu'mân b. Mukarrin'in de bu kabileye mensuptu.[121] İbn Sa'd onu Hendek savaşına iştirak edenler arasında saymıştır.[122] Mekke'nin fethine iştirak eden Müzeyne kabilesi mensupları onun önderliğinde şehre girmiştir. Ayrıca Bilâl b. el-Hâris ve Abdullah b. Amr b. Hilad'in de alt komutanlar olarak adları geçmektedir.[123]

Nu'mân b. Mukarrin Hz. Ömer dönemindeki Irak cephesinde görev yapmış ve büyük başarılarıyla efsaneleşmiştir. İddiaya göre "Fetihler fethi" olarak isimlendirilen Nihavend savaşında şehit düşmüştür.[124] Yiğitliğiyle tanınan Nu'mân öne atılıp şehit düşünce, Medine'ye haberi geldiği zaman kimisi kendisini tehlikeye attığına dair yorum yapınca, Hz. Ömer ahiretini dünyasına tercih ettiğini söylemiş ve ondan övgüyle söz etmiştir.[125]

117 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 83.
118 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 551.
119 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 571.
120 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 798.
121 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 75, 299; İbn 'Abdilberr, *el-İnbâh 'alâ Kabâili'r-Ruvâh*, I, 58.
122 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 77.
123 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 819-20.
124 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 146.
125 Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, II, 230.

Müzeyne mensupları Huneyn savaşı ve Taif muhasaralarına da katılmıştır. İddiaya göre Muğîre b. Şu'be Taif muhasarası sırasında kendi kabile mensuplarına zarar vereceğinden endişelenerek kasıtlı bir şekilde Müzeyneli Ebû Mıhcen'i okların menziline girecek şekilde yönlendirmiş ve aldığı isabetle şehit düşmesine neden olmuştur.[126]

Müzeyne mensuplarından birçok isim Tebûk seferinde de görev almıştır.[127] Hatta imkân bulamadığı için gidemeyip ağlayanlar arasında bu kabile mensuplarının da olduğu söylenir.[128] Bunlar arasında Abdullah b. Muğaffel, Ma'kıl b. Yesâr[129] ve Süveyd b. Mukarrin gibi isimlerin bulunduğundan bahsedilmiştir.[130] Daha sonra bu isimler bir sahabi tarafından temin edilen binekle Tebûk ordusuna iştirak etmişlerdir. Dönüşte Resulullah Hâlid b. Velîd'i Dûmetulcendel'e gönderince bu kabilden de katılanlar olmuştur. Ayrıca Resulullah hicretin 10. yılında Hâlid b. Velîd'i Necrân'a gönderdiği zaman bu orduda da Müzeyne kabilesinden bazı kişiler görev yapmıştır. Nitekim Hâlid Necran'da bulunduğu zaman gelişmeler hakkında bilgi vermek için Müzeyne kabilesinden Bilâl b. el-Hâris'i Medine'ye göndermiş ve Resulullah'a rapor sunmuştur.[131]

Rivayetler arasında Müzeyne kabilesinden bazı kişiler için Resulullah tarafından düzenlenmiş yazılardan bahsedilmiştir. Bunlardan birisi Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî adına tanzim edilmiş olan iki ayrı ikta arazisine dair yazı dikkat çekmektedir. Yazılardan birisinde el-Fur' ve Kabaliyye madenlerinin ona ikta olarak verildiğinden bahsedilmiştir.[132] Rivayetin muhtevası şöyledir:

126 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 930.
127 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 994.
128 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1024; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 518.
129 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 151.
130 Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 132; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, III, 244.
131 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 292.
132 Zemahşerî, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, I, 224; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimeşk*, V, 252; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XIV, 209.

Bu, Resulullah Muhamed'in Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye ahdidir. Toprak üstündeki ve altındaki Kabaliyye madenlerini ve Kades'in tarıma elverişli topraklarını ikta olarak ona vermiştir. Herhangi bir kimsenin hakkını ona vermemiştir.[133]

Bir başka rivayette de yine benzer muhtevalı haberler nakledilmiştir.[134]

Müzeyne kabilesinden vergi alındığına dair de bazı haberler bulunmaktadır. Rivayete göre Şüreyh b. Damra bu kabileye vergi amili olarak gönderilmiştir.[135] Hatta onlara gönderilen ilk vergi memuru olarak tanıtılmıştır.[136] Belâzurî, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Müzeyne'nin yanı sıra Hüzeyl ve Kinâne kabilesine de vergi amili olarak görevlendirildiğini iddia etmiştir.[137] Hz. Osman döneminde de Kâ'b b. Mâlik'in bu kabileye vergi memuru olarak gönderildiğine dair haberler nakledilmiştir. İddiaya göre Hz. Osman, Kâ'b'ın topladığı vergileri ona hibe edince, bu durum ciddi bir memnuniyetsizliğe dönüştürmüştür. Hatta onu muhasara edenler arasında Müzeyne kabilesine mensup kişilerin de bulunduğu söylenir.[138]

Müdlic Kabilesi

Kinâne kabilesinin alt kollarından Benû Müdlic'in soyu Adnânîlere kadar dayandırılmıştır.[139] Medine'nin batısında kalan bu kabile,[140] Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Muhtemelen bu konumları nedeniyle Kureyş'le müttefikti. Ayrıca Huzâa, Damra[141] ve Benû Mustalık kabileleri ile de anlaşmalıydılar.[142]

133 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, IX, 359; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XIII, 148.
134 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 148; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 425; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, IX, 36.
135 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, I, 522.
136 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1277; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 702; İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl*, II, 74 İbn Hacer, *Tabsîru'l-Muntebih*, I, 248.
137 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 531.
138 Taberî, *et-Târîh*, IV, 430; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 555.
139 Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, I, 436; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 465; İbn 'Abdilberr, *el-İnbâh 'alâ Kabâili'r-Ruvâh*, I, 52; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 416; Kalkaşandî, *Kalâîdu'l-Cumân*, I, 136.
140 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 157; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, III, 16; Ebü'l-Kâsım *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, I, 278.
141 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 599.
142 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 404.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah Kureyş kervanlarını takip etmek amacıyla Müdlic kabilesinin yurdu olan Uşeyre'ye (Züluşeyre)[143] yaklaşık 150 kişiden oluşan bir sefer düzenlemiştir.[144] Bu birliğin Ebû Süfyân başkanlığındaki bir kafileyi kıstırdığı iddia edilmiştir.[145] Bir başka rivayete göre ordu hedef bölgesine ulaştığı zaman, Kureyş kervanı burayı geçmişti. Resulullah bu sefer sırasında Müdlic kabilesine de uğramıştır. Belâzurî, kabile mensuplarının Resulullah'ı güzellikle karşılayıp ziyafet verdiklerine dair bir detay aktarmıştır.[146] Bu ziyaretle beraber Resulullah Müdlic kabilesiyle dostluk ve saldırmazlık anlaşması yapmış ve önemli bir kazanım elde ederek Medine'ye dönmüştür.[147] Diğer yandan kabilenin misafirperverliğiyle tanındığına dair haberler de bulunmaktadır.[148]

Yağmacılık geleneğini sürdüren Benû Müdlic mensuplarının iz sürme konusunda yetenekli oldukları söylenir. Ayrıca insanların görünüşüne göre kabileleri veya yakınları hakkında isabetli tahminleriyle de tanındıkları iddia edilmiştir. Rivayete göre Medine'ye gelen Mücezzez el-Müdlicî, Üsâme'nin ayak yapısını babası Zeyd'in ayak yapasına benzetmiş ve "Bu ayaklar birbirindendir" şeklinde bir açıklama yaparak aralarında kan bağı olduğunu söylemiştir.[149] Resulullah bu tah-

143 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 12; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9; Taberî, *Târîh*, II, 260, 261.
144 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 8. İbn Sa'd, isim vermeksizin kervanın takip edildiğini öğrenildiğini ve Kureyş'e haber salınıp onlara yardım için bir grubun yola çıktığını, ancak kervanın kurtulmasından sonra, Resulullah'ın bu grupla Bedir'de karşılaştığını ve onlardan birçoğunun öldürüldüğünü iddia etmiştir. Muhtemelen bu iddia Bedir savaşı ile ilgili haberlerle karıştırılmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9.
145 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 12; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9; Taberî, *Târîh*, II, 260, 261.
146 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 287.
147 İbn Sa'd, II, 9; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 157.
148 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 187.
149 Zeyd b. Hârise'nin beyaz tenli olmasına rağmen oğlu Üsâme'nin esmer olması nedeniyle nesebi hakkında bazı dedikodular yapılmıştır. Bunun üzerine Alkame, Arap geleneğinde nesebi belirleme yöntemlerinden birisi olan ayak izlerinden tanıma yöntemiyle Üsâme'nin Zeyd'den olduğuna karar vermiştir. (Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, s. 412). Bu konuda maharetli olan kişilerin "Kâ'if/قائف" veya "Kıyâfe/القيافة" olarak anıldıkla-

minden mutlu olmuş ve tebessümle karşılamıştır.[150] Hadis kaynaklarında da aynı konuya işaret eden rivayetlere yer verilmiştir.[151]

Rivayetlere göre cahiliye döneminde belli yaş ve özelliklere sahip olan dişi deveden yararlanmanın günah olduğuna dair inanç[152] bu kabile tarafından da benimsenmiştir. Hatta bu uygulamayı ilk kez Müdlicoğulları'nın başlattığından ve zamanla yerleşik bir inanç hâline geldiğinden bahsedilmiştir.[153] Ayrıca Huzâa ve onların alt kolu olan Benû Mustalık kabileleri de aynı inancı benimsemişti.

Müdlic kabilesiyle ilgili dile getirilen hadiselerden birisi, hicret yolculuğu sırasında bu kabileye mensup olan Sürâka b. el-Müdlic'in Resulullah'ı öldürme girişiminde bulunduğuna dair ezoterik anlatılardır.[154] Bu iddiaya dair haberler arasında İblis'in onun kılığına girdiğinden söz edilmiştir.[155] Oysa hicret bahsinde ele aldığımız üzere Sürâka'nın Resulullah'ı öldürme girişimde bulunduğuna dair rivayet tamamen mizansendir. Aksine Resulullah yolculuk sırasında Müdlic kabilesinin yurdundan geçerken onunla karşılaşmış ve dostluğunu kazanmıştır. Nitekim Buvat seferinden sonra Resulullah'ın Müdlic kabilesinin yurdu olan Uşeyre'ye kadar gittiği,[156] Kureyş kervanının geçtiğinin anlaşılması üzerine Sürâka'ya uğradığı

rını hatırlatalım (Ebû 'Ubeyd, *el-Emsâl*, s. 217; Râğıb el-Isfehânî, *Muhâdarâtu'l-Udebâ'*, I, 127; Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *el-Eğânî*, XIII, 8; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, IX, 173). Kâ'if ayrıca harb esirleri salıverilmeden önce küçük düşürmek için kâküllerini kesmekle görevlendirilen kimse olarak da tanıtılmış ve bu görevi nedeniyle "mücezziz" sıfatıyla anılmıştır. Alkame'nin bu sıfatla anılması onun böyle bir rolünün olduğunu ortaya koymaktadır. İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1461; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerh Sahîh el-Buhârî*, XII, 57.

150 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 983, 1126; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 58.

151 Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, V, 23; Muslim, *el-Musnedu's-Sahîh*, II, 1082; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, XVIII, 155; Ebû 'Avâne, *Mustehrac*, III, 130.

152 Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, I, 329; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, IV, 119; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIV, 154; Beyhakî, *es-Sunenu's-Sağîr*, IV, 87, X, 16.

153 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI, 118, 120.

154 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 263.

155 Muberred, *Nesebu 'Adnân ve Kahtân*, s. 5.

156 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 12; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9.

ve onun da muazzam bir ziyafet sunduğu yönünde haberler nakledilmiştir.[157]

Sürâka b. el-Müdlic hakkındaki dikkat çekici bir başka iddia ise Bedir savaşıyla ilgili haberler arasında yer almaktadır. İddiaya göre savaş öncesinde Kureyş'i Müslümanlara saldırmak için teşvik eden İblis, Sürâka'nın kisvesine bürünmüş, ancak gelişmelerin aleyhlerine döndüğünü görünce ardına bakmadan kaybolup gitmiştir.[158]

Sürâka'nın adı Huneyn savaşıyla ilgili haberler arasında da geçmektedir. Resulullah savaştan sonra Ci'râne'ye geldiği zaman Sürâka b. Cu'şûm onu ziyaret etmiş, Allah Resulu kendisini tanımamış, ancak Hz. Ebû Bekir fark edince Sürâka kendisini tanıtmıştır. Ayrıca Resulullah'ın ona da ganimetten ihsanda bulunduğu iddia edilmiştir. Rivayetteki detaya göre Sürâka, Resulullah'a bağlılık bildirmek ve kabilesinin vergilerini de ödemek üzere gelmiştir.[159]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre hicretin 9. yılında Resulullah bu kabileden Alkame b. Mücezziz'i yaklaşık 300 kişilik bir kuvvetle Şuaybe sahillerinde asayişi bozan Habeşli korsanlar üzerine göndermiştir.[160] Alkame'nin Hz. Ömer dönemindeki Şam seferine katıldığı ve özellikle Filistin bölgesinde aktif görev aldığı söylenir.[161] Bir rivayete göre Halife tarafından tekrar Habeşli deniz korsanları üzerine gönderilmiş, ancak bu kafile muhtemelen dalgalara kapıldığı için kaybolup gitmiştir.[162]

Hicretin ilk yıllarından itibaren Müdlic kabilesinden bireysel anlamda İslâm'ı kabul edenlerin olduğu ve bunların bir kısmının çeşitli ordularda görev aldığı yönünde haberler

157 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 287.
158 İbn İshâk, *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*, s. 305; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 71
159 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 941. İddiaya göre Sürâka Resulullah ile görüştüğü zaman, kendi develeri için yaptığı su havuzundan başka develerin de içtiğini söylemiş ve bunun kendisine bir yararının olup olamayacağını sormuş, Resulullah da "Her ciğer olan hayvana su verilmesi nedeniyle ecir vardır" diye açıklamada bulunmuştur. Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 941.
160 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 983; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 149, V, 135.
161 Taberî, *et-Târîh*, III, 394, 610.
162 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 167-68; Taberî, *et-Târîh*, IV, 112.

bulunmaktadır. Bir iddiaya göre bu kabileye mensup olan Vakkâs b. Mücezzer Zû Kared gazvesinde şehit düşmüştür.[163] Ebû Abdullah künyesiyle bilinen[164] Harmele el-Müdlicî'nin de Müslüman olduğu, ancak hicret etmek istemediğini söylediği iddia edilmiştir.[165]

Rivayete göre Resulullah Mekke'nin fethi için yola çıktığı zaman bilgi sızdırılmasını önlemek amacıyla henüz hedefi açıklamamıştı. Sefere katılanlar hedefin neresi olduğunu bilmedikleri için merak içindeydi. Resulullah konakladığı zaman Kâ'b b. Mâlik hedefi öğrenmek için bir şiir söylemiş ve Taif bölgesindeki Vec vadisinden bahsetmiştir. Resulullah gülümsemişse de yine sır vermemiştir.[166] Bunun üzerine kimisi Müdlic kabilesi üzerine saldırmayı önermiş, hatta kadınlarının beyaz tenli olduklarına atıfla "Beyaz tenli kadınlara ve kumral deve etine ne dersin?" diye öneride bulunmuş, ancak Resulullah onlarla anlaşma yaptığını hatırlatarak böyle bir teklifi uygun bulmamıştır.[167] Rivayette Müdlic kabilesinin adı net olarak ifade edilmemişse de, sözü edilen tanımlamanın onlar için kullanıldığından bahsedilmiştir.[168]

Sonuçta bu kabile Resulullah'la anlaşma yapan ilk kabileler grubundandır. Ayrıca anlaşmalarına riayet etikleri için uzun süre samimi ilişkiler devam etmiştir. Nihayet 9. yılda nâzil olan Tevbe suresindeki hükümler gereği müşriklerle var olan anlaşmalar ilga edilince, bu süreçten sonra Müdlic kabilesi de İslâm toplumunun bir parçası olmuştur.

Damra Kabilesi

Damra kabilesi Müdlic, Leys, Ğifâr ve Hâris'le beraber Kinâne'nin alt kollarından birisi[169] olup Kızıldeniz sahil böl-

163 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 640; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1567.
164 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 136.
165 Buhârî, Ebû *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 67; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, I, 339.
166 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 802.
167 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 803; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 305, XIII, 375.
168 Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, V, 213.
169 Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 647.

gesinde meskûndu.[170] Aynı zamanda kardeş kabile olan Müdlic'le de müttefikti.[171] Kızıldeniz sahilinde el-Cemîş adlı bol ağaçlı, yeşillikli ve verimli bir vadiye sahip olduklarına dair rivayetler bulunmaktadır.[172]

Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunan Damra kabilesi ile ilişkiler Medine'nin erken döneminden itibaren başlamıştır. Rivayete göre Resulullah Ebvâ gazvesine çıktığı zaman Damra kabilesinin yurdu olan Veddân'a kadar ilerlemiştir. Kimi iddialara göre Resulullah hem Kureyş kervanını kıstırmak hem de Damra kabilesini hedef almak amacıyla bu sefere çıkmıştır. Kureyş kervanıyla herhangi bir temas sağlanmamışsa da Damra kabilesinin şefi olan Mahşî b. Amr ile dostluk ve saldırmazlık anlaşması yapıldığı iddia edilmiştir.[173] Vâkıdî[174] ve Taberî de benzer iddiayı tekrarlamıştır.[175]

Bazı rivayetlere göre Damra kabilesi ile yapılan anlaşma, Züluşeyre seferini müteakiben gerçekleştirilmiştir. Burası Yenbu' liman şehri tarafına kalan bir bölgenin adıdır ve Müdlic kabilesine ait bir yerdir. Dolayısıyla bu sefer sırasında Müdlic ve Damra kabileleriyle anlaşma yapıldığı iddia edilmiştir.[176]

Anlaşmada "Damra'ya saldırılmayacağı, onların da Medine'ye saldırmayacakları ve düşmanla işbirliği yapıp Medine aleyhine faaliyette bulunmayacakları" kaydı, iki taraf açısından güven tesisine yönelik akit niteliğindedir.[177] İbn Sa'd, Resulullah'ın bu hükümleri özellikle kayıt altına aldığını iddia etmiştir.[178] Bir başka rivayette ise Benû Damra'nın şeflerin-

170 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 7; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 70.
171 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 599; ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9.
172 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1112.
173 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 591.
174 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 12, 388.
175 Taberî, *Târîh*, II, 259.
176 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 599; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 9; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 157; Taberî, *Târîh*, II, 260.
177 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 7; ayrıca bk. İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 153.
178 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 7; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 153.

den Bekr b. Abdümenat'a bir mektup yazarak şu güvenceyi verdiği iddia edilmiştir:

> Onlar canları ve malları konusunda güvendedir. Kendilerine saldıranlara karşı onlara yardım edilecek. Bu anlaşma denizde bir kılı ıslatacak kadar su kaldığı sürece geçerlidir (Kurallara bağlı kalındığı sürece ilanihaye devam eder). Cihat için sefere çıkmak hariç Resulullah onları savaşa çağırdığı zaman gerekli desteği verecekler. Bu konuda onlar için Allah'ın ve elçisinin teminatı vardır. Onlar arasında bu hükümlere sadık kalıp sözünü tutanlara yardım edilecektir.[179]

Benzer muhtevadaki anlaşma metni değişik kaynaklarda da yer almaktadır.[180] Cihad için savaş çağrısının hariç tutulması, Medine ile anlaşma yapmış olmalarına rağmen henüz Müslüman olmadıklarını gösteren bir açıklama olarak yorumlanabilir. Bununla beraber cihat için çağrı yapıldığı iddiasının da problemli olduğunu hatırlatalım. Zira Resulullah zamanındaki savaş çağrılarında cihat için davet söyleminin yer almadığını, normal olarak Resulullah'ın ordu toplaması için talimat verdiğini hatırlatalım. Netice itibarıyla anlaşmanın Züluşeyre veya Ebvâ' gazvesi sonrasında yapıldığına dair farklı rivayetler bulunsa da,[181] Damra ve Müdlic kabileleri ile erken dönemde anlaşma yapıldığı konusunda rivayetler müttefiktir.

Damra ile anlaşma yapılmakla beraber Mekke'ye yakın bölgede oturan kabilenin bir kolu olan Benû Abdi b. Amr'ın şefinin Medine'ye bir heyet gönderip Kureyş'le müttefik olduklarına atıfla, kendilerinin bu anlaşmada tarafsız kaldıklarını bildirmesi dikkat çekmektedir. İddiaya göre Resulullah'a şu teklifte bulunmuştur:

> Ey Muhammed! Biz harem ehli ve orada bulunan haremin en şerefli sakinleriyiz. Seninle savaşmak istemiyoruz. Şayet Kureyş'in dışındakilerle savaşırsan seninle birlikte hareket ederiz, fakat

179 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 237.
180 Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, V, 52; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, IV, 14; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, II, 174; Zurkânî, *Şerhuz-Zurkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniye*, II, 236.
181 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 152.

Kureyş'le savaşmayız. Bizler seni ve senin kabileni severiz. Şayet yanlışlıkla bizden birisini öldürürsen diyeti sana aittir. Şayet biz senin adamlarından birisini öldürürsek diyetini ödemekle yükümlüyüz.[182]

Resulullah bu teklifi onaylamış ve mezkûr kabile ile bu bağlamda anlaşma yapmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere Mekke-Şam güzergâhındaki kabileler Kureyş ve Medine arasındaki ilişkilerde denge politikası izleyip kabile çıkarlarını korumayı hedeflemişler, ancak Mekke'nin fethinden sonra Kureyş'in de teslim olması ile beraber yeni bir dönem başlamıştır. Resulullah en güçlü siyasi aktör konumuna gelince, hem civardaki kabileler hem de Arabistan'ın değişik bölgelerindeki kabileler heyetler hâlinde gelip Resulullah'a bağlılık bildirmişlerdir. Ayrıca yine bu safahatta nazil olan Tevbe suresi ile beraber müşrik kabilelerle devam eden anlaşmaların ilga edildiğini ve hepsinin İslâm cemaati içine alındığını da hatırlatalım.

Damra kabilesi arasında erken dönemden itibaren bireysel anlamda İslâm'ı kabul eden bazı isimler bulunmaktadır. Medine tarihçisi İbn Şebbe Müslüman olup Medine'ye hicret eden kabile mensuplarıyla ilgili bilgi verirken, Resulullah'ın bunları çeşitli mahallelere yerleştirdiğini ve bunlar arasında Damra kabilesi mensuplarına da ayrı bir mahalle tahsis ettiğini bildirmiştir.[183]

Damra kabilesinin önemli isimlerinden birisi, ünlü sahabi Amr b. Ümeyye ed-Damrî'dir. Rivayete göre Resulullah onu hicretin 6. yılında Habeşistan'a elçi olarak göndermiş ve buradaki mültecilerin dönmesi için necâşîden aracı olmasını istemiştir.[184] Ayrıca eşi ölüp burada kalan Ümmü Habîbe ile evlenmek istediğini de bildirmiştir.[185] Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah'ın bu talebine dair haberlerin kapsamı genişletilmiş ve necâşînin Resulullah'ı evlendirdiği, hatta nikâhını kıy-

182 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 264; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 365.
183 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 263.
184 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 359; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 347.
185 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 176; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 310.

dığı gibi içi boş iddialar dillendirilmiştir.[186] Yine bu iddialar arasında onun vasıtasıyla necâşîyi İslâm'a davet ettiği de söylenir.[187] Oysa birçok rivayette onun Mekke dönemindeyken İslâm'ı kabul ettiğine dair haberler aktarılmıştır. Dolayısıyla anılan iddialarda ciddi çelişkilerin olduğunu hatırlatalım.

İbn İshâk, Habeşistan'a giden mülteciler vasıtasıyla Resulullah'ın onu İslâm'a davet ettiğini söylemiştir.[188] Ancak mektubun kim/kimler tarafından ulaştırıldığından bahsetmemiştir. Gelişmelere bakılırsa, İslâm'a davet iddiası Medine dönemiyle alakalıdır. Ezrakî, mültecilere sahip çıkması için Resulullah'ın mektup gönderdiğini iddia etmiştir.[189] Diğer detaylara necâşîye gönderilen mektup iddialarıyla ilgili başlıkta değinilmiştir.

Bir rivayete göre Resulullah Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylime'yi İslâm'a davet etmek için de göndermiş,[190] ancak bu iddia problemlidir.[191] Diğer yandan Amr b. Ümeyye, Bi'ru Maûne faciasıyla neticelenen Münzir b. Amr seriyesine de katılmış ve burada sağ kurtulmayı başarmıştır. Hatta dönüş yolunda bu kabileye mensup olan ve Resulullah tarafından eman verilen iki kişiyi yanlışlıkla öldürdüğü iddia edilmiştir.[192] Hamidullah, Habeşistan'a gönderildiği sırada Amr'ın henüz Müslüman olmadığını iddia etmiş, ancak Bi'ru Maûne olayının Uhud savaşından hemen sonra vuku bulduğu bilgisi dikkate alınırsa bu tarihte Müslüman olduğunu anlıyoruz.

Bir başka rivayete göre Resulullah onu ayrıca Ebû Süfyân'a suikast düzenlemek amacıyla Mekke'ye de göndermiştir. Anlatılana göre Ebû Süfyân Resulullah'ın Medine'de ser-

186 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, XII, 483.
187 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 122.
188 İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 228.
189 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 134.
190 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 236.
191 Konuyla ilgili detaylar Benû Hanîfe kabilesiyle ilgili başlıkta ele alınmıştır.
192 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 49, 50, 53; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, I, 232-33.

bestçe dolaşması ve kendi çıkarlarını zedeleyen bir konuma gelmesi nedeniyle Medine'ye bir suikastçı gönderip Resulullah'ı öldürmek istemiş, ancak Resulullah bu şahsın niyetini fark edip uyarınca Üseyd b. Hudayr onu yakalamış ve plan açığa çıkmıştır. Kendisine yönelik bu hamle üzerine Resulullah da Amr b. Ümeyye ile Seleme b. Eslem'i Kâbe'yi ziyaret görüntüsüyle Mekke'ye göndermiş ve fırsat bulurlarsa Ebû Süfyân'ı öldürmelerine onay vermiştir. Ancak Mekkeliler onlardan şüphelenince bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Ancak bize göre bu iddialar mizansendir.

Dikkat edilirse Resulullah'a suikast düzenleyecek kişinin adı verilmemiştir. Oysa böylesine önemli bir şahıs tespit edilip yakalanmışsa, isminin unutulması veya açıklanmaması mümkün değildir. Keza iki kişinin Ebû Şüfyan'ı öldürmek için Mekke'ye gönderildiği iddiasının da hiçbir inandırıcılığının bulunmadığını daha önce belirtmiştik. Ayrıca Ebû Süfyân'ın sanıldığı kadar Resulullah'a düşman olmadığını da hatırlatalım. Nitekim bu konu da daha önce ele alınmıştı. Yine onunla ilgili haberler arasında Mekke'ye giderken gözcülük amacıyla görevlendirilen bir Kureyşli'yi yakalayıp öldürdüğü de iddia edilmiştir.[193]

Bir rivayete göre Resulullah her ikisini Mekke'de müthiş bir kıtlık olması nedeniyle Kureyş'e erzak yardımı için göndermiştir.[194] Muhtemelen az önce zikredilen kurgusal anlatı, bu haberle ilgili rivayetlerden mülhem olarak üretilmiştir. İbn Hibbân onun Mekke'ye yardım için gönderildiğine dair iddiayı Müzeyne heyetinin Medine'ye gelmesinden önceki tarihe yerleştirmiştir.[195] Bu detaya göre onun Mekke'ye gönderilmesi Uhud savaşından sonraki süreçte yaşanmış gelişme olmalıdır.

Damra kabilesinden bazı kişiler 628 yılında gerçekleşen Hudeybiye seferine katılmıştır.[196] Ayrıca Tebûk seferine de

193 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 90; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IX, 358.
194 İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 261; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *el-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 493.
195 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 251.
196 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 585.

iştirak edenler olmuştur.[197] Oysa birçok kabile bu seferlere iştirak etmemiştir. Bir rivayete göre bu kabileye mensup bir kadının kölesi, efendisinden izinsiz olarak Tebûk seferine katılmak isteyince Resulullah efendisinden müsaade almadan katılamayacağını söylemiştir.[198] Damra mensuplarının Huneyn'de de bulunduklarına dair rivayetler vardır. Nitekim ganimetlerden onlara da pay verilmiş, ancak kabilenin ileri gelenlerinden Cu'ayl b. Sürâka kendisine kabile başkanı muamelesi yapılmayıp normal pay verilmesinden rahatsız olmuş, hatta bu rahatsızlığını eleştiriye dönüştürünce, Sa'd b. Ebî Vakkâs Cu'ayl b. Sürâka'nın kapsam dışı tutulmasından dolayı rahatsız olduğunu Resulullah'a iletmiştir. O da Damra kabilesine pay verdiğini hatırlatmış ve Cu'ayl'i kast ederek "Onu İslâm'a havale ettim" diye bir açıklama yapmış ve kabile başkanlarına verilen yüksek miktarda hisse vermeyi uygun bulmamıştır.[199] Diğer bir deyişle kendisine ihsan edilenle yetinmesini ve kabullenmesi istemiştir.

Huzâa Kabilesi

Kızıldeniz sahiline yakın bölgelerde yaşayan kabilelerin yanı sıra Orta Arabistan veya Hicaz olarak tanımlanan bölgelerdeki kabilelerle de iyi ilişkiler kurulmuştur. Bunların en önemlilerinden birisi başlangıçtan beri Resulullah'la samimi ilişkiler kurmuş olan Huzâa mensuplarıdır.

Güney Arabistan kökenli olan Huzâa kabilesinin soyu Kahtânîlere[200] ve Kinde kabilesine dayandırılırken,[201] Adnânîlere dayandıklarına dair de iddialar bulunmaktadır. Hatta bu iddia hadîs formuna sokulup sunulmuştur.[202] Ancak tahminimize göre bu tür haberler Huzâa kabilesinin başlangıçtan beri Resulullah'ın yanında yer almasıyla alakalı olarak üretilmiştir. Nitekim aşağıda işaret edileceği üzere Resulullah zamanında Huzâa ile kurulan olumlu ilişkiler dedesi Abdu-

197 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 996.
198 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 51.
199 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 948.
200 Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 244.
201 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 439.
202 Buhârî, "Cihâd" 78, "Menâkıb", 9.

muttalib zamanına kadar dayanmaktadır. Zira Resulullah'ın dedesi ile bu kabile arasında ittifak kurulduğundan söz edilmiştir. Bu yüzden Resulullah'a yakın durduklarına dair somut veriler bulunmaktadır.[203]

Vaktiyle Yemen'deki Me'rib Seddi'nin yıkılmasından sonra kuzeye doğru göç eden Huzâa kabilesinin bir kolu Mekke civarındaki Merruzahran civarını yurt edinirken kardeş kollar kuzeye doğru ilerlemiştir. O dönemde Mekke'ye hakim olan Cürhümlülerin muvafakatiyle burada kalan kabile, zamanla onlarla akrabalık kurmuştur. Örneğin Huzâa reisi olan Luhay b. Hârise, Cürhümlü Hâris b. Mudad'ın kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten Amr b. Luhay doğmuştur. İddiaya göre Amr, büyüyünce dayıları Cürhüm'ün haksız uygulamalarına başkaldırıp onları şehirden kovarak Mekke'ye hakim olmuştur.[204] Bu mücadeleler sırasında Cürhüm'le akrabalığı bulunan Hz. İsmail soyu ise tarafsız kalmış ve Huzâa ile beraber Mekke'de varlığını devam ettirmiştir.

Mekke ve Kâbe idaresini ele geçiren Amr b. Luhay, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in dinî geleneği olan tevhid akidesini bozarak putperestliğin yayılmasına öncülük eden birisi olarak nitelenmişti. Hatta Arabistan'a putperestliği sokan kişi olarak tanıtılmıştır. Nitekim bu konuya hem Mekke dönemine dair haberler içinde, hem de ileride ele alınacak olan putperestlikle ilgili başlıkta değinilmiştir.

Huzâa hakimiyeti Resulullah'ın beşinci göbekten dedesi Kusay b. Kilâb'ın Mekke idaresini ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Kusay önce bu kabileden Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı Hubbâ ile evlenmiş,[205] Huleyl Kâbe anahtarlarını kızına bırakınca bu yolla Kâbe idaresini ele geçirmiştir.[206] Kayınbiraderleri ve Huzâa kabilesi mensupları ona karşı çıkmışlarsa da Kusay, Hz. İsmail soyundan gelen kabileleri bir-

203 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 400.
204 Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, XV, 15.
205 Taberî, *et-Târîh*, II, 254; Zemahşerî, *el-Mustaksâ fi Emsâli'l-'Arab*, I, 73; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XVI, 31.
206 Taberî, *et-Târîh*, II, 254-56; Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, IV, 126.

leştirerek Huzâa'ya üstünlük kurmuş ve onları şehirden kovmuştur. Bununla beraber onun hakimiyetini tanıyan Huzâa mensuplarına da şehirde kalma izni tanımış, ancak Kâbe idaresi Kureyş'e geçmiştir. Nitekim Huzâ'nın önemli isimlerinden olan Budeyl b. Verkâ' bu kabileye mensup olmakla beraber Mekke'de yaşamaya devam etmiştir. İddiaya göre Benû Kinâne'nin ani baskını üzerine kaçıp kurtulan Huzâa mensupları harem sınırları içinde oturan Budeyl b. Verkâ' ve azatlı kölesi Rafi'nin evine sığınmışlardır.[207] Kusay'a karşı üstünlüğü kaybeden diğer Huzâa mensuplarının çoğu Hicaz'ın değişik bölgelerine dağılmıştır.

Şunu da hatırlatalım ki, Huzâa mensupları Mekke'den uzaklaştırılmakla beraber süreç içinde şehirde kalanlarla ilişkiler devam etmiş ve iki taraf arasındaki düşmanlık giderek kaybolmuştur. Nitekim Kureyş'in oluşturduğu humus kaidelerine Mekke'de yaşayan bu kabile mensupları da dahil edilmiştir. Her şeyden önce Kusay'ın hanımı bu kabileye mensuptu. Dolayısıyla aradaki akrabalık iki taraf arasındaki düşmanlığı kısa sürede dostluğa dönüştürmüştür. Hatta Kusay'ın oğlu Abdumenâf da bu kabileden evlenmiştir. Ayrıca Resulullah'ın anne tarafından ninesi[208] ve Hz. Hatice'nin büyük annesi de yine Huzâa kabilesine mensuptu.[209]

Bazı rivayetlere göre Kureyş'le ittifak kurmuş olan Ehâbiş kabileleri içinde Huzâa'nın kollarından Mustalık ve Hayâ kabileleri de yer almıştır. Zaten Benû Mustalık'ın Kureyş'le müttefik olduğu ve Resulullah'a düşmanlıkta ısrar ettiğine dair yeteri kadar bilgi bulunmaktadır. Benû Mustalık Gazvesi'ne dair haberler arasında bu konuya işaret edilmiştir.

Huzâa mensupları ile Resulullah'ın dedesi Abdulmuttalib arasında da dostane ilişkiler kurulmuştur. Rivayete göre Abdulmuttalib'in amcası Nevfel, onun elinde bulunan su kuyuları ve bahçeler üzerinde hak iddia edince, Abdulmutta-

207 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 390; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 177.
208 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 18.
209 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 402.

lib Huzâa kabilesinden yardım istemiştir. Ancak amcasıyla arasındaki problemde taraf olmak istemedikleri için nazik bir dille bu talebi geri çevirmişlerdir. Abdulmuttalib de annesinin kabilesi olan Medine'deki Benû Neccâr'dan yardım almıştır. Nevfel bu süreçten sonra kardeşi Abduşşems ile anlaşma yapınca Abdulmuttalib de Huzâa kabilesiyle ittifak kurmuştur.[210] Hatta bu ittifak anlaşmasının Kâbe içine asıldığından bahsedilir. Anılan bilgiler dikkate alınırsa, Huzâa kabilenin Resulullah'a yakınlığının arkasında, geçmişten kalan müttefikliğin etkisinden de söz etmek mümkündür.

Huzâa kabilesiyle Abdulmuttalib arasındaki bu yakınlık Resulullah'ın nübüvvetinden sonra da devam etmiş ve birçok Huzâa mensubu Müslüman olmuştur. Örneğin bu kabileden olan Muattib b. Avf ilk Müslümanlardandır. Habeşistan'a hicret ettiği gibi, döndükten sonra Medine'ye hicret etmiş ve Bedir savaşına katılmıştır.[211] Bu kabileye mensup olan Zü'ş-Şimâleyn b. Abdüamr da Bedir'e katılmış[212] ve bu savaşta şehit düşmüştür.[213] Asıl adının Umeyr b. Abduamr olduğu söylenir.[214] Ayrıca Mekke'de bulunan Huzâa mensupları Kureyş'in gizli planlarını Medine'ye haber verip el altından bilgi sızdırmışlardır.

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Uhud savaşı öncesinde Huzâa kabilesinden dört kişi Medine'ye gelerek Kureyş'in savaş hazırlığı yaptığını haber vermiştir. İddiaya göre haber geldiği zaman Kureyş ordusu Zû Tuvâ'da konaklamıştı.[215] Bir iddiaya göre Uhud bozgunundan sonra Mekke'ye doğru yol alan Kureyş ordusundan bazıları, dönüp tekrar saldırmayı düşünmüş, ancak o sırada müşrik olan Ma'bed el-Huzâ'î'nin onla-

210 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 116.
211 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 245; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 382; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1430; İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl*, VII, 216; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 215.
212 İbn Dureyd, *el-İştikâk*, I, 479.
213 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 154; İbn Mende, *M'arifetu's-Sahâbe*, I, 570; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 469, 475, 476.
214 Taberî, *el-Muntehab*, I, 157.
215 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 205.

ra rastladığı ve bu fikirlerinden caydırdığı iddia edilmiştir.[216] Huzâa'dan Salim b. Halef b. Dârim adlı sahabi de Uhud'da şehit düşenler arasındadır.[217]

Huzâa mensupları ayrıca Hendek savaşı öncesinde de Kureyş'in Medine'ye saldıracağı haberini getirmiştir. İki taraf arasındaki bu yakınlık Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra fiili ittifaka dönüşmüştür. Vâkıdî bu kabilenin Resulullah'a olan yakınlığından bahsederken "Resulullah'ın etrafında az sayıda insan olduğu zaman Huzâa Müslüman oldu" ifadelerini kullanmıştır. Hatta onlardan Müslüman olup Resulullah'ı tasdik etmeyen kimsenin kalmadığını iddia etmiştir.[218]

Hudeybiye Anlaşması'na varılmadan önceki ön görüşmeler için Kureyşliler Mekke'de ikamet eden Huzâalı Budeyl b. Verkâ'yı Resulullah'a gönderip geliş amacını öğrenmeye çalışmışlardır.[219] Bir iddiaya göre Budeyl Resulullah'ın geliş amacını anlamak için Ebû Süfyân ile beraber ortak hareket etmiş ve onu izlemişlerdir.[220] Resulullah'ın sadece Kâbe'yi ziyaret amacıyla gelmekte olduğunu öğrenince, Kureyş'e dönerek paniklememeleri gerektiğini söylemiş, bir taraftan da şehre girmelerine müsaade edilmesi gerektiğini savunmuştur.[221]

İbn Şihâb ez-Zühri'nin verdiği bilgilere göre Resulullah Samed su kuyusunun yanında konakladığı zaman, Budeyl onunla görüşmüş ve Kureyş ile müttefiklerinin Hudeybiye civarındaki su kuyuları etrafında toplandıklarını bildirmiştir.[222] İbn Hibbân da benzer bilgiler vermiştir.[223] Bu haberler diğer kaynaklarca da teyit edilmektedir. Nitekim Kureyş ile müttefiklerinden Âmir b. Lüey, Ehâbiş ve Sakif gibi kabileler Resulullah'ı Mekke'ye sokmamak ve gerekirse savaşmak için

216 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 338; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 230.
217 Şemsuddîn es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latîfe*, I, 373.
218 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 749.
219 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 311.
220 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 358.
221 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 394.
222 İbn Şihâb ez-Zûhrî, *el-Meğazî*, 52.
223 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 282.

silahlanarak bu bölgede konuşlanmışlardır.[224] İbn Sa'd, Budeyl'in Resulullah Hudeybiye'de konakladığı zaman geldiğini ve görüşmenin burada yapıldığını iddia etmiş,[225] ancak bu bilgi doğru değildir.

Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre Budeyl, Resulullah ve ashabının silahsız olduğunu görünce, uyarmış ve yalın kılıç savaşamayacaklarını hatırlatmıştır. Hatta Bedir'de Kureyş ulularını öldürdüklerine atıfla, muhtemelen bundan dolayı gurura kapıldıkları için silah almadıklarını dile getirmiş, ancak bu şartlarda Kureyş'e karşı direnemeyeceklerini, aksi hâlde hezimete uğrayacaklarını dile getirmiştir.[226]

İbn Şihâb ez-Zührî'nin naklettiği bir başka rivayete göre, Resulullah Usfân yakınlarındaki Gadiruleştat'a geldiği zaman Huzâa kabilesinden birisini Kureyş hakkında bilgi edinmek amacıyla göndermiş ve onun vasıtasıyla Kureyş'in müttefikleri ile beraber savaş amacıyla toplandığını öğrenmiştir.[227] Diğer yandan Resulullah Hudeybiye yakınlarına geldiği zaman da Huzâa mensupları onunla temasa geçip yakın ilgi göstermiştir. Hatta bu bölgede sürülerini otlatan Amr b. Sâlim ve Busr Resulullah'a bir miktar koyun hediye etmiştir. Resulullah da bunları getiren çobana bir kaftanla karşılık vermiştir.[228] İbn Hişâm Huzâa kabilesini Resulullah'ın sırdaşları olarak nitelemiş ve Kureyş'in Müslümanlar hakkındaki planlarını haber verdiklerini söylemiştir.[229] Huzâa kabilesi, Mekke'nin fethi sürecinde de son derece önemli rol oynamış ve başta Eslem kabilesi olmak üzere bu kabileden birçok isim orduya destek vermiştir.

Verilen bilgilere bakılırsa Huzâa mensupları, Hudeybiye Anlaşması'na kadar el altından Resulullah'ı desteklemişlerdir. Anlaşmada "dileyen kabilenin dilediği tarafla ittifak yapabileceği" ilkesi benimsenince, Huzâa mensupları ile var olan

224 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 330; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 387.
225 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 92.
226 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 581.
227 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 50-51.
228 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 592.
229 Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 312.

ilişki aleni ittifaka dönüşmüştür. Görüldüğü kadarıyla Resulullah onların Kureyş karşısında zor durumda kalmamaları için ilişkileri resmiyete dökmemiş ve bir nevi adı konmamış dostluk kurmuştur. Ancak Hudeybiye'den sonra bu dostluk resmîleşmiştir. Buna mukabil Medine civarındaki kabileler Kureyş'in nüfuz alanı dışında kaldığı için onlarla aleni ittifaklar yapmıştır. Sözü edilen kabileler de denge politikası güderek hem Kureyş hem de Medine ile ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Geleneksel yorumlarda Resulullah'ın amcası Abbâs b. Abdulmuttalib'in Mekke'de olup-biteni Resulullah'a rapor ettiği ve onun gizli kulağı olduğu yönünde iddialar dillendirilse de, hangi haberi verdiği konusu havada bırakılmıştır. Oysa Resulullah aleyhine gelişen haberleri veren Abbâs değil, Huzâa mensuplarıdır. Abbâs hakkındaki bu iddia ise onun geç Müslüman olmasını aklamaya yönelik olarak ortaya atılmış içi boş kurgudur. Nitekim kendisi Mekke'nin fethinde teslim olmuştur. Bu sürece kadar Resulullah'ın yanında yer aldığına dair bir tek ikna edici veri yoktur. Buna mukabil Huzâalılar hem Uhud, hem Hendek hem de Hudeybiye seferi sırasında Resulullah'a bilgi sızdırmışlar veya onun yanında yer almışlardır. Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Medine ile resmî ittifak kuran ilk kabile olmuştur. Diğer bir deyişle zaten var olan dostluk fiili ittifaka dönüşmüştür.

İddiaya göre Huzâa mensupları Resulullah'la ittifak kurmaya gelince, içlerinden birisi vaktiyle dedeleri ile Abdulmuttalib arasında yapılan ittifak anlaşmasının metnini de yanlarına alıp Resulullah'a göstermiştir. Bu yazıyı Ubey b. Kâ'b'ın okuduğu rivayet edilmiştir. Anlaşmanın son kısmında yer alan şu ifadeler iki taraf arasındaki dostluğun uzun yıllar devam edeceğinin işareti niteliğindedir:

> Bizimle sizin aranızda Allah'ın ahdiyle ebediyen unutulmayacak şeyler vardır. El tektir, yardım da tektir. Güneş Sebir Dağı'ndan doğduğu, Hira'ya yayıldığı ve denizde bir kılı ıslatacak kadar su bulunduğu sürece bu anlaşma geçerli olacaktır.[230]

230 İbn Habîb, *el-Munemmak*, I, 87.

Belâzurî'nin iddiasına göre Amr b. Sâlim, Abdulmuttalib'le yapılan anlaşmaya atıf yaparak şunları söylemiştir: "Allah'ım! Bizim babamızla onun babası arasında bir antlaşma olduğunu yemin ederek Muhammed'e hatırlatıyorum."[231] İddiaya göre Resulullah da, bu anlaşmadan haberi olduğunu ifade etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

> Siz Müslüman olurken daha önceden yapılmış ittifakınız geçerlidir. Cahiliye devrinde yapılmış ittifakı, İslâm ancak sağlamlaştırır.[232]

Bir rivayette Huzâa kabilesinin hicret etmek istediği, ancak Resulullah'ın buna gerek olmadığını bildirmesi üzerine, yurtlarında kalıp bu karardan vazgeçtikleri iddialarına yer verilmiştir.[233]

Resulullah'ın Huzâa'yı Desteklemesi

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Huzâa kabilesi Resulullah'la ittifak kurarken Kinâne kabilesi de zaten Kureyş'in müttefikiydi. 'Abdurrezzâk, Kinâne'nin alt kollarından olan Bekr kabilesinin Kureyş safında yer aldığını ve onlarla müttefik olduğunu söyler.[234] Huzâa ve Kinâne arasında husumet vardı. Nitekim Benû Bekr'in[235] alt kolu olan Benû Nüfâse, Huzâa'nın alt kolu olan Benû Kâ'b'a[236] saldırınca, Kureyşliler onlara yardım etmiş ve böylece Hudeybiye Anlaşması'nı ihlal etmişti. Nitekim saldırıya uğrayan Benû Kâ'b mensupları Medine'ye gelip Resulullah'tan yardım istedikleri zaman, "Benû Kâ'b'a yardım etmezsem yardım görmeyeyim" diye açıklama yapmıştır.[237]

Rivayete göre Huzâa mensupları bir gece Mekke yakınlarındaki el-Vetîr adlı su kuyusunun yanında Benû Nüfâse'nin

231 Belâzurî, *Fütûh*, 49.
232 İbn Habîb, *el-Munemmak*, s. 261; Hamidullah, *el-Vesâik*, no: 171.
233 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 186.
234 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 374.
235 Benû Bekr b. Abdumenât Kinâne'nin alt kollarından birisidir. Avcı, "Kinâne" *DİA*, XVI, 31.
236 Benû Kâ'b, Huzâa kabilesinin diğer adıdır. Belâzurî, *Fütûh*, 50.
237 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 791; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 124.

saldırısına uğramış ve Kureyş'in de desteğiyle kılıçtan geçirilmişlerdir. Baskından kurtulanlar Mekke'ye kaçıp hareme sığınmışlar, ardından da kendi kabile mensuplarından olan Budeyl b. Verkâ' ve onun azatlı kölesi Rafî'den eman almışlardır.[238]

Hudeybiye Anlaşması gereği Kureyş ve Resulullah, kendi müttefiklerinin aralarındaki mücadelelerinde tarafsız olmayacaktı. Ancak Kureyş bu ilkeyi ihlal ederek, Huzâa kabilesine yapılan saldırıda müttefiki Kinâne'ye yardım edince, Huzâa mensupları Amr b. Sâlim öncülüğündeki bir heyetle Medine'ye gelip durumu haber vermişti. Amr kabilenin şairlerindendi ve uğradıkları baskını duygusal bir şiirle dile getirerek Resulullah'a dert yanıp yardım istemiş, o da bu ihlali savaş sebebi saymıştır. Böylece Mekke'nin fethine giden süreç başlamıştır.[239] Baskın sırasında vaktiyle Abdulmuttalib'le yapılan anlaşmada hazır bulunanlardan İbn Amr da öldürülmüştür. İddiaya göre Mekke'nin fethi sırasında öldürülen İbn Amr'ın kabilesinden 500 kişi Kureyş'e karşı Resulullah'ın safında savaşmıştır.[240] Belâzurî de Mekke'nin fethi sırasında Huzâa kabilesinin Resulullah'ı desteklediğini söyler.[241]

Mekke fethedilince Resulullah yine bu kabileden Temîm b. Esed el-Huzâ'î'yi şehrin harem sınırlarını netleştirmesi ve sağlamlaştırması için görevlendirmiştir.[242] Mahreme b. Nevfel, Ebû Hûd Sa'îd b. Yerbu' el-Mahzûmî, Huveytıb b. Abdiluzza ve Ezher b. Abduavn'ı da onunla beraber görevlendirmiştir.[243] İbn Hişâm fetih gününde onun putları yeren kısa bir şiirine yer vermiştir.[244]

238 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 390; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 177; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 373 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, V, 6.
239 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 394. Bir başka rivayete göre ise bizzat Budeyl b. Verkâ' bir heyetle Medine'ye gelip yardım talep etmiş, ancak bu iddia doğru değildir. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 396
240 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 800-801.
241 Belâzurî, *Fütûh*, 49.
242 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 842; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, II, 208.
243 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, II, 208.
244 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 417; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 239; Kilâ'î, *el-İktifâ'*, I, 511.

Resulullah'la anlaşma yapan Huzâa kabilesi ile Kinâne'nin alt kolu olan Bekrîler ve Kureyş arasında ilginç dengelerden bahsedilmiştir. İddiaya göre vaktiyle Bekrîler (Bekr b. Abdümenât) ile Huzâa'nın ortak hareket edip Mekke idaresinin Cürhüm'den Huzâa'ya geçmesini sağlamıştır.[245] Ayrıca her iki kabilenin Kureyş'e karşı birlikte hareket ettiklerine dair haberler bulunmaktadır.[246] Daha sonra Kureyş bu iki kabileyi Mekke'den uzaklaştırmıştır. Bunun yanı sıra Kinâne ve alt kolu olan Benû Bekr b. Abdümenât Hevâzin kabilesine karşı Kureyş'i desteklemiştir. Ancak zamanla aralarında anlaşmazlık çıkmış ve iki taraf arasında husumet başlamıştır.[247]

İddiaya göre Bekrîler, Kureyşli bir genci öldürttüğü iddiasıyla Benû Bekr'in şefi Âmir b. Yezîd'i öldürünce ilişkiler bozulmuştur. Nitekim müşrikler Bedir savaşı için hazırlık yaparken sefere çıkmak istemeyen Utbe b. Rebîa Mekke'yi boşaltmaları durumunda düşmanları olan Benû Bekr kabilesinin saldırabileceğini ileri sürmüştür. Vâkıdî, iki taraf arasında geçmişe dayalı kan davası olduğuna işaret eden açıklamalar yapmıştır. Anlatıya göre Kureyş arasında tereddüt yaşanınca devreye İblis girmiş ve Sürâka b. Cu'şûm kisvesine bürünerek Benû Bekr'in saldırmayacağına dair güvence verip onları savaşa teşvik etmiştir.[248] Bu hikâye tamamen kurgu olsa da, Benû Bekr'in saldırabileceği yönündeki iddia nedeniyle belki dikkate değer görülebilir. Ancak bu ihtimalin de içi boş olması kuvvetle muhtemeldir.

İddiaya göre Ehâbiş kabilesi de geçmiş mücadeleler sırasında Benû Bekr'i desteklemiş,[249] ancak daha sonra Kureyş'e yaklaşarak düşmanlığı bitirmiş ve ittifak kurmuşlardır.[250] Zaten bu kabilenin Kureyş'le müttefik olduğu konusunda birçok rivayet bulunmaktadır. Nitekim Ficâr savaşlarında ve Resulullah'la olan mücadelelerde Kureyş'le ortak hareket etmişler-

245 Burrî, *el-Cevhere*, I, 57.
246 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 130.
247 Avcı, *Kinâne*, XVI, 31.
248 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 37-38.
249 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 170.
250 Burrî, *el-Cevhere*, I, 153.

di.[251] Öte yandan Benû Bekr'in alt kollarından olan Di'l kabilesinin şefi Nevfel b. Muaviye de Kureyş'le yakınlaşmıştır.[252] Hatta Bedir ve Uhud savaşlarında Resulullah'a karşı Kureyş safında savaşmış ve bazı müminleri şehit etmişlerdir.[253] Dolayısıyla kabileler arasındaki dostane ilişkiler, bazen düşmanlığa dönüşmüş veya tersi de olmuştur.

Benû Bekr, Kinâne'nin alt kolu olduğu için kabilenin şefi Nevfel b. Muaviye, bazı rivayetlerde Benû Kinâne'nin şefi olarak tanımlanmıştır.[254] Benû Bekr ile Kureyş'in alt kolu olan Adî b. Kâ'b kabilesi arasında da ayrıca bir ittifaktan söz edilmiştir.[255] Müteakip süreçte ise Bekrîlerle Huzâalılar arasında anlaşmazlık çıkınca, Bekrîler Kureyş'in safına geçmiş, Huzâa kabilesi ise desteksiz kalmıştır. Hem Kureyş hem de Bekr kabilesine karşı yalnız kalan Huzâa bu süreçten sonra Medine'ye yakınlaşmış ve bu yakınlık Hudeybiye'den sonra resmî ortaklığa dönüşmüştür. Dolayısıyla onların Medine'ye aklaşmaları veya ittifak kurmaları tesadüf değildir.

Anlatılanlar Bekr, Huzâa veya bunların alt kolları ile Kureyş arasındaki ilişkilerin karmaşıklığına dair bir tablo sunmaktadır. Belli ki, Resulullah Huzâa veya diğer kabilelerin Kureyş'le olan problemleri veya menfaat çatışmalarından yararlanarak bu kabileleri kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Onlar da çıkarları gereği eski düşmanlıkları bazen dostluğa dönüştürebilmişler veya 'düşmanımın düşmanı, dostumdur' mantığıyla hareket edip Resulullah'ın yanında yer almışlardır. Bütün bunların yanı sıra kabileler arası ilişkilerde Kureyş'in daha başat bir konumda olduğunu ve bir bakıma ismi

251 Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, s. 9.

252 İbn Sa'd, Necd bölgesindeki Semâve reislerinden olan Nüfâse b. Ferve'nin Di'l kabilesine mensup olduğunu söylemiştir. Ayrıca Resulullah'ın İslâm'a davet mektubu gönderdiğini iddia etmiş, ancak detay vermemiştir. Diğer kaynaklarda da bu davetle ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.

253 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 296, 333. İddiaya göre Nevfel b. Muaviye, Hendek savaşından sonra Müslüman olmuştur (Burrî, *el-Cevhere*, I, 157). Mekke'nin fethinden sonra bir heyetle gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Sem'ânî, *el-Ensâb*, XIII, 154.

254 Taberî, *et-Târîh*, II, 134.

255 İbn 'Abdilhakem, *Futûhu Mısr*, s. 139.

geçen kabilelerin Kureyş'in nüfuz alanı çerçevesinde hareket ettiklerini veya ilişkilerin bu çerçevede seyrettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla ilişkilerin mahiyeti veya karmaşıklığı ne olursa olsun, belirleyici rolü Kureyş'in oynadığı kesindir. Hiç kuşku yok ki, bu kabilenin en büyük avantajı Arapların büyük bir saygıyla bağlı olduğu Kâbe'ye hâkim olmaları ve bu çerçevede hac aylarındaki panayırları kontrol etmeleriydi.

Budeyl b. Verkâ', hem kabilesi Huzâa hem de Kureyş nezdinde saygın bir konuma sahiptir. Hudeybiye görüşmelerinde olduğu gibi, Mekke'nin fethi sırasında da ciddi bir rol oynamış ve iki taraf arasında elçilik yapmıştır.[256] Rivayete göre Mekke'nin fethi öncesinde Resulullah'ın ordu ile geldiğini duyan Kureyşliler Ebû Süfyân, Hakîm b. Hizâm ve Budeyl b. Verkâ'dan oluşan bir heyet tertip edip göndermiş ve bu üçlü Resulullah'ı yolda karşılayıp geliş amacını öğrenmiştir. Rivayetin devamında bu anlatı yarım bırakılarak Abbâs b. Abdulmuttalib ile ilgili haberlere geçilmiştir.[257] Ancak değişik rivayetlerde Ebû Süfyan'ın teslim olduğu ve onun boyun eğmesiyle beraber Resulullah'ın savaşsız bir şekilde Mekke'ye girdiği yönünde birçok detay anlatılmıştır.

Bir iddiaya göre Kureyş'in Hudeybiye Anlaşması'nı ihlal haberini de Budeyl b. Verkâ Medine'ye getirmiş,[258] ancak bu bilgi doğru değildir. Aksine bu haberi Amr b. Sâlim başkanlığındaki bir heyet getirmiştir.[259] Belki de onun muvafakati veya girişimiyle bu haber Medine'ye ulaştırıldığı için doğrudan onun bildirdiği gibi bir iddia ortaya atılmıştır ya da Hudeybiye öncesinde de Resulullah'la görüştüğüne dair haberler bu iddiayla karıştırılmıştır.

256 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 396.
257 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 400. Rivayetin devamında Abbâs'ın hicret için Medine'ye doğru yola çıktığından ve Cuhfe'de Resulullah ile karşılaştığına dair bir iddia hayli ilginçtir (İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 400). Oysa Abbâs Mekke'nin fethinden sonra boyun eğip Müslüman olmuştur.
258 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 396.
259 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 394.

Huzâa ile Kinâne arasındaki husumet fetihten hemen sonra da tezahür etmiştir. Rivayete göre fetih gerçekleştiği zaman Resulullah umumi af ilan edip silah bıraktırmış, ancak Huzâa kabilesi mensuplarını bu kapsam dışında tutarak ikindi namazına kadar onlara süre tanımıştır.[260] Bir başka rivayette ise fetihten sonra sadece bir saat kadar savaşmayı serbest bırakarak Huzâa kabilesi mensuplarına Benû Bekr'e saldırma imkânı tanımış ve ardından yasaklamıştır.[261] Nitekim bu kararla beraber onlara misilleme yapma imkânı tanıdığı iddiaları dillendirilmiştir.[262] Oysa bu iddia tamamen düzmecedir. Zira Resulullah zaten şehri savaşsız teslim aldığı gibi, fethin ardından da umumi af ilan etmiştir. Ancak umumi af ilanına rağmen müttefiki olan Huzâa mensupları düşman oldukları Kinâneli birisine saldırıp öldürünce, bu konuya dair haberler onlara süre tanınmış gibi sunulmuştur.[263]

Huzâa kabilesi ile Resulullah arasındaki sıkı ilişkiyi gösteren bir başka veri ise onlar adına düzenlenen mektuba dair haberlerdir. Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre Resulullah Huzâa'nın şefi Budeyl b. Verkâ' ile Busr ve Amroğulları'na hitaben bir yazı düzenlemiştir. Mektupta "Ne ben size bir zarar verdim, ne de sizden bana bir zarar geldi" ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca "Tihâme halkından en çok takdir ettiğim ve akrabalık bağı olarak bana en yakın olan sizler ve size uyan Mutayyebûn'dur"[264] şeklindeki açıklama da samimiyetin boyutunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Mektubun devamında şu ifadelere yer verilmiştir:

> İçinizden hicret edene, kendim için nasıl hareket ettiysem öyle davrandım. Umre ve hac müstesna kendi topraklarından hicret eden, Mekke'de yerleşemez. Anlaşma yaptığımdan beri, sizi endi-

260 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 403; Ahmed b. Hanbel, el-*Musned*, III, 382, 437.
261 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 406.
262 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, II, 161.
263 Anılan cinayet olayıyla ilgili detaylar Mekke'nin fethiyle ilgili başlıkta ele alınmıştır.
264 "Mutayyebûn" veya "Hılfulmutayyebûn" grubuyla ilgili detaylara Mekke döneminin ikinci cildinde yer verilmiştir.

şeye düşürecek bir harekette bulunmadım. Benden yana endişeye düşmeyeceksiniz ve engellenmeyeceksiniz. Alkame b. Ulâse ile Hevze'nin iki oğlu (Ceyfer ve Abd) Müslüman oldular ve İkrime kabilesinden kendilerine uyanlarla beraber bana biat ettiler. Biz helal ve haram konularında birbirimize uyarız. Allah'a yemin ederim ki, size yalan söylemeyeceğim.[265]

Vâkıdî'nin zikrettiği bu rivayet değişik kaynaklarda da kısmî farklılıklarla nakledilmiştir. Aynı açıklamaların yanında Resulullah, "Hac ve umre dışında Mekke'de ikamet etmeyip kendi yurtlarında bulunanlar, benimle aynı haklara sahiptir. Ben esenlikte olduğum müddetçe, benden yana korku ve endişe içinde olmayın" mealinde bir açıklama yaparak, mutlaka hicret etmeleri gerekmediğine dikkat çekmiş, buna mukabil saflarını netleştirmelerini istemiştir.[266]

Taberânî'deki (ö. 360/971) rivayette Budeyl'in oğlu Seleme'nin Resulullah tarafından babasına verilen mektubu muhafaza ettiği, hatta babasının kendisine "Oğlum bak, bunu bana Resulullah vermişti" dediği bilgisine yer verilmiştir.[267] Mektupta Alkame b. Ulâse, Ceyfer ve Abd'ın Müslüman olduğuna dair atıf, bu mektubun Medine döneminin son yıllarına doğru düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Belki de bu mektup, Mekke ve civarında kalan Huzâa mensuplarına Budeyl aracılığıyla yapılan çağrıydı ve onların da kendisine tabi olması için gönderilen mesajdı.

Unutmamak gerekir ki, bu kabilenin önemli bir kısmı zaten Hudeybiye'den sonra Resulullah ile ittifak yapmış, ancak dağınık hâlde yaşayanlar süreç içinde İslâm dairesi içine girmiştir. Dile getirilenlere bakılırsa Resulullah tarafından gönderilen mektup, müşrik kabilelerle var olan anlaşmaların ilgasını ön gören Tevbe suresindeki ayetlerin inzalinden sonra düzenlenmiş olmalıdır. Deyim yerindeyse Resulullah henüz müşrik olan müttefiklerini nazik bir şekilde imana davet et-

265 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 749-50. Krş. İbn Zenceveyh, *Kitâbu'l-Emvâl*, II, 463; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 29.

266 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 402; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 74; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, IV, 313.

267 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 29.

miştir. Bir taraftan da anlaşmanın sona ermesi gerektiğini hatırlatmıştır.[268]

Bütün bunlar Huzâa kabilesi ile ilişkilerin boyutu ve onların İslâm'ı benimsemeleri hakkında kısmen de olsa fikir verebilecek mahiyettedir. Bununla birlikte sadece Budeyl, Busr ve Amroğulları'na gönderildiği iddia edilen mektupla ilgili birbirinden farklı haberlerin nakledilmesi ise, rivayetlerin karmaşıklığını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Görünen o ki, Resulullah müşriklerle yapılan anlaşmaların ilgasını öngören ayetlerin inzalinden sonra, bu kabile ile var olan dostluğunu devam ettirmede azami hassasiyet göstermiş ve kurduğu samimiyeti ikna yoluyla sürdürmeyi hedeflemiştir.

Eslem Kabilesi

Kalabalık bir sülaleye sahip olan Huzâa kabilesinin iki önemli alt kolundan birisi Benû Eslem, diğeri ise Benû Mustalık'tır. Huzâalılar Mekke'nin güneyinden Rabiğ vadisine kadar geniş bir alana yayılmıştır. Eslem ve Mustalık kabileleri Kızıldeniz sahil tarafını yurt edinmekle beraber Mekke'ye yakın bölgede de ikamet etmekteydiler.

İbn Habîb'in verdiği bilgilere göre Resulullah Ğifâr kabilesiyle dostluk anlaşması yaptığı zaman, Benû Eslem'le de benzer bir anlaşma imzalamıştır.[269] İbn Sa'd Eslem kabilesinden bir heyetin Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiklerini, bunun karşılığı olarak kendilerine bir paye verilmesini ve Araplar tarafından bunun saygınlık alameti olarak bilinmesini istediklerini kaydetmiştir. Onların talebi üzerine, Resulullah "Allah Eslem'e esenlik versin" mealinde bir karşılık vermiştir.[270] Aynı rivayet değişik kaynaklarda da yer almaktadır. Hatta bu kabile ile beraber Ğifâr kabilesi de zikredilerek, "Allah Ğifâr'a da mağfiret eylesin" diye dua ettiği söylenir.[271]

268 Sözü edilen anlaşmaların ihlaline dair detaylar, Tevbe suresinin ilk ayetlerinin konu edildiği değerlendirmeler içinde ele alınmıştır.
269 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 111.
270 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 305.
271 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 53; İsmail b. Ca'fer, *el-Ehâdîs*, 311; Tayâlisî, *el-Musned*, I, 365, II, 239, 302, III, 321, 383; İbnu'l-Ca'd, *el-Musned*,

Rivayette ayrıca ödeyecekleri vergi oranlarına dair bir yazı verildiğinden de bahsedilmiş, ancak detay verilmemiştir.[272] Vergi ile ilgili kayıt dikkate alınırsa, bu iddianın daha geç döneme ait olduğunu söylemek mümkündür.

Bazı rivayetlere göre Kürz b. Câbir, Medine yakınlarına kadar sokulup bir grup deve sürüsünü gasp edince, Resulullah peşinden takip etmiş, ancak yakalayamayınca Medine'ye dönerken Ğifâr ve Eslem kabilelerine uğramış ve onlarla saldırmazlık anlaşmaları yapmıştır. İbn Habîb, yağmacıların Sefevân denen bölgeye kadar takip edildiğini söyler.[273] Kimi rivayetlerde bu hadise, "Birinci Bedir Gazvesi" olarak nitelenmiştir.[274]

Benû Eslem'le Resulullah'ın yolu ilk kez hicret sırasında kesişmiştir. Resulullah Medine'ye gelirken Eslem kabilesinin yurdundan geçtiği sırada kabile mensupları kafileyi karşılamıştır. İddiaya göre kabile başkanı Büreyde b. Husayb başlangıçta kafileye karşı sıcak davranmasa da tanıştıktan sonra, yolcuları güzellikle karşılayıp bir gece misafir etmiştir. Hatta Resulullah'a yiyecek ikram edip ihtiyaçlarını karşılamıştır.[275] Yine bu haberler arasında Resulullah'ın ona Meryem suresinin baş tarafından bazı ayetleri okuduğu iddia edilmiştir. Hatta Resulullah ibadet ettiği zaman onun da iştirak ettiği söylenir.[276] Kafile yola devam edeceği zaman Büreyde Resulullah'a binek verdiği gibi muhafızlar da görevlendirmiş ve Medine'ye kadar güvenli bir şekilde gitmelerini sağlamıştır.[277]

Resulullah Kudeyd bölgesine geldiği zaman burada da yine Eslem kabilesinden Ümmü Ma'bed Âtike bint. Hâlid'in çadırına uğramış ve dinlenip süt almıştır.[278] Bu rivayetle ilgili detaylar birtakım mitolojik anlatılarla süslenmiştir. İddiaya

I, 177; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 412, VII, 338; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 47, 111, 133.
272 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 305.
273 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 111.
274 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 154.
275 Belâzurî, *Ensâb*, I, 262.
276 İbn Sa'd, IV, 228.
277 Makrizi, *İmtâ'*, I, 60.
278 Belâzurî, *Ensâb*, I, 262; İbn Sa'd, X, 273.

göre Resulullah süt istediği zaman kadın keçisinin sütünün olmadığını söylemiş, ancak Allah Resulü izin alıp keçiyi sağınca bol miktarda süt almış, hatta kafileyi doyurduğu gibi kadına da süt kalmıştır.[279]

İlerleyen süreçte Benû Eslem'le samimi ilişkiler kurulmuştur. Bazı bireysel ihtidalar olmuştur. Örneğin bir rivayette Benû Eslem'e mensup olan Fudâle b. Hârise'nin İslâm'ı kabul ettiği ve onu Resulullah'ın kabilesine gönderip Yahudilerin tuttuğu âşûrâ[280] orucunu tutmalarını önerdiği iddia edilmiştir.[281] Rivayet doğru kabul edilir ve bu orucu ikinci yıldan itibaren tutmadığı bilgisi dikkate alınırsa, onun Bedir'den önce Müslüman olduğu sonucuna gidilebilir.

Diğer yandan bu kabile mensuplarının Hudeybiye Anlaşması'ndan önce de Resulullah'la yakın temasta olduklarına dair birçok veriye sahibiz. Örneğin Hudeybiye seferine giderken Resulullah kurbanlık develeri Benû Eslem'e mensup olan Nâciye b. Cündüb'ün sorumluluğuna vermiştir.[282] Ayrıca "kaza umresi" sırasında da 60 kadar kurbanlık deveyi yine ona emanet etmiştir.[283]

Eslem kabilesine mensup olan Ku'aybe bnt. Sa'd adlı bir kadın Mescid-i Nebî'nin avlusunda kurulan çadırda yaralıları tedavi edip doktorluk yapmıştır.[284] Rivayete göre bu kadın hicretten sonra Medine'ye gelmiş ve Resulullah'ın onayıyla doktorluk yapmıştır.[285]

279 İbn Sa'd, I, 197.
280 Bir rivayete göre âşûrâ orucunu Araplar da tutuyordu. Resulullah bu orucu isteyenin tutabileceğini ve istemeyenin tutmayacağını söylemiştir. Şâfi'î, *el-Musned*, II, 111; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 327.
281 İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 196; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 207; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, IV, 2285; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, IV, 348; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 286.
282 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 573.
283 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 732, 733.
284 Ku'aybe'nin Eslem kabilesine mensup olduğunu gösteren değişik rivayetler de bulunmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 276; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1907; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, VII, 244; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 297.
285 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 510; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 410; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 358; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 248.

Benû Eslem kabilesi Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Resulullah'la aleni olarak ittifak yapmıştır. Bu ittifakın arkasında Kureyş memnuniyetsizliği, siyasi destek ve maddi beklenti gibi saiklerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kabilenin Ğadiruleştât bölgesini elinde tuttuğu ve burayı kaybetmek istemediği için Resulullah'tan destek istediklerine dair rivayetler nakledilmiştir. Resulullah da onların bu talebine uygun olarak bir yazı düzenlemiş ve kabile başkanına vermiştir. Sözü edilen yazı şu muhteva ile aktarılmıştır:

> Bu, Huzâa kabilesinin Eslem kolundan Allah'a inanan, namazlarını kılan ve vergilerini (zekâtlarını) ödeyen, Allah'ın gösterdiği yolda samimiyetle yürüyenler için düzenlenmiş bir yazıdır. Onlar arasında haksız yere saldırıya uğrayanlara yardım edilecektir. Buna mukabil Resulullah da onları çağırdığı zaman yardıma geleceklerdir. Eslem'den yerleşik hayatta olanlar için tanınan hakların aynısı göçebeler için de geçerlidir. Nerede bulunurlarsa bulunsunlar hicret etmiş sayılırlar ve muhâcir Müslümanlarla aynı haklara sahiptirler. Bu belge el-Alâ b. Hadramî tarafından yazıldı ve kendisi buna tanıklık etti.[286]

İddiaya göre Eslem kabilesi mensupları Resulullah'a tabi olunca, hicret edip etmeyecekleri veya bunun gerekli olup olmadığını sorumuş, o da buna gerek olmadığını söylemiştir. Hatta bu yüzden düzenlediği yazıda çölde yaşayan bedevileri kast ederek "Bedevi olanlar, yerleşik olanlarla eşit ve aynı haklara sahiptirler" açıklamasını yapmıştır. Görüşmeye Hz. Ebû Bekir de refakat etmiş ve hicret yolculuğu sırasında Büreyde'nin kendilerine yardımından bahsederek ondan övgüyle söz etmiştir.[287] Rivayetin bağlamına bakılırsa yazının Hudeybiye seferi sırasında düzenlendiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu rivayetin değişik versiyonlarından da bahsedilmiştir.[288]

Rivayet doğru kabul edilirse muhtevası ile ilgili bazı detaylar yakalamak mümkündür. Özellikle Medine'ye hicret etmeleri gerekmediğine dair vurgu dikkat çekmektedir. Zira Medine döneminin ilk yıllarında hicret, Müslüman olmanın önemli

286 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 782.
287 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 782.
288 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 234.

bir kriteriydi. Zaten muhâcirler de birçok kez hicretten sonra Müslüman olanlarla kendilerini bir tutmamış, hatta bu konuda zaman zaman ashap arasında bazı tartışmalar yaşanmıştır. En ilginç tartışmalardan birisi Esmâ bnt. Umeys ile Hz. Ömer arasında geçen konuşmadır. Ca'fer b. Ebî Talib'in hanımı olan Esmâ, Habeşistan'a hicret etmiş ve 628 yılında eşiyle beraber Medine'ye dönmüştür. Habeş mültecileri dönünce daha önce Medine'ye gelenler onların kendileri gibi muhâcir sayılmayacaklarını, zira Kur'an'ın kendilerinden bahsettiğini dile getirmişlerdir. Hz. Ömer de benzer bir iddiayı dillendirince morali bozulan Esmâ, Resulullah'a giderek dert yanmış ve işin aslını öğrenmek istemiştir. Allah Resulü de "Siz iki hicret sahibisiniz" sözleriyle onun gönlünü almış ve bu tartışmaya nokta koymuştur.[289] Ayrıca Medine'ye gelen Habeş mültecilerini karşıladığı zaman "Siz iki kez hicret etmiş oldunuz" mealinde sözler sarf ederek onları övmüştür.[290]

Benzer problemler Medine'ye gelip Resulullah'a tabi olan kabile temsilcileri ile de zaman zaman yaşanmıştır. Nitekim bazı sahabiler aynı iddiayı onlar için dillendirince, kimisi memleketine dönüp malını, mülkünü sattıktan sonra Medine'ye hicret etmeyi düşündüğünü söylemiş, ancak Resulullah buna gerek olmadığını belirterek "Bulunduğunuz yerde Müslüman olarak kalmakla hicret etmiş sayılırsınız" mealinde açıklama yapmıştır. Eslem kabilesi mensupları da benzer sözlere muhatap kalınca, hicret etmeyi düşünmüşler, ancak Resulullah buna gerek olmadığını söylediği gibi bu kararı kendileri için düzenlediği yazı ile de kayıt altına almıştır. Dolayısıyla sözü edilen açıklama kabile mensuplarının İslâm'ı benimseme konusundaki samimiyetleri açısından önemli bir veri olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan "hicret" kavramı, "sadakatle davaya bağlanmak" veya Resulullah'a iman edip eski anlayıştan veya

289 İshâk b. Râheveyh, *el-Musned*, V, 138; Muslim, *es-Sahîh*, IV, 1946; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, VIII, 123; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VII, 405; Rûyânî, *el-Musned*, I, 329; Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, XIII, 202.
290 Buhârî, *es-Sahîh*, V, 51, 137.

alışkanlıklardan sıyrılmak bağlamında da kullanılmıştır.[291] Nitekim günahlardan ve eski alışkanlıklardan kurtulup Resulullah'a tam bir teslimiyetle bağlanmak anlamını ifade etmek üzere "hicret" kavramı kullanılmıştır.[292] Hatta Hudeybiye'deki "Rıdvân Biati" bile "hicret" olarak tanımlanmıştır.[293]

İddiaya göre Eslem kabilesi Mekke'nin fethi sırasında yaklaşık 400 kişiyle Resulullah'a destek vermiştir.[294] Başlarında bulunan Nâciye b. Cündüb ve Bureyde b. Husayb'a iki ayrı bayrak vermiş ve onların önderliğinde temsil edilmişlerdir. Daha önce Hudeybiye seferine katılanlardan da bahsetmiştik. Nitekim Kureyş gözcülerine yakalanmamak için Resulullah orduyu farklı bir güzergâhtan götürmek isteyince, Eslem kabilesinden Hamza b. Amr kılavuz olarak belirlenmiştir. Onun öncülüğünde gece ilerleyen kafile zorlu bir süreçten sonra Zâtülhanzel tepesine ulaşmıştır. İddiaya göre ilk kılavuz yolu şaşırınca, Resulullah bu sefer yine aynı kabileden olan Amr b. Abdu Nuhm'u görevlendirmiştir.[295] Keza Hudeybiye'ye geldiği zaman da Huzâa mensuplarının Resulullah'a bir miktar koyun sürüsü hediye ettiklerine yukarıda değinmiştik.

Mekke'nin fethi öncesinde Resulullah Eslem kabilesinden Abdullah b. Ebî'l-Hadred'i komutan tayin ederek hedef şaşırtmak amacıyla bir seriyeyi Batnu İdam vadisine göndermiştir.[296] Vâkıdî, bu birliğin komutanının Ebû Katâde olduğunu iddia etmiştir.[297] Batnu İdam vahasında Eşcâ' kabilesine mensup kollar yaşıyordu.[298] Bu seriyenin hedef şaşırtmaya yönelik olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.[299]

291 Tayâlisî, *el-Musned*, IV, 28; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 341, 406, 410, 413; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, II, 488
292 Taberânî, *ed-Du'â*, I, 616.
293 İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, I, 121.
294 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 800-801.
295 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 584.
296 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 626; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, VII, 539.
297 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796.
298 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 305; Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I, 166, 330.
299 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, I, 347.

Ordu Batnu İdam vadisine geldiği zaman Âmir b. Adbat el-Eşcâ'î adlı birisi yanlarına gelip Müslüman olduğunu göstermek amacıyla selam vermiş, ancak orduda bulunan Muhallim b. Cessâme ona saldırıp öldürmüş, beraberindeki devesi ve eşyalarına el koymuştur. İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre, maktul ile onu katleden Muhallim b. Cessâme arasında daha önce husumet vardı ve bu nedenle haksız yere onu öldürmüştür.[300]

İbn Ebî Hadred önderliğindeki seriye Medine'ye doğru dönerken Zû Haşeb denen yerde Resulullah'ın Mekke fethi için yolda olduğunu öğrenince, birleşmek için Bîn güzergâhına sapıp es-Sukyâ'ya varmış ve burada buluşmuşlardır. Resulullah'ın ordusunda yer alan Uyeyne b. Hısn ve İbn Hâsib bu haksız cinayet nedeniyle müşteki olunca, Resulullah yakınlarına diyet ödenmesini kararlaştırmış ve haksız cinayet nedeniyle katili eleştirmiştir.[301] Bazı yorumlara göre Nisâ suresinin 94. ayeti bu hadise üzerine nazil olmuştur. Ancak mezkûr ayetin daha önce inzal edildiğini hatırlatalım.[302]

Eslem kabilesi veya bu kabilden bazı kişilere özel arazi iktaları verilmiş veya vergi yükümlülüğünü düzenleyen mektuplar gönderilmiştir. İbn Sa'd, Eslem kabilesi ile es-Sîf ve es-Sehl vahalarında meskûn olan diğer kabilelerin sığırlarından alınacak vergi oranlarını bildiren bir belge nakletmiştir.[303] Yine onun iddiasına göre Resulullah el-Furğayn ve Zâtü A'şâş bölgelerini Husayn b. Evs el-Eslemî'ye ikta olarak vermiştir.[304] İddiaya göre bu şahıs Medine'ye gelip Resulullah'ın huzuruna varınca, Allah Resulü başını ve yanaklarını okşayıp iltifatta

300 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 626-627.

301 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 797; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 626; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 305.

302 İlgili ayetin meali şöyledir: "*Ey müminler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, dikkatli olun. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterek 'Sen mimin değilsin' demeyin. Çünkü Allah katında çokça ganimet vardır. Daha önceleri siz de onlar gibiydiniz ve Allah size lütufta bulundu (güçlendiniz). Öyleyse iyice araştırın, çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*" Nisâ 4/94.

303 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 305; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 270.

304 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230.

bulunmuştur.[305] Ayrıca Eslem kabilesinden Mâiz b. Mâlik'e, kavminin İslâm'a girmesi nedeniyle bir güvence mektubu verdiği de söylenir.[306]

Eslem kabilesi Tebûk seferi sırasında da kalabalık bir heyetle orduya iştirak etmiştir. Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Resulullah bu kabilenin önemli ismi olan Büreyde b. Husayb'ı Eslem kabilesinden gönüllüleri toplamak üzere görevlendirmiş ve iştirak edenlerin başına da onu tayin etmiştir.[307] Ayrıca onu Eslem ve Ğifâr kabilelerinin vergilerini toplamakla da görevlendirmiştir.[308]

Eslem kabilesi Resulullah'ın vefatından sonra da Medine ile olan bağını devam ettirmiştir. Vefatın ardından Arabistan'ın birçok yerinde irtidat ve isyan sesleri yükselirken bu kabile mensupları kalabalık bir heyetle Medine'ye gelerek Hz. Ebû Bekir'e bağlılık bildirmiştir. Onların büyük bir kafile ile gelip biat ettiklerini gören Hz. Ömer, "Ben, Eslem kabilesinin kalabalık hâlde biat etmek için geldiklerini görünce, bu işin (başkanlığın) üstesinden geleceğimize ve maksada ulaşacağımıza kanaat getirdim."[309] diye, bir söz sarf etmiş ve biat sırasında oynadıkları role dikkat çekmiştir.

Malum olduğu üzere Resulullah vefat edince Hz. Ebû Bekir başkan seçilmiş, ancak başta Hâşimî ve Emevîler olmak üzere birçok kimse ona biat etmediği gibi, açıktan muhalefet başlatmışlardır. Özelikle Resulullah'ın amcası Abbâs b. Abdulmuttalib, Emevîlerin atası Ebû Süfyân, Halid b. Said ve Hazrec'in önemli ismi Sa'd b. Ubâde Ebû Bekir'e karşı şiddetli muhalefet başlatmıştır. Hatta Abbâs, Ebû Süfyan ve Halid b. Said, Hz. Ali'yi seçmek için hayli uğraşmış, ancak Ali onların oyununa gelmemiştir. Böylesine kritik süreçte kalabalık bir şekilde Medine'ye gelip bağlılık bildiren Benû Eslem diğer ka-

305 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 1; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 205.
306 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1345; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 6; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*, II, 75.
307 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 990.
308 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 973.
309 Taberî, III, 210.

bilelere de örnek olmuştur. Nitekim onlardan sonra Cüheyne, Müzeyne ve Ğifâr gibi kabileler de gelip bağlılık bildirmişlerdir. Dolayısıyla Benû Eslem halife seçimi gibi kritik süreçte Hz. Ebû Bekir'e biat ederek Resulullah tarafından kurulan siyasal düzenin devamı ve ümmetin birliğini sağlama açısından önemli bir rol oynamıştır.

Eslem kabilesi ile samimi ilişkiler kurulurken, Huzâa'nın diğer kolu olan Benû Mustalık kabilesiyle ilişkiler başlangıçta çok da iyi gitmemiştir. Nitekim Resulullah onlar üzerine giderek Benû Mustalık Gazvesi'ni düzenlemiş ve bu savaştan sonra teslim olmuşlardır. Resulullah alınan esirleri bağışladığı gibi bunların arasında bulunan Cüveyriye (Cevriye) ile evlenmiş ve bu evlilikle birlikte kurulan akrabalık bağı, iki taraf arasındaki buzları eritmiş ve düşmanlıkla başlayan ilişkiler dostane bir şekilde gelişmiştir.[310]

Sonuç

Hicretin başlangıç yıllarından itibaren Resulullah'ın samimi ilişkiler kurduğu/geliştirdiği kabileler arasında Medine'nin batısındaki bölgelerde meskûn olanlar ilk sırayı alır. Bunların arasında Cüheyne, Müdlic, Damra, Ğifâr, Müzeyne, Huzâa ve onun alt kolu olan Eslem gibi kabileler yer almaktadır. Bunların çoğu Mekke-Şam ticaret kervanlarının geçtiği güzergâha yakın yerlerde oturduğu için Kureyş'le de ilişki içindeydi. Bir kısmı ise kervan yağmacılığı veya çeşitli cinayetler nedeniyle Kureyş'le düşman konumundaydı.

Resulullah Medine'ye hicret ettikten sonra kurduğu siyasal düzenin güvenliğini sağlamak amacıyla, ilk önce Kızıldeniz sahili tarafındaki kabilelerle iyi ilişkiler kurmuş ve dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Böylece hem onların Kureyş'le Medine aleyhine işbirliği yapmalarının önünü kesmiş, hem da Kureyş'in ticari seyahatlerini tehlikeye atacak adımlar atmıştır. Nitekim onun bu hamlesi son derece etkili olmuş ve bu ittifaklar sayesinde Kureyş'in hayat damarı olan ticaret

310 Benû Mustalık kabilesi ile ilgili ilişkiler, Hendek savaşından sonraki askerî seferler içinde ele alınmıştır.

büyük bir zarar görmüş, hatta giderek ısrarlı düşmanlıktan vazgeçmişlerdir. Dikkat edilirse çoğu kabile Kureyş'i karşısına alamadığı için Hudeybiye Anlaşması'na kadar Resulullah'a yanaşmazken, ismi geçen kabileler doğrudan ittifak kurmuşlardır. Diğer bir deyişle Kureyş'in baskısını dikkate almamışlar, bununla beraber hem Kureyş hem de Medine ile ilişkilerini sürdürerek denge politikası izlemişlerdir.

Resulullah sözü edilen kabilelerle ittifak kurduğu zaman bireysel ihtidalar dışında bunların çoğu henüz müşrikti. Ancak onların bu konumu, karşılıklı işbirliği ve insanî ilişkiler kurulmasına engel olmamıştır. Haddizatında Nisâ suresinin 90. ayeti bu tür ilişkilerin kurulabileceğine kapı aralamaktadır. Resulullah'ın kurduğu samimi ilişkiler veya yaptığı ittifak anlaşmaları Tevbe suresinin inzaline kadar kesintisiz devam etmiştir. Ancak mezkûr surenin inzali ile beraber müşriklerle var olan anlaşmalar ilga edildiği için, hepsi İslâm dairesi içine alınmışlardır.

BÖLÜM VI
MEDİNE'NİN KUZEYİNDEKİ KABİLELERLE İLİŞKİLER

Klasik kaynaklardaki verilere bakılırsa Medine'nin kuzeyi, Araplar tarafından genel anlamda Şam bölgesi olarak nitelenmiştir. Geniş bir alanı içine alan bu bölgede irili ufaklı birçok Arap kabilesi yaşıyordu ve ekseriyeti Bizans'ın hakimiyeti altındaydı. Medine'deki kabilelerle bu bölgedeki kimi kabilelerin akrabalık ilişkilerinin olduğuna daha önce değinilmişti. Diğer yandan Mekke ve Medine'deki tüccarların bu bölgede kurulan pazarlara gidip alış-veriş yaptıkları ve bu bölgeyi tanıdıklarına dair birçok rivayet nakledilmiştir.

İddiaya göre Hz. Muhammed de peygamberlikten önce iki kez Şam bölgesindeki pazarlara gitmiştir. Bunlardan birisi çocukluk döneminde amcasıyla çıktığı Şam yolculuğu, ikincisi ise evliliğinden hemen önce Hz. Hatice'nin hizmetlisi Meysere ile gerçekleştirdiği seyahattir. Çocukluk dönemindeki seyahati sırasında Busra'ya kadar gittiği ve burada Rahip Bahira ile görüştüğü iddia edilmiştir. Gençlik yıllarında da yine bu bölgeye kadar gittiğine dair iddialar bulunmaktadır. Bu seyahatlere dair detaylar Resulullah'ın çocukluk dönemi ve Hz. Hatice ile evliliğine dair haberler arasında ele alınmıştır. Bu iki seyahatin haricinde yine gençlik yıllarında Gazze panayırına gittiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.

Rivayetler doğru kabul edilirse Resulullah'ın Şam bölgesini tanıdığını veya burayla ilgili bazı bilgilere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak her iki rivayetin kurgu olması da muhtemeldir. Zira iki seyahatle ilgili haberler bütünüyle ezoterik anlatılarla kurgulanmış ve birçok çelişkili iddia bir arada sunulmuştur. Bunlarla beraber Resulullah'ın ticaret yaptığına dair haberler dikkate alınırsa, en azından bu böl-

geye de gitmesi ve burada yaşayan Arap kabileleri hakkında bazı bilgiler edinmesi kuvvetle muhtemeldir.

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Kureyş tehdidi ortadan kalkınca Resulullah ilk hedef olarak Medine'nin kuzeyinde kalan kabilelere yönelmiş, onları İslâm'a davet eden mektuplar göndermiştir. Yine aynı haberler arasında Resulullah'ın Bizans İmparatoru kayzere de İslâm'a davet mektubu gönderdiği iddialarına yukarıda değinmiştik.

Kimi Batılı araştırmacılar Resulullah'ın kuzeydeki kabilelere yönelmesini, yağma geleneğinden gelen Arap kabilelerinin bu enerjilerini harcayabileceği yeni alan arayışı ve artan nüfus ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hedefler olarak değerlendirmiştir.[1] Böyle bir iddianın inandırıcı olması için Resulullah'ın baştan beri askerî hedeflerle hareket etmiş olması gerekir. Oysa Allah Resulü bu bölgeye yönelik hedeflerini tebliğ faaliyetleri çerçevesinde başlatmış, ancak elçilerden bazılarının öldürülmesi veya düşmanca tutumla karşılaşması üzerine bu proje, askeri seferlere doğru evrilmiş ve onun vefatından sonra kapsamlı bir fetih dalgasına dönüşmüştür.

Rivayetlere göre Resulullah Şam bölgesindeki kabile reislerine 6 ayrı elçi göndermiştir. Bunlar arasında Heraklios'a gönderilen Dıhye b. Halife el-Kelbî ve Gassânî reislerinden olan el-Hâris b. Ebî Şemr'e gönderilen Şüca' b. Vehb el-Esedî en çok zikredilenlerdir. İbn Sa'd ayrıca Duğâtıru'l-Üskuf olarak tanımladığı Şam bölgesindeki din adamına da ayrı bir mektup gönderdiğini iddia etmiştir. Bu mektupta "İman edenlere selam olsun" cümlesinden sonra, Meryem Oğlu İsa'nın Allah'ın kelimesi ve ruhu olduğuna, o kelimeyi Allah'ın tertemiz bir şekilde Meryem'in karnına ilka ettiğine, Resulullah'ın önceki peygamberlerden Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Ya'kûb, Hz. Musa ve Hz. İsa'yı andığına ve kendisinin de onlara gönderilen vahiyleri tasdik etmek üzere gönderilen elçi olduğuna dair detaylara değinilmiştir. Yazının sonu "hidayete erenlere selam olsun" cümlesiyle bitirilmiştir.[2]

1 Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 137.
2 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 239.

Mektubun akıbeti hakkında başka bir bilgi yoktur. Ayrıca diğer kayaklarda da bu yazıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Gerçi bazı kaynaklarda bu mektuba atıfla, Rum Kayzeri'nin Resulullah'ın nübüvvetini kabul ettiği, ancak halktan çekindiği için elçi Dıhye'yi kendisinden çok daha itibarlı olan din adamı Duğâtır'a gönderdiği ve onun da muvafakatini aldıktan sonra, İslâm'ı kabul edeceğini söylediği gibi iddialar ortaya atılmıştır.[3] Ancak bu iddiaların hiçbir inandırıcılığının olmadığını baştan hatırlatalım. Nitekim erken döneme ait eserlerde böyle bir bilgiden bahsedilmemiştir.

Şam bölgesine yönelik tebliğ faaliyetlerini hayata geçiren Resulullah belli bir plana göre hareket etmiştir. Nitekim Hudeybiye'den döndükten sonra ilk iş olarak bu bölge ile Medine arasında önemli bir engel konumundaki Hayber üzerine yürümüş ve bu bölgedeki Yahudileri denetim altına alarak muhtemel tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Ardından Şam bölgesindeki Arap kabilelerine elçilik heyetleri göndermiştir. Her ne kadar tebliğin bir parçası olarak onlarla ilişki kurmaya çalışmışsa da, kimi elçilerin öldürülmesi veya saldırıya uğraması gibi olumsuzluklarla birlikte, iyi niyetle atılan bu adım henüz başlamadan olumsuz bir sürece girmiştir. Özellikle de Bizans saflarında yer alan Gassânîler, Cüzâm, Uzre ve Belî gibi Arap kabilelerinin düşmanlığıyla karşılaşmıştır.

'Davetin' önünü kesmeye yönelik faaliyetler üzerine Resulullah olup biteni görmezden gelmemiş, aksine buradaki kabilelere yönelik hedeflerine daha da ağırlık vermiş, hatta bazı kabileler üzerine ordular göndermiştir. Amr b. el-Âs, Zeyd b. Hârise, Hz. Ali gibi sahabilerin önderliğinde düzenlenen seferlerin yanı sıra, Mu'te savaşı ve risaletin son yıllarına doğru düzenlenen Tebûk seferi gibi askerî seferler, Resulullah'ın bu bölgedeki kabilelere yönelik hedeflerinin birer halkası olarak zikredilebilir. Keza vefatından hemen önce hazırlamakta ol-

3 Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, I, 101-102; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *el-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 571; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 437, III, 56; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 92; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 480; İbn Nâsıruddîn ed-Dimeşkî, *Câmi'u'l-Âsâr*, I, 288; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 406.

duğu Üsâme b. Zeyd komutasındaki orduyu da yine bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Geleneksel yorumlara göre sözü edilen askerî faaliyetler Resulullah'ın doğrudan Bizans'ı hedef aldığı yönünde bir iddiaya dönüştürülmüş, ancak aşağıda da işaret edileceği üzere bu iddianın hiçbir temeli yoktur. Aksine Şam bölgesindeki Arap kabilelerine yönelik hedefler güttüğünü ortaya koyacak birçok ikna edici veri bulunmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla Bizans destekli ordularla yapılan mücadeleler, rivayetlerde doğrudan Bizans'a yönelik askerî faaliyet gibi sunulmuş ve böyle bir iddia ortaya atılmıştır. Benzer şekilde Sâsânîlerin nüfuz alanındaki kabilelere yönelik faaliyetler de, doğrudan kisraya yönelik girişim olarak sunulmuştur. Oysa her iki iddia da sadece faraziyeden ibarettir. Belki Resulullah Bizans ve Sâsânîlerin güçsüzlüğünü tahmin ederek onların nüfuz alanındaki kabilelere yönelik faaliyetlere girişmiş olabilir, ancak doğrudan onları hedef aldığına dair iddiayı destekleyecek hiçbir somut veri oktur. Aksine Resulullah'ın öncelikli hedefinin bölgedeki Arap kabileleri olduğunu gösterecek birçok rivayet bulunmaktadır. Diğer yandan bölgedeki kabileler büyük oranda Bizans hakimiyeti altında olduğu için onlara yönelik olarak başlatılan ilişkilerin diğer bölgelerdeki kabilelerin aksine daha olumsuz bir zeminde seyrettiğini söylemek mümkündür.

Kudâa Kabilesi

Şam bölgesinde meskûn olan güçlü kabilelerden Kudâa, Filistin'den başlamak üzere kuzeye doğru yayılmıştır. Hatta Hicaz'ın farklı bölgelerine ve Irak'a doğru da dağıldıklarını gösteren rivayetler bulunmaktadır. Yemen kökenli olan Kudâa'nın Adnânî veya Kahtânî olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Geniş bir kabileler topluluğu olan Kudâa, Kelb, Cüheyne, Behrâ, Belî, Uzre, Belkayn, Tenûh, Mehra ve Benû Sa'd b. Hüzeym gibi çeşitli alt kollara ayrılmıştır. Bunların çoğu Resulullah zamanında birer müstakil kabile olarak siyasal hayatlarını sürdürüyordu. Şam bölgesi Bizans'ın nüfuz alanında

olduğu için zamanla Hıristiyanlığı benimseyen Kudâa kabilesi ve kolları, putperestlikten de tamamen kopmamıştır. Örneğin Dûmetulcendel bölgesinde bulunan Kelb kabilesi Vedd adlı puta tapıyordu.[4] Putun hizmetçiliğini (sâdini veya hacibi) ise yine bu kabileden Benû Ferâfisa b. Ahvas'ın yaptığı söylenir.[5]

Kudâa ve Kelb kabilesinin putu olarak bilinen Vedd'i, özellikle İbnu'l-Vebere el-Kelbî'nin (Kelb b. Vebere) sahiplendiği iddia edilmiştir. Bu şahsın ticaret için Medine'ye geldiği ve o sırada Resulullah'ı minberde gördüğüne dair bir kayıt bulunmaktadır. Hatta Cuma suresinin 11. ayetinin de onunla ilgili ticari ilişkiye işaret ettiği yönünde iddialar dillendirilmiştir.[6]

Dûmetulcendel'deki Vedd putunun yanı sıra, Kudâa'nın çeşitli kollarının Ukaysır adlı bir başka puta daha tapındıkları söylenir.[7] Yine bu bölgedeki kabilelerin önemli bir kısmı, Kızıldeniz sahilindeki Kudeyd mevkiinde bulunan Menât adlı puta da saygı gösteriyordu. Hatta Benû Vebere[8] kolu hariç Kudâa kabilesinin kahir ekseriyetinin bu puta tapındığı iddia edilmiştir.[9]

İbn Habîb, cahiliye dönemiyle ilgili bilgiler verirken Kudâa kabilesinin Araplar tarafından benimsenen "haram aylar" hürmetine riayet etmediğini ve kan dökmenin yasak kabul edildiği bu aylarda da baskınlarda bulunduklarını kaydetmiştir. Ayrıca Kudâa ile beraber *hille* grubunda yer alan kabilelerin isimlerini sıralamıştır.[10] *Hille* grubunun yanı sıra Mekke'de meskûn olan Kureyş'in kendisini *humus* ehli olarak tanımladığını hatırlatalım. Nitekim hacla ilgili bölümde bu konuda detaylı bilgiler verilmiştir.

Aşağıda da işaret edileceği üzere Resulullah'ın atası Kusay b. Kilâb'ın çocukluğu Kudâa'nın Benû Uzre kolunda geçmiş,

4 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 28-29.
5 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 316.
6 İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 61.
7 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VIII, 53, 99, XI, 275, 276.
8 Bu kabile Kudâa'nın alt kollarından birisi olarak nitelenmiştir. İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb* s. 237; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 43, 44.
9 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 525.
10 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 179.

ancak bu hatıra onların İslâm'ı benimsemelerinde etkili olmamıştır. Rivayete göre Resulullah Mekke dönemindeyken ticaret için panayırlara gelen kabileleri İslâm'a davet ettiği sırada Kudâa'nın bir kolu olan Kelb ve Uzre kabilelerinin çadırına da uğramış, ancak beklediği desteği alamamıştır.[11] Medine döneminin sonlarına doğru Resulullah'ı ziyarete gelen Benû Uzre heyeti, Kusay'ın çocukluğunun kendi aralarında geçtiğini ve onun Kâbe'yi ele geçirme mücadelesi sırasında Uzre'nin de katkı sunduğunu hatırlatmıştır.

Kudâa kabilesinin şairi Ebû Tamehân ile Kureyş'ten Abdullah b. Cüd'ân ve Zübeyr b. Abdulmuttalib arasında dostluk ve müttefiklikten söz edilmiştir. Ebü'l-Ferec onun aynı zamanda hem cahiliye hem de İslâmî dönemde yaşayan muhadramûn şairlerden olduğunu iddia etmiştir.[12] Abdullah b. Cüd'ân ile Zübeyr'in Hilfulfudûl üyesi olduğunu daha önce belirtmiştik.[13] Ebû Tamehân Kudâa'nın alt kollarından olan Belkayn kabilesine mensuptur ve şiirlerinden örnekler nakledilmiştir.[14] Vâkıdî bu kabilenin Bizans saflarında savaştığını belirtmiştir.[15] Hatta Hz. Ömer dönemindeki Yermûk savaşında da yine Bizans saflarında olduklarına dair rivayetler nakledilmiştir.[16]

Kusay b. Kilâb'dan dolayı Kudâa kabilesiyle tarihî bağlar bulunmasına rağmen, Resulullah bu kabileye karşı askerî sefer düzenlemiştir. Hatta vefatına yakın sırada da yine bu kabilenin yurduna doğru gönderilmek üzere Üsâme b. Zeyd önderliğinde bir sefer hazırlığına girişmiştir. Daha sonra bu orduyu Hz. Ebû Bekir göndermiştir. Vâkıdî'nin verdiği bilgi dikkate alınırsa, Resulullah hicretin 8. yılının Rebîulevvel ayında Kâ'b b. Umeyr el-Ğifârî önderliğindeki 15 kişilik bir birliği Şam tarafındaki Zâtu Atlâh bölgesinde yaşayan kabile-

11 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 184.
12 Ebu'l-Ferec *Kitâbu'l-Eğânî*, XIII, 5.
13 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 167; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 604.
14 İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ'*, s. 376; İbn Saîd el-Mağribî, *Neşvetu't-Tarab*, s. 273.
15 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 770.
16 İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 465.

lere göndermiştir.[17] Taberî bu bölgede Kudâa mensuplarının yaşadığını söylemiş ve Resulullah'ın bu heyeti Ğifâr kabilesinden Amr b. Kâ'b rehberliğinde gönderdiğini iddia etmiştir. Birliğin tebliğ amacıyla gönderildiğini anlıyoruz. Nitekim Taberî'nin ifadelerine göre heyet üyeleri karşılaştıkları kabile mensuplarını İslâm'a davet etmiş, ancak Sedûs önderliğindeki Araplar kabul etmedikleri gibi heyete saldırıp tamamını öldürmüşlerdir.[18]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Resulullah tebliğ veya keşif amaçlı olarak gönderdiği seriyeleri daha sınırlı sayıda tutmuştur. Nitekim birlik baskın amacıyla gizli değil, aleni bir şekilde kabilenin yurduna varmış ve onları İslâm'a davet etmiştir. Lakin şiddetle tepki gösteren kabile mensupları, savaşçılarını toplayıp Müslüman heyeti ok yağmuruna tutmuştur. Yaklaşık 15 kişiden oluşan heyet ölümüne mücadele etmişse de, tamamı kılıçtan geçirilmiştir. Vâkıdî isim zikretmeksizin bir kişinin yaralı kurtulduğunu ve gece kararınca kendisini toparlayıp Medine'ye kadar gelmeyi başardığını iddia etmiştir. Taberî bu ismin Amr b. Umeyr olduğunu söylemiştir. Bir iddiaya göre Kâ'b kabilenin yurduna vardığı zaman gözcüleri üzerlerine ordu geldiğini haber vermiş ve silahlanarak birliğin karşısına çıkmış ve Müslüman heyeti öldürmüştür.[19]

Zâtu Atlâh baskını ve Müslüman heyetin kılıçtan geçirilmesi âdeta Şam bölgesinde yaşanacak olan olayların ön temelini oluşturmuştur. Resulullah'ın elçilerinin öldürülmesi, sadece Zâtu Atlâh faciasıyla sınırlı kalmamıştır. Diğer elçilerinin de benzer akıbetlere maruz kaldıklarına dair haberler bulunmaktadır.[20]

Zâtu Atlâh olayı, Kudâa kabilesiyle kurulmak istenen ilişkileri başlamadan olumsuz sürece sokmuştur. Nitekim bu olaydan sonra Resulullah Zeyd b. Hârise komutasında kalabalık bir orduyu bölgeye göndermiş ve bu ordu Mû'te'de

17 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 752.
18 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 29.
19 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 753; Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 29.
20 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 373.

Bizans destekli Arap kabileleriyle karşılaşarak ikinci bir şok yaşanmıştır. Güçlü ordu karşısında hiçbir varlık gösteremeyen Zeyd önderliğindeki ordu büyük bir bozgun yaşamış ve peş peşe üç komutan şehit düşünce dağılan birlikleri Hâlid b. Velîd toplayıp Medine'ye dönmüştür. Mu'te savaşında Kudâa kabilesi dahil bölgedeki diğer kabileler de Bizans saflarında savaşmıştır. Bir rivayette esir tutulan Adî b. Hâtim'in kız kardeşinin Kudâa'dan Medine'ye gelen bir heyetle yurduna döndüğünden bahsedilmiştir. Ancak bu heyetin hangi amaçla geldiğine dair bir detay verilmemiştir.[21]

Kudâa Kabilesi Hakkındaki Diğer Detaylar

Kureyş'in müttefiki olan Ehâbiş grubu içinde yer alan Benû Hüzeyl'in kimi kolları, başkanları Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh önderliğinde toplanıp Medine üzerine yürüme planı yapınca, durumu öğrenen Resulullah üzerlerine Kudâa kabilesinden[22] Abdullah b. Üneys'i göndermiş, o da bir suikastla Hâlid'i öldürmüştür.[23] Taberî onun Mekke'nin doğusundaki Nahle veya Urene civarında toplanmış olduğunu ve bu yerlerden birisinde öldürüldüğünü iddia etmiştir.[24]

Rivayetteki iddiaya göre Abdullah b. Üneys kendisini Huzâalı birisi olarak tanıtmıştır. Hamidullah Huzâa ve Kudâa kelimelerinin benzerliğine dikkat çekmiş ve bu nedenle onun ince bir taktik planıyla maksadına ulaştığını ima etmiştir.[25] el-Makdisî (ö. 355/966 civarı) ise olayın altıncı yılda vuku bulduğunu bildirmiştir.[26]

İbn Sa'd, Kudâa'nın alt kollarından olan Cerm kabilesi adına iki kişinin Medine'ye gelip Resulullah'la görüştüğünü ve Allah Resulü'nün onlar için bir belge düzenlediğini nakletmiştir. Belgenin detayına dair bilgi vermemiş, ancak elçilerin yurtlarına dönmelerinden sonra şairlerinin Resulullah'ı

21 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 278.
22 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 398.
23 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 134.
24 Taberî, *et-Târîh*, III, 156.
25 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 460.
26 Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, IV, 222.

öven şiirler dile getirdiklerine dikkat çekmiştir. Hatta yavaş yavaş halk arasında İslâm'a sıcak bakanların olması nedeniyle değişik grupların da gelip Resulullah'a tâbi olduklarını ileri sürmüştür. Gelen heyetlerden bazıları bir süre Medine'de kalıp din hakkında bilgi edinmiş ve kimisi Kur'an öğrenmiştir. Hatta dönecekleri zaman heyet sözcüsü "Bize kim namaz kıldıracak?" diye sorunca, Allah Resulü de "Kur'an'ı düzgün okuyanınız" karşılığını vermiştir. Heyet içinde yer alan Amr b. Seleme el-Cermî'nin henüz çocuk denecek yaşta olduğu, ancak Kur'an'ı güzel öğrendiği için onun imamlık yaptığına dair detaylar verilmiştir. Rivayetin devamındaki bilgilere bakılırsa Cerm heyeti Mekke'nin fethinden sonra gelmiştir. Nitekim içlerinden birisi halk arasında Resulullah'ın gücü ve nübüvvetinin konuşulur olduğuna dair duyumlar aldığını, fethin ardından ona bağlanmak için insanların akın akın Medine'ye gittiğini ve kendilerinin de bu süreçten sonra ona bağlandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca halk arasından bazı kişilerin "Şayet Muhammed Mekke'yi de alırsa, kesin olarak doğru birisidir (peygamberliği haktır)" gibi değerlendirmeler yaptıklarına, bu nedenle fetihten sonra kabilelerin Medine'ye akın ettiklerine ve bağlılık bildirmek için âdeta birbirleriyle yarıştıklarına dair haberlere yer verilmiştir.[27]

Yukarıda da işaret edildiği üzere Resulullah vefatına yakın dönemde Kudâa kabilesiyle yine yakından ilgilenmiş ve Üsâme b. Zeyd komutasında hazırladığı orduyu bu bölgeye göndermek için hazırlıklar yapmıştır. Ancak vefat etmesi üzerine bu orduyu Hz. Ebû Bekir sevk etmiştir. Üsâme'ye verdiği talimatlara bakılırsa ordunun sadece Kudâa yurduna kadar gitmekle görevlendirilmiş olduğunu anlıyoruz.[28]

Az önce dile getirilen bilgilere bakılırsa Mekke'nin fethinden sonra diğer bölgelerdeki Arap kabileleri gibi Kudâa'nın alt kollarından Uzre,[29] Benû Sa'd b. Hüzeym,[30] Belî,[31] Beh-

27 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 289-90.
28 Balcı, *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, 133-140.
29 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 285.
30 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284.
31 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 285.

râ,[32] Cüheyne,[33] Kelb[34] ve Cerm[35] gibi birçok kabile temsilcisi Medine'ye heyetler gönderip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.

Amr b. el-Âs'ın Selâsil Seriyesi

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Kudâa'nın alt kollarından Uzre, Belî ve Belkayn gibi kabilelerin Medine'ye saldırı girişiminde bulunacaklarına dair haber alınması üzerine Resulullah, Amr b. el-Âs önderliğindeki 300 kişilik bir kuvveti Kudâa yurduna göndermiştir. Ensâr ve muhâcirlerden oluşan bu birlik içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabilerin de olduğu söylenir.[36]

Hayber sonrasındaki gelişmeler içinde zikredildiği üzere, Amr b. el-Âs önce müşrik olarak Habeşistan'a gitmiş, fakat burada fazla tutunamayarak dönüp Müslüman olmuştur. Onun Müslüman olması ve ardından bu göreve getirilmesi arasındaki tarih birbirine çok yakındır. Diğer bir deyişle Müslüman olmasından yaklaşık 4 ay sonra Resulullah onu ordu komutanlığına getirmiştir. Rivayetlere bakılırsa 8. yılın Safer ayından sonra Medine'ye gelip Müslüman olmuş, aynı yılın Cemaziyelahir ayında ise Şam tarafına gönderilmiştir.[37]

Bir rivayete göre Resulullah mescitte onun için siyah bir bayrak bağlayıp yola çıkarmıştır. Ordu yola çıkarılacağı sırada Hâris b. Yezîd el-Bekrî'nin Bahreyn valisi olan el-Alâ b. Hadramî'yi şikâyet etmek üzere Medine'ye geldiği söylenir ve bu bilgi onun ağzından anlatılmıştır.[38] Vâkıdî de Amr b. el-Âs ile Hâlid b. Velîd'in 8. yılın Safer ayında Medine'ye geldiklerini[39] ve aynı yılın Cemâziyelahir ayında Selâsil'e gönderildiğini söyler.[40]

32 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 285.
33 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 287.
34 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 288.
35 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 289.
36 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
37 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 31.
38 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VI, 595.
39 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 745.
40 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 6.

Taberî onun görevlendirildiği Selâsil bölgesinde Kudâa kabilesinden bazı kolların yaşadığını söylemiş ve Amr b. el-Âs'ın annesinin Belî kabilesinden olduğuna atıfla, Resulullah'ın bu nedenle onu gönderdiğine dikkat çekmiştir. Verdiği ilave bilgide de, Amr'ın annesinin kabilesi olan Belî ile Uzre'nin meskûn olduğu bölgeye kadar gittiğine işaret etmiştir.[41] Vâkıdî de benzer bir hususa değinmiş ve "Resulullah, Amr b. el-Âs vasıtasıyla onlara yakınlık kurmak istiyordu" ifadelerini kullanmıştır.[42] Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah akrabalık bağı nedeniyle onu görevlendirip bu kabile ile bir yakınlık kurmayı hedeflemiştir. Dikkat edilirse Zeyd b. Hârise'nin Kelb kabilesine mensup[43] olmasını dikkate almış ve bu tür akrabalık ilişkileriyle hedeflerini savaşsız bir şekilde gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Zâtüsselâsil seferi 8. yılın Cemâziyelahir (Eylül-Ekim 629) ayında düzenlenmiştir.[44]

Resulullah Amr'ı sevk ederken yol boylarındaki kabilelerin de orduya katılmalarını sağlamak için çağrı yapmasını istemiştir.[45] İddiaya göre orduya Tay kabilesinden Râfi' b. Ebû Râfi' kılavuzluk yapmıştır.[46] Malum olduğu üzere Resulullah Hz. Ali'yi Tayy kabilesinin putu olan Füls'ü tahrip etmesi için göndermiştir. Birlik putu imha ettiği gibi kabileden birtakım esirler alıp Medine'ye dönmüştü. Esirler arasında kabilenin şefi olan Adî b. Hâtim et-Taî'nin kız kardeşi Süffâne de bulunuyordu.[47] Resulullah esirleri serbest bıraktıktan sonra,[48] bu kabileden 15 kişilik bir heyet[49] yine aynı yıl içinde Medine'ye gelip bağlılık bildirmiştir.[50] Dolayısıyla bu süreçten sonra Tay

41 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 31, 32.
42 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770.
43 Mu'erric es-Sedûsî, *Hazfun min Nesebi Kureyş*, s. 6.
44 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
45 Ebû Ahmed el-Hâkim, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, III, 96; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, II, 1059.
46 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 189; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, 128; Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 397.
47 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 984.
48 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 214; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, VI, 3362; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XI, 363.
49 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 212.
50 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 277; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, 93.

kabilesi ile iyi ilişkiler kurulmuştur. Her ne kadar Amr'ın ordusunda bulunan Râfi' b. Ebû Râfi'nin Resulullah'la görüştüğünden bahsedilmese de, Tay kabilesiyle kurulan ittifaktan sonra, kılavuzluk yapıp bu orduda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda seriyenin 9. yılda gönderildiğini ortaya koymaktadır.

Vâkıdî ordunun soğuk bir havada gönderildiğini söylemiş ve "onlar kış mevsimini yaşıyorlardı" ifadelerini kullanmıştır. İddiaya göre ordu gece üşüyünce ateş yakmak istemiş, ancak Amr fark edilebilecekleri gerekçesiyle engel olmuştur.[51] Bu veriler kış aylarında gönderildiği bilgisini teyit etmektedir.

Apaydın, 8. yıldaki Cemaziyelahir ayının Ağustos'a denk geldiğini tespit etmiştir.[52] Ağustos ayının soğuk olmayacağı husus dikkate alınırsa, muhtemelen ayların ismi karıştırılmış olmalıdır. Ancak ordunun soğuk bir mevsimde gönderildiği konusunda şüphe yoktur. Nitekim Amr sefer sırasında ihtilam olmuş ve soğuk havada hastalanacağı gerekçesiyle teyemmümle abdest almıştır. Ordu Medine'ye dönünce konu Resulullah'a sorulmuş, o da Amr'a iddiaları sorunca, soğuk hava nedeniyle yıkanamadığını söylemiş, hatta "Şayet yıkansaydım, helak olurdum" mealinde bir açıklama yaparak "Kendinizi helak etmeyin, Allah siz karşı çok merhametlidir"[53] ayetini hatırlatmış, Resulullah da tebessümle karşılık vermiştir.[54]

Amr b. el-Âs önderliğindeki ordu takriben 300 kişi civarındaydı. Bölgeye vardıkları zaman kalabalık bir orduyla karşılaşılacağının tespit edilmesi üzerine, Amr Cüheyne kabilesinden Râfi' b. Mekîs el-Cühenî'yi Medine'ye gönderip Resulullah'tan yardım istemiştir. Talep üzerine Allah Resulü Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı yaklaşık 200 kişilik bir kuvvetle bölgeye sevk etmiş ve böylece sayı 500 civarına çıkmıştır.[55] İbn Sa'd

51 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770.
52 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 657.
53 Nisâ 4/29.
54 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 773-74.
55 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770, 771; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 623.

da aynı bilgileri vermiş, ancak Medine'ye gönderilen kişinin Rafi' b. Mekîs değil Rafi' b. Kays olduğunu söylemiştir. Ayrıca Ebû Ubeyde'nin de aynı yılın Receb ayında gönderildiğini ilave etmiştir.[56]

Takviye kuvvetlerin gelmesinden sonra Ebû Ubeyde ile Amr b. el-Âs arasında kısa süreli bir komutanlık krizi çıkmışsa da, Amr b. el-Âs'ın ısrarcı olması üzerine Ebû Uebyde fazla üstelememiş ve birleşen kuvvetler Belî, Uzre, Belkayn gibi bölgelere doğru ilerlemiştir.[57] Onları gören bu kabile mensupları karşılarına çıkmak bir yana, etrafa kaçışmıştır.[58] Ordu düşmanla karşılaşmamışsa da, bazı sürüler ele geçirip Medine'ye kayıpsız dönmüştür. Bu yönüyle bakılınca aslında bu sefer Mu'te yenilgisinden sonra bölge halkı nezdinde yeniden prestiji sağlamaya yönelik önemli bir adım niteliği taşımaktadır. Ele geçirilen sürüler, ordunun yiyecek ihtiyacı için değerlendirilmiştir.[59]

İbn Şihâb ez-Zührî'nin verdiği bilgiler biraz daha farklıdır. Ona göre Resulullah her ikisini birlikte göndermiş ve sevk ederken "Birbirinize asi olmayın, itaat edin" diye uyarıda bulunmuştur. Arıca Ebû Ubeyde'nin birliğinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğunu iddia etmiştir. İki komutan gönderildikleri bölgede bir araya gelince, Amr b. el-Âs Ebû Ubeyde'nin kendisine itaat etmesini istemiş, Ebû Ubeyde ilk önce karşı çıkmışsa da Resulullah'ın uyarısı nedeniyle daha fazla üstelememiş ve onun komutanlığını kabul etmiştir. İddiaya göre bu durum özellikle Hz. Ömer'i rahatsız etmiştir. Hatta Ebû Bekir'i de kast ederek "Bizi nasıl onun komutası altına sokmaya mecbur edersin?" diye eleştirmiştir. Ebû Ubeyde de Resulullah'ın sözünü hatırlatarak kendisini savunmuştur. Rivayetin devamında mücadele yaşandığına ve çok sayıda esir alındığına dair bir iddiaya yer verilmiştir.[60] Zührî'nin bu iddiası fazla inandırıcı gözükmemektedir. Aksine Amr b.

56 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
57 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770-71.
58 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
59 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 771.
60 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 150.

el-Âs'ı gönderdikten sonra, Ebû Ubeyde'nin yardımcı kuvvet olarak gönderilmiş olması gelişmelerin akışına daha uygun düşmektedir.

Hicretin 9. yılında Resulullah'ın bu bölgeye tekrar bir birlik daha gönderdiğinden bahsedilmektedir. İbn Sa'd böyle bir bilgiden söz etmiş, ancak detay vermemiştir.[61] Yine Tebûk seferinden dönüş sırasında da Resulullah'ın Hâlid b. Velîd'i Kudâa'nın bir kolu olan Kelb kabilesinin yaşadığı Dûmetulcendel'e gönderdiğini ve bu kabilenin Medine'ye tabi olduğunu hatırlatalım.

Benû Uzre

Kudâa kabilesinin alt kollarından birisi olan Benû Uzre, Medine'nin kuzeyindeki Meşârifu'ş-Şam, Vâdilkura ve Tebûk bölgelerindeki ziraata elverişli alanları yurt edinmiştir. Benû Uzre, Benû Sa'd b. Hüzeym'in alt kolu olmasına rağmen,[62] bu kabileden farklı olarak müstakil bir boy hâline gelmiştir.[63] Dolayısıyla Sa'd b. Hüzeym'in içinden çıkan Uzre, Âmir, Kâhil, Rifâe ve Kebîr gibi alt kollara da sahiptir.

Benû Uzre ile ilgili dikkat çeken bilgilerden birisi, Resulullah'ın büyük dedelerinden Kusay (Zeyd) b. Kilâb'ın bu kabile içinde büyümüş olmasıdır.[64] Nitekim Kudâa'nın alt kolu olup sonradan ayrı bir kabile kolu olan Benû Sa'd b. Hüzeym, Kusay'ın kardeşi olarak anılmıştır.[65] Zira Kusay'ın annesi Fâtıma bnt. Sa'd, Kudâa kabilesinden Benû Uzre'ye mensuptu[66] ve Kureyş'ten Kilâb b. Mürre ile evliydi.[67] Kocasının vefatı üzerine bu kadın Kudâa kabilesinin Benû Uzre koluna mensup

61 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 150.
62 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 715. Benû Uzre, ensâb kaynaklarında Sa'd Hüzeym'in oğlu olarak zikredilmiştir. İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 20; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 450; İbn 'Abdilberr, *el-İnbâh 'alâ Kabâili'r-Ruvâh*, I, 139; Hâzimî, *'Ucâletu'l-Mubtedî*, s. 54; İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb* II, 261; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 359.
63 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 527.
64 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 48.
65 İbn Hazm, Cemheretu *Ensâbi'l-'Arab*, I, 448; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 294.
66 Mu'erric es-Sedûsî, *Hazfun min Nesebi Kureyş*, s. 1.
67 Kilâb b. Mürre ile evli olan Fâtıma'nın Kusay'da önce Zühre adında bir oğlu daha dünyaya gelmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 48.

olan Rebîa b. Harâm ile evlenmiştir. Oğlu Zeyd'i (Kusay) de küçük olduğu için beraberinde götürmüş ve bu nedenle Kusay'ın çocukluğu bu kabile içinde geçmiştir. Bir iddiaya göre oğlunu Mekke'den çok uzaklara götürmesi nedeniyle 'uzaklaşmak' anlamına gelen *kasâ* fiilinden mülhem olarak çocuğu Zeyd, Kusay adı ile meşhur olmuştur. Zeyd (Kusay) annesi ile beraber Benû Uzre kabilesinde büyüdüğü için bu kabile ile geçmişe dayalı hatırası vardır.[68]

Kusay yetişkin çağa gelince akrabalarının bulunduğu Mekke'ye dönmüş ve o dönemde Kâbe'yi kontrol eden Huzâa kabilesinin şefinin kızıyla evlenmiştir. Müteakip süreçte ise bu kabileyi şehirden uzaklaştırdığı gibi Mekke'ye hakim olmuş ve Kâbe idaresini ele geçirmiştir. İddiaya göre Huzâa ile mücadelesinde Benû Uzre mensupları gelip onu desteklemiştir.[69] Bu başarıyla birlikte dağınık hâldeki Kureyş kabilelerini de bir araya toplayan Kusay,[70] bu süreçten sonra tekrar Kureyş'in Kâbe'ye hâkim olmasını sağlamıştır.[71] Kudâa'nın alt kolu olan Benû Uzre'nin bu desteği bazı rivayetlere de yansımıştır. İbn Hişâm, Ğavs b. Mür'ün cahiliye dönemindeki hac menasikiyle ilgili yaptığı bir konuşmada "Şayet bir kusur işlenecek olursa, bunun vebali Kudâa kabilesinindir" mealinde bir söz sarf etmiştir.[72]

Hicretin 9. yılında Benû Uzre'den bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre yaklaşık 10 kişiden oluşan Benû Uzre heyeti Benû Neccâr'dan Remle bnt. el-Hades'in[73] evinde misafir edilmişlerdir. Heyet üyeleri Resulullah'ın huzuruna çıkınca onu selamlamış ve Kusay'ın kendi aralarında büyüdüğünü ve Kâbe idaresini

68 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 48.
69 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 97; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 251.
70 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 70.
71 Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 39.
72 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 119; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, II, 23; Ebû Zer el-Huşenî, *el-İmlâu'l-Muhtasar*, s. 40; Kilâ'î, *el-İktifâ'*, I, 52.
73 Bir başka rivayette Uzre heyetinin Remle bnt. el-Hâris'in evinde misafir edildiği kaydı yer alır. Hâdes ve Hâris isimleri yazı itibarıyla birbirine çok benzediğini ve bu kelimelerinin karıştırılmış olabileceğini hatırlatalım. İbn Nukta, *'İkmâlu'l-'İkmâl*, IV, 282.

ele geçirmesi sırasında da kendi atalarının ona yardım ettiklerini hatırlatarak Resulullah ile aralarında akrabalık bağı bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca "Biz anne tarafından Kusay'ın kardeşleriyiz. Biz Huzâa ve Benû Bekr'i Mekke'den çıkaranlarız. Aramızda akrabalık bağı var" diye yakınlık kurmak istemişlerdir. Elçiler kabileleri adına geldiklerini söyleyip Resulullah'a dinî konularda birtakım sorular sormuşlardır. Aldıkları cevaplar onları ikna edince hepsi İslâm'ı kabul etmiştir. Uzre heyeti birkaç gün Medine'de kalıp dinî konularda bazı bilgiler edinip yurtlarına dönmüştür.[74]

Resulullah kabilelerle ilişkilerinde akrabalık bağlarına önem veriyordu. Benû Uzre heyeti de akrabalığa vurgu yapınca bunu iyi değerlendirerek onlarla yakınlık kurmuştur. Şunu da hatırlatalım ki, Uzre kabilesi başlangıçta bu akrabalığa fazla ehemmiyet vermemiştir. Nitekim Mekke döneminde Resulullah'la görüştüklerine, ancak davetini kabul etmediklerine yukarıda işaret edilmişti. Buna mukabil Resulullah güçlenince bu sefer kendi istekleriyle Medine'ye gelip bağlılık bildirmişler ve sözü edilen akrabalık bağı üzerinden yakınlık kurmak istemişlerdir.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Resulullah, Benû Uzre heyetiyle görüştükten sonra onlar adına aldığı kararı bir kemik üzerine yazmış ve yine Uzre kabilesinden birisiyle göndermiş, ancak Benû Sa'd b. Hüzeym kabilesinden Verd b. Mirdâs elçiye saldırıp kemiği parçalamıştır. Aynı zamanda bu bilgi Sa'd b. Hüzeym'in Uzre'nin Resulullah'la temas kurmasından rahatsız olduğuna işaret olarak da yorumlanabilir. Ancak muhtemelen süreç içinde Resulullah'ın gücünün artmasından çekindikleri için onlar da Medine'ye tâbi olmuşlardır. Hatta bizzat kararların yazıldığı kemiği parçalayan Verd bile boyun eğmiş ve katıldığı bir gazvede öldürülmüştür.[75]

Resulullah bu yazıyı Medine'ye gelen Benû Uzre heyetinden birisine vermiş olmalıdır. Ancak muhtemelen gelenler

74 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 286.
75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.

kabileyi temsil eden heyetten ziyade bireysel olarak Resulullah'ı ziyaret eden küçük bir grup olmalıdır. Zira yazının tahrip edilmesi buna işaret etmektedir. Ayrıca gelenlerin davet üzerine değil, kendiliğinden geldikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar hicretin 9. yılından sonra bu kabileden bir heyetin gelip Müslüman olduğundan söz edilse de, daha önceden bireysel anlamda Müslüman olan birtakım isimlere rastlanmaktadır. Hatta bunların bir kısmı bazı seferlerde aktif görev almışlardır. Nitekim Resulullah hicretin 49. ayında Dûmetulcendel'e doğru sefere çıktığı zaman Benû Uzre'den Mezkûr adlı birisi orduya rehberlik etmiştir.[76] Yine Uzre kabilesinden Kutbe b. Katâde, Mu'te savaşında ordunun sağ kanadının komutanlığını yapmıştır.[77]

Yukarıda da işaret edildiği üzere Resulullah Amr b. el-Âs'ı Şam bölgesine doğru sefere gönderirken Benû Uzre'den yardım almasını tembihlemiştir. Zâtüsselâsil seferi olarak nitelenen bu askerî girişim sırasında Resulullah'ın onu görevlendirmesinin nedeni de Amr'ın annesinin Kudâa kabilesinden olmasıdır.[78] Öte yandan Uzre kabilesi ile Medine'deki bazı kabileler arasında akrabalık bağlarının bulunduğuna dair haberlerden bahsedilmiştir. Örneğin Benû Selime'den Sâbit b. Sa'lebe'nin annesi Ümmü Ünâs bnt. Sa'd, Benû Uzre'ye mensuptur.[79]

Benû Zafer kabilesinin anlaşmalısı olan Mu'attib b. Ubeyd'in annesinin de bu kabilenin alt kollarından Kâhileoğulları'na mensup oluğu söylenir. Nitekim bu kabile Benû Uzre kökenli olarak tanıtılmıştır. Mu'attib kardeşi Abdullah b. Târık ile birlikte Bedir'e katılmış ve anne bir kardeş oldukları için Benû Uzre'ye nispet edilmişlerdir.[80] Ayrıca yine ensârdan Sa'd b. Mâlik'in eşi Hind bnt. Amr'ın da Benû Uzre'den olduğu ve bu evlilikten kendi ismiyle anılan oğlu Sa'd'ın yanı

76 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 58; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, III, 390.
77 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 377; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 318.
78 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 770.
79 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 527.
80 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 420-21.

sıra Amr ve Amre diye üç çocuğunun dünyaya geldiği rivayet edilmiştir.[81] Bütün bunlar Medine ile Uzre arasında akrabalık bağlarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu kabilenin Resulullah'ın annesinin kabilesi olan Benû Zühre ile de anlaşmalı olduğundan bahsedilmiştir. Kusay'la olan karabalık da dikkate alınırsa bu kabilenin hem Mekke hem de Medine ile ilişkilerinin bulunduğunu ve aynı zamanda Resulullah ile de geçmişe dayalı bağlarının olduğunu anlıyoruz.

Resulullah hicretin 6. yılında Zeyd b. Hârise'yi Hismâ'ya gönderdiği zaman bu orduya Benû Uzre'den birisi kılavuzluk yapmıştır.[82] Tebûk seferi sırasında da Benû Uzre'den Adî, adlı birisinin Resulullah'ı ziyaret ettiği söylenir.[83] Ayrıca Resulullah'ın hazırladığı, ancak vefatı nedeniyle Hz. Ebû Bekir tarafından gönderildiği bilinen Üsâme b. Zeyd komutasındaki orduya Benû Uzre'den Hureys adlı birisi kılavuzluk yapmıştır.[84]

Görünen o ki, Resulullah hem Kusay nedeniyle hem de Amr b. el-Âs'ın annesinin bu kabileden olması hasebiyle bu akrabalık bağları üzerinden yakınlık kurmaya çalışmıştır. Öte yandan diğer bölgelerdeki kabilelerle ilişkilerde de daha önce Müslüman olan veya onlarla akrabalık bağı bulunan isimleri tercih edip görevlendirmiştir. Dikkat edilirse Mu'te ordusuna komutan atadığı Zeyd b. Hârise de Kudâa kabilesinin alt kolu olan Benû Kelb kabilesindendir. Zâtu Atlâh faciasından sonra onu bu bölgede görevlendirmesinin arka planında böyle bir diplomatik girişimin rolü olmalıdır. Zâtu Atlâh heyetinin başkanı olan Kâ'b b. Umeyr de yine bu bölgeye yakın yerde yaşayan Ğifâr kabilesine mensuptur.[85] Resulullah vefatına yakın zamanda Zeyd'in oğlu Üsâme'yi gönderirken de yine sözü edilen akrabalık bağlantılarını ön planda tutmuş olmalıdır.[86]

81 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 576.
82 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 555, 557; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
83 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1017.
84 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1122.
85 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 752; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 621; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 316-17; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 67.
86 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1122; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 127.

Bölgedeki kabilelerle kurulan samimi ilişkiler Tebûk seferine de yansımıştır. Nitekim bu sefere Benû Uzre kabilesinden katılanlar olmuştur. Vâkıdî, Uzre kabilesinden Adî adlı birisinin Resulullah'la ilgili anısına dair bir rivayet nakletmiştir.[87] Makrizî de onunla ilgili benzer bir rivayet nakletmiştir.[88] Benû Uzre ile yakın ilişkinin bir başka boyutunu Resulullah'ın bu kabileden bazı kişilere verdiği görevlerden de tahmin etmek mümkündür. İbn Sa'd, Benû Uzre'den Kudâ'î b. Amr'ı Tay kabilesine vergi memuru olarak görevlendirdiğini nakletmiştir.[89] Aynı şahsın Benû Esed'e de benzer gaye ile gönderildiğini hatırlatalım.[90]

İbn Seyyidi'n-Nâs, yukarıda zikredilen Uzre heyetinin Amr b. el-Âs'ın Zâtüsselâsil seferine gönderilmesinin ardından geldiğine dikkat çekmiştir.[91] Amr b. el-Âs'ın bu sefer sırasında Medine'ye saldırı niyetinde olduğu söylenen Uzre, Belî ve Belkayn gibi kabilelerin yurduna kadar ilerlediği rivayet edilmiştir.[92] Deyim yerindeyse bu harekât bir gövde gösterisi niteliğindeydi. Nitekim İbn Sa'd, endişeye kapılan halkın etrafa dağılıp kaçıştığını kaydetmiştir. Sözü edilen girişimden sonra Uzre heyetinin Medine'ye gelmesi tesadüf olmamalıdır. Bir rivayette Resulullah'ın onlara Şam bölgesinin fethedileceğini söylediği iddia edilmiştir.[93]

İbn Sa'd, Medine'ye gelen Uzre heyetinden bahsederken 10 kişi olduklarını, arlarında Hamza b. Nu'mân, Süleym b. Mâlik ve kardeşi Sa'd ile Mâlik b. Ebî Riyâh gibi isimlerin bulunduğunu nakletmiştir. Ayrıca Cemre b. Nu'mân el-Uzrî'nin biyografisine dair bilgi verirken onu kabilenin başkanı (seyyidi) olarak tanıtmıştır. Hatta Resulullah'ın onu kabilesine vergi amili olarak görevlendirdiğini ve Medine'ye vergi mallarını getiren ilk kişinin bu şahıs olduğunu kaydetmiştir. Bunlara ilaveten

87 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1017.
88 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 60.
89 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
90 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
91 İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 202.
92 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
93 İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî*, II, 91.

Resulullah'ın ona Vâdilkura bölgesindeki araziden bir kısmını ikta olarak verdiğine dair bilgilerden de bahsetmiştir.[94] Benzer bilgiler değişik kaynaklarda da yer almaktadır.[95] Diğer yandan Cemre, kabilesi içinden ilk Müslümanlardan birisi olarak nitelenmiştir.[96]

Bir başka rivayette Benû Uzre'den Medine'ye on iki kişilik bir heyetin geldiğinden ve başkanlarının Süleym adlı birisi olduğundan bahsedilmiştir.[97] Ayrıca Sa'd b. Mâlik önderliğinde bir başka heyetin daha geldiği ve bu şahsın da kabile reisi olduğu iddia edilmiştir.[98] Rivayetlere bakılırsa her birisinin ayrı zamanlarda geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı kabilden farklı isimler önderliğinde heyetlerin geldiğine dair rivayetler, farklı kabile kollarıyla ilgili haberler de olabilir.

Kaynakların bildirdiğine göre Resulullah 630 yılında Ukkâşe b. Mıhsân el-Esedî'yi Uzre ve Belî kabilelerine ait bir yer olan Cinâb'a göndermiştir. Ancak herhangi bir çatışmaya girdiğinden söz edilmemiştir.[99] Vâkıdî yine bu dönemde Beşîr b. Sa'd'ın Cinâb bölgesine gönderildiğini bildirmiştir. Onun verdiği bilgilere gör Eşcâ' kabilesinden Huseyl b. Nüveyre ticaret için Medine'ye gelmiş ve burada Gatafân kabilesinin Medine'ye saldırı girişimi için toplandıklarına dair bir bilgiden bahsetmiş, bu haberin alınması üzerine Resulullah anılan seferi düzenlemiştir. Seriyenin çok sayıda ganimet ele geçirdiği iddia edilmektedir.[100]

Benû Uzre kabilesi Sıffîn savaşında Muaviye'nin safında yer almıştır. Müteakip dönemlerde de Benû Ümeyye ile yakın ilişiklerinin olduğunu gösteren rivayetler bulunmaktadır.

94 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 273.
95 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, II, 59; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, I, 552; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 602.
96 İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 187.
97 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 208; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 649; İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl*, II, 504; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 453.
98 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 93; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, II, 602; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 452.
99 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 150.
100 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 727; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîh Dimeşk*, II, 199; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, IX, 22.

Ayrıca bu kabilenin kültürel yönden de güçlü olduğunu gösteren karineler bulunmaktadır. Arap edebiyatını konu edinen eserlerde bu kabileye dair atıflar vardır.[101] Ayrıca aralarından çıkan şairlerin iffetlerine düşkünlükleri ve aşk temalı şiirler söyledikleri yönünde haberler nakledilmiştir.[102]

Medine'deki kabilelerle akrabalık bağları, bu kabileden Müslüman olanlara dair biyografik bilgiler, çeşitli savaşlarda bu kabile mensuplarının destek verdiğine dair haberler ve Resulullah'a gelen heyetler gibi rivayetler dikkate alındığı zaman, Benû Uzre ile ilişkilerin hayli derin olduğu ve bu ilişkilerin Medine döneminin ortalarından sonra başlayıp artarak geliştiği anlaşılmaktadır.

Rivayetlere bakılırsa Uzre heyetinden ayrı olarak bir başka zamanda yine bu kabileden Zemîl b. Amr önderliğinde bir heyetin daha geldiğinden bahsedilmiştir.[103] İddiaya göre heyetin başkanı Zemîl putlarından bazı sesler duyduklarını söyleyince, Resulullah "Bu ses cinlerden bir mümine ait olabilir" mealinde bir açıklama yapmıştır. İslâm'ı kabul eden Zemîl, Hz. Peygamber'i öven bir de şiir söylemiş, Resulullah da onu kavmine temsilci olarak görevlendirmiştir. Bu şahsın Sıffîn'de Muaviye'nin safında savaştığı söylenir.[104] Belâzurî de onun Resulullah tarafından kabilesine temsilci olarak atandığını iddia emiştir.[105] Hatta bununla ilgili bir de yazı düzenlediğinden bahsedilmiş, ancak bu yazının muhtevasına dair bilgi verilmemiştir.[106]

Benû Sa'd b. Hüzeym

Benû Sa'd b. Hüzeym Kudâa'nın alt kollarından birisidir.[107] Kimi rivayetlerde Sa'd Bekr, Sa'd Zeyd b. Menât ve Sa'd

101 Ebu'l-Feth el-'Abbâsî, *Me'âhidu't-Tensî*, II, 257; Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, V, 460, XI, 196.
102 Durmuş, "Uzrî Aşk", *DİA*, 42/259.
103 İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb*, s. 427.
104 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 286.
105 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, II, 310; ayrıca bk. İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, s. 449.
106 Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 225.
107 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 20, 21; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 315, 444, 447; İbn Nâsıruddîn ed-Dimeşkî, *Tavdîhu'l-Muştebih*, VI, 208.

b. Hüzeym Kudâa'nın alt kolları olarak nitelenmiştir.[108] Değişik rivayetlerde bu kabile Kudâa'nın kollarından birisi olarak tanıtılmıştır.[109]

Yemen bölgesinde meskûn olan kabileler arasında, Vâil b. Sa'd b. Hüzeym adlı bir başka kabileden daha bahsedilmektedir.[110] İbnu'l-Kelbî bu kabileyi de Kudâa'nın alt kolu saymıştır.[111] Anlaşıldığı kadarıyla İbn Sa'd bu kabileyle Şam bölgesindeki kabileyi birbirine karıştırdığı için, Şam bölgesinden gelen Benû Sa'd b. Hüzeym heyetini Yemen bölgesinden gelen kabileler içinde göstermiştir. Oysa verdiği bilgiler Şam bölgesinde meskûn olan kabile ile ilgili haberlerdir. Nitekim aşağıda buna değinilecektir.

İbn Sad'ın verdiği bilgilere göre hicretin 9. yılında Benû Sa'd b. Hüzeym kabilesinden birkaç kişilik heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.[112] el-Kilâ'î (ö. 634/1237) de, benzer bilgileri tekrarlamıştır.[113] Heyet üyeleri şehre geldiği zaman mescidin avlusunda bir cenaze için dua edildiğini gördüklerine dair bir detaydan bahsedilmektedir. Resulullah onları karşıladığı zaman "Siz kimlerdensiniz?" diye sormuş, "Sa'd b. Hüzeym" diye karşılık vermişlerdir. Samimi geçen görüşmelerin ardında heyet üyeleri üç gün sonra yurtlarına dönmüştür. Resulullah onları uğurlarken her birsine ikramlarda bulunmuş ve hediyeler vermiştir. Ayrıca içlerinden birisini kendileri için başkan olarak belirlemeleri tavsiye etmiştir.[114] Makrizî, gelen elçilerin kabile mensuplarından az bir topluluğu su kuyularının yanında bıraktıklarını ve zayıf olduklarına atıf yaparak yardım talep ettiklerini zikretmiştir.[115]

108 Ebû Bekir ed-Dîneverî, *el-Mucâlese*, IV, 96.
109 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 315; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XII, 10, 16; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IX, 587; İbnu'l-Kayserânî, *el-Ensâbu'l-Muttefika*, I, 74.
110 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XII, 368.
111 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 21.
112 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284.
113 Kilâ'î, *el-İktifâ'*, I, 600; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 310; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 68.
114 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284.
115 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 68.

Bu husus dikkate alınırsa onların Medine'ye tabi olmalarının arka planındaki saik daha kolay anlaşılabilir.

Müslüman olmaları nedeniyle bu kabilenin Sa'dullah olarak anıldıklarından bahsedilmiştir.[116] İbn Sa'd, heyetle birlikte Medine'ye gelip Müslüman olan Ebû Nu'mân b. Sa'd adlı bir şahıs adını zikretmiştir.[117] Rivayetlere bakılırsa Benû Sa'd b. Hüzeym heyeti başlangıçta Medine'ye karşı mesafeli durmuştur. Hatta yukarıda da işaret edildiği üzere Resulullah'ın Benû Uzre için kemik parçası üzerine yazdığı kaideleri Verd b. Mirdâs alıp parçalamıştır.[118] Muhtemelen daha sonra Veber ve kabilesi Resulullah'ın gücü karşısında tutunamayacağını anlayınca Medine'ye gelip boyun eğmiştir.[119] Hatta Veber'in daha sonra Vâdilkura veya Karede gazvesine katılıp şehit düştüğüne dair haberler bulunmaktadır.[120]

Benû Sa'd b. Hüzeym heyetinde yer alıp Medine'ye gelen Ebû Nu'mân'ın babasından menkul bir rivayette heyet geldiği zaman Resulullah'ın tam anlamıyla Araplara hakim olduğuna işaret edilmiş ve süreçten sonra gelip ona biat ettiklerine dair bir kayıt aktarılmıştır. Rivayete göre heyet üyeleri Resulullah'la görüştüğü zaman kabile üyeleri kendilerini avcı bir topluluk olarak tanıtmış ve eğitilmiş av köpeklerinin bulunduğunu belirterek köpek vasıtasıyla yakalanan avın yenip yenmeyeceğine sormuşlardır. Resulullah da "Köpeği Allah'ın adıyla salar ve o avı yakalayıp öldürürse yiyebilirsiniz" diye açıklamada bulunmuştur. Ayrıca elçileri hediyelerle uğurlandığından bahsedilmektedir.[121] Benzer muhtevadaki haberlere birçok hadis kaydında da rastlanmaktadır. İddiaya göre çeşitli isimlerin soru sorması üzerine Resulullah bu minvalde açıklamalar yapmıştır.[122]

116 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 398.
117 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 315.
118 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.
119 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 154.
120 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 245.
121 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 315.
122 Tayâlisî, *el-Musned*, II, 354, 365; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 470, 471; Humeydî, *el-Musned*, II, 162; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 232, 233, 234, 236, 240; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 490, 491, 495; Buhârî, *es-Sahîh*, VII, 86, 87, 88.

Benû Uzre'nin yanı sıra Benû Sa'd b. Hüzeym kabilesi ile de Resulullah'ın dedesi arasında geçmişe dayalı bir hatıradan bahsedilmektedir. Rivayete göre Resulullah'ın dedesi Zemzem Kuyusu'nun yerini bulduktan sonra rakipleri suyun kullanımı konusunda onunla anlaşmazlığa düşünce, aralarındaki problemin çözümü için bir kâhine başvurulması önerisi getirilmiştir. Bunun üzerine Abdulmuttalib'in 20 kişilik bir heyetle Şam tarafına seyahat edip Benû Sa'd b. Hüzeym kabilesinin meşhur kadın kâhinlerinden Hüzeym'in görüşüne başvurduğu iddia edilmiştir.[123] Ayrıca Sa'd b. Hüzeym Resulullah'ın büyük dedesi Kusay'ın anne bir kardeşi[124] olduğu için Mekke'ye hâkim olması sırasında ona yardım eden kabilelerden birisi olarak anılmıştır.

Benû Sa'd b. Hüzeym heyeti bağlılık bildirdikten sonra, Resulullah onlara ödeyecekleri vergi oranlarını bildiren bir yazı vermiş ve toplayacakları vergileri elçilerinden Ubey veya Anbese'ye teslim etmelerini istemiştir.[125] İbn Sa'd da bu kabileye kendilerinden birisinin zekât amili olarak gönderildiğinden bahsetmiş, ancak isim vermemiştir.[126] Bir başka rivayette de Resulullah'ın 9. yılın Muharrem ayı başında bu kabileye vergi memuru gönderdiğine işaret etmiştir.[127] Değişik kaynaklarda da bu bilgiyi teyit eden haberler nakledilmiştir.[128] Ayrıca Resulullah'ın hem bu kabileye hem de Kudâa'ya tabi olan diğer kabilelere, ödeyecekleri vergi miktarlarını bildiren bir yazı gönderdiği iddia edilmiştir.[129]

Tebûk Dönüşünde Benû Sa'd b. Hüzeym'le Görüşme

Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Tebûk seferi dönüşünde, Benû Sa'd b. Hüzeym kabilesinden bir grup Resulullah'ı ziyaret etmiş ve kuyularındaki suyun yetmediğinden yakınarak

123 İbn Hişâm, es-*Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 144; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 65; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 74; Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf*, II, 73.
124 Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, I, 506; İbn Mâkûlâ, *el-'İkmâl fî Raf'i'l-'İrtiyâb*, II, 94; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XI, 258.
125 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
126 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 147.
127 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 147.
128 İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 252.
129 İbn Hadîde, el-*Misbâhu'l-Mudî*, I, 195.

çoğaltmasını istemişlerdir. İddiaya göre Resulullah da onlara kuyuya atmaları için üç çakıl taşı vermiş ve bu şekilde kuyudan tatlı suların coştuğu iddiaları dillendirilmiştir.[130]

Vâkıdî bu anlatıyı Tebûk seferi dönüşünde Sa'd b. Hüzeym kabilesiyle ilgili haber olarak sunarken, öğrencisi İbn Sa'd aynı anlatıyı Yemen bölgesinde meskûn olan Su'dâ' kabilesiyle ilişkilendirmiş ve bu kabileden Ziyâd b. el-Hâris'in anısı olarak zikretmiştir. Ayrıca ilave olarak bu şahsa 7 taş verip kuyuya atmasını ve bu şekilde suyun bollaşacağını söylediğini ileri sürmüştür. Rivayetin sonlarına doğru bu anlatı yine Ziyâd'ın ağzından Resulullah'ın parmaklarından su akıttığı ve ashabın abdest aldığı iddialarına dönüştürülmüştür.[131] Malum olduğu üzere bu iddia aynı zamanda onun en önemli mucizelerinden birisi olarak da sunulmuştur. Ancak rivayetin baştan aşağı gizemli anlatılarla dolu olduğunu hatırlatalım.

Tebûk dönüşünde Resulullah Maknâ halkıyla anlaşma yaptığı zaman, onların ödeyecekleri hüllelerin Sa'd b. Hüzeym ile Benû Vâil kabilelerine verilmesini hükme bağladığı rivayet edilmiştir.[132]

Mukâtil b. Süleymân Tevbe suresinde yer alan ve anlaşma şartlarına riayet eden müşrik kabilelerle var olan anlaşmaların bozulmasını ön gören ayetin[133] Huzâa, Benû Müdlic, Benû Sa'd b. Hüzeym gibi kabilelerle ilişkisinden söz etmiştir.[134] Rivayet doğru kabul edilirse Benû Sa'd b. Hüzeym'le anlaşma yapılmış olmalıdır. İlişkiler daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin Hz. Ömer döneminde Eslem kabilesinden Hamza b. Amr'ın bu kabilenin vergilerini toplamakla görevlendirildiğinden bahsedilmektedir.[135]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre onuncu yılın Şevvâl ayında Selâmân kabilesinden bir heyet daha gelip Müslüman olmuş-

130 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1034.
131 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 280; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1206.
132 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1032-33; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 67, VII, 209.
133 Tevbe 9/4.
134 Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, II, 158.
135 Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, XI, 310.

tur.[136] Bu kabile Benû Sa'd b. Hüzeym'in alt kolu olarak gösterilmiştir.[137] Heyet üyeleri Medine'ye geldiği zaman Resulullah'ın bir cenazeye davet edildiğinden söz edilmektedir. Dikkat edilirse yukarıda da Benû Sa'd b. Hüzeym heyeti geldiği zaman Resulullah'ın mescid dışında bir cenazeye katıldığına işaret edilmişti.[138] Anlaşılan Selâmân heyeti üyeleri de üst kabile olan Sa'd b. Hüzeym'le birlikte geldiği hâlde İbn Sa'd bunları ayrı heyetler gibi göstermiş ve 7 kişi olduklarını iddia etmiştir. Ayrıca bu rivayette de yine Sa'd b. Hüzeym heyetinde geçen konuşmaların aynısının tekrarlandığını hatırlatalım. İddiaya göre Resulullah bu heyete "Siz kimlerdensiniz?" diye sormuş, onlar da "Biz Selâmân'danız" diye karşılık vermişlerdir. Resulullah elçileri kabul ettiği yerde bu heyeti de kabul etmiş, kafilede bulunanlar ona din hakkında çeşitli sorular sormuş ve hepsi İslâm'ı kabul ederek yurtlarına dönmüş, Resulullah da onları hediyelerle uğurlamıştır.[139]

Diğer yandan İbn Sa'd, Benû Sa'd b. Hüzeym'in 9. yılın Rebîulevvel ayında geldiğini söylerken, bu kabilenin alt kolu olan Selâmân temsilcilerini ayrı bir heyet gibi gösterdiği için 10. yılın Şevvâl ayında geldiklerini iddia etmiştir. Vâkıdî, isnadlı bir rivayette bu heyetin Tebûk seferi sırasında geldiğine işaret edilmiştir.[140]

Belî Kabilesi

Kudâa'nın önemli kollarından birisi olan Belî, Cüheyne ve Cüzâm kabilesi ile komşuydu. Akabe Körfezi ile Teymâ civarlarını yurt edinmişlerdir. Bu kabileye mensup olup İslâm'dan çok önceleri Medine'ye gelerek yerleşen bazı isimlerden bahsedilmiştir. Nitekim Medine'deki ilk Müslümanlar arasında zikredilen Ebü'l-Hayseme et-Teyyihân'ın[141] bu kabileye men-

136 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 286.
137 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 721; İbn Habîb, *Muhtelefu'l-Kabâ'il*, I, 68; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 269, V, 281, VII, 415; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, II, 564; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 447.
138 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284.
139 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 286.
140 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, V, 135.
141 İlk Müslümanlardan olan Ebü'l-Hayseme aynı zamanda Abdüleşel kabilesinin müttefikiydi. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 187.

sup olduğu söylenir.[142] Ayrıca Kâ'b b. Ucre,[143] Ma'n b. Adî[144] ve Asım b. Adî gibi isimler de yine bu kabileye mensup ilk Müslümanlar arasındadır. İbn Sa'd, Asım b. Adî'nin kızı Sehle'yi, Abdurrahman b. Avf'ın eşleri arasında saymış ve onu Belî kabilesinden göstermiştir.[145] er-Recî' hadisesi sırasında şehit edilen Mu'attib b. Ubeyd de yine bu kabileye mensup olup Benû Zafer kabilesinin anlaşmalısıydı.[146] Bunların yanı sıra yine ensâr içinde bu kabileye mensup birçok isim daha zikredilmektedir.[147]

Yukarıda da işaret edildiği üzere Resulullah Zâtüsselâsil olarak zikredilen sefer sırasında Amr b. el-Âs'ı gönderdiği zaman[148] Belî, Uzre ve Belkayn kabilelerinden yardım almasını tavsiye etmişti.[149] Aynı bilgileri veren Beyhâkî, Belkayn'ı Sa'dullah[150] ismiyle de anmış ve Benû Sa'd b. Hüzeym kabilesinin bir başka adı olarak göstermiştir. Ayrıca Belî kabilesinin Amr b. el-Âs'ın dayıları olduğunu söylemiştir.[151] Değişik rivayetlerde de Belkayn, bu kabilenin içinde zikredilmiştir. Zaten Resulullah da onu bu akrabalık ilişkisi nedeniyle anılan seferle görevlendirmiştir.[152]

İbn Sa'd, Resulullah'ın Belî kabilesinin alt kollarından Benû Cu'ayl'a bir mektup gönderdiğini kaydetmiştir. Mektupta onları Kureyş'ten ve özellikle de Abdumenâf'tan saydığını vurgulaması dikkat çekmektedir. Hatta bu vurgunun ardından Kureyş'in lehine veya aleyhine olanların onların da leh ve aleyhlerine olacağını bildirmiş ve bir bakıma kabileyi

142 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 412.
143 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 386.
144 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 431.
145 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 118.
146 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 51.
147 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 421, 424, 427, 431, 439, 442, 475, 476, 507, 512.
148 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 70; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, I, 18; Kilâ'î, *el-İktifâ'*, I, 576; İbn Habîb el-Halebî, *el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafa*, I, 195.
149 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
150 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 705; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 291; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, VII, 209.
151 Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, IV, 398.
152 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 623.

baştan kendisinden saymıştır. Yazıda ayrıca arazi gelirlerinden alınan vergilerden muaf tutulduklarına dair detay dikkat çekmektedir. Diğer yandan belirlenen kaidelere bağlı kaldıkları sürece mallarının kendilerine ait olduğu, Nasr, Sa'd Bekr, Sümâle ve Hüzeyl kabilelerinin vergilerini toplamakla görevlendirildikleri yönünde kaideler belirlenmiştir.[153]

İbn Sa'd hicretin 9. yılında Resulullah'ın Benû Esed'den Ukkâşe b. Mıhsân'ı Belî ve Uzre kabilelerinin yaşadığı el-Cinâb bölgesine gönderdiğini söylemiş, ancak bu seferin detayına dair bilgi vermemiştir.[154] Diğer kaynaklarda da buna yönelik bir bilgi yoktur. Yine İbn Sa'd'ın iddiasına göre bu yılın Rebîulevvel ayında Belî kabilesinden bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Heyet üyeleri daha önce Medine'ye yerleşmiş olan Belî kabilesi mensuplarından Rüveyfî b. Sâbit'in evinde misafir edilmişlerdir. Resulullah'ın huzuruna önce heyetin başkanı olan Ebü'd-Dıbâb çıkmış, ardından diğerleri de onu takip etmiş ve hepsi bağlılık sözü vermiştir. Üç gün Medine'de kalan heyet üyeleri, yurtlarına dönecekleri zaman hediyelerle uğurlanmışlardır.[155] Benzer bilgiler diğer kaynaklarda da yer almaktadır.[156] Bir rivayette Belî kabilesinden gelen bu heyet Sa'lebe b. Sa'd'ın alt kolu olarak gösterilmiştir.[157] Sa'lebe b. Sa'd heyetinin ise 8. yılda Resulullah Ci'râne'den döndükten sonra geldiğinden bahsedilir.[158]

Belî kabilesi bağlılık bildirdikten sonra Resulullah Cüzâm'la beraber bu kabileye ödeyecekleri vergi oranlarını bildiren bir yazı göndermiştir. Vergileri de mektubu getiren Ubey ile Anbese'ye ya da onların belirleyeceği birisine teslim etmelerini istemiştir.[159]

153 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.
154 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 150.
155 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 285; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyûnu'l-Eser*, II, 315; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 43; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 282.
156 İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 89; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 416; Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 43.
157 Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *el-Meb'as ve'l-Meğâzî*, II, 677.
158 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258.
159 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.

Belî kabilesinden birçok kişinin Mu'te savaşı sırasında Bizans saflarında yer aldığı, ancak daha sonradan Medine ile yakınlaştığı yönünde haberler bulunmaktadır. Nitekim Tebûk seferinde açık bir şekilde Resulullah'a destek vermişlerdir. Dönüş yolunda ordunun şiddetli susuzluk yaşadığı sırada bu kabileden bir kadına ait su kaynağından su temin edilmiştir.[160] Hatta bu hadise daha sonraki döneme ait rivayetlerde Resulullah'ın parmaklarından sular akıttığı gibi asılsız hikâyelere ilham kaynağı olmuştur. Keza suyu bereketlendirip tüm ordunun ve develerin ihtiyaçlarını da karşılayacak kadar bir çağlayana dönüştürdüğü gibi hikâyeler anlatılmıştır. Diğer yandan Belî kabilesi Resulullah'ın vefatından sonra Medine ile bağlarını koparmış, ancak Hz. Ebû Bekir, Amr b. el-Âs'ı onlar üzerine gönderip tekrar itaat altına alınmışlardır. Daha sonra fetihlerle beraber İslâm toplumuna entegre olmuşlardır.

Belî kabilesine mensup temsilcilerin Benû Sa'd b. Hüzeym heyetiyle beraber Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdiklerine yukarıda değinilmişti.[161] Yine bu tarihlerde aynı kabilenin bir başka kolu olan Behra'dan da bir heyetin gelip bağlılık bildirdiğine dair haberler nakledilmiştir. İbn Sa'd bu heyetin Yemen'den geldiğini söylemiş,[162] ancak Şam tarafından geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Resulullah Zeyd b. Hârise'yi Filistin tarafındaki Hismâ'ya gönderdiği zaman, ordu burada Behrâ ile beraber Gatafân, Vâil ve Selâmân kabilelerinden oluşan bir topluluğa karşı savaşmıştır.[163] Hatta Mu'te savaşında da Bizans saflarında mücadele etmişlerdir.[164]

Kelb Kabilesi ve Dûmetulcendel

Kudâa kabilesinin en güçlü kollarından birisi olan Kelb kabilesi, Kelb b. Vebere olarak zikredilmiştir.[165] Dûmetulcen-

160 Makrîzî, *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, II, 73.
161 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 284.
162 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 285.
163 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 557.
164 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 760.
165 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, II, 554; Kalkaşandî, *Kalâîdu'l-Cumân*, I, 46.

del bölgesini yurt edinmekle beraber, Tedmür, Sava ve Semâve çöllerine doğru yayılmışlardır.[166] Dûmetulcendel Nabâtîlerin başkenti Petra'nın 400 km kadar doğusunda yer alan bir yerleşim birimidir. Burada Hıristiyanlığı benimsemiş olan Benû Kelb'in yanında İbâd ve Cedîle kabileleri de meskûndu.

Kelb kabilesinin "köpek" anlamına gelen "kelb" adıyla anılması düşündürücüdür. Hamidullah bu ismin köpek totemiyle ilişkili olabileceğine dair varsayımda bulunmuştur.[167] Belki de Türk mitolojisindeki "dişi kurt/asena" figürü gibi bir telakkiyle alakalı olabilir, ancak geçmişlerinde böyle bir inanca sahip olduklarını gösteren veri yoktur. Kabilenin Abdullah, Ureyne,[168] Adî, Züheyr, Cinâb[169] ve Uleym[170] gibi alt kolları bulunmaktadır.[171] Bunlardan özellikle Abdullah ve Ureyne[172] kabilesi hakkında, diğerlerine oranla daha fazla bilgiler nakledilmiştir.

Putların tahribi veya imhasıyla ilgili bölümde detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, Dûmetulcendel'de Vedd adlı putun kültü vardı. Başta Kelb kabilesi olmak üzere bölgedeki Arap kabilelerinin ilahıydı.[173] Tıpkı Kâbe haremi gibi Vedd için de bir mabet inşa edilmiş ve harem alanı oluşturulmuştu. Bununla birlikte kabile arasında Hıristiyanlığı benimseyenler de azımsanmayacak ölçüdeydi.

Vedd, Kur'an'da ismi geçen ve Hz. Nûh kavmine ait putlardan birisi olarak anılmıştır.[174] Kimi yorumlara göre Vedd, ayette ismi geçen 5 putun en büyüğüydü[175] ve Nûh kavmin-

166 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 487; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, s. 492.
167 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 528.
168 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 555; İbn Habîb, *Muhtelefu'l-Kabâ'il*, s. 29, 37.
169 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, s. 87
170 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, s. 190.
171 Muberred, *Nesebu 'Adnân ve Kahtân*, s. 23.
172 İbn Habîb, *Muhtelefu'l-Kabâ'il*, s. 37.
173 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 28-29.
174 Nûh 71/23.
175 'Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 349; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, VI, 104.

den beri intikal etmişti.[176] Değişik rivayetlerde de bu putların geçmiş kavimlere ait ilahlar olduğu söylenir.[177] İbn Abbâs isnadlı bir rivayette Hz. Nûh dönemi öncesinde yaşamış salih kimseleri simgeleyen heykel olduğu ve süreç içinde insanların ilahlaştırdıkları söylenir.[178] Vedd dahil ayette ismi geçen putların Araplar arasında yayılışıyla ilgili İbnu'l-Kelbî özetle şu bilgileri vermektedir:

> Huzâa kabilesinin şefi Amr b. Luhay, Cürhümlüleri kovarak Mekke'ye hakim oldu. Onun Ebû Şemâme isimli bir cin dostu vardı. Ona dedi ki, Tihâme'den yola çık ve Cüdde/Cidde sahiline git, korkma. Orada hazır putlar bulacaksın. Onları Tihâme'ye getir. Sonra Arapları onlara ibadete teşvik et, sana uyacaklardır.[179]

İbnu'l-Kelbî, bu putlar vasıtasıyla Arapların Allah'a yakın olacaklarına inandıklarını söyler.[180] Vedd'in geçmişi ve tahrip edilmesiyle ilgili haberleri putlarla ilgili başlıkta ele aldığımız için burada ayrıca ele almayacağız.

Medine'nin kuzeyinde kalan Dûmetulcendel bölgesi, Mekke Şam ve Mekke Irak bölgesindeki pazarlara giden yolun geçtiği nokta olduğu için, bölgede yaşayan kabilelere özel bir avantaj sağlamıştır.[181] Ticari potansiyelin bir yansıması olarak burada büyük bir panayır kuruluyordu. Her yılın Rebîulevvel ayında kurulan panayır bir ay kadar sürüyordu.

İddialara göre panayırın başkanlığını dönüşümlü olarak Kelb kabilesi ile İbâd kabilesi yapardı. Sırayı bir tür kura ile tespit ettiklerine dair rivayetler nakledilmiştir. İbn Habîb bu panayır hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onun aktardığı rivayetler bölgenin önemi ve Resulullah'ın buraya olan ilgisine dair fikir verecek muhtevadır. Mezkûr haberlerin konumuzu ilgilendiren bölümünde özetle şu bilgiler aktarılır:

176 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 29.
177 Buharî, "Menâkıb", 9; Müslim, "Cennet", 50; İbn Kesîr, *es-Sîre*, I, 67-68.
178 Buhârî, "Tefsî" Nuh, 1.
179 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 49.
180 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 48.
181 İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 128, 248; İbnu'l-Fakîh, *el-Buldân*, s. 83, 164; Şerîf el-İdrîsî, *Nuzhetu'l-Muştâk*, s. 145.

Şam ve Hicaz arasındaki Dümetülcendel'de kurulan panayır, Rebîulevvel ayının ilk gününde başlar ve ay sonuna kadar devam ederdi. Bir sonraki yılın aynı ayında tekrar burada panayır kurulurdu. Dûmetulcendel civarında Kelb ve Cedîle kabileleri meskûndu. Buranın idaresi İbâd kabilesinden Benû Sekûn'a mensup Ukaydır ile Benû Kelb'den Kunâfe arasında münavebeli olarak yürütülüyordu. İdare sırası İbâdîlerde ise panayırın başkanı Ukaydır olurdu. Ancak idare Benû Kelb'de[182] olduğu zaman panayırın başkanlığı Kunâfe'ye geçerdi. Panayır idaresi el değiştireceği zaman taraflar birbirlerine bilmeceler sorar ve daha fazla cevap veren kişi başkan olur ve panayır idaresini rakip taraftan devralırdı. İdarecinin izni olmadan hiç kimse burada bir tek ürün satamazdı. Şayet idareci elindeki bütün mallarını satana kadar alışverişe müsaade etmezse kimse bir şey pazarlayamazdı. Buna ilaveten idareci ayrıca tüccarlardan *uşûr* (gümrük vergisi) alırdı.

Kelb kabilesi buraya birçok köle (cariye) kadın getirip onlara fuhuş yaptırırdı. Bu kadınlar yünden mamul çadırlarda oturur ve gelen müşterilere kendilerini arz ederdi. Kadınlar fuhşa mecbur bırakılıyordu. Benû Kelb panayıra iştirak eden en kalabalık kabileydi.

Yemen veya Hicaz'dan yola çıkan her tüccar Mudar topraklarından geçmeleri durumunda Kureyş'ten muhafız alırlardı. Çünkü hiçbir Mudarlı bir başka Mudarlı'nın mallarına baskın yapıp yağmalamazdı. Keza Mudarlıların hiçbir müttefiki de böyle bir baskına tevessül etmezdi. Ticari konular onlar arasında böyle halledilmişti. Benû Kelb, Temîm'le anlaşması gereği bu kervanları yağmalamazdı. Mudarlılar şöyle bir anlayışa sahipti: "Kureyşliler atamız İsmâil'e karşı yükümlü olduğumuz namus borcunu ödediler."

Kervanlar Irak tarafına gideceklerse Benû Kays b. Sa'lebe'nin bir kolu olan Benû Amr b. Mersed kabilesinden muhafız alırlardı. Böyle bir muhafız edinmek, Rebîa kabilesinin tüm kolları için yeterli bir önlemdi. Dûmetulcendel'deki panayırın kapanmasından sonra tüccarlar Hecer'deki Muşakkar panayırına yönelirdi.[183]

182 Metinde "Gassânî" ismi geçmektedir, ancak burada Kelblerin meskun olduğu dikkate alındığında bu ismin sehven yazılmış olması muhtemeldir. İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 264.
183 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 263-65.

Günümüzde el-Cev olarak bilinen Dûmetulcendel bölgesi anılan panayır ve ticaret yollarının kesiştiği nokta olması nedeniyle önemli merkezlerden birisiydi. Şehirde bulunan Mârid adlı kale, saldırılara karşı iyi bir savunma özelliği taşımaktaydı.[184] Ayrıca Vedd putuna ait kült de burayı âdeta Taif gibi Mekke'nin alternatifi bir konuma taşımıştı. Resulullah Tebûk dönüşünde Hâlid b. Velîd'i bölgeye gönderdiği zaman av için kaleden dışarı çıkan Ukaydır'ı yakalamış ve onun sayesinde kale kapılarının açılmasını sağlamıştır.[185]

Vedd'in yanı sıra bölgede yaşayan Tayy kabilesinin ayrıca Füls adlı bir başka putu daha vardı. İbnu'l-Kelbî, bu kabile mensuplarının ona taptıklarını, önünde kurbanlar kestiklerini ve hediyeler sunduklarını söyler. Ayrıca putun harem alanının bulunduğunu belirtir.[186] Anılan hususlar bölgenin çekim merkezi olmasını sağlayan amillerdi.

Resulullah Mekke döneminde kabilelerin çadırlarını dolaşırken, Dûmetulcendel'de yaşayan Benû Kelb'in alt kollarından birisi olan Benû Abdullah mensupları ile görüşmüş, hatta böyle bir isimle anılmaları nedeniyle onlardan övgüyle söz etmiştir. İddiaya göre "Atanızın ne de güzel adı varmış! Abdullah, yani Allah'ın kulu. Sizler bir olan Allah'ın dinine girmeye en çok lâyık olansınız." mealinde sözler sarf edip iltifatta bulunmuş, ancak kabile mensupları ona itibar etmemiştir.[187]

Antik bir şehir olan Dûmetulcendel Nabâtîler döneminde en gözde merkezlerden birisiydi. Bir dönem Romalıların eline geçmiştir. Müteakiben ismi geçen Arap kabileleri burada etkin bir konum kazanmışlardır. Resulullah Medine'ye hicret edip belli bir siyasal güç kazanınca muhtemelen Medine için önemi nedeniyle burayla ilgilenmiştir.

184 Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 73; İbn Saîd el-Mağribî, *Neşvetu't-Tarab*, s. 815; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, III, 402; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, V, 106.
185 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1025.
186 İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 51.
187 İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 232; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 424; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 102; Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, *Kitâbu'l Meb'as ve'l-Meğâzî*, I, 228.

Bölge ticaret yollarının kesiştiği noktada olduğu için buradaki kabileler kervanları yağmalamakla ünlenmişti. Nitekim tüccarların korkulu rüyaları olmaları ve ticareti olumsuz etkilemeleri nedeniyle Resulullah 5. yılın Rebîulevvel ayında buraya bir sefer düzenlemiştir. Apaydın bu gazvenin altıncı yılın Rebîulevvel (20 Haziran-18 Temmuz 627) ayında düzenlenmiş olabileceği kanaatindedir.[188] Vâkıdî, seferin düzenlenme gerekçesinden bahsederken bölgenin konumuyla ilgili kendisine şu bilgilerin aktarıldığını söyler:

> Burası Şam'ın ağzının kenarındadır. Şayet oraya yaklaşırsan bu durum Rum kayserini endişelendirecektir. Ayrıca Dûmetulcendel'de çok sayıda insan yaşadığı ve bunların yolda erzak taşıyan kervanlara zulüm yaptıkları söylenmiştir. Orada büyük bir çarşı ve tüccarlar vardı. Çok sayıda Arap da onlara katılmıştır.[189]

Bir başka rivayette de tüccarların korkulu rüyaları olmaları ve erzak taşıyan kafilelere saldırmaları üzerine Resulullah'ın bu seferi düzenlediğinden bahsedilmiştir.[190] İbn Sa'd da benzer gerekçeden bahsetmiştir. Hatta Medine'ye doğru giden kalabalık bir ticaret kafilesini yağmalayıp zulmettiklerine dair haber üzerine Resulullah'ın sefere çıktığını söylemiştir.[191] Vâkıdî Resulullah'ın yaklaşık 1000 kişilik bir orduyla yola çıktığını iddia etmiştir.[192]

Orduya Uzre kabilesinden Mezkûr adında birisi kılavuzluk yapıyordu. Vâkıdî, onun maharetli bir kılavuz olduğunu ve Resulullah'ın ondan aldığı bilgiler doğrultusunda hareket ettiğini söyler.[193] Nitekim ordu bölgeye yaklaşınca onun verdiği bilgilere göre kabilenin sürülerinin otladığı meraya baskın düzenlenmiş ve burada kalabalık bir sürü ele geçirilmiştir. Olayı öğrenen bölge halkının dağlara kaçtığı birkaç gün Resulullah'ın burada kaldığı ve etrafa gözcüler gönderdiği, ancak kimseyle karşılaşmadığı, gözcülerden Muhammed b. Mesle-

188 Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 603.
189 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 402.
190 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 403.
191 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 58.
192 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 402-403; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 58.
193 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 403; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 58.

me'nin onlardan bir şahsı ele geçirdiği, onun verdiği bilgiler üzerine halkın etrafa dağıldığı bilgisinin alındığı ve böylece Resulullah'ın Medine'ye döndüğü rivayet edilmiştir.[194]

Dûmetulcendel halkının etrafa dağılması nedeniyle Resulullah'ın kimseye rastlayamadığı için döndüğünden bahsedilse de bu iddia problemlidir. Zira şehirde zaten bir kale vardır. Bu durumda halkın etrafa dağılma yerine kaleye kapanması gerekirdi veya Resulullah'ın da burayı muhasara etmesi beklenirdi. Oysa böyle bir gelişmeden hiç söz edilmez. Diğer yandan birçok sefer için benzer bir gerekçeden bahsedilmesi de, kuşkuları artırmaktadır. Belki de ravilerin yanlış aktarımı nedeniyle böyle bir iddia kaynaklara yansımıştır.

Seferle ilgili bir başka detay ise yukarıda işaret edildiği üzere her yılın Rebîulevvel ayında burada panayır kurulduğu iddiasıdır. Dikkat edilirse Vâkıdî de Resulullah'ın bu ayda bölgeye bir sefer düzenlediğini bildirmiştir. Bu durumda Resulullah bilinçli bir şekilde böyle bir sefer düzenlemiş, ancak bölgesinden geçerken muhtemelen Gatafân kabilesinin Medine'ye saldırma niyetinde olduğuna dair bir haber alması üzerine dönme kararı almıştır. Nitekim dönüş yolunda Gatafân kabilesinin şefi Uyeyne b. Hısn ile Tağlameyn ve Murâd bölgesindeki meralarda sürülerini otlatmaları için bir anlaşma yaptığı da söylenir. İddiaya göre yağmur yağmadığı için Uyeyne anılan bölgelerde baskına uğramamak amacıyla böyle bir anlaşma öneresinde bulunmuş, Resulullah da kabul etmiştir.[195]

Dûmetulcendel bölgesine düzenlenen ilk seferden bir yıl sonra (hicretin 6. yılı) Resulullah bu kez Abdurrahman b. Avf komutasındaki bir başka orduyu tekrar bu bölgeye sevk etmiştir. Son olarak Tebûk seferi sırasında Hâlid b. Velîd'i göndermiştir.[196] Dolayısıyla bölgeye üç ayrı sefer düzenlenmiş olması, Resulullah'ın buraya verdiği önemi yansıtır niteliktedir.

194 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 402-403; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 58. Sefer sırasında Sa'd b. Ubâde'nin annesi vefat etmiş, dönüşte Resulullah onun mezarına giderek duada bulunmuştur. İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 251.
195 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 402-403; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 58.
196 Hâzimî, *el-Emâkin*, s. 438.

Dûmetulcendel'e İkinci Sefer

İddiaya göre ikinci sefer 6. yılın Şevvâl ayında düzenlenmiştir.[197] İbn Sa'd, Şaban ayında gönderildiğini iddia etmiş ve Kelb kabilesini İslâm'a davet amacıyla sevk edildiği ileri sürmüştür.[198] Ancak 700 kişilik ordunun sevk edildiğine dair haberler göz önüne alınırsa düzenlenen seferi elçilik heyeti değil, doğrudan bölge halkına yönelik bir askerî sefer olarak değerlendirmek gerekir.[199] Rivayete göre Resulullah Abdurrahman'ı gönderirken şu uyarılarda bulunmuştur:

> Ey insanlar! Şu beş şey başınıza gelmeden onlardan sakının: Bir kavim ölçü tartıda (ticarette) hile yaparsa, Allah onlara kıtlık musallat eder ve meyvelerde (ürünlerde) eksiklik verir. Bir kavim vergiyi (zekâtı) eksik verirse Allah yağmuru (bereketi) keser. Şayet hayvanlar olmazsa onlara bir damla su vermez. Bir kavimde çirkin işler yaygınlık kazanırsa, onlara salgın (veba) musallat olur. Bir kavim vahiy dışında bir şeyle hükmederse, Allah aralarında hizipçiliği musallat eder ve birbirlerine zulümlerini artırır.[200]

İbn Hişâm da benzer nasihatlere değindikten sonra Abdurrahman b. Avf ve ordusuna şu uyarılarda bulunduğunu kaydetmiştir:

> Ey İbn Avf! Allah yolunda savaşın ve onu inkâr edenlerle mücadele edin. Ganimet mallarına hainlik yapmayın. Öldürülen insanların organlarını kesmeyiniz. Çocukları katletmeyin. Bunlar size Allah'ın ve Resulü'nün emirleridir.[201]

Abdurrahman Dûmetulcendel'e varınca onları İslâm'a davet etmiş, önce reddetmişlerse de, Hıristiyan olan reisleri Esbağ b. Amr el-Kelbî'nin boyun eğdiği, halkın da onu takip etmesi üzerine teslim olduklarından söz edilmiştir. Hatta kızı Tumâdır'ı Abdurrahmân'la evlendirdiğine dair bir detaydan bahsedilmiştir.[202]

197 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 631, 632.
198 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 85.
199 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 560.
200 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 561.
201 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 632; krş. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 85.
202 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 85.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah Abdurrahmân'a ayrıca Kelb kabilesinin şefinin kızıyla evlenmesini önerdiği için evlilik gerçekleşmiştir.[203] Hatta bu talep üzerine Esbağ'ın da Müslüman olduğunu iddia etmiştir. Diğer yandan halkın Hıristiyanlıkta kalmakta ısrar etmesi üzerine onlarla cizye hukukuna göre anlaşma yaptığı ileri sürülmüştür.[204] Oysa cizye ayeti daha sonra inzal edilmiş ve ilk kez Tebûk seferi dönüşünde Cerbâ, Ezruh ve Maknâ gibi kabilelere uygulanmıştır.

Rivayetlere bakılırsa Esbağ, Kelb kabilesinin ileri gelenleriyle rekabet hâlindeydi. Hamidullah bu hususa atıfla İslâm'ı kabul etmesinde bu rekabetin etkili olduğunu ima etmiştir.[205] İddiaya göre Esbağ İslâm'ı kabul edince Abdurrahmân'la beraber Medine'ye kadar gelip Resulullah'la görüşmüştür.[206]

Esbağ'ın Müslüman olmasından sonra Resulullah'ın Ukaydır'a bir davet mektubu gönderdiğinden söz edilmiştir. Enes b. Mâlik isnadlı bir rivayette Resulullah'ın kisra, kayzer ve Ukaydır'a İslâm'a davet mektubu gönderdiği iddia edilmiş, ancak mektubun metnine yer verilmemiştir.[207]

Dûmetulcendel'e Üçüncü Sefer

Rivayetlere göre Resulullah Tebûk seferi dönüşünde yaklaşık 400 kişilik bir ordu ile Hâlid b. Velîd'i üçüncü kez Dûmetulcendel'e göndermiştir.[208] Vâkıdî ve İbn Hişâm seferin 9. yılın Receb ayında düzenlendiğini bildirmiştir.[209]

203 İddiaya göre Abdurrahmân, Dûmetulcendel'de bulunduğu sırada Resulullah'a haber gönderip şehrin idarecisi olan el-Esbağ'ın kızı Tumâdır'la evlenmek için izin istemiş, onay vermesi üzerine onunla evlenip kadını Medine'ye getirmiştir. Bir başka iddiaya göre ise Resulullah Abdurrahman'ı gönderdiği zaman şayet şehrin idarecisi daveti kabul ederse onun kızıyla evlenmesini önermiş ve evlilik bu öneri üzerine gerçekleşmiştir. Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 561.

204 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 85.

205 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 530.

206 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 85.

207 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 337.

208 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 526; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, IV, 33; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nubuvve*, s. 120.

209 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1025; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 526.

Seferi düzenleme sebebi hakkında bilgi verilmemiş, ancak Resulullah'ın Hâlid'den Ukaydır'ı yakalayıp sağ olarak getirmesini istediği iddia edilmiştir. İddiaya göre Dûmetulcendel'e varan Hâlid, avlanmak amacıyla kale dışına çıkan Ukaydır'ı gafil avlayıp yakalamış,[210] hatta onu şantaj olarak kullanıp kaleye kapananları da teslim almıştır. Vâkıdî'nin anlatımına göre baskında 2.000 deve, 800 at, 400 zırh ve 400 de mızrak ele geçirilmiştir. Ayrıca Hâlid, Ukaydır ile beraber kardeşi Mudad'ı da bağlayıp Medine'ye getirmiştir.[211]

Verilen rakamların hayli abartılı olduğunu hatırlatalım. İbn Hişâm, onun kardeşinin isminin Ḥassân olduğunu ve öldürüldüğünü iddia etmiştir. Ayrıca üzerinde altı işlemeli gösterişli bir kaftan bulunduğunu ve Hâlid'in bunu Resulullah'a verdiğini iddia etmiştir.[212] Hâlid, Ukaydır'la beraber ganimet ve esirleri Medine'ye getirince, Resulullah ona hediyeler vermiş, ayrıca Ukaydır için de cizye hukukuna göre bir anlaşma metni hazırlamıştır. Hatta tırnağıyla bu metni mühürlediğine dair iddiadan bahsedilmiştir.[213]

Rivayete göre kafile Medine'ye gelince halk Ukaydır'ın üzerindeki alımlı kaftanı görünce gıptayla onu süzmeye başlamış, ancak Resulullah cennetin daha önemli olduğunu ve burada daha alımlı elbiselerle dolaşacaklarını söyleyip bu ilginin yersizliğini anlatmaya çalışmıştır.[214] Bazıları ise Hendek savaşından sonra şehit düşen Sa'd b. Muâz'ın ondan daha görkemli elbiseler giyindiğini ileri sürmüştür.[215] Bir başka rivayete göre ise Ukaydır, Resulullah'a altın işlemeli görkemli bir kaftan göndermiş, insanlar onu görünce elleriyle sürüp meraklarını gidermeye çalışmış, onların bu ilgisi üzerine Resulullah cennetin daha önemli olduğunu hatırlatmıştır.[216]

210 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 526.
211 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1026, 1027, 1028.
212 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 526; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 151; Taberî, *et-Târîh*, III, 147.
213 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 151.
214 Humeydî, *el-Musned*, II, 311.
215 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 526.
216 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 305.

İbn Sa'd, bu iddiayı Hendek savaşı ile ilgili haberler arasında zikretmiştir. Onun anlatımına göre savaş sırasında Resulullah bu kaftanı giymiştir. İnsanların kendisine gıptayla baktığını görünce, cennetin çok daha değerli olduğunu söylediğini ileri sürmüştür.[217] Bir başka iddiaya göre ise Ukaydır'ın hediye ettiği kaftanı Resulullah Hz. Ali'ye hediye etmiştir.[218]

Kimi rivayetlere göre Resulullah Hâlid b. Velîd'i Ukaydır'a gönderirken ona hitaben bir de mektup yazmıştır. Mektupta Ukaydır'ın putları tamamen ortadan kaldırdığına atıf yapılmış ve bu vasfına vurgu yapılarak hitap edilmiştir. Diğer bir deyişle Ukaydır Müslüman gibi gösterilmiştir. Oysa Hâlid gönderildiği zaman o Müslüman değildir. Mektupta ayrıca ellerindeki mülk veya arazilerin kendilerine ait olduğuna ve bunlardan belli oranda ödeyecekleri vergiye dair detaylara yer verilmiştir.[219]

Rivayetin muhtevasına bakılırsa bu metin, Ukaydır Medine'ye getirildiği zaman düzenlenmiş olmalıdır. Nitekim Medine'ye gelince İslâm'ı kabul ettiği ve Resulullah'ın ona bir anlaşma metni verip yurduna gönderdiği bilgilerine yer verilmiştir. Belâzurî, hacimli bir anlaşma metni nakletmiş ve Ukaydır'ı da Müslüman olarak tanıtmıştır. Anlaşma metninde Allah'a ortak koşmamak, putlara tapmaktan vazgeçmek, sulanan ve sulanmayan araziler ile hayvanlardan alınacak vergi oranları ve bunların düzenli ödenmesi gibi kaideler yer almaktadır. Ayrıca boş arazilerin Resulullah'a ait olduğuna atıfla beraber, bu kaidelere uydukları sürece anlaşma hukukunun devam edeceğine dair açıklamalar yapılmıştır.[220]

Vâkıdî de, Ukaydır adına düzenlenen hacimli bir belgeden bahsetmiştir. Yazıda arazi ve hayvanlardan alınacak vergilere dair oranlar kayıt altına alınmıştır. Rivayetin sonunda Resulullah'ın bu mektubu tırnağıyla mühürlediğinden bahsedilmiş ve belgenin Medine'de tanzim edildiğine dikkat çekmiştir.[221]

217 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 73.
218 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 163.
219 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 249; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, II, 458.
220 Belâzurî, *Fütûh*, 72, 23.
221 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1030.

Vâkıdî'nin naklettiği metinde putların imhasına dair bir hükmün yer alması dikkat çekmektedir. Buna mukabil Belâzurî böyle bir kaideye değinmemiştir. İddiaya göre Ukaydır yurduna döndükten sonra Resulullah'ın vefat ettiğini duyunca taahhüt ettiği şartları yerine getirmemiş ve anlaşma şartlarını ihlal etmiştir.[222] Hz. Ebû Bekir zamanında Hâlid b. Velîd Irak bölgesine gönderilince, bu bölgeye tekrar gelmiş ve buranın idarecisini ikinci kez itaat altına almıştır. Hatta yakalanarak ölüm cezasına çarptırıldığından bahsedilmiştir.

Kelb Kabilesinin Medine'ye Bağlılığı

Ukaydır İbâd kabilesinin Sekûn kolundandır. Onunla beraber Dûmetulcendel'in idaresini elinde bulunduran ve dönüşümlü başkanlık yapan Benû Kelb kabilesi, Ukaydır'ın boyun eğmesinden sonra âdeta yalnız kalmıştır. Ayrıca Abdurrahman b. Avf'ın gönderildiği zaman buradaki bir başka reis olan Esbağ'ın da İslâm'ı kabul etmesi ve kızını ona vermesiyle kurulan dostluk, Kelb kabilesini daha da yalnızlaştırmıştır. Bunlara ilaveten Resulullah'ın her geçen gün gücüne güç katması ve Tebûk seferinden sonra da Ukaydır'ın boyun eğmesini müteakiben Benû Kelb, Medine'ye bir heyet göndererek Resulullah'a bağlılık bildirmiştir.

İddiaya göre Resulullah heyet içinde yer alan Harmele b. Sa'dâne'ye bir bayrak vermiş ve onu kendi temsilcisi/kabile başkanı olarak görevlendirmiştir. Ayrıca onun aracılığıyla Dûmetulcendel halkına, bu bölgede yaşayan diğer kabilelere ve hassaten Kelb kabilesi mensuplarına hitaben bir de yazı vermiştir. Mektupta meralarda başıboş olarak yayılan erkek hayvanların Resulullah'a (Medine'ye), kendiliğinden yetişen hurmalıkların ise Kelb kabilesine ait olduğuna dair bir kayıt düşülmüştür. Ayrıca sulanan veya sulanmayan arazilerden elde edilen ürünlerin vergi oranlarına dair açıklamalara da yer verilmiştir.[223]

Bir başka rivayette ise Amr b. Cebele el-Kelbî'nin Benû Rakkâş kolu Âsım adlı birisinin öncülüğünde Medine'ye gelip

222 Belâzurî, *Fütûh*, 72.
223 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 289.

Resulullah'a bağlılık bildirdiğinden söz edilmektedir. Resulullah'ın heyete şu muhtevada bir konuşma yaptığı söylenir:

> Ben ümmî, doğru ve şaibesiz bir nebiyim. Benden yüz çeviren, beni yalanlayan ve benimle savaşan kimseye/kimselere yazıklar olsun. Bana yardım eden ve destek veren, bana inanan ve sözünü doğrulayıp bu uğurda mücadele edenlerin akıbeti hayır olacaktır.[224]

İddiaya göre heyet üyelerinin tamamı Resulullah'a bağlılık sözü vermiş, hatta ismi geçen Amr, Resulullah'ı öven bir de şiir söylemiştir.[225] Rivayetin devamında ayrıca Hârise b. Katân el-Kelbî ve Hamel b. Sa'dâne b. Hâris'in de Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirdikleri rivayet edilmiştir. İddiaya göre Resulullah Hamel'i kabile başkanı olarak görevlendirmiş ve bunu temsilen ona bir bayrak vermiştir.[226] Hamel bu bayrakla Sıffîn'de Muaviye'nin saflarında Hz. Ali'ye karşı savaşmıştır.[227]

Hârise b. Katân için ise uzunca bir yazı düzenlediği iddia edilmiştir. Mektubun Hârise nezdinde bütün Kelb kabilesine hitaben yazıldığına işaret edildikten sonra bağlılığın somut ifadesi olarak ödeyecekleri vergilere dair açıklamalar yapılmıştır. Örneğin sulanan, sulanmayan veya taşıma su ile sulanan ürünlerden alınacak vergi oranlarına dair açıklamalar yapılmış ve yünden mamul elbiselerden vergi alınmayacağına dair bir kayıt düşülmüştür.[228]

Rivayete göre Resulullah Kelb'in bir kolu olan Benû Cinâb kabilesine hitaben bir yazı daha düzenlemiştir. Muhtevasına bakılırsa ödeyecekleri vergi oranları ve verdikleri söze bağlı kalmaları gerektiğine dair ihtarlar yapılmıştır. Özellikle yiyecek taşıyan develer ve sürü hâlindeki hayvanların vergi kapsamı dışında tutulması dikkat çekmektedir. Buna göre daha

224 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 288; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 401.
225 Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, I, 245; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 315; Şâmî, *Subulu'l-Hudâ*, VI, 401.
226 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XI, 398, XV, 247; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, VI, 2966
227 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 108.
228 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 288.

önceden bu kabilenin de Resulullah'a bağlı kalmayı taahhüt ettiğini anlıyoruz. Anlaşmaya aynı kabile kökenli olan Dıhye b. Halife el-Kelbî'nin tanıklık ettiği söylenir.[229]

Görünen o ki, Ukaydır'ın esir alınıp teslim olması ve Resulullah'ın bu bölgeye gönderdiği askerî birliklerden sonra Benû Kelb ve onun alt kolları sıranın kendilerine geleceğini dikkate alarak gelip bağlılık bildirmişlerdir. Özellikle Tebûk dönüşünden sonra başlayan bu süreç bölgedeki kabilelerin Medine'ye bağlılık bildirmeleri noktasında önemli bir karar aşaması niteliğindedir. Her ne kadar daha önce ünlü sahabi Dıhye b. Halife el-Kelbî'nin İslâm'ı kabul ettiği bilinmekteyse de, bölgedeki kabilelerin Medine'ye boyun eğmeleri, bahsedilen süreçten sonra ortaya çıkan bir gelişmedir. Deyim yerindeyse güç karşısında teslim olmak zorunda kalmışlardır. Nitekim kabilelerin hemen her birisi Resulullah'ın vefatından sonra isyan ederek Medine ile bağlarını koparmışlardır. Resulullah'a bağlılık bildiren Ukaydır da bu kervana katılmış ve Hz. Ebû Bekir zamanında Hâlid b. Velîd tarafından tekrar ele geçirilip öldürülmüştür.

Kelb kabilesi ile ilgili detaylardan birisi, Dıhye b. Halife el-Kelbî'nin erken dönemden itibaren Müslüman olmasıdır. Resulullah'ın onu elçi olarak görevlendirdiğine dair birçok rivayet nakledilmiştir. Ayrıca Cebrail'in onun suretine bürünerek Resulullah'a geldiğine dair haberler aktarılmıştır. İddiaya göre Dıhye, Resulullah ile kabilesi arasında akrabalık bağı kurmak için girişimde bulunmuş ve kız kardeşini onunla evlendirmeye çalışmıştır. Resulullah'ın da bu evliliğe onay verdiği, ancak evlilik girişiminin yarım kaldığı söylenir. Anlatılana göre Dıhye, kız kardeşi Havle bnt. Hüzeyl'i getirmek amacıyla yurduna gitmiş, ancak Medine'ye gelirken kadın yolda vefat etmiştir.[230] Medine'ye gelen Dıhye bu sefer diğer kardeşi Şirâf'ı teklif etmiş, Resulullah uygun bulunca bu sefer getir-

229 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 247.
230 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 154; İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 93; Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ*, III, 257; Muhibbuddîn et-Taberî, *Hulâsatu Siyeri Seyyidi'l-Beşer*, s. 132; Dimyâtî, *Kitâbu Nisâ'i Resûlillah*, s. 103-102.

mek için tekrar yurduna gitmiş, ancak dönmeden önce Hz. Peygamber vefat ettiği için evlilik yine gerçekleşmemiştir.

Sözü edilen iddia mizansen de olabilir. Ancak Kelb kabilesinin Şam bölgesindeki önemli kabilelerden birisi olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Muaviye b. Ebû Süfyân da bu kabileyle akrabalık bağı kurmuştur. Yezîd b. Muaviye'nin annesi ile Hz. Osman'ın eşi Naile bu kabileye mensuptur. Bu akrabalık bağı nedeniyle Benû Kelb'in sıkı bir Emevî taraftarı olduğunu hatırlatalım. Nitekim Muaviye'nin Hz. Ali'ye karşı verdiği iktidar mücadelesinde ve müteakip süreçteki gelişmeler sırasında Benû Kelb önemli rol oynamış ve Benû Ümeyye'nin en sadık destekçisi olmuştur.

Lahmîler ve Dârîler

Güney Arabistan kökenli olan Lahmîler, kuzeye doğru göç ettikten sonra merkezi Hire olmak üzere Necd bölgesine yerleşmiştir. Kabilenin bir kolu olan Hades'in Şam tarafına doğru yayıldığı anlaşılmaktadır. Nesep kitapları Benû Hades'i Lahm kabilesinin bir kolu olarak göstermiştir.[231] İbn Sa'd, Resulullah'ın onlara bir mektup gönderdiğini nakletmiştir. Mektupta namaz kılan, vergi veren, şirkten ayrılan Allah ve Resulü'nün payı için ödenmesi gereken oranı verenlerin güvencede olduklarına dair açıklamalar yer almıştır. Buna mukabil dinden dönenlerin bu haklarını kaybedeceklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca şayet herhangi bir Müslüman bu kabileden birisinin inandığına tanıklık ederse onun da güvence kapsamına alındığına dair kayıt düşülmüştür.[232]

Rivayetin muhtevası âdeta bir ültimatomu andırmaktadır. Oysa Resulullah bu bölgedeki kabilelere gönderdiği mektupların çoğunda daha yumuşak bir üslup kullanmış, hatta kimisini vergiden bile muaf tutmuştur. Diğer yandan rivayet doğru kabul edilirse, bu üslubun bölgede belli bir güç elde ettikten sonra ortaya çıktığından söz edilebilir. Ancak bunun tebliğin özüyle bağdaşmadığını hatırlatalım.

231 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 423, 477; Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 229.
232 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230.

Lahm kabilesinin en önemli isimlerinden birisi ilk Müslümanlardan birisi olan Hatıb b. Ebî Beltea'dır.[233] Zübeyr b. Avvâm'ın anlaşmalısı olarak Mekke'de ikamet ettiği söylenir.[234] İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret etmiş ve ensârdan el-Münzir b. Muhammed'e misafir olmuştur.[235] Bedir ehlinden olan Hâtıb,[236] fazla güven vermeyen kişiliğiyle tanıtılmıştır. Anlatılana göre Resulullah Mekke fethi için sefer hazırlığına başladığı zaman, Resulullah'ın Kureyş üzerine gideceğini tahmin ederek müşriklere bilgi sızdırmaya çalışmış, ancak bu girişimi fark edilince yaptığı yanlış açığa çıkmıştır.[237] İddiaya göre Resulullah onu Mısır Kralı'na (mukavkıs) elçi olarak göndermiştir.[238] Davetin ardından mukavkıs Resulullah'a hediyeler göndermiştir.[239]

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre Tebûk seferi dönüşünde Lahmîlerin bir kolu olan Dâr[240] kabilesinden 10 kişilik bir heyet Medine'ye gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. İçlerinde Temîm b. Evs, Nu'aym b. Evs, Yezîd b. Kays ve Fâkih b. en-Nu'mân gibi isimler bulunuyordu.[241] Temîm ve Nu'aym kardeşlerin soy ağacına dair bilgiler dikkate alınırsa bunların Lahmîlere dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim İbn Sa'd heyette yer alan üyelerin isimlerini tek tek sayarken aynı zamanda Lahm kabilesine mensup olduklarını zikretmiştir.[242]

Heyette yer alan Hanî b. Habîb'in Resulullah'a bir içki tulumu, birkaç at ve altın yaldızlı bir çadır hediye ettiği söylenir. Resulullah içki tutulumunu kabul etmemiş,[243] ancak diğer

233 Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 406.
234 Taberî, *el-Muntehab min Zeyli'l-Müzeyyel*, s. 155.
235 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 106.
236 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 375.
237 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 125.
238 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 111, 224.
239 Taberî, *el-Muntehab min Zeyli'l-Müzeyyel*, I, 108.
240 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 206; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 422.
241 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 296.
242 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 254.
243 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 296. Bir başka rivayete göre Resulullah'a içki dolu olan kırba sunulunca, Allah tarafından yasaklandığını söyleyip kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hânî, "Onu satayım mı?" diye sormuş Allah

hediyeleri kabul edip amcası Abbâs'a vermiştir.[244] Abbâs da bu çadırı bir Yahudi tüccara 8.000 dirheme satmıştır.[245] Ayrıca Temîm b. Esved ed-Dârî de Resulullah'a el-Verd adlı bir at hediye etmiştir.[246] Bir başka rivayette ise içki tulumu hediye edildiği zaman içkinin yasak olduğunu hatırlatmış ve bu nedenle kabul etmemiştir. Hatta onlara da içmemelerini tavsiye etmiştir.[247] Diğer yandan elçileri uğurlarken kendisi de onlara hediyeler vermiştir.[248]

Rivayete göre Temîm ed-Dârî, Medine'de kalmış ve şayet Şam bölgesi fethedilirse kendilerine komşu olan Rumlara (Bizanslılara) ait Hibra ve Beyt Aynûn adındaki iki köyün ikta olarak adına tahsis edilmesini istemiştir. Allah Resulü de talebini kabul etmiştir. Bir başka rivayete göre Resulullah Temîm ed-Dârî'nin kardeşi Nu'aym b. Evs için bir yazı düzenleyerek Filistin bölgesindeki bu köylerin tamamını ona ikta olarak bağışlamıştır. İddiaya göre bu bölgenin suyu, ovaları, ekini ve dağlarıyla beraber tamamının onlara ait olduğu kaydı düşülmüştür. Hatta kendisinden sonra da bu yerlerin onun nesline ait olduğu, bir başkasının bunlar üzerinde hak iddia edemeyeceği ve hiç kimsenin Nu'aym'a zulmedemeyeceği gibi ilkeler kayıt altına alınmıştır.[249]

Temîm ed-Dârî ile ilgili bir başka dikkat çekici bilgi ise Resulullah'ın minber edinmesine vesile olmasıdır. Rivayete göre Resulullah'ın mescitte hurma kütüğünden destek alarak konuşma yaptığını görünce, Şam'daki hatiplerin basamaklı bir platform üzerine çıkıp konuşma yaptıklarından hareketle Re-

Resulü "İçilmesini haram kılan Allah satılmasını da haram kılmıştır" diye açıklama yapınca, el-Habcebe adlı bir yere dökmüştür. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 254.

244 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XI, 63. Sözü edilen kaftan ipekten imal edilmiş olup altın işlemeliydi. Abbâs ipek ve altın işlemeli olduğuna atıfla, "Bu giysiyi ne yapayım?" diye sormuş, Resulullah da "Altınları söküp eşlerine zinet olarak verir veya harcarsın. İpek giysiyi ise satarsın" karşılığını vermiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 254.

245 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 296.

246 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 422.

247 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 254.

248 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 296.

249 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 230, IV, 255.

sulullah için de böyle bir minber yapılmasını önermiş ve onun teklifiyle minber inşa edilmiştir. Taberî bu minberin 628 yılından sonra yapıldığını ve Resulullah'ın bu minber üzerinde hutbe vermeye başladığını söyler.[250] Bu bilgi dikkate alınırsa heyetin de bu tarihte gelmiş olduğu sonucuna ulaşılabilir.[251] Bir rivayette de Resulullah'ın Dârîler, Ruhâvîler ve Devs kabilesi hakkında hayır tavsiye ettiğinden söz edilmiştir.[252]

Cüzâm Kabilesi

Yemen kökenli olan Cüzâm kabilesi Seylü'l-arim[253] hadisesinden sonra Medine'nin kuzeyindeki Amman, Ma'an, Eyle (Filistin), Gazze, Tebûk, Ezruh ve Hismâ gibi bölgelere göç edip yayılmıştır. Bir iddiaya göre Hicaz, Şam ve Suriye ticaret yolundaki kafilelere kılavuzluk yapıyorlardı. Şam bölgesi Bizans'ın hakimiyeti alanında olduğu için zaman içinde onların nüfuz alanına girmiş ve büyük bir kısmı Hıristiyanlığı benimsemiştir. Bununla birlikte Ukaysır adlı bir put ile Müşterî adlı bir yıldıza taptıkları da söylenir.[254] Amile kabilesi de bu putu ilah edinmişti.[255] Ayrıca Benû Nadîr kabilesinin Cüzâm'ın soyundan geldiğine dair bir iddia bulunduğuna daha önce değinmiştik.[256]

Rivayetlere bakılırsa Cüzâm kabilesi, genel olarak Resulullah'ın davetine karşı mesafeli durmuş, ancak içlerinden bazı kabile reisleri ona bağlılık bildirmiştir. İddiaya göre Resulullah'ın elçisi Dıhye b. Halife bu kabilenin Duley kolu tarafından baskına uğramış ve dövülerek gasp edilmiştir.[257] Keza Mu'te savaşında da Bizans saflarında mücadele etmişlerdir. Bu savaşta ayrıca Behrâ, Vâil, Bekr, Lahm gibi kabileler de

250 Taberî, *et-Târîh*, III, 22.
251 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 215.
252 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 223.
253 Yemen'deki Me'rib su seddinin yıkılması hadisesidir. İddiaya göre doğal baraj özelliğindeki gölün kaybolması ile sulama yapılamadığı için topraklar giderek çoraklaşmış ve kuraklığın başlaması üzerine Yemen'deki kabileler kuzeye doğru göç etmişlerdir.
254 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, XI, 275, 276.
255 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VIII, 53.
256 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 122, 123; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, I, 213.
257 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612.

Bizans saflarında yer almıştır.[258] Tebûk seferi sırasında da Cüzâm kabilesi yine Bizans yanlısı bir tutum sergilemiştir. Heraklios'un bu kabile ile beraber Lahm, Gassân ve Amile reislerine maddi destek sağladığı ve bir yıllık ihtiyaçlarını karşıladığı iddia edilmiştir. Bu yardımlar nedeniyle sözü edilen birliklerin Belkâ'da bir karargâh kurduklarına dair haberler bulunmaktadır.[259]

İbn Hişâm Mu'te savaşı öncesinde burada çeşitli Arap kabilelerinden oluşan yaklaşık 1.000 kişilik bir ordu bulunduğunu ve başlarında da Belî kabilesinden birisinin görevli olduğunu iddia etmiştir.[260] Hata bu ordunun Medine'ye saldırıda bulunacağına dair şayialar üzerine Resulullah Tebûk seferini düzenlemiştir. Anılan söylenti asılsız olsa da, ismi geçen kabilelerin o dönemlerde Bizans saflarında yer aldığı konusunda tereddüt yoktur.

Cüzâm kabilesinin Kureyş'li tüccarlarla da iyi ilişkilerinin olduğunu ortaya koyan veriler bulunmaktadır. Örneğin Bedir savaşı öncesinde Kureyş kervanının Resulullah tarafından takip edildiğini Cüzâm kabilesinden birisi Ebû Süfyân'a haber vermiş, hatta dönüş yolunda da yine takip edileceklerini söyleyip kıstırılmasını önlemiştir.[261] Rivayet doğru kabul edilirse, kervan ticaretinin güzergâhında bulunmaları nedeniyle bu kabilenin Kureyş'le samimi ilişki içinde olduğuna dair bir yorum yapılabilir.

Diğer yandan Cüzâm kabilesinin Benû Dubeyb kolunun şefi olan Rifâe b. Zeyd'in Resulullah'la samimi ilişkiler kurduğuna dair dikkat çekici bilgiler aktarılmıştır. Anlatılana göre Rifâe, Hudeybiye Anlaşması'nın yapıldığı dönemde Resulullah'ı ziyaret edip ona inanmış[262] ve Mid'am[263] adında bir

258 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 760; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 149-50.
259 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 990.
260 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375.
261 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 28.
262 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 596; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 305.
263 Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre Mid'am Vâdilkura bölgesinde yaşayan Yahudilerin muhasara ettiği zaman aldığı ok yarasıyla hayatını kaybetmiştir (Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 709; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 102).

de hizmetçi hediye etmiştir.[264] Resulullah da onun kavmine hitaben bir yazı düzenleyip göndermiştir. Mektupta Rifâe'nin Resulullah adına davet etmek üzere görevlendirildiğine, onun yanında yer alanların aynı zamanda Resulullah'ın safında yer almış gibi kabul edileceklerine ve güvencede olacaklarına dair açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca İslâm'ı kabul edenlerin Allah'ın tarafında yer almış olacağı, reddedenlere ise iki aylık süre tanınacağı yönünde bilgiler yer almaktadır.[265]

Rivayet doğru kabul edilirse bu yaklaşımla Resulullah'ın kabilelerden net tavır almalarını beklediği sonucuna gidilebilir. Ancak henüz bu dönemde bir bakıma restleşen bir üslup kullanması fazla inandırıcı gözükmemektedir. Muhtemelen rivayete bazı ilaveler yapılmıştır. Zira Allah Resulü bu tür dayatmacı üslup yerine çok daha naif ve yapıcı bir dil kullanmıştır. Benzer bilgilerden Vâkıdî de bahsetmiş ve Resulullah'ın yazısından sonra yurduna dönen Rifâe'nin kavmini ikna ettiğini ve böylece bu bölgede İslâm'a yönelenlerin olduğunu söylemiştir.[266] İbn Hişâm da, onun çağrıları üzerine bu kabileden İslâm'ı kabul edenlerin olduğunu kaydetmiş ve kurulan bu samimi ilişkiden söz etmiştir.[267]

Cüzâm kabilesinin reisi olan Ferve b. Amr[268] Bizans'ın Belkâ' bölgesindeki Amman valisiydi.[269] İddiaya göre Mes'ûd b. Sa'd adındaki birini Medine'ye gönderip Resulullah'a hediyeler sunmuştur.[270] İbn Sa'd Resulullah tarafından Ferve b. Amr'a gönderilen bir mektuptan bahsetmiştir. Mektupta elçisiyle birlikte gönderdiği hediyeleri aldığına ve iyi niyet dileklerinden memnuniyet duyduğuna, Müslüman olması nedeniyle mutlu olduğuna dair açıklamalara yer verilmiş, ardından Allah'a ve Resulü'ne itaat ettiği sürece güvencede olduğuna dair açıklamalar yapılmıştır. Rivayette ayrıca Resulullah'ın ona 12,5 ukıyye

264 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 428; Belâzurî, *Fütûh*, 47.
265 İbn Hişâm, es-*Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 1016; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 305.
266 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 557.
267 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612.
268 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243.
269 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 225.
270 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 591; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 225, 243.

hediye gönderdiğine dair bir kayıt düşülmüştür. Resulullah'ın mektubu ve hediyelerinin gelmesinden sonra, Ferve'nin samimi bir şekilde İslâm'a bağlı kalacağına dair ant içtiği ve onu Hz. İsa'nın müjdelediği elçi olarak nitelediği yönündeki iddialara yer verilmiştir. Ancak bu tutumu üzerine yakalanıp hapsedildiği ve ardından öldürüldüğü ileri sürülmüştür.[271]

İbn Sa'd, Ferve'nin Resulullah'a beyaz katır hediye ettiğini bildirmiştir.[272] İbn Şihâb ez-Zührî, Huneyn gazvesi sırasında Resulullah'ın bu binek üzerinde olduğunu iddia etmiştir.[273] Benzer bilgiler İbn Hişâm tarafından da zikredilmiş ve ilave olarak Ferve'nin Bizans tarafından yakın bölgedeki Araplara atanan vali olduğunu ve Resulullah'a yanaşması üzerine Bizanslı idarecilerin onu yakalayıp cezalandırdıklarını söylemiştir. Hatta ibret olsun diye öldürülen Ferve'nin kabileye ait su kuyusunun yanında asılı tutulduğu ileri sürülmüştür[274]

Kimi rivayetlere göre kabilenin Benû Cinâb kolu ile onlarla birlikte hareket eden diğerleri itaatsizlik yapmaya kalkınca Resulullah onlara bir uyarı yazısı göndermiş ve ahde vefa konusuna vurgu yaparak yükümlülüklerini hatırlatmıştır. Ayrıca sahip oldukları mülklerin kendilerine ait olduğuna değindikten sonra, ödeyecekleri vergi oranlarını bildiren açıklamalara yer vermiştir.[275] Bu tür haberler veya aktarılan mektup metinlerine dair örneklerin ne derece inandırıcı olduğu tartışılabilir. Ya da bir kısmının kurgu olma ihtimali söz konusudur. Ancak genel olarak bölge ile ilişkilerin seyri hakkında kısmen de olsa fikir verebilir.

Cüzâm kabilesi Bizans'a bağlı olup Medine'ye en yakın olan kabilelerden birisiydi. Her ne kadar az önce zikredildiği üzere bazı bireysel ilişkiler kurulmuşsa da, kabileni Duley koluna mensup olan Huneyd ve oğlu Us, elçi Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi Hismâ yakınlarında yakalayıp gasp emiştir.[276]

271 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243.
272 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 305, IV, 16.
273 Şihâb ez-Zührî, *el-Meğazî*, 92.
274 İbn Hişâm, es-*Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 1011; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 305.
275 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 247.
276 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612.

Buna mukabil kabilenin diğer kolu olan Dubeyb'in şefi Refâe, Medine'ye yakın durmuş ve Resulullah'la yakın ilişki kurmuştur. Hatta gasp edilen Dıhye'yi koruyup yardım etmiştir. Dahası kardeş kabile olmalarına rağmen bu saldırı nedeniyle iki tarafın çatıştığından ve elçiden gasp edilen eşyaların kurtarıldığından söz edilmiştir.[277]

İki kabilenin farklı tutumu kabile içinde Resulullah'a karşı iki farklı yaklaşımı ortaya koymaktadır. Keza bunların önemli bir kısmı Bizans saflarında yer alırken, aynı zamanda Kureyşli tüccarlarla da bağlarının olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Bu durum kimi kabile reislerinin çıkarları gereği veya kabile içi rekabet gibi nedenlerle farklı saflarda yer alabildiklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Keza aynı kabile içinde farklı beklentilerin olduğunu da akla getirmektedir.

Dıhye b. Halife canını kurtarıp Medine'ye geldiği zaman başından geçenleri anlatınca, Resulullah failleri cezalandırmak için 6. yılın Cemaziyelahir ayında Zeyd b. Hârise komutasındaki bir orduyu saldırının yapıldığı el-Hismâ'ya göndermiştir. Orduyu sevk ederken faillerin yakalanması hâlinde kanlarının heder sayılacağını da hatırlatmıştır.[278] İbn Hişâm da bu birliğin Dıhye'ye yapılan saldırı üzerine gönderildiğini söylemiştir.[279]

Yaklaşık 500 kişilik orduya Dıhye de katılmıştır.[280] İddiaya göre Zeyd'e Benû Uzre kabilesinden birisi kılavuzluk yapmıştır. Ordu elçinin baskına uğradığı yere varınca Dıhye'yi gasp eden Hüneyd ve oğlu yakalanıp öldürülmüştür. Ayrıca çok sayıda ganimet ele geçirilmiştir. Vâkıdî, 1.000 deve 5.000 koyundan bahsetmiştir.[281]

Anlatılana göre Zeyd, failleri cezalandırdıktan sonra dönerken daha önce Rifâe vasıtasıyla Müslüman olan Benû Dubeyb'den bir grupla karşılaşmış ve yanlışlıkla onlara da saldırıp kimisini yakalamış, kimisini ise öldürüp mallarını ele geçirmiş-

277 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 555-56; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612.
278 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 556; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
279 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612, 613.
280 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
281 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 557-58.

tir.[282] İçlerinde Hibbân b. Mille'nin de bulunduğu bir grup ısrarla Müslüman olduklarını söyleyip mallarını istemiş ve kendilerine haksızlık yapıldığını ileri sürmüştür. İddiaya göre Zeyd ona Fatiha'yı sormuş, okuyunca alınan mallarını iade etmiştir. Bu haksızlık üzerine Rifâe b. Zeyd'in de bulunduğu bir grup, henüz Zeyd Medine'ye dönmeden Resulullah'a gelip müşteki olmuş ve yardım istemiştir. Resulullah da öldürülenlere tazminat ödemiş ve esirlerle mallarını iade etmiştir.[283]

İddiaya göre Resulullah elçilerin dert yanması üzerine "Sağ kalanları kurtardık, ancak öldürülenleri ne yapacağım?" diye üzüntüsünü ve çaresizliğini dile getirmiştir. Onun çaresizliğini gören Ebû Yezîd b. Amr öldürülenlerin tazminat hakkından vazgeçtiklerini söylemiştir. Bir başka detaya göre Resulullah esirler ve ganimetlerin iadesi için Hz. Ali'yi Dubeyb heyetiyle beraber göndermiştir. O sırada Zeyd zafer müjdesini bildirmek üzere Cüheyne kabilesinden Rafî' b. Mekîs'i Medine'ye göndermişti. İki taraf yolda karşılaşınca, müjdecinin bindiği devenin de haksız yere gasp edilen ganimetlerden olduğunun anlaşılması üzerine, Hz. Ali deveyi sahibine iade etmiştir. Ardından Zeyd'le Zülmerv yakınlarında karşılaşmış ve Dubeyb kabilesinden alınanlar iade edilmiştir.[284] İddiaya göre Zeyd, öldürülenler nedeniyle hem üzülmüş hem de nasıl hesap vereceği konusunda tedirginlik yaşamıştır.[285]

İbn Sa'd, 6. yılın Receb ayında Zeyd b. Hârise'nin tekrar Vâdilkura bölgesine gönderildiğini iddia emiş, ancak detay vermemiştir.[286] Bu seferin haricinde ayrıca Vâdilkura yakınlarında bir yer olan Zâtüsselâsil'e Amr b. el-Âs'ın önderliğini daha önce belirtmiştik.[287] Ordu görev bölgesine ulaşınca kabilenin su kuyusu olan Zâtüsselâsil'de Medine'ye düşman olan Cüzâmlılar yakalanıp cezalandırılmıştır.[288] İddiaya göre

282 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 614.
283 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 612; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
284 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84.
285 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 558-59; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 615.
286 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 85.
287 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
288 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 6; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 623.

bu bölgede meskun olan Belî ve Kudâa kabilelerinden bazı grupların toplanıp saldırıya geçeceklerine dair haber alınması üzerine Resulullah bu seferi düzenlemiştir.[289] Hatta Amr, karşısında kalabalık bir ordu görünce Resulullah'tan yardım istediğine ve bunun üzerine Ebû Ubeyde'nin gönderildiğine yukarıda değinilmişti.[290] Öte yandan Mu'te savaşında da Cüzâm kabilesinin önemli bir kısmının Bizans saflarında savaştığını unutmamak gerekir. Bütün bunlar bölgedeki kabilelerle başlatılan ilişkilerin çok da kolay olmadığını veya karmaşıklığını da gözler önüne sermesi bakımından dikkate değerdir.

Tebûk seferi sırasında Cüzâm kabilesinden bazı kişilerin Resulullah'ı ziyaret edip bağlılık bildirdiklerinden söz edilmiştir. Vâkıdî'nin verdiği bilgilere göre gelenler arasında Sa'd b. Hüzeym (Sadullah) kabilesinden Ubeyd b. Yâsir b. Nümeyre ve Benû Vâil kabilesinden ismi belirtilmeyen bir kişi daha bulunuyordu. Onların Müslüman olması üzerine Resulullah dönüş yolundayken Yahudi yerleşim birimi olan Maknâ halkıyla anlaşma yapınca, onların ödeyeceği vergileri bu kabilelere ödemelerini karara bağlamıştır. İddiaya göre bu görüşme sırasında Ubeyd b. Yâsir b. Nümeyr Resulullah'a bir yarış atı hediye etmiştir. Resulullah da karşılık olarak Maknâ halkından alınan vergi gelirlerinden 100 dokunmuş takım (hülle) vermiştir. Hatta bu hüllelerin düzenli bir şekilde Benû Vâil ve Benû Sad b. Hüzeym koluna ödenmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca Maknâ halkının ödeyeceği hurmalar ve deniz ürünleri gelirlerinin de onlara verileceğini kayıt altına almıştır. Resulullah bunları Cüzâm kabilesi mensuplarına vererek hem gönüllerini almaya çalışmış, hem de kendilerine verdiği önemi ortaya koymuştur. Bir iddiaya göre Ubeyd, Resulullah'ın hediye amacıyla verdiği hüllelerden 60 tanesini atlarının bakımını yapan Maknâ halkından bir Yahudi kadına vermiştir. Vâkıdî, bu atın saf kan bir cins olduğunu ve Mürâvih adıyla anıldığını kaydetmiştir. Hatta Resulullah'ın dönüş yolunda bu atı yarıştırdığına dair bir kayıttan daha bahsetmiştir.[291]

289 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 770.
290 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 770; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 121.
291 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1032-33.

Rivayete göre Resulullah bu atı Mikdad b. Amr'a hediye etmiştir. Ayrıca Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde yapılan koşularda da atın birinci geldiğine dair haberler nakledilmiştir. Bir iddiaya göre Hz. Osman 30.000 dirhem vererek bu atı satın almıştır.[292]

Ebü'l-Kâsım el-Beğavî (ö. 317/929), Cüzâm kabilesinden Mübârek b. Ahmer'in Resulullah'ın Tebûk'ta olduğunu öğrendiği zaman gelip onu ziyaret ettiğini ve bağlılık bildirdiğini kaydetmiştir. Resulullah da onun adına bir yazı düzenleyip vermiştir. Yazıda vergilerini ödeyip müşrik putperestlerden uzak durdukları, ganimetlerin beşte birini verdikleri, ağır borç altına olanların hissesini düştükleri ve taahhüt ettikleri şartları yerine getirdikleri sürece Cüzâm'ın himaye altına alındığı ve kendilerine saldırılmayacağı güvencesinin verildiği kaideleri yer almaktadır.[293]

Dile getirilen haberler Cüzâm kabilesinin bazı kollarıyla Medine arasında samimi ilişkilerin kurulduğunu göstermektedir. Anlaşılan Resulullah Yahudilerden alınan vergileri onlara aktararak sempatilerini kazanmaya ve bu yolla bölgedeki Arap kabilelerini kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Böylece Şam bölgesinde ön karakol veya belli bir üs edinmeyi hedeflediği de söylenebilir. Dikkat edilirse bu kabile mensupları bir kez görüşmeyle hemen İslâm'ı içselleştirmiş değillerdir. Fakat Resulullah onlara maddi destek sağlayarak ittifakı sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Onun bu hamlesi tebliğ aşamasına geçmeden önce kabilelerin güvenini sağlamaya yönelik adım olarak değerlendirilebilir. Aynı tavrı daha önce Müzeyne, Cüheyne, Damra veya Ğifâr gibi kabilelerle yapmış olduğu anlaşmalar sırasında da göstermiştir. Daha önce işaret edildiği üzere Resulullah bu kabileleri din değiştirmeye zorlamak yerine önce dostluklarını kazanmayı hedeflemiş ve İslâmlaşmayı sürece yaymıştır. Görünen o ki, Şam bölgesindeki kabile-

292 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1033.
293 Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, IV, 316; İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahâbe*, III, 55; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Muttefik ve'l-Muteferrik*, II, 1059; İbnu'l-Esîr, *'Usdu'l-Ğâbe*, V, 7; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 125.

lere de aynı yaklaşımı sergileyerek onları kaybetmek yerine kazanma stratejisiyle hareket etmiş ve bu yolla bölgede tutunmaya çalışmıştır.

Bazı kaynaklarda Cüzâm kabilesinden Benû Cifâl mensuplarına Resulullah'ın bir yazı düzenlediğinden söz edilmiştir. Cifâl b. Rebîa b. Zeyd'e verilen bu mektupta şu bilgilerin kayıtlı olduğu iddia edilmiştir:

İrem onlarındır. Bu yeri ellerinde tutmalarına kimse engel olamaz ve bu konuda kimse onlara karşı çıkamaz. Onlara karşı çıkanların burada hiçbir hakları yoktur ve Cifâl'in hakkı sabittir.[294]

Benzer arazi iktalarının birçok kabile mensubuna verildiğine dair kayıtlara daha önce değinmiştik. İbn Sa'd, Resulullah'ın Cüzâm ile Kudâa'nın alt kolu olan Benû Sa'd b. Hüzeym koluna vergi oranlarını bildiren bir yazı daha gönderdiğini kaydetmiştir.[295] Mektubun tarihi verilmemiş, ancak büyük bir ihtimalle Tebûk seferinden sonraki döneme ait olmalıdır.

Sözü edilen olumlu ilişkilerin yanında bu kabile mensuplarından birçok alt kolun hâlen Bizans yanlısı olduğunu hatırlatalım. Nitekim Bizanslı idareciler Filistin yakınlarındaki Ma'an bölgesinin kontrolünü bu kabileden atadıkları valilerle sağlamışlardır. Nitekim Hz. Ömer dönemindeki Yermûk savaşında kabilenin önemli bir kısmı yine Bizans saflarında savaşmıştır. Ancak Hz. Ömer döneminden itibaren Müslümanlar bölgede kalıcı olarak yerleşmeye başlayınca kabile mensupları yavaş yavaş İslâm toplumuna entegre olmuşlardır. Nitekim Amr b. el-Âs komutasındaki Mısır ordusuna Cüzâm kabilesinden de katılanların olduğu bildirilmiştir.

Cüzâm kabilesinin mensupları Hz. Ali ile iktidar mücadelesine giren Muaviye'nin safında yer almışlar ve Emevî iktidarını desteklemişlerdir. Keza Abdullah b. Zübeyr hilafet iddiasıyla ortaya çıktığı dönemde de yine Benû Ümeyye'nin iktidarını destekleyip tekrar güçlenmelerinde etkili rol oyna-

294 İbn Tûlûn, *İ'lâmu's-Sâilîn*, I, 149.
295 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233.

mışlardır.[296] Rivayete göre bu kabile mensuplarından Ravh b. Zinbâ' Mervan b. Hakem'in halifeliğini desteklemiş ve ona biat edilmesini sağlamış,[297] hatta bu nedenle Mervânîlerin minnet ve desteğini kazanmıştır. Yine Emevîlerin Kays kabilesi ile girdikleri Mercû Râhit savaşında da Benû Ümeyye'nin yanında yer almışlardır. Ayrıca Kaysîlerin lideri Dahhâk b. Kays'ın öldürüldüğünü de Cüzâm kabilesinden Ravh halifeye haber vermiştir.[298] Bütün bunlar kabilenin bölgedeki etkinliğini ortaya koyan karineler olarak zikredilebilir ve Yahudi kabilelerinden alınan vergilerin onlara aktarılmasına dair kararın saikleri hakkında fikir verebilir.

Gassânîler

Güney Arabistan kökenli olan Gassânîler, Kahtânîlerin Kehlân soyuna dayanır.[299] Ataları Cefne b. Amr b. Müzeykıyâ olduğu için Cenfneoğulları olarak da anılmışlardır.[300] Ayrıca bu ismin kabileye ait su kaynağı nedeniyle verildiği de söylenmiştir.[301] Rivayetlere göre üçüncü asrın başlarında kuzeye doğru göç eden kabile, Şam bölgesini yurt edinmiş[302] ve bir süre Kudâa kabilesinin alt kollarından Selîh (Süleyh) kolunun hâkimiyetinde kalmışlardır. Daha sonra güçlenerek Şam bölgesindeki etkin kabilelerden birisi hâline gelmişlerdir.[303]

Süreç içinde Hıristiyanlığın Monofizit ekolünü benimseyen Gassânîler,[304] Ürdün[305] ve Belkâ'[306] civarlarında meskûndu. Şam bölgesi Bizans'ın hâkimiyetinde olduğu için Gassânîler

296 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, s. 286.
297 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 211.
298 Ebû Zur'a ed-Dimeşkî, *et-Târîh*, I, 234; Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 211, 218.
299 Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-Ereb*, I, 314.
300 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 433; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 332, 372; Suhârî, *el-Ensâb*, I, 177.
301 İbn Hişâm, *et-Tîcân*, I, 281; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, III, 2777; İbn Haldûn, *et-Târîh*, II, 334; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, VIII, 33.
302 İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, I, 434.
303 İbn Saîd el-Mağribî, *Neşvetu't-Tarab*, s. 199.
304 İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, I, 118.
305 Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 85.
306 İbnu'l-Verdî, *et-Târîh*, I, 61; 'Alî b. el-Hasan el-Hazrecî, *el-'Ukûdu'l-Lu'luîyye*, 33.

de zamanla onların denetimine girmiştir.[307] Hatta Resulullah zamanında Bizans'ın bölgedeki en güçlü vasılı konumunda olduğu ve *kayzer*in Gassânîler vasıtasıyla bölgedeki kabileleri kontrol ettiği söylenir.[308]

Rivayetlere bakılırsa Gassânîler II. Hâris b. Cebele (MS 529-569) zamanında en güçlü dönemlerini yaşamışlardır. İmparator onu Kostantınıyye'ye davet edip *phlarck* unvanı vermiş ve Petra bölgesinin genel valiliğine getirmiştir. Böylece Gassânîler yıllık belli maddi bedel karşılığında Bizans sınırlarını bedevî akınlarına karşı önleme görevini yürütmüşlerdir. II. Hâris, Bizans İmparatorluğu'nun resmî mezhebi olan Ortodoks inancına karşı Monofizit olmakla beraber, İmparator kendi çıkarına uygun olduğu için onu desteklemiştir.[309] Nitekim bölgedeki birçok Arap kabilesi de onların etkisiyle Monofizit inancını benimsemiştir. Mezhep ayrılığı zaman zaman sorun teşkil etmişse de, Bizans'ın çıkarına uygun olduğu için tam bir kesintiye dönüşmemiştir.

Gassânîler Bizans adına bölgedeki Arap kabileleri kontrol altında tutma görevini yerine getirdiği gibi, aynı zamanda Sâsânîlerle mücadelelerde de aktif rol oynamışlardır.[310] Hatta bu savaşlar bazen Sâsânîlerin vasalı olan Hîre'deki Lahmîlerle Bizans'ın vasalı olan Arapların mücadelesine bile dönüşmüştür.[311] Nitekim 529 ve 544 yıllarında iki taraf birbirleriyle mücadele etmiştir. İlkinde Lahmîler galip gelirken ikincisinde Gassânîler galip gelmiştir. Rivayete göre Lahmî Kralı Münzir Gassânîlere galip gelince II. Haris'in oğlunu yakalayıp putları Uzza adına kurban etmiş, ikincisinde ise Gassânîler Kınnesrîn yakınlarında galip gelmiş ve bu mücadele *Yevmü Halîme* olarak adlandırılmıştır.[312] İki taraf arasındaki mücadeleler

307 Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 83.
308 Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, V, 227.
309 Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 145.
310 İbn Haldûn, *et-Târîh*, II, 260; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, V, 221.
311 Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, I, 158.
312 İbn Hişâm, *et-Tîcân fî Mulûki Himyer*, I, 297; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 642; Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye*, I, 125; İbn Saîd el-Mağribî, *Neşvetu't-Tarab*, I, 203; 'Alî b. el-Hasan el-Hazrecî, *el-'Ukûdu'l-Lu'luîyye*, I, 28.

daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin 569 yılında Sâsânîler adına savaşan Lahmîler, Gassânîleri tekrar mağlup etmiş, buna mukabil bir sonraki mücadelede Gassânîler üstünlük sağlamıştır. Hatta Hîre'ye kadar giren Gassânî komutan şehri tahrip etmiştir.[313]

Gassânîler Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleriyle aynı atadan gelmektedir. Dolayısıyla Medine'deki kabilelerle geçmişe dayalı akrabalık bağları bulunuyordu. Nitekim Medine döneminin başlangıcıyla ilgili hadisat içerisinde zikredildiği üzere Evs ve Hazrec kabilesi Yahudilerin tahakkümünden kurtulmak için akrabaları olan Gassânîlerden yardım almış ve onlara üstün gelmişlerdir. Medine'deki Ratic Mahallesi içinde Gassânî kabilesinden Ulbe b. Cefne'nin soyuna dayananların varlığından söz edilmiştir. Hatta bunlar Ebû Sa'îd ailesinin anlaşmalısı olarak tanıtılmıştır.[314] Aynı bilgileri veren İbn Sa'd kendi dönemini kast ederek hâlâ es-Safrâ'da ikamet eden ve bu soydan gelen bir kabilenin varlığından bahsetmiştir. Hatta bu ailenin kendilerini Rafi' b. Sehl'in soyuna dayandırdıkları söylenir. Ayrıca Bedir'de şehit düşen Abdullah b. Sehl'in de kendi soylarından olduğunu iddia etmişlerdir.[315]

Gassânîlerle Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler Heraklios (610-641) döneminde de devam etmiştir. Ancak 617 yıllarında Sâsânîlerin Kudüs ve Mısır'a kadar ilerlemesiyle bozulmuştur. Bu mağlubiyetin ardından 627 yılında Heraklios, Nînevâ'da Sâsânîleri mağlup edince Gassânîler tekrar eski konumlarını sürdürmüştür. Rivayete göre Nînevâ'daki zaferin ardından Heraklios Kudüs'ü ziyaret ettiği zaman Gassânî Emîri Cebele b. Eyhem ona eşlik etmiş, ancak daha sonraki dönemde Bizans tarafından sağlanan maddi destek kesilince ilişkiler bozulmuştur.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Resulullah, Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi Busra valisine gönderip onun aracılığı ile Herakli-

313 Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 73; İbnu'l-Verdî, *et-Târîh*, I, 61.
314 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, I, 687.
315 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 411.

os'a İslâm'a davet mektubunu ulaştırmak istemiştir. Ancak elçi Cüzâm kabilesinin bir kolu tarafından gasp edilmiş ve bu mektup yerine ulaşmamıştır. Buna mukabil bazı iddialara göre o dönemde Hıms'ta bulunan Heraklios'un mektubu alıp okuduğu ve Hz. Muhammed'in İsa b. Meryem tarafından müjdelenen nebî olduğuna kanaat getirdiği iddiaları dillendirilmiştir. Dahası ona inanmayı düşündüğü, ancak etrafındakileri ikna edemediği gibi düzmece haberler de nakledilmiştir.[316]

Aynı dönemde Resulullah Gassânî reisi olan el-Hâris b. Ebî Şemr'e de Şüca' b. Vehb el-Esedî'yi göndermiştir.[317] İddiaya göre birtakım engellerden sonra elçi onun huzuruna çıkmayı başarmış, ancak el-Hâris mektubu okuyunca öfkelenerek Resulullah'ın kendi mülküne göz diktiğini düşünerek Medine'ye ordu göndermeye karar vermiştir. Hatta Hz. Muhammed'i kastederek "Yemen de bile olsa onu bulup yanıma getireceğim" diye söylenmiştir. İddiaya göre el-Hâris atları hazırlayıp ordu toplamaya girişince *sezara* da bilgi vermiş, ancak Heraklios onu vazgeçirmiş, hatta elçiye 100 miskal altın verilmesini istemiştir. Böylece elçinin Medine'ye döndüğü iddiaları dillendirilmiştir.[318] Taberî'deki rivayette de benzer bilgiler yer almakta, ancak farklı bir mektup metni nakledilmiştir.[319] İddiaların muhtevasından da anlaşılacağı üzere bu haberlerin çoğu düzmecedir.

Rivayete göre Resulullah bir başka Gassânî reisi olan Cebele b. Eyhem'e Şüca' b. Vehb'i göndermiş ve onu İslâm'a davet etmiştir.[320] İbn Sa'd, onun Müslüman olduğunu iddia etmiştir. Hatta bu kararını bir mektupla bildirdiğini ileri sürmüştür. Bununla beraber ne mektup metni ne de gönderilen elçiden söz etmiştir. İddiaya göre Cebele, İslâm'ı kabul etmiş ve Hz. Ömer dönemine kadar Müslüman olarak kalmıştır.[321] Ancak bu iddia doğru değildir.

316 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223.
317 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 88.
318 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 224.
319 Taberî, *et-Târîh*, II, 652.
320 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 607.
321 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228.

Ya'kûbî, Resulullah'ın ayrıca Ammâr b. Yâsir'i Eyhem b. Nu'mân adlı bir başka Gassânî liderine gönderdiğini söylemiş, ancak bu iddia diğer kaynaklarda yer almamaktadır.[322] Diğer yandan Gassânîlerden el-Ezrak b. Amr b. el-Hâris b. Ebî Şemr'in Ümeyyeoğulları ile anlaşmalı olduklarından bahsedilmiştir.[323]

Rivayete göre Medine'ye heyetler gelmeye başlayınca, Gassânîlerden üç kişilik bir grup gelip Resulullah'a bağlılık bildirmiştir. Ancak bu kişilerin kabile adına geldiklerine dair bir netlik yoktur. Kabile reisi gibi bir sıfatlarının olduğundan da bahsedilmemiştir. Bununla beraber içlerinden birisinin şu sözleri geliş amaçlarına dair bilgi verir mahiyettedir:

> Baktık ki, tüm kabileler Muhammed'e inanıp onu tasdik ediyor, biz de kendi aramızda 'Arapların en kötüsü biz miyiz?' diye düşündük ve onu ziyaret edip bağlılığımızı bildirdik.[324]

Rivayetin devamında elçilerin Müslüman olarak kavimlerine döndüklerinden bahsedilmiş, ancak Gassânîlerden onlara itibar eden kimsenin olmadığına dair bir kayıt düşülmüştür.

Gassânîlerle ilgili bir başka bilgi ise Kâ'b b. Mâlik'le alakalı haberler arasında zikredilmiştir. İddiaya göre Tebûk seferine katılmayanlara boykot uygulanıp ilişki kesilince, Gasânî idarecisi Hâris b. Ebî Şemer bunlardan birisi olan Kâ'b b. Mâlik'i yanına davet etmiş ve Resulullah aleyhine işbirliği yapmayı önermiş, ancak Kâ'b kabul etmemiştir.[325] İddiaya göre Hâris b. Ebî Şemr ona ipek bir bez parçası üzerine yazılı davet mektubu göndermiştir.[326]

322 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 135; ayrıca bk. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XX, 383.
323 İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre ünlü sahabi Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye, Taif'de ikamet eden Hâris b. Kelede'nin kölesi el-Ezrak'la evlenmiş ve bu evlilikten Ammâr'ın anne bir kardeşi Seleme b. el-Ezrak dünyaya gelmiştir. İbn Sa'd, Hâris'in kölesi el-Ezrak'ı Gassânîlere nispet etmiş ve onun soyunun Ümeyyeoğulları ile müttefik olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 228.
324 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 291.
325 İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 109; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1051; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 536.
326 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1051; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 534.

Mu'te ordusunun düzenlemesiyle ilgili haberler arasında da Gassânîlerden bahsedilmiştir. İbn Sa'd bu seferin düzenlenmesiyle ilgili haberlerden bahsederken Benû Lihb kabilesinden Hâris b. Umeyr el-Ezdî'yi Resulullah'ın Mısır Kralı'na (mukavkıs) gönderdiğini, ancak elçinin Mu'te yakınlarında Şurahbil b. Amr el-Gassânî tarafından öldürüldüğünü iddia etmiştir. Onun anlatımına göre "Bu olay Resulullah'a çok ağır gelmiştir." Derhal ordu hazırlığına girişmiş ve sefere katılacakların karargâh merkezi olarak kullanılan el-Curf bölgesinde toplanmalarını istemiştir. Hazırlıklar tamamlanınca yaklaşık 3.000 kişilik bir ordu ile birlikte Resulullah Zeyd b. Hârise'yi yola çıkarmıştır.[327]

Vâkıdî, Mu'te ordusunun düzenlenmesi ile ilgili haberlerin başında el-Hâris b. Umeyr el-Ezdî'nin Busra idarecisini İslâm'a davet etmek amacıyla gönderildiğini iddia etmiş, bir taraftan da bu elçinin Gassânî kabilesinden Şurahbil b. Amr tarafından öldürüldüğünü söylemiştir. Haber Resulullah'a ulaştığı zaman, yapılanın karşılıksız bırakılmaması gerektiğini söylemiş ve Medine dışındaki Müslümanlara da haber verip yardım istemiştir. Onun çağrıları üzerine insanlar Medine yakınlarındaki karargâh merkezi olan Curf'ta toplanmıştır.[328] İbn Hişâm da ordunun hazırlanma gerekçesinden bahsederken daha önce bu bölgeye gönderilen elçilerin öldürüldüğüne dikkat çekmiştir.[329]

Bir başka rivayette ise ordunun gönderilme nedeni veya hedefi ile ilgili açıklama yapılırken, hazırlanan ordunun henüz Hâris b. Umeyr'in öldürüldüğü yere ulaşmadığı sırada, düşmanın haber aldığından, alelacele hazırlıklara giriştiklerinden ve yol boylarına gözcüler yerleştirdiklerinden söz edilmiştir. Bu detay dikkate alınırsa Mu'te ordusunun öldürülen Müslüman elçiye misilleme olarak düzenlendiğini söylemek mümkündür. İddiaya göre Gassânîlerin başını çektiği bu ordunun komutanlığını Şurahbil b. Amr yapmıştır. Ayrıca kar-

327 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
328 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755.
329 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 373

deşleri Sedûs'u ve Veber b. Amr'ı gözcü olarak görevlendirmiştir. İddiaya göre Sedûs Müslümanlar tarafından yakalanıp öldürülmüştü.[330]

Savaşa katılan Eşcâ' kabilesinden Avf b. Mâlik isnadlı bir rivayette de, "Kudâa'dan ve diğer bazı kabilelerden bir grup Hıristiyan Arap'la karşılaştık" ifadelerine yer verilmiştir.[331] Bu ifadeler dikkate alınırsa ordunun gönderilme sebebinin Müslüman elçinin öldürülmesiyle alakalı olduğundan bahsedilebilir. Ayrıca Mu'te mücadelesinin de Bizans ordusuyla değil, Bizans destekli birleşik Arap ordularıyla yapıldığını hatırlatalım. Kaynaklar Mu'te ordusunda Bizans adına mücadele eden Behrâ, Vâil, Bekr, Lahm ve Cüzâm gibi kabilelerin bulunduğunu ve bunların Belkâ civarında toplandıklarını, Arap ordularının başında, Belî kabilesinden Malik b. Râfile'nin olduğunu kaydeder.[332] Ayrıca bu orduya Gassânîlerin de katıldığından ve oldukça abartılı bir rakam verilerek sayının 100.000 civarına ulaştığından bahsedilmiştir.[333] Böylece 3.000 kişilik Zeyd komutasındaki ordunun 100.000 kişilik bir orduya karşı savaştığı iddiaları dillendirilmiştir.

Dile getirilen hususlar dikkate alınırsa geleneksel yorumlarda iddia edildiğinin aksine, Mu'te ordusunun Bizans'a karşı değil bölgedeki Arap kabilelerine yönelik bir askerî harekât olduğu çok açıktır. Nitekim Vâkıdî, İbn Hişâm veya İbn Sa'd gibi erken döneme ait kaynaklar bu ordu ile ilgili pek çok detay aktarırken Bizans'a yönelik hedeften hiç söz etmemişlerdir. Aksine hepsi de ordunun hedefinin Müslüman elçinin öldürüldüğü yer olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd ise Resulullah'ın komutana şu nasihatte bulunduğunu bildirmiştir:

> Hâris b. Umeyr'in öldürüldüğü yere kadar gidin ve karşılaştığınız toplulukları İslâm'a davet edin. Şayet size karşı koyarlarsa onlarla savaşın.[334]

330 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 759-60.
331 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 768.
332 Taberî, *et-Târîh* (1967), III, 37.
333 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 760, III, 990; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
334 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.

İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre Müslüman elçiyi öldüren Gassânîler, üzerlerine ordu gönderileceğini tahmin etiği için hazırlık yapmıştır.[335] Hatta bizzat ordunun yola çıktığını bile öğrenmişler ve gerekli önlemleri almışlardır.[336] Zeyd komutasındaki ordu önce Vâdilkura'ya gelip iki üç gün burada kalmış ve ihtiyaçlarını gidermiştir. Ardından Filistin yakınlarındaki Ma'ân'a kadar ilerlemiş ve burada Bizans destekli orduyla karşılaşmışlardır.[337] Burada yaşanan bozguna dair detaylar Mu'te savaşı başlığında ele alınmıştır.

Bir iddiaya göre Resulullah Tebûk seferine çıktığı zaman bunu haber alan Heraklios, Gassânîlerden birisini elçi olarak göndermiş ve onun peygamber olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştır. Rivayetteki iddiaya göre elçiden, nübüvvet alameti olarak Resulullah'ın gözünde kırmızılık olup olmadığını ve sırtında da mührün bulunup bulunmadığını tespit etmesini istemiştir. Elçi Resulullah'a geldiği zaman onun peygamber olduğuna kanaat getirmiş ve dönüşte izlenimlerini Heraklios'a anlatmıştır. Bunun üzerine Heraklios inanmak istemiş, ancak etrafındakilere kabul ettiremediği için kendisi de iman ettiğini açıklayamamıştır.[338] Ancak bu tür anlatıların hiçbir tarihî karşılığının olmadığını daha önce belirtmiştik.

Şam bölgesi Hz. Ömer döneminde fethedilince Cebele b. Eyhem, Gassânîlerin son hükümdarıydı.[339] Ya'kûbî de, onu Gassânîlerin son hükümdarı olarak göstermiştir.[340] Cebele'nin Müslüman olduğundan bahsedilse de, bunun doğru olmadığını gösteren veriler bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ömer döneminde yapılan Yermûk savaşında Bizans saflarında savaşmış, hatta savaşın ardından Bizans'a sığındığına dair haberler nakledilmiştir. Her ne kar Hz. Ömer'le görüşüp Müslüman olduğuna dair birtakım gizemli haberler nakledilmişse

335 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375.
336 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 119.
337 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, II, 375.
338 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1018.
339 İbn Habîb, *el-Muhabbar*, s. 372; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, I, 644.
340 Ya'kûbî, *et-Ta'rîh*, I, 80.

de, sonunda Bizans'a sığındığına dair iddialar da dillendirilmiştir.[341]

Sonuç olarak diğer kabilelerin aksine Gassânîlerin Resulullah'ın çağrısına cevap vermediklerini anlıyoruz. İslâm fetihleri döneminde de Bizans'a yakın durmuşlardır. Ancak Bizans'ın Şam bölgesinden kovulmasından sonra yavaş yavaş İslâm toplumuna entegre olmuşlardır.

Sonuç

Kureyş'le Hudeybiye'de varılan mutabakattan sonra Resulullah Medine'nin kuzeyindeki kabilelere yönelmiş ve buradaki kimi kabile reislerine elçiler gönderip onları İslâm'a davet etmiştir. Bu çerçevede Bizans Kayzeri'ne de İslâm'a davet mektubu gönderdiği iddia edilmiş, ancak bunu doğrulayacak hiçbir ikna edici veri bulunmamaktadır. Kimi iddialara göre Busra valisi vasıtasıyla ona daveti ulaştırmaya çalışmış, ancak elçinin öldürülmesi üzerine bu hedef yarım kalmıştır. Diğer iddialar dikkate alınırsa bu ihtimal daha inandırıcı niteliktedir, ancak yine de bir kesinlikten söz edilemez. Sonuç olarak Heraklios'un doğrudan İslâm'a davet edildiği konusunda İslâm kaynaklarında ikna edici bilgi bulunmadığı gibi, Bizans kroniklerinde de bunu teyit eden bir kayıttan hiç söz edilmemektedir.

Diğer yandan Bizans'ın denetimi altındaki Arap kabilelerine İslâm'a davet mektuplarının ulaştırıldığı ve onların davet kapsamına dahil edildiği konusunda birçok rivayet bulunmaktadır. Her ne kadar kabile reisleri yapılan daveti dikka-

341 İddiaya göre Cebele, Dımeşk çarşısında gezerken Müzeyne kabilesinden birisi onun ayağına basınca Cebele adama tokat patlatmış, daha sonra konu Şam valisi Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a götürülmüş, aralarında kısas uygulamasına karar vermiştir. Cebele de sıradan birisiyle kendisinin eşit tutulmasından rahatsız olmuş ve Bizans'ın hakim olduğu bölgeye göç etmiştir. Olayı duyan Hz. Ömer'in onu geri getirmek için Cebele'nin arkadaşı olan Hassan b. Sabit'i devreye sokmuş, ancak Hassan'ın Cebele'yi haklı bulması üzerine Halife'nin onu kırbaçlattığı iddiaları dillendirilmiştir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228). Bu iddianın da düzmece olduğu açıktır. Hassân'ın had cezasına çarptırılması ise, ifk hadisesine destek vermesiyle alakalıdır.

te almamışlarsa da, Resulullah'ın güçlenmesinden sonra bu bölgeden bazı heyetlerin gelip bağlılık bildirdiklerine dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında bağlılık bildirmeyenlerin de bulunduğunu hatırlatalım.

Resulullah Şam bölgesindeki kabilelere yönelik ordular sevk ederken genelde buradaki kabilelerle akrabalık bağları bulunan isimleri tercih etmiştir. Nitekim Kelb kökenli olan Zeyd b. Hârise'yi veya annesi Benû Uzre'den olan Amr b. el-Âs'ı bu amaçla tercih etmiştir. Ayrıca öncelikli hedefi de Bizans değil, bölgedeki Arap kabileleriydi.

Diğer yandan Mu'te'de bozgun yaşanmışsa da Resulullah yine buradan ilgisini kesmemiştir. Nitekim müteakip dönemlerde Tebûk seferini düzenlemiştir. Keza vefatına yakın sırada Üsâme b. Zeyd'i göndermek için hazırlıklara başlamış, ancak vefat ettiği için bu girişimini Hz. Ebû Bekir tamamlamıştır. Bütün bunlar Resulullah'ın Şam bölgesindeki kabileleri ısrarla 'davet' kapsamına dahil etme hamlesinin adımları olarak nitelenebilir. Her ne kadar beklenen sonuç hemen alınamamışsa da, onun başlattığı faaliyetler neticesinde burada bazı bireysel ihtida hareketleri olmuştur. Özellikle Cüzâm kabilesinin kimi alt kollarının İslâm'ı kabul etmesi ile beraber burada bir ön karakol konumu elde edilmiş ve bu faaliyetler Hz. Peygamber'in vefatından sonra kapsamlı bir fetih dalgasına dönüşmüştür. Nitekim Hz. Ebû Bekir bölgeye ordu göndereceği zaman, bu kararın Resulullah'ın planı olduğunu söylemiş ve onun hedefleri doğrultusunda ilk önce Üsâme b. Zeyd'i göndermiştir. Ardından iç savaştan çıkınca daha kapsamlı birlikler göndermiştir. Onun başlattığı bu girişim Hz. Ömer döneminde ise daha kapsamlı fetihlere dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Abdulkâdir el-Bağdâdî, 'Abdulkâdir b. 'Omar el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*, I-XIII, Kahire 1418/1997.

'Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî (ö. 211/827), *et-Tefsîr*, I-III, Beyrût 1419.

el-Musannef, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, I-XI, Beyrût 1403.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. 'Abdillâh el-Bağdâdî (ö. 360/971), *eş-Şerî'a*, thk. 'Abdullâh b. 'Umar b. Suleymân el-Demîcî, I-V, Riyâd 1420/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/856), *Fedâil'us-Sahâbe*, thk. Vasiyyullâh Muhammed 'Abbâs, I-II, Beyrût 1404/1983.

Musnedu 'Ahmed b. Hanbel, thk. Ahmed Ma'bed 'Abdulkerîm, I-XIV, Beyrût 1432/2011.

Alâ'uddîn Moğultây, Ebû 'Abdillâh Moğultây b. Kilîc b. 'Abdullâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö. 762/1361), *el-İşâra ilâ Sîreti'l-Mustafâ*, thk. Mahmûd Nizâmeddîn el-Futeyyih, I, Dimesk 1416/1996.

'Alî b. el-Hasan el-Hazrecî, Ebü'l-Hasan'Alî b. el-Hasan b. Ebî Bekr ez-Zebîdî (ö. 812/1409), *el-'Ukûdu'l-Lu'luîyye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûlîyye*, thk. Muhammed b. 'Alî el-Ekva', I-II, Beyrût 1403/1983.

'Alî b. Nasr et-Tûsî, Ebû 'Alî el-Hasan b. 'Alî b. Nasr et-Tûsî (ö. 312/925), *Muhtasaru'l-'Ahkâm=el-Mustehrac 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, thk. 'Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endelusî, I-IV, Medîne 1415H.

Apaydın, Mehmet, *Siyer Kronolojisi*, Kuramer, İstanbul 2018.

Avcı, Casim, "Kinâne" *DİA*, İstanbul 2002.

Balcı, İsrafîl, *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ğîtâbî el-Hanefî (ö. 855/1451), *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-25 × 12, Beyrût.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/893), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zerkelî, I-XIII, Beyrût 1417/1996.

Fütûhu'l-Buldân, th. Rıdvân M. Rıdvân, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1978.

Beydâvî, Ebû Saîd Nâsiru'd-Dîn 'Abdullâh b. 'Omar b. Muhammed el-Şîrâzî (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrût 1418.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî el-Husrevcerdî el-Hurâsânî (ö. 458/1066), *ed-Da'avâtu'l-Kebîr*, thk. Bedr b. 'Abdullâh el-Bedr, I-II, Kuveyt 2009.

Delâ'ilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a, I-VII, Beyrût 1405H.

Ma'rifetu's-Sunen ve'l-'Âsâr, thk. 'Abdmuti' 'Emîn Kal'acî, I-XV, Karaçi, Beyrut, Haleb, Kâhire 1412/1991.

es-Sunenu'l-Kubrâ-el-Beyhakî, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1424/2003.

es-Sunenu's-Sağîr-el-Beyhakî, thk. 'Abdulmu'tî 'Emîn Kal'acî, I-IV, Karaçi 1410/1989.

Şu'abu'l-Îmân, thk. Dr. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd Hâmid, I-XIV, Riyâd 1423/2003.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. 'Amr b. 'Abdulhâlk b. Hallâd el'İtkî (ö. 292/905), el-*Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh (I-IX); 'Adil b. Sa'd (X-XVII); Sabrî 'Abdulhâlık eş-Şâfi'î (XVIII), I-XVIII, Medîne 1988/2009.

Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî=el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min 'Umûri Resûlillah ve Sunenihi ve 'Eyyâmihi*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, 1422/2001; *es-Sahîh*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

et-Târîhu'l-Kebîr, I-VIII, Haydarâbâd.

et-Târîhu'l-'Evsat, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, 1×2, Haleb, Kahire 1397/1977.

Burrî, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdullâh et-Tilmsânî (ö. 645/1247'den sonra), *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-'Aşere*, thk. Muhammed et-Tûncî, I-II, Riyâd 1403/1983.

Cemâluddîn el-Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. Yûsuf el-Kelbî (ö. 742/1342), *Tehzîbu'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrût 1400/1980.

Cevâd 'Alî, Cevâd 'Alî (ö. 1408/1987), *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, I-XX, 1422/2001.

Curcânî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhîm b. İsmail el-İsmailî (ö. 371/982), *Mu'cemu 'Esâmî Şuyûhi Ebî Bekr el-İsmâ'îlî*, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr, I-III, Medîne 1410/1989.

Dârekutnî, Ebû el-Hasan 'Alî b. 'Omar b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. en-Nu'mân b. Dînâr el-Bağdâdî ed-Dârekutnî (385/995), *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif-ed-Dârekutnî*, thk. Muvaffak b. 'Abdillâh b. 'Abdulkâdir, I-V, Beyrût 1406/1986.
Sunenu'd-Dârekutnî, I-V, Beyrût 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman b. el-Fadl et-Temîmî (ö. 255/869), *es-Sunen*, thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî, I-IV, 1412/2000.

Dimyâtî, Ebû Muhammed 'Abdulmu'min b. Halef Şeref ed-Dîn (ö. 705/1306), *Kitâbu Nisâ'i Resûlillah (s.a.v) ve Evlâdih ve men Sâlefeh min Kureyş ve Hulefâ'ihim ve Ğayrihim*, thk. Fehmî Sa'd, 1417/1997.

Diyârıbekrî, Huseyn b. Muhammed b. el-Hasan (ö. 966/1559), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, I-II, Beyrût.

Diyâuddîn el-Makdisî, Ebû 'Abdillâh Diyâuddîn Muhammed b. 'Abdilvâhid (ö. 643/1246), *el-Ehâdîsu'l-Muhtâre*, thk. Âbdulmelik b. 'Abdillâh b. Dehîş, I-XIII, Beyrût 1420/2000.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. 'Ahmed b. Hammâd b. Saîd er-Râzî (ö. 310/923), *el-Kunâ ve'l-'Esmâ'*, thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Feryâbî, I-III, Beyrût 1421/2000.

Durmuş, İsmail, "Uzrî Aşk", *DİA*, İstanbul 2012.

Ebû Ahmed el-Hâkim, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kerâbîsî el-Hâkim el-Kebîr (ö. 378/989), *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, I-IV.

Ebû 'Avâne, Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö. 316/928), *Mustehracu Ebî 'Avâne*, thk. 'Eymen b. 'Ârif ed-Dimeşkî, I-V, Beyrût 1419/1998.

Ebû Bekir ed-Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân el-Mâlikî (ö. 333/945), *el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-'İlm*, thk. Ebû 'Ubeyde Meshûr b. Hasen 'Âl Suleymân, X, Bahreyn, Beyrût 1419H.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-'Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-'Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sunen*, thk. Şu'ayb el-'Arnavût, Muhammed Kâmil Karabellî, I-VII, 1430/2009; *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (ö. 282/895), *el-Ahbâru't-Twâl*, thk. 'Abdulmun'im 'Âmir, el-Kahire 1960.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'ddîn el-Endelusî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût 1420.

Ebû İshâk el-Fezârî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed (ö. 188/804), *es-Siyer*, thk. Fârûk Hammâde, Beyrût 1987.

Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' (ö. 516/1122), *el-Envâr fî Şemâili'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, thk. İbrâhîm el-Ya'kûbî, Dimeşk 1416/1995.

Şerhu's-Sunne, thk. Şu'ayb el-Arnavût, Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş, I-XV, Dimeşk, Beyrût 1403/1983.

Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdillâh b. Ahmed el-Isbehânî (ö. 430/1039), *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, thk. Muhammed Ravâs Kal'acî, 'Abdulberr 'Abbâs, I-II, Beyrût 1406/1986.

el-Musnedu'l-Mustahrec 'alâ Sahîhi'l-İmâm Muslim, thk. Muhammed Hasan eş-Şâfi'î, I-IV, Beyrût 1417/1996.

Ma'rifetu's-Sahâbe, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998.

Ebû Saîd es-Sayrâfî, Ebû Saîd el-Hasan b. 'Abdillâh b. el-Merzubân (ö. 368/979), *'Âhbâru'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî ve Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî, 1373/1966.

Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, Ebû 'Ubeyd 'Abdullâh b. Abdil'azîz b. Muhammed el-Endelusî (ö. 487/1094), *Mu'cemu Me'sta'ceme min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, I-IV, Beyrût 1403.

Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. 'Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî (ö. 224/839), *el-Emsâl*, thk. Abdulmecid Katâmiş, 1400/1980.

Kitâbu'l-Emvâl, Kahire 1975/1395.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. 'Alî b. el-Musunî b. Yahyâ el-Mevsılî (ö. 307/920), *el-Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed, I-XIII, Dimeşk 1404/1984.

Ebû Yûsuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb el-Ensârî (ö. 182/798), *el-Âsâr*, thk. Ebü'l Vefâ, Beyrût.

Ebû Zer el-Huşenî, Mus'ab b. Muhammed b. Mes'ûd el-Ciyânî (ö. 604/1208), *el-İmlâu'l-Muhtasar fî Şerhi Ğarîbi's-Siyer*, Beyrût.

Ebû Zur'a ed-Dimeşkî, Ebû Zur'a 'Abdurrahmân b. 'Amr ed-Dimeşkî (ö. 281/894), *et-Târîh*, thk. Ni'metullah el-Kûcânî, Dimeşk.

Ebü'l-Bikâ' el-Hillî, Ebü'l-Bikâ' Hibetu Allâh Muhammed b. Nemâ(ö. 6. asırdan önce), *el-Menâkıbu'-Mezîdîyye fî Ahbâri'l-Mulûki'l-Esedîyye*, thk. Mahmûd 'Abdulkâdir Hureysât-Sâlih Mûsâ Derâdike, I-II, 'Ammân 1984.

Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, 'Alî b. el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (ö. 356/967), *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXV, Beyrût 1415H.

Ebu'l-Feth el-'Abbâsî, Ebu'l-Feth 'Abdurrahîm b. 'Abdurrahman b. Ahmed el-'Abbâsî (963/1556), *Me'âhidu't-Tensîs 'alâ Şevâhi-di't-Telhîs*, thk. Muhammed Muhyî'd-Dîn 'Abdulhamîd, I-II, Beyrût.

Ebü'l-Fidâ', Ebû el-Fidâ' 'İmâd ed-Dîn İsmail b. 'Alî b. Mahmûd (ö. 732/1332), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, (I-IV).

Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdil'azîz b. el-Merzubân b. Sâbûr b. Şâhinşâh (317/929), *Mu'ce-mu's-Sahâbe-Beğavî*, thk. Muhammed 'Avd el-Menkûş, I-IV, Kuveyt 1432/2011.

Ebü'l-Kâsım el-Isbahânî, İsmail b. Muhammed b. el-Fadl b. 'Alî et-Teymî (ö. 535/1141), *Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*, thk. Muhammed Halîfe er-Reyyâh, I-II, Beyrût 1431/2010.

Seyru's-Selefi's-Sâlihîn-İsmail b. Muhammed el-Isbahânî, thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed, Riyâd.

Delâilu'n-Nubuvve, thk. Muhammed Muhammed el-Haddâd, Riyâd 1409/1988.

Ebü'l-Kâsım İbn Bişrân, 'Abdulmelik b. Muhammed b. 'Abdillâh b. Bişrân el-Bağdâdî (ö. 430/1039), *el-Emâlî (el-Cuz'ul-Evvel)*, Riyâd 1418/1997.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ğassânî (ö. 250/864), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fîhâ mine'l-Âsâr*, thk. Ruşdî es-Sâlih Mulahhas, I-II, 1403/1983 Beyrût.

Fâkihî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-'Abbâs el-Mekkî (ö. 272/886), *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, thk. 'Abdulmelik 'Abdullâh Dehîş, I-VI(3 cildde), Beyrût 1414H.

Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen (ö. 301/914), *Kitâbu'l-Kader*, thk. 'Abdullâh b. Hamd el-Mansûr, Suudi Arabistan 1418/1997.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû'Abdillâh el-Hakîm et-Tirmizî Muhammed b. 'Alî b. el-Hasan b. Bişr el-Hakîm et-Tirmizî (ö. 285/898), *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl (s.a.v)*, thk. 'Abdurrahmân 'Amîre, I-IV, Beyrût.

Hâkim, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nîsâbûrî (ö. 405/1015), *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-IV, Beyrût 1411/1990.

Halebî, Ebü'l-Ferec 'Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nûreddîn b. Burhâneddîn(ö. 1044/1634), *İnsânu'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, I-III, Beyrût 1427H.

Halîfe b. Hayyât, Ebû 'Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe el-'Usfurî (ö. 240/855), *et-Târîh*, thk. Ekrem Dîyâ el-'Umerî, Dimeşk, Beyrût 1397/1977.

et-Tabakât, thk. Suheyl Zekkâr, 1414/1993.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Ebû 'Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Basrî (ö. 170/787), *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâ'î, (I-VIII).

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Adi'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfetu'r-Râşide*, Beyrut 1985.

İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay. Beşinci baskı, İstanbul 1993.

Harâ'itî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî (ö. 327/939), *el-Muntekâ min Kitâbi Mekârimi'l-'Ahlâk ve Me'âlîhâ*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Ğazvetu Bedîr, Dimeşk 1406.

Mekârimu'l-'Ahlâk-el-Harâitî, thk. 'Eymen 'Abdulcâbir el-Bahirî, Kahire 1419/1999.

Hâris b. Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 282/895), *Musnedu'l-Hâris=Buğyetu'l-Bâhis 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkirî, I-II, Medîne 1413/1992.

Harkûşî, Ebû Sa'd 'Abdulmelik b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö. 407/1017), *Şerefu'l-Mustafâ*, I-VI, Mekke 1424H.

Hasan el-Hazrecî, Ebü'l-Hasan'Alî b. el-Hasan b. Ebî Bekr ez-Zebîdî (ö. 812/1409), *el-'Ukûdu'l-Lu'luîyye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûlîyye*, thk. Muhammed b. 'Alî el-Ekva', I-II, Beyrût 1403/1983.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir 'Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. 'Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Muvaddahu 'Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrîk*, thk. 'Abdulmu'tî 'Emîn Kal'acî, I-II, Beyrût 1407/1986.

Târîhu Bağdâd, thk. Beşâr 'Avvâd, I-XVI, Beyrût 1422/2002.

el-Muttefik ve'l-Muteferrik, thk. Muhammed Sâdık 'Âydın el-Hâmidî, I-III, Dimeşk 1417/1997.

Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî (ö. 388/998), *Me'âlimu's-Sünen*, Haleb 1351/1932.

Hâzimî, Ebûbekir Muhammed b. Mûsâ b. 'Osmân el-Hemedânî Zeynuddîn (ö. 584/1188), *'Ucâletu'l-Mubtedî ve Fudâletu'l-Muntehî fi'n-Neseb*, thk. 'Abdullâh Kennûn, Kâhire 1393/1973.

Hâzimî, Ebûbekir Muhammed b. Mûsâ b. 'Osmân el-Hemedânî Zeynuddîn (ö. 584/1188), *el-Emâkin, Ma'ttefeka Lafzuhû Ve'ftereka Musemmâhu*, thk. Hamd b. Muhammed el-Câsir, 1415.

Hâzin, Ebü'l-Hasen'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Şîhî (741/1341), *Lubâbu't-Te'vîl fî Me'ânî't-Tenzîl*, thk. Muhammed 'Alî Şâhîn, Beyrût 1415H.

Hemedânî, Ebû Muhammed İbnu'l-Hâik el-Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb (ö. 334/946), *Sıfetu Cezîreti'l-'Arab*, 1884.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân (ö. 807/1405), *el-Maksadu'l-'Alî fî Zevâidi Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*, thk. Seyyid Kusrevî Hasen, I-IV, Beyrût.

Himyerî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. 'Abdulmun'im el-Himyerî (900/1495), *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-'Aktâr*, thk. 'İhsan 'Abbâs, Beyrût 1980.

Humeydî, Ebû Bekir 'Abdullâh b. ez-Zubeyr b. 'Îsâ el-Kureşî el-Esedî (ö. 219/834), *el-Musned*, thk. Hasan Selîm 'Esed ed-Dârânî, I-II, Dimeşk 1996.

İbn 'Abdilberr, Ebû 'Omar Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İnbâh 'alà Kabâîli'r-Ruvâh*, thk. İbrâhîm el-'Ebyârî, Beyrût 1406/1985.

el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrût 1413/1992.

ed-Durer fî İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Sîyer, thk. Şevkî Dayf, Kahire.

el-İstizkâr, thk. Sâlim Muhammed 'Atâ, Muhammed 'Alî Mu'avvıd, I-IX, Beyrût 1421/2000.

et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-'Esânîd, thk. Mustafâ b. 'Ahmed el-'Alevî, Muhammed 'Abdulkebîr el-Bekrî, I-XXIV, Mağrib 1387/1967.

İbn 'Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed b. 'Abdilhâdî ed-Dimeşkî (ö. 744/1343), *es-Sârimu'l-Munkî fi'r-Redd 'alâ's-Subkî*, thk. 'Akîl b. Muhammed b. Zeyd el-Maktarî el-Yemânî, Beyrût 1424/2003.

İbn 'Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. 'Abdilhakem el-Mısrî (ö. 257/871), *Futûhu Mısr ve'l-Mağrib*, 1415H.

İbn 'Abdi'l-Hakk, 'Abdulmu'min b. 'Abdulhakk b. Şemâîl el-Katî'î el-Bağdâdî el-Hanbelî Safiyyuddîn (ö. 739/1339), *Merâsidu'l-'İttilâ' 'alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bukâ'*, I-III, Beyrût 1412.

İbn 'Âdil, Ebû Hafs Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Hanbelî ed-Dimeşkî en-Nu'mânî (ö. 775/1374), *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd-'Alî Muhammed Mu'avvid, I-XX, Beyrût 1419/1998.

İbn 'Adiyy, Ebû 'Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiyy b. 'Abdillâh b. Muhammed b. Mubârek b. el-Kattân el-Curcânî (365/976), *el-Kâmil fî*

Du'afâ'i'r-Ricâl, thk. Mâzin Muhammed es-Sersâvî, I-XI, Riyâd 1434/2013.

İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatu'd-Dîn 'Alî b. el-Hasan b. Hibeti'llâh (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî, I-LXXX, 1415/1995.

İbn Batta, Ebû 'Abdullâh 'Ubeyd Allâh b. Muhammed b. Muhammed el-'Ukberî (ö. 387/997), *el-'İbânetu'l-Kubrâ*, thk. Rıdâ Mu'tî, 'Usmân el-Esyubî, vs., I-IX, Riyâd.

İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. 'Abdulmelik b. Mes'ûd b. Beşkuvâl el-'Endelusî (ö. 578/1182), *Ğavâmidi'l-'Esmâ'i'l-Mubheme*, thk. 'İzzuddîn 'Alî es-Seyyid, Muhammed Kemâluddîn 'İzzuddîn, I-II, Beyrût 1407/1986.

İbn Cemmâ'a, Abdulaziz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Mısrî (ö. 767/1366), *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sîreti'r-Resûl*, thk. Sâmî Mekkî el-'Ânî, 'Ammân 1993.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsılî (ö. 392/1002), *el-Mubhic fî Tefsîri 'Esmâi Şu'arâ'i Dîvâni'-l-Hamâse*, Dimeşk 1408/1988.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî (ö. 321/933), *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî, I-III, Beyrût 1408/1987.

el-İştikâk, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrût 1411/1991.

İbn Ebî 'Âsım, Ebû Bekr b. Ebî 'Âsım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l-Mesânî-İbni Ebî 'Âsim*, thk. Dr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbra, I-VI, Riyâd 1991.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Haydarâbâd, Beyrût 1271/1952.

Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm, thk. 'Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1419/1998.

İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir 'Ahmed b. Ebî Hayseme (ö. 279/893), *et-Ta'rîhu'l-Kebîr-Târîhi İbn Ebî Hayseme*, thk. İsmail Hasan Huseyn, Riyâd 1418/1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî (ö. 235/850), *el-Musned*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, I-II, Riyâd 1997.

el-Musannef, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, Riyâd 1409.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-Ensârî el-İsbehânî (406/1016), *et-Tefsîr min Evveli Sûreti'l-Mu'minîn*, Mekke 1430/2009.

İbn Habîb el-Halebî, Ebû Muhammed el-Hasan b. 'Umer Bedru'd-Dîn (ö. 779/1377), *el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafa*, thk. Dr. Mustafâ M. Huseyn ez-Zehebî, Kahire 1416/1996.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Umeyye el-Bağdâdî (ö. 245/860), *Muhtelefu'l-Kabâ'ili ve Mu'telefuhâ*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Beyrût.

el-Muhabbar, thk. Ilse Lichtenstadter, Beyrût.

el-Munemmak fî Ahbâri Kureyş, thk. Hurşîd Ahmed Fârûk, Beyrût 1405/1985.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî (ö. 852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve 'Alî Muhammed Mu'avvad, I-VIII, Beyrût 1415/1994.

Tabsîru'l-Muntebih bi Tahrîr'l-Muştebih, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr, I-IV, Beyrû.

Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî (I-XIII), Beyrût 1379/1959.

İbn Hadîde, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Alî b. Ahmed b. 'Abdurrahman el-Ensârî (ö. 783/1381), *el-Misbâhu'l-Mudî fî Kuttâbi'n-Nebiyyi'l-Ummî ve Rusulihi ilâ Mulûki'l-Ardi min Misbâhu'l-Mudî fî Kuttâbi'n-Nebiyyi'l-Ummî ve Rusulihi ilâ Mulûki'l-Ardi min 'Arabiyyin ve'Acemî*, thk. Muhammed 'Azîmu'd-Dîn, I-II, Beyrût.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Haldûn (ö. 808/1406), *et-Târîh*, thk. Halîl Şehhade, Beyrût 1408/1988.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî el-Mevsılî (ö. 367/978'den sonra), *Sûretu'l-'Ard*, I-II, Beyrût.

İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî (ö. 456/1064), *Cevâmi'u's-Sîre*, Beyrût.

Cemheretu Ensâbi'l-'Arab, 1403/1983.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. 'Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *es-Sahîh*, thk. Şu'ayb 'Arnavût, I-XVIII, Beyrût 1408/1988.

es-Sikât, I-IX, Hindistan 1393/1973.

es-Sîretu'n-Nebeviyye ve 'Âhbâru'l-Hulefâ', thk. 'Azîz Bey v. dğr., I-II, Beyrût 1417/1996.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö. 213/829), *et-Ticân fî Mulûki Himyer*, San'â 1347.

es-Sîretu'n-Nebevîyye, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr., I-II, Mısır 1375/1955.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım 'Ubeydullâh b. 'Abdillâh (ö. 280 civarı), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrût 1307/1889.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğîre b. Sâlih b. Bekr es-Sulemî en-Nîsâbûrî (311/924), *Sahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî, I-IV, Beyrût.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî (ö. 151/768), *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrût 1398/1978.

İbn Kâni', Ebü'l-Huseyn 'Abdulbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Bağdâdî (ö. 351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, I-III, Medîne 1418/1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omar b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), *es-Sîretu'n-Nebevîyye (el-Bidâye ve'n-Nihâye'den)*, thk. Mustafâ 'Abdulvahid, Beyrût 1395/1976.

el-Bidâye ve'n-Nihâye, thk. 'Alî Şîrî, 1408/1988.

el-Fusûl fi's-Sîre, 1403/1982.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/890), *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. 'Abdullâh el-Cebbûrî, I-III, Bağdâd 1397/1977.

el-Ma'ârif, thk. Servet 'Ukkâşe, 1413/1992.

eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ', I-II, Kâhire.

İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sunen*, thk. Şu'ayb el-'Arnavût, 'Âdil Murşid v.dğr. I-V, 1430/2009.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Sa'du'l-Melik 'Alî b. Hibetillâh b. Ca'fer b. Mâkûlâ (ö. 475/1083), *el-'İkmâl fi Raf'i'l-'İrtiyâb 'ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi'l-'Esmâ' ve'l-Kunâ ve'l-'Ensâb*, I-VII, Beyrût 1411/1990.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î (ö. 711/1311), *Muhtasaru Târîhi Dimeşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâd 'Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî', I-XXIX, Dimeşk 1402/1984.

Lisân'l-'Arab, I-XV, Beyrût 1414/1993.

İbn Mende, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya (ö. 395/1005), *M'arifetu's-Sahâbe*, 1426/2005.

İbn Nâsıruddîn ed-Dimeşkî, Muhammed b. 'Abdillâh el-Kaysî eş-Şâfi'î (ö. 842/1438), *Tavdîhu'l-Muştebih fi Dabti Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kunâhum*, thk. Muhammed Na'îm el-'Araksûsî, I-X, Beyrût 1414/1993.

İbn Nukta, Ebû Bekir Muhammed b. 'Abdilğanî b. Ebî Bekir b. Şucâ' Ma'înuddîn b. Nukta el-Bağdâdî (ö. 629/1232), *'İkmâlu'l-'İkmâl-İbn Nukta*, thk. 'Abdulkayyûm 'Abdu Rabbinnebî, I-V, Mekke 1410/1989.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. 'Alî Muhammed 'Omer, I-X, Kâhire 1421/2001.

İbn Saîd el-Mağribî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. Mûsâ el-Endelusî (ö. 685/1286), *Neşvetu't-Tarab fî Târîhi Câhliliyyeti'l-'Arab*, thk. Nusret 'Abdurrahmân, 'Ammân.

İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî (ö. 734/1334), *'Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâil ve's-Siyer*, thk. İbrâhîm Muhammed Ramadân, I-II, Beyrût 1414/1993.

İbn Sîde, Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî (ö. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, thk. 'Abd el-Hamîd Hendâvî, I-X, Beyrût 1421/2000.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd 'Omar b. Şebbe b. 'Ubeyde en-Numeyrî el-Basrî (ö. 262/876), *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, I-IV, Cidde 1399.

İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah (124/742), *el-Meğâzî'n-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-fikr, 1981/1401.

İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Yûsuf (874/1469), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısr ve'l-Kahire*, Kahire 1963/1383.

İbn Teymiyye, Ebu'l-'Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm el-Harrânî (ö. 728/1328), *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi'ş-Şî'a el-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1406/1986.

İbn Tûlûn, Muhammed b. 'Alî b. Hamâraveyh b. Tûlûn ed-Dimeşkî (ö. 953/1546), *İ'lâmu's-Sâîlîn 'an Kutubi Seyyidi'l-Murselîn*, thk. Mahmûd el-Arnâvût, Beyrût 1407/1987.

İbn Vehb, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Vehb b. Muslim el-Mısrî el-Kureşî (ö. 197/813), *el-Câmi' fi'l-Hadîs-İbn Vehb*, thk. Mustafâ Hasen Huseyn Muhammed Ebü'l-Hayr, Riyâd 1416/1995. *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi'*, thk. Miklos Muranyi, I-III, 2003. *el-Câmi'*, thk. Rıf'at Fevzî 'Abdulmuttalib-'Alî 'Abdulbâsıt Mezîd, 1425/2005.

İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Hamîd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî (ö. 251/865), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyâd, Riyâd 1406/1986.

İbnu'l-'Adîm, 'Omar b. Ahmed b. Hibetillâh b. Ebî Cerâde Kemâluddîn b. el-'Adîm (ö. 660/1262), *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, thk. Suheyl Zekkâr, (I-XII).

İbnu'l-Ca'd, 'Alî İbnu'l-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *el-Musned*, thk. 'Âmir Ahmed Haydar, Beyrût 1410/1990.

İbnu'l-Cârûd, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Alî b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî (307/920), *el-Munteka-İbnu'l-Cârûd*, thk. 'Abdullâh 'Umer el-Bârûdî, Beyrût 1408/1988.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-XIX, Beyrût 1412/1992.

Telkîhu Fuhûmi 'Ehli'l-'Eser, Beyrût 1997.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *Keşfu'l-Muşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. 'Alî Huseyn el-Bevvâb, I-IV, Riyâd.

İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Beyrût.

el-Kâmil fi't-Târîh, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî, I-X, Beyrût 1417/1997; *el-Kâmil fi Tarîh*, nşr. J. Tonrberg, Beyrut 1965-66.

'Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvıd, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-VIII, 1415/1994.

İbnu'l-Fakîh, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hemedânî (ö. 340/952 civarı), *el-Buldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, Beyrût 1416/1996.

İbnu'l-Kayserânî, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. 'Alî b. Ahmed el-Makdisî (ö. 507/1114), *el-Ensâbu'l-Muttefika fi'l-Hatti'l-Mutemâsile fi'n-Nakti ve'd-Dabt*, thk. P. De Jong, Leiden 1282/1865.

İbnu'l-Kayyîm, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*, I-V, Beyrût 1415/1994.

İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî (ö. 204/820), *Nesebu Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, thk. Nâcî Hasan, I-II, 1408/1988.

İbnu'l-Kelbî, *Nesebu Me'ad*, II, 555; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Umeyye el-Bağdâdî (ö. 245/860), *Muhtelefu'l-Kabâ'ili ve Mu'telefuhâ*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Beyrût.

İbnu'l-Meğâzilî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. et-Tayyib el-Vâsıtî (ö. 483/1090), *Menâkibu 'Alî-İbnu'l-Meğâzilî*, thk. Ebû 'Abdurrahman Turkî b. 'Abdullâh el-Vâdi'î, San'â 1424/2003.

İbnu'l-Mukrî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. 'Alî b. 'Âsım el-'İsfehânî (ö. 381/991), *Mu'cemu İbnu'l-Mukrî*, thk. Ebî 'Abdilhamen 'Âdil b. Sa'd, Riyâd 1419/1998.

İbnu'l-Munîr, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. el-Kâsım b. Muhtâr el-Kâdî, Nâsir ed-Dîn b. el-Munîr el-Cezâmî el-Cerevî el-İskenderânî (ö. 683/1284), *el-Mutevârî 'alâ Ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Salâhu'd-Dîn Makbûl Ahmed, Kuveyt.

İbnu's-Sunnî, Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm b. 'Esbât ed-Dîneverî (ö. 364/975), *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle Sulûku'n-Nebî Me'a Rabbihi Âzze ve Celle ve Mu'âşeretuhu Me'a'l-'İbâd*, thk. Kevser el-Berenî, Cidde, Beyrût.

İbnu'l-Verdî, Ebû Hafs 'Omar b. Muzaffer b. 'Omar Zeynu'd-Dîn b. el-Verdî el-Kindî (ö. 749/1348), *et-Târîh*, I-II, Beyrût 1417/1996.

İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı (Kitâb al-Asnâm)*, çev. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.

İbrâhîm el-Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm b. Beşîr el-Bağdâdî (ö. 285/898), *İkrâmu'd-Dayf*, thk. 'Abdullâh 'Â'id el-Ğarâzî, Tantâ 1407H.

İbu'l-Munzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö. 319/931), *Tefsîru'l-Kur'ân*, I-II, Medine 1423/2002.

İshâk b. Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhalled b. İbrâhîm el-Mervezî (ö. 238/853), *el-Musned*, thk. 'Abdulğafûr b. 'Abdulhakk el-Belûşî, I-V, Medîne 1412/1991.

İsmail b. Ca'fer, Ebû İshâk İsmail b. Ca'fer el-Ensârî ez-Zurakî (ö. 180/797), *el-Ehâdîs*, thk. 'Omar b. Rafûd b. Refîd es-Sufyânî, Riyâd 1418/1998.

'İsâmî, 'Abdulmelik b. Huseyn b. 'Abdulmelik el-Mekkî (ö. 1111/1699), *Samtu'n-Nucûmi'l-'Avâlî fî Enbâi'l-Evâili ve't-Tevâlî*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd-'Alî Muhammed Mu'avvid, I-IV, Beyrût 1419/1998.

Kaegi, Walter Emil, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000.

Kalkaşandî, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî (ö. 821/1418), *Kalâîdu'l-Cumân fî't-Ta'rîfi bi Kabâili 'Arabi'z-Zamân*, thk. İbrahim el-İbyârî, 1402/1982.

Nihâyetu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-'Arab, thk. İbrahim el-İbyârî, Beyrût 1400/1980.

Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallâk (ö. 1332/1914), *Mehâsinu't-Te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd, Beyrût 1418H.

Kastalânî, Ebü'l-'Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, I-III, el-Kâhire.

Kilâ'î, *el-Hilâfetu'r-Râşide ve'l-Butûletu'l-Hâlide fi Hurûbi'r-Ridde*, nşr. Ahmed Ğanm, Kahire 1979.

Kilâ'î, Ebü'r-Rebî' Suleymân b. Mûsâ b. Sâlim b. Hassan (ö. 634/1237), *el-İktifâ' bi-mâ Tedammenehu min Meğâzî Resûlillah ves-Selâseti'l-Hulefâ'*, I-II, Beyrût 1420.

Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî (ö. 337/949), *el-Harâc ve Sınâ'atu'l-Kitâbe*, Bağdâd 1402/1981.

Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li'Âhkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyyiş, I-XX, Kahire 1384/1964.

Makrîzî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî b. 'Abdulkâdir el-Huseynî el-Makrîzî (ö. 845/1441), *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, thk. Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî, I-XV, Beyrût 1420/1999.

Mâlik b. Enes, Mâlik b. Enes b. Mâlik el-'Esbahî el-Medenî (ö. 179/796), *el-Muvatta'-Rivâyetu Ebî Mus'ab ez-Zuhrî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Halîl, I-II, 1412H.

Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö. 153/770), *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-'A'zamî, I-II (Musannef'in 10 ve 11. cüzleri), Pakistan 1403H.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *A'lâmu'n-Nubuvve*, Beyrût 1409.

en-Nuket ve'l-'Uyûn, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm, I-VI, Beyrût.

Meclisî, Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*I-CX, Beyrût 1403/1983.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, I-XIII, 1429/2008.

Merzubânî, Ebû 'Ubeydillâh b. Muhammed b. 'İmrân b. Mûsâ el-Merzubânî (ö. 384/994), *Mu'cemu'ş-Şu'arâ'*, thk. F. Krenkow, Beyrût 1402/1982.

Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî (ö. 421/1030), *el-Ezmine ve'l-Emkine*, Beyrût 1417h.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî (ö. 346/958), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. 'Abdullah İbrâhîm es-Sâvî, Kahire.

Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinu'l-Cevher, thk. Es'ad Dâğır, I-IV, Kum.

Muberred, Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî (ö. 285/898), *Nesebu 'Adnân ve Kahtân*, thk. Abdulaziz el-Meymenî, Hindistan 1354/1936.

Mucâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc el-Kureşî (ö. 104/723), *et-Tefsîr*, thk. Dr. Muhammed 'Abdu's-Selâm Ebü'n-Nîl, Mısır 1410/1989.

Mu'erric es-Sedûsî, Ebû Feyd Mu'erric b. 'Amr b. el-Hâris (ö. 195/811), *Hazfun min Nesebi Kureyş*, thk. Salâhuddin el-Muneccid, Mısır.

Muhammed Reşîd Rıdâ, Muhammed Raşîd b. 'Alî Rıdâ b. Muhammed el-Huseynî (ö. 1354/1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I-XII, 1990.

Muhelleb b. Ebî Sufre, el-Muhelleb b. Ahmed b. Ebî Sufre 'Useyd b. 'Abdullâh el-Meriyyî (ö. 435/1044), *el-Muhtasaru'n-Nasîh fî Tehzîbi'l-Kitâbi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, I-IV, Riyâd 1430/2009.

Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc (ö. 294/907), *Muhtasaru Kıyâmi'l-Leyl ve Kıyâmi Ramadân ve Kitâbi'l-Vitr*, Pakistan 1408/1988.

es-Sunne, thk. Sâlim Ahmed es-Selefî, Beyrût 1408H.

Muhibbuddîn et-Taberî, Ahmed b. 'Abdillâh (ö. 694/1295), *Hulâsatu Siyeri Seyyidi'l-Beşer*, thk. Tallâl b. Cemîl er-Rufâ'î, Mekke 1418/1997.

Mukâtil b. Suleymân, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *et-Tefsîr*, thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Beyrût 1423.

Mus'ab ez-Zubeyrî, Ebû 'Abdillâh Mus'ab b. 'Abdillâh b. Mus'ab (ö. 236/851), *Nesebu Kureyş*, thk. Levi Provensal, el-Kahire.

Muslim, Ebü'l-Hasan Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö. 261/875), *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, I-V, Beyrût; *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, İstanbul 1992.

Mutahhir b. Tâhir, el-Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî (ö. 355/966 civarı), *el-Bed'u ve't-Târîh*, I-VI, Port Saîd.

Muzenî, Ebû İbrâhîm İsmâ'îl b. Yahyâ b. İsmâ'îl el-Muzenî (ö. 264/878), *es-Sunenu'l-Me'sûra*, thk. 'Abdu'l-Mu'tî Emîn Kal'acî, Beyrût 1406.

Nesâ'î, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horâsânî (ö. 303/916), *'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, thk. Fârûk Hamâde, Beyrût 1406/1985.

Fedâîlu's-Sahâbe, Beyrût 1405/1984.
es-Sunenu'l-Kubrâ, thk. Hasan 'Abdulmun'îm, I-X (2 cilt Fihrist), Beyrût 1421/2001.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1278), *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim*, thk. I-XVIII (9 ciltte), Beyrût 1392/1972.
Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât, I-IV, Beyrût.

Nuveyrî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. 'Abdilvahhâb b. Muhammed b. 'Abdiddâîm el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî (733/1333), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, I-XXXIII, Kahire 423.

Önkal, Ahmet, "Sâriye Olayı Üzerine bir Rivayet Araştırması" *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi* (sayı: 6, Cilt: III), ss. 9-50.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali; Anlam ve Yorum Merkezli*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

Râğıb el-Isfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (ö. 502/1109), *Muhâdarâtu'l-Udebâ' ve Mihâverâtu'ş-Şu'arâ' ve'l-Buleğâ*, I-II, Beyrût 1420.

Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (ö. 307/920), *el-Musned*, thk. 'Eymen 'Alî Ebû Yemânî, I-II, Kahire 1416H.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfî bi'l-Vefiyât*, thk. Ahmed el-Arnâût ve Turkî Mustafâ, I-XXIX, Beyrût.

Saîd b. Mansûr, Ebû 'Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî el-Cuzcânî (227/842), *es-Sunen*, thk. Habîburrahmân el-'A'zamî, I-II, Hindistan 1403/1982.
et-Tefsîr min Suneni Saîd b. Mansûr, thk. Sa'd b. 'Abdullâh b. 'Abdulâzîz 'Al Hamîd, I-V, 1417/1997.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 427/1036), *el-Keşfu ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, I-X, Beyrût 1422/2002.

Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî (ö. 562/1167), *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahman b. Yahyâ, Haydarâbâd 1382/1962.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdilcebbâr el-Mervezî (ö. 489/1096), *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. 'Abbâs, Riyâd 1418/1997.

Semhûdî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. 'Abdullâh b. Ahmed el-Hasanî eş-Şâfi'î Nûreddîn es-Semhûdî (ö. 911/1505), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, I-IV, Beyrût 1419.

Serrâc es-Sekafî, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö. 313/926), *Musnedu's-Serrâc*, Faysalâbâd 1423/2002.

Hadîsu's-Serrâc, thk. Ebû 'Abdullâh Huseyn b. 'Akâşe b. Ramadân, I-IV, 1425/2004.

Suheylî, Ebü'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Ahmed (ö. 581/1185), *er-Ravd'ul-Unf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebevîyye*, thk. 'Umar 'Abdusselâm es-Selâmî, I-VII, Beyrût 1421/2000.

Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *ed-Durru'l-Mensûr*, I-VIII, Beyrut.

Husnu'l-Muhadara fi Tarihi Mısr ve'l-Kahire, thk. Muhammed 'Ebu'l-Fadl 'Ibrahim (I-II), Mısır 1387/1967.

Nevâhidu'l-Ebkâr ve Şevâridu'l-Efkâr: Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî, I-III, Mekke 1424/2005.

Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820), *el-Musned*, thk. Mahir Yasin Fahl, I-IV, Kuveyt 1425/2004.

et-Tefsîr, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, I-III, Suudi Arabistan 1427/2006.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî (ö. 942/1535), *Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l-'İbâd*, thk. 'Âdil Ahmed, 'Alî Muhammed Mu'avvid, I-XII, Beyrût 1414/1993.

Şâşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Kuleyb b. Sureyc b. Ma'kil el-Binkesî (ö. 335/947), *el-Musned*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh, I-II, Medîne 1410H.

Şemsuddîn es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 902/1497), *et-Tuhfetu'l-Latîfe fi Târîhi'l-Medîneti'ş-Şerîfe*, I-II, Beyrût 1414/1993.

Şener, Abdulkadir-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İzmir 2011.

Şerîf el-İdrîsî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdillâh b. İdrîs el-Hasenî et-Tâlibî (ö. 560/1165), *Nuzhetu'l-Muştâk fi 'İhtirâki'l-'Âfâk*, I-II, Beyrût 1409.

Tabâtabâî, M. Hüseyin b. Muhammed (ö. 1904/1981), *el-Mîzan fi tefsîri'l-Kur'an*, Kum 1393/1973.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb eş-Şâmî (ö. 360/971), *ed-Du'â*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1413H.

el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî, I-XXV, Kâhire.

el-Mu'cemu'l-'Evsat, thk. Târik b. 'İvadullâh b. Muhammed, 'Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, I-X, Kâhire.

Taberî, Ebû Ca'fer Mihammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö. 310/923), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I-XI, Beyrût 1387/1967; *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut, t.y.

el-Muntehab min Zeyli'l-Müzeyyel, Beyrût.

Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, 1420/2000.

Tâcuddîn es-Subkî, Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Takıyyuddîn es-Subkî (ö. 771/1370), *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, thk. Beşâr 'Avvâd, Râ'id Yûsuf el-'Anbekî, Mustafâ İsmâîl el-'A'zâmî, 1425/2004.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısrî (ö. 321/933), *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnavût, I-XVI, 1415/1994.

Şerhu Me'âni'l-Âsâr, I-5, 1414/1994.

Takî el-Fâsî, Ebû 't-Tîb Muhammed b. Ahmed b. 'Alî Takîyyuddîn el-Fâsî (ö. 832/1429), *Şifâu'l-Ğarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, I-II, 1421/2000.

Tâşköprîzâde, Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ b. Halîl 'İsâmuddîn Tâşköprîzâde (ö. 968/1561), *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, Beyrût.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî (ö. 204/820), *el-Musned*, thk. Muhammed b. 'Abdilmuhsin et-Turkî, I-IV, Mısır 1419/1999.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk (ö. 279/893), *es-Sunen*, I-V, Mısır 1395/1975.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî (ö. 468/1076), *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî, Dımeşk, Beyrût 1415.

el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd, I-IV, Beyrût 1415/1994.

Esbâbu'n-Nuzûl, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrût 1411.

Vâkıdî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. Vâkıd el-Eslemî (ö. 207/823), *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrût 1409/1989.

Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde ve Nebeze min Futûhi'l-Irak*, nşr. M. Hamidullah, Paris 1989.

Watt, W. Mongomery, *Hz. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer, İstanbul 2016.

Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Es'ad b. 'Alî b. Suleymân (ö. 768/1367), *Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakzân fî M'arifeti mâ*

Ya'tebir min Havâdisi'z-Zamân, Beyrût 1417/199.
Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakzân fî M'arifeti mâ Ya'tebir min Havâdisi'z-Zamân, Beyrût 1417/1997.

Yahyâ b. Sellâm, Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî el-Kayravânî (ö. 200/816), *et-Tefsîr*, I-II, Beyrût 1425/2004.

Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fârisî (ö. 277/891), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Dîyâ el-'Umerî, I-III, Beyrût 1401/1981.

Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdıh (ö. 292/905'den sonra), *et-Ta'rîh* (I-II), Leiden 1883.

Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-VII, Beyrût 1995.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö. 311/924), *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî, I-V, Beyrût 1408/1988.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, I-XVIII, 1427/2006.
Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrût 1382/1963.
Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî, I-LII, Beyrût 1413/1993.
Tezkiretu'l-Huffâz, I-IV, Beyrût 1419/1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed Cârullâh (ö. 538/1144), *Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Âhyâr*, I-V, Beyrût 1412.
el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs, thk. 'Alî Muhammed el-Bicâvî-Mahmud Ebü'l-Fadl İbrahim, I-IV, Beyrût.
el-Mustaksâ fî Emsâli'l-'Arab, I-II, Beyrût 1987.
el-Keşşâf 'an Hakâikı Ğavâmidi't-Tenzîl, I-IV, Beyrût 1407; *el-Keşşâf 'an Hakâikı Ğavamidı't-tenzîl*, Beyrut 1995.

Zurkânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdulbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî (ö. 1122/1710), *Şerhuz-Zurkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, I-XII, 1417/1996.

DİZİN

C

I-İ

N

İsrafil BALCI

Vahyin Gölgesinde Siyer IX

Rivayetlere mesafeli duran görüş, sadece vahyin verileri ile ed-Din'in mesajının veya Resulullah'ın öğretisinin anlaşılabileceğini savunurken, rivayetleri önceleyen -hatta kutsayan- geleneksel anlayış ise tam aksine vahyin verilerini adeta görmezden gelerek siyer algısını bütünüyle rivayetlerden müteşekkil bir peygamber telakkisine sabitlemiştir. Hiç kuşku yok ki, bu telakki daha büyük problemleri beraberinde getirmiştir. Kısaca her iki yaklaşım da ciddi ölçüde problemli ve bize göre eksiktir. Aksine sağlıklı bir siyer inşası için ikisi de gerekli ve elzemdir. Önemli olan müellifin vahiy ve rivayetler arasındaki ayrımı yapabilmesidir.

Bugün var olan siyer eserlerinin tamamına yakını rivayet merkezli bir bakış açısıyla yazıldığı için birçok yönden marazi unsur içerir. Nitekim Resulullah'ın sîreti veya nübüvveti hakkında problemli veya vahiyden kopuk telakkilerin oluşmasının arkasında rivayetlerden müteşekkil siyer yazımının/anlatımının oldukça ciddi etkisi vardır. Elinizdeki çalışma vahyin mutlak bağlayıcılığı çerçevesinde kaleme alındığı için birçok noktada geleneksel kabullerden ayrılmaktadır.

ISBN: 978-625-7387-17-0
9 786257 387170

ANKARA OKULU YAYINLARI